

Міністерство внутрішніх справ України
Харківський національний університет внутрішніх справ

**РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ
І ПОВ'ЯЗАНИХ З ВІЙНОЮ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ:
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ,
КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ
ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ**

Науково-практичний посібник

*За загальною редакцією доктора юридичних наук,
професора, члена-кореспондента НАПрН України
В. В. Сокурєнка*

*До 30-річчя Харківського національного університету
внутрішніх справ*

2-ге видання, доповнене та перероблене

Харків
«Право»
2024

Авторський колектив:

д-р психол. наук, доцент **Клименко І. В.** (підрозділ 2.4);
д-р юрид. наук, професор **Цуцкірідзе М. С.** (підрозділ 1.4);
д-р юрид. наук, професор **Гловюк І. В.** (пункти 2.2.2, 2.2.3);
д-р юрид. наук, професор **Литвинов О. М.** (підрозділ 1.4);
д-р юрид. наук, професор **Орлов Ю. В.** (передмова, підрозділи 1.1–1.5);
д-р юрид. наук, професор **Пчеліна О. В.** (підрозділ 2.1);
д-р юрид. наук, професор **Степанюк Р. Л.** (підрозділ 3.3);
д-р юрид. наук, професор **Фоміна Т. Г.** (пункт 2.2.1);
д-р юрид. наук, професор **Яценко А. М.** (підрозділ 1.3);
канд. юрид. наук, доцент **Глобенко Г. І.** (підрозділ 2.3);
канд. юрид. наук, доцент **Кікінчук В. В.** (підрозділ 3.3);
канд. юрид. наук, доцент **Корнієнко В. В.** (підрозділ 3.1);
канд. юрид. наук, доцент **Матюшкова Т. П.** (підрозділ 3.2);
канд. юрид. наук, доцент **Романюк В. В.** (пункт 2.4.2);
канд. юрид. наук, доцент **Савчук Т. І.** (підрозділ 3.1);
канд. юрид. наук, доцент **Хань О. О.** (пункти 2.4.1, 2.4.2);
канд. юрид. наук, доцент **Черевко К. О.** (підрозділ 1.3)

Рецензенти:

Житний Олександр Олександрович – доктор юридичних наук, професор, член Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів;

Тетерятник Ганна Костянтинівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Одеського державного університету внутрішніх справ;

Чаплинський Костянтин Олександрович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри криміналістики та домедичної підготовки Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Харківського національного університету внутрішніх справ
(протокол № 1 від 30 січня 2024 р.)*

© Авторський колектив, 2023

© Сокурєнко В. В., загальне редагування, 2023

© Харківський національний університет
внутрішніх справ, 2023

© Авторський колектив, доповнення
та перероблення, 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
----------------	---

РОЗДІЛ 1

ВОЄННІ ТА ПОВ'ЯЗАНІ З ВІЙНОЮ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

1.1. Поняття, види та кримінально-правова характеристика воєнних злочинів	8
1.2. Особливості кваліфікації воєнних злочинів	39
1.2.1. <i>Типові ситуації документування порушень законів і звичаїв війни та їх кримінально-правова оцінка</i>	39
1.2.2. <i>Кримінально-правова оцінка участі (факту, характеру, наслідків) у війні різних суб'єктів</i>	65
1.2.3. <i>Воєнні злочини та злочини проти людяності: співвідношення та розмежування</i>	76
1.3. Кримінально-правова характеристика та особливості кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних з війною ..	97
1.4. Кримінально-правова політика України в умовах війни: проблеми адаптації та перспективи вдосконалення	135
1.5. Проблеми кримінально-правового захисту життя комбатантів	165

РОЗДІЛ 2

РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ І ПОВ'ЯЗАНИХ З ВІЙНОЮ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ: КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ

2.1. Особливості початку досудового розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень	179
2.2. Особливості прийняття процесуальних рішень під час досудового розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень	202
2.2.1. <i>Прийняття рішень щодо застосування запобіжних заходів</i>	202
2.2.2. <i>Прийняття рішення щодо зупинення досудового розслідування</i>	226

2.2.3. Прийняття рішення щодо закінчення досудового розслідування.....	243
2.3. Особливості здійснення спеціального досудового розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень	274
2.4. Міжнародне співробітництво під час розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень	293
2.4.1. Правова основа міжнародного співробітництва під час розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень.....	293
2.4.2. Форми міжнародного співробітництва під час розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень.....	299
2.4.3. Співробітництво із Міжнародним кримінальним судом та іншими міжнародними правоохоронними організаціями (Інтерпол, Європол та Євроюст) під час розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень.....	308

РОЗДІЛ 3

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ТА ПОВ'ЯЗАНИХ З ВІЙНОЮ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

3.1. Організаційні та тактичні особливості проведення слідчого огляду за фактами вчинення воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень	318
3.2. Особливості тактики допиту при розслідуванні воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень	339
3.3. Завдання і можливості судових експертиз при розслідуванні воєнних злочинів та пов'язаних з війною кримінальних правопорушень	377
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	398
ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК	429

ПЕРЕДМОВА

Розв'язана росією повномасштабна агресивна війна є безпрецедентною для XXI ст. атакою на європейську цивілізацію. Здавалося б немає жодного сумніву в тому, що ліберальний суспільний устрій України кидає виклик тиранові лише своєю постколоніальною відцентричністю. Але мало що було б таким хибним, як вважати, що збройна агресія, то є реакція метрополії на суверенізацію колишньої колонії. Йдеться про дещо глибше, небезпечніше. Той, хто здатен не лише виїняти з ближніх горизонтів своєї пам'яті трагічні події Бучі та Ірпеня, Гостомеля та Ізюму, Маріуполя та Херсону, а й оцінити масштаб геноцидальних практик росії проти Українського народу, імперську претензійність та силове домінування, той, хто здатен до співпереживання розпачу і болю, однак поряд із цим і піднесення концентрованої й довгої волі, щоденного утвердження гідності Українського народу перед обличчям варварства й деспотії, – той змушений буде схилитися перед неспростовністю тієї думки, що війна росії проти України – то є війна тягlosti соціальної ентропії проти багатоманітності життя у рівності й повазі до людської особистості, що уособлює саме європейська цивілізація. А це означає життя і битву українців на цивілізаційному розламі, на межі, на фронті, що змушує як до пошуку й утвердження власної ідентичності, так і пред'явлення через неї новій, повоєнній Європі інакших смислів, «післяпостмодерних» засновків існування.

Так чи інакше, але стало зрозумілим: російсько-українська війна є проявом зіткнення цивілізацій, тією граничною подією, з якої народи і нації виходять зміненими, або, зникаючи, не виходять зовсім. І правий був «друг людей», батько великого Мірабо, який передбачив 1750 р., що суспільство, у якому життя, розвиток, почесті та слава залежать від центру, упаде під ударами ззовні. І справді, упала монархічна Франція, яка орієнтувалася суто на Версаль, так само як упала раніше Римська імперія, що орієнтувалася тільки на Цезаря, і так само впадуть у майбутньому всі суспільства, які цілковито зосереджуються на одній людині або одному ідолові¹. Такою є історична закономірність. Тож на Українському народові без перебільшення лежить історична місія – вистояти перед обличчям «третього Риму»,

---

¹ Ейнауді Л. Роздуми про Європу. Вибрані статті про суспільство, економіку й політику : пер. з італ. Мар'яна Прокопович. Київ : Лабораторія, 2023. С. 39.

закрити перспективу нових Темних віків, надавши імпульс до розвитку застиглої постнекласичній політекономії та моралі європейської цивілізації.

У цих умовах на судові та правоохоронні органи України, у єдиній ланці зі Збройними Силами України, лягає екстраординарний за своєю якістю, змістом тягар відповідальності за утримання установки на верховенство права, людяність, повагу до гідності й відновлення правопорядку, відстоювання права Українського народу на самовизначення й збереження власної історичної та національної ідентичності у складі європейської цивілізаційної сім'ї народів. Й цілком очевидно, що, окрім базових силових, бойових заходів з відсічі збройній агресії, неабиякої значущості набуває забезпечення комплексної, повної та адекватної правової реакції на вчинювані в ході збройного конфлікту воєнні злочини і пов'язані з війною кримінальні правопорушення, їх якісне розслідування, гарантування ефективного захисту прав і свобод людини і громадянина, інтересів держави, українського суспільства, людства і міжнародного правопорядку. Досягнення цих цілей ставить на порядок денний потребу як у фаховій підготовці поліцейських, інших категорій правоохоронців з урахуванням вимог сучасності (характеру, структури злочинності, її динаміки, тенденцій відтворення в контексті війни), так і удосконалення правозастосовної практики, надання оперативним працівникам, слідчим, прокурорам, суддям науково-методичного сприяння якісному виконанню своїх службових обов'язків із запобігання, припинення, розкриття, розслідування воєнних злочинів та пов'язаних з війною кримінальних правопорушень, якісного судового розгляду відповідних кримінальних проваджень.

Виходячи з таких міркувань, науковці Харківського національного університету внутрішніх справ за активної участі Міністра внутрішніх справ України, начальника Головного слідчого управління Національної поліції України, колег з інших закладів освіти системи МВС України підійшли до підготовки другого видання (доповненого і переробленого) цього науково-практичного посібника. В ньому поєднано три взаємопов'язані аспекти розслідування воєнних злочинів та пов'язаних з війною кримінальних правопорушень: кримінально-правовий, кримінальний процесуальний та криміналістичний. На підставі поглибленого вивчення та узагальнення майже дворічного досвіду діяльності правоохоронних органів і судів в умовах війни у стислій та систематизованій формі представлено результати наукових досліджень, які репрезентують кримінально-правову характеристику, найпоширеніші проблеми та особливості кваліфікації

воєнних злочинів, пов'язаних з війною кримінальних правопорушень (колабораційна діяльність, пособництво державі-агресору, незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги тощо), визначено особливості та сформовано рекомендації щодо документування, розслідування вказаної категорії кримінальних правопорушень, специфіку застосування криміналістичної техніки, призначення судових експертиз.

Науково-практичний посібник призначений для використання слідчими, прокурорами, суддями. Водночас не менш важливим є його впровадження в освітній процес і наукову діяльність з метою вдосконалення та осучаснення підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції, Служби безпеки України, подальшого розвитку наук кримінального права, кримінального процесу, криміналістики.

З вірою в перемогу України!

Слава Україні!

РОЗДІЛ 1

ВОЄННІ ТА ПОВ'ЯЗАНІ З ВІЙНОЮ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

1.1. Поняття, види та кримінально-правова ХАРАКТЕРИСТИКА ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

Термін «воєнний злочин» з'явився лише в 1945 р. у ст. 6 Статуту Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі, де зазначалося, що таким слід вважати порушення законів і звичаїв війни, які включають вбивства, жорстоке поводження або депортацію цивільного населення на окупованих територіях, вбивство або жорстоке поводження з військовополоненими, вбивство заручників, розкрадання державної або приватної власності, безглузде руйнування населених пунктів, що не зумовлене військовою необхідністю². У подальшому, із прийняттям чотирьох Женевських конвенцій (1949), Додаткових протоколів до них (1977, 2005), низки інших міжнародних конвенцій, які унормовують бойову, окупаційну діяльність учасників збройних конфліктів, ця категорія набула свого істотного розширення та деталізації. Основна передумова – прагнення мінімізувати надмірне й необов'язкове для досягнення цілей збройного протистояння заподіяння шкоди як воюючим учасникам збройного конфлікту, так і цивільному населенню, довікллю.

Прийнято вважати, що дотримання воюючими сторонами правил та принципів ведення війни, визначених міжнародним гуманітарним правом, дає змогу частково контролювати конфлікт, запобігаючи його ескалації, а отже, заподіяння зайвих ушкоджень та втрат. З обов'язку виконання міжнародно-правових приписів, якими регламентовані закони та звичай війни, виникає відповідальність держав за їх порушення, зокрема обов'язок відшкодувати завдані збитки³.

---

² Репецький В. М., Лисик В. М. Поняття та ознаки воєнних злочинів. *Альманах міжнародного права*. 2009. Вип. 1. С. 120–125.

³ Кваліфікація та розслідування порушення законів і звичаїв війни : наук.-практ. посіб. / А. А. Вознюк, І. В. Жук, О. В. Таран, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. М. С. Цуцкірідзе, В. В. Чернея, А. А. Вознюка. Київ : Норма, 2023. С. 12.

Але це – вимір міжнародно-правової відповідальності держав. Поряд з ним співіснує й міжнародний, а за ним і національний кримінально-правовий вимір, який зміщує фокус уваги на конкретних фізичних осіб, що вчинили, допустили відповідні порушення, іменовані воєнними злочинами.

Воєнний злочин – це серйозне порушення міжнародного гуманітарного права (законів і звичаїв війни), за скоєння якого передбачено кримінальну відповідальність на національному та міжнародному рівнях. Є одним із чотирьох видів міжнародних злочинів, підсудних Міжнародному кримінальному суду, поряд зі злочином агресії, злочинами проти людяності та геноцидом.

Воєнний злочин є категорією міжнародного кримінального права. В межах законодавства України (відповідно до Закону України «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 р.) вона використовується лише в Конвенції ООН про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства від 26 листопада 1968 р.⁴ Кримінальний кодекс України (далі – КК України) не оперує терміном «воєнний злочин». Міжнародно-правовому його змісту відповідає система кримінально протиправних діянь, передбачених різними статтями КК України. *Базовий склад воєнного злочину* закріплений у ст. 438 КК України – порушення законів та звичаїв війни. Спеціальні склади воєнних злочинів представлені кримінально-правовими нормами з двох розділів Особливої частини КК України – розд. XIX «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)» та розд. XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» (умовно – «військові воєнні злочини») та («міжнародні воєнні злочини»).

---

⁴ Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes Against Humanity. Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2391 (XXIII) of 26 November 1968 // United Nations : сайт. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.27_convention%20statutory%20limitations%20warcrimes.pdf.

Таблиця 1

Спеціальні склади воєнних злочинів

Що посягають на міжнародний правопорядок	Що посягають на встановлений порядок несення військової служби (воєнні військові злочини)
<p>1. Застосування зброї масового знищення (ст. 439 КК України); розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення (ст. 440 КК України) – спеціальний вид застосування заборонених міжнародним гуманітарним правом засобів ведення війни.</p> <p>2. Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала (ст. 445 КК України).</p> <p>3. Найманство (ст. 447 КК України).</p>	<p>1. Мародерство (ст. 432 КК України).</p> <p>2. Насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 КК України).</p> <p>3. Погане поводження з військовополоненими (ст. 434 КК України) – стосовно умисних дій.</p> <p>4. Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею (ст. 435 КК України).</p> <p>Спеціальний суб'єкт злочину (ч. 2 ст. 401 КК України)</p>

Порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України)

Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій (ч. 1 ст. 438 КК України).

Основний безпосередній об'єкт кримінального правопорушення – міжнародний правопорядок щодо дотримання встановлених та визнаних на міжнародному рівні правил ведення війни, що стосуються використання засобів, методів ведення бойових дій, поводження з цивільним населенням, військовополоненими, іншими захищеними категоріями осіб. **Додатковим обов'язковим, однак**

альтернативним (залежно від виду суспільно небезпечного діяння), **безпосереднім об'єктом** можуть бути особиста свобода, гідність, здоров'я, статева свобода та статева недоторканість, власність, довкілля тощо.

Закони та звичаї війни – збірне поняття, що охоплює установлені на міжнародному рівні правила ведення бойових дій, спрямовані на мінімізацію надмірних страждань як комбатантів (конвенційних учасників збройних конфліктів), так і цивільного населення, надмірних, необґрунтованих військовою необхідністю руйнувань майна, знищення культурних цінностей, заподіяння шкоди довкіллю. Система таких правил становить окрему галузь міжнародного публічного права – міжнародне гуманітарне право (далі – МГП). Його ще називають «право війни» (*jus in bello*). До його складу входить три умовні інститути:

- «Право Женеві» – захист жертв збройних конфліктів;
- «Право Гааги» – засоби та методи ведення війни;
- «Право Нью-Йорка» – право Генеральної Асамблеї ООН щодо застосування прав людини під час збройних конфліктів.

Єднальним їхнім елементом є цільова установка міжнародно-правового регулювання на забезпечення базових (мінімальних, необхідних і допустимих) стандартів у сфері прав людини та захисту довкілля в умовах збройного конфлікту. МГП не регулює відносини у сфері застосування сили як такої, підстав для ведення бойових дій, ведення війни. На противагу «праву війни» або «праву у війні» (*jus in bello*) існує «право для війни» (*jus ad bellum*), що становить систему конвенційних та звичаєвих норм міжнародного публічного права, які встановлюють правила вирішення міжнародних спорів без застосування сили або погрози її застосування⁵, визначають критерії недопустимого застосування сили – агресії, а також допустимого використання збройних сил державою (захист державного суверенітету й територіальної цілісності своєї держави (оборонна війна), участь інших держав в оборонній війні у складі коаліції, гуманітарна військова інтервенція (мандат ООН), антитерористична військова інтервенція (мандат ООН)). Порушенню цих правил у кримінально-правовій оптиці аналізу відповідає категорія «злочин агресії». Його неодмінним

---

⁵ Стаття 2 Статуту ООН: «Усі Члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в їхніх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканості або політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином, не сумісним із Цілями Об'єднаних Націй».

супутником є воєнні злочини, що постають своєрідним кримінальним шлейфом, фоном агресії, унормування якого задля досягнення гуманістичних цілей, – завдання МГП.

Предмет є обов'язковою ознакою складу порушення законів та звичаїв війни тільки в тих випадках, коли воно вчиняється: а) у виді розграбування національних цінностей на окупованій території, що прямо передбачено у ч. 1 ст. 438 КК України (*предмет – національні цінності*); б) шляхом неправомірного, всупереч законам та звичаям ведення війни, посягання на власність: розграбування, грабежі, інші випадки незаконного заволодіння чужим майном, – не зумовленого військовою необхідністю (*предмет – майно*); в) шляхом неправомірного, всупереч законам та звичаям війни, знищення або пошкодження майна внаслідок невибіркових атак чи атак на цивільні об'єкти, не зумовлених військовою необхідністю (*предмет – майно*).

Потерпілими від цього кримінального правопорушення можуть бути три категорії осіб:

1) військовополонені – у випадку жорстокого з ними поводження;

2) цивільне населення – у випадку жорстокого з ними поводження або вигнання, примусових робіт або іншого серйозного порушення законів та звичаїв війни (примусова мобілізація тощо);

3) інші захищені категорії осіб: а) медичний персонал; б) духовний персонал; в) особи зі складу збройних сил, що склали зброю, а також ті, хто *hors de combat* (вибув з бойових дій) унаслідок хвороби, поранення, затримання чи з будь-якої іншої причини (наприклад, пілот збитого літака, який спустився на парашуті); г) інтерновані особи та члени їхніх сімей.

Водночас цілком можливе вчинення порушень законів та звичаїв війни і без потерпілого у його класичному кримінально-правовому розумінні, в розрізі вчення про склад кримінального правопорушення. Наприклад, у ситуації спричинення істотної та довготривалої шкоди довкіллю внаслідок ведення бойових дій або атаки на установки і споруди, що містять небезпечні сили (атомні електростанції, дамби і та ін.), чи то розграбування національних цінностей. Отже, потерпілий є факультативною об'єктивною ознакою кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 438 КК України.

Об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення виявляється у низці альтернативних дій з основного складу, передбаченого ч. 1 ст. 438 КК України, а саме:

- жорстоке поводження з військовополоненими;
- жорстоке поводження з цивільним населенням;

- вигнання цивільного населення для примусових робіт;
- розграбування національних цінностей на окупованій території;
- застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом;
- інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;
- віддання наказу про вчинення вказаних дій.

Жорстоким поводженням з військовополоненими визнаються катування, тілесні або колективні покарання військовополонених, проведення біологічних експериментів, сексуальне насильство, зґвалтування, незаконне позбавлення волі або утримання в небезпечних для життя і здоров'я умовах (низькі або високі температури, позбавлення води, їжі та ін.) тощо. Правила поводження з військовополоненими на міжнародному рівні закріплені у Женевській конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р.

Правового статусу *військовополоненого* набувають особи серед:

- комбатантів – осіб зі складу збройних сил сторони, що перебуває у конфлікті (за винятком медичного і духовного персоналу);
- населення, яке долучається до захисту від нападу і не встигло організуватися в офіційні утворення (регулярне військо);
- учасників руху опору, які не належать до складу збройних сил, але належать до сторони конфлікту за ознаками: діяльність в інтересах сторони конфлікту, підконтрольність, джерела забезпечення тощо⁶.

Момент набуття правового статусу військовополоненого – фактичне потрапляння під владу супротивної сторони. Отже, жорстоке поводження з військовополоненим є можливим з моменту фізичного захоплення.

Для сприяння посиленню захисту цивільного населення від наслідків воєнних дій комбатанти зобов'язані відрізнити себе від цивільного населення тоді, коли вони беруть участь у нападі або у військовій

---

⁶ Статті 1, 2 IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі, п. 2, 6 ст. 4А, ст. 33 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни, статті 43, 44 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I); Таран О. В. Правовий статус військовополоненого. Відповідальність військовополоненого. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 681–683. URL: http://lsej.org.ua/11_2022/165.pdf.

операції, що є підготовкою до нападу. Однак у зв'язку з тим, що під час збройних конфліктів трапляються ситуації, коли через характер воєнних дій озброєний комбатант не може відрізнити себе від цивільного населення, він зберігає свій статус комбатанта за умови, що в таких ситуаціях він відкрито носить свою зброю:

а) під час кожного воєнного зіткнення, і

б) у той час, коли він перебуває на виду у противника в ході розгортання в бойові порядки, що передують початку нападу, в якому він повинен взяти участь⁷.

Комбатант, який підпадає під владу супротивної сторони в той час, коли він не виконує вимог, викладених вище у пп. «а» та «б», позбавляється права вважатися військовополоненим, проте йому надається захист, рівноцінний у всіх відношеннях тому, який надається військовополоненим (ч. 4 ст. 44 Додаткового протоколу (I) до Женевських конвенцій 1949 р.)⁸. Якщо така особа буде піддана жорсткому поводженню – відповідні дії належить кваліфікувати як жорсткое поводження з цивільним населенням.

Цивільним населенням є будь-які особи, які не беруть бойової участі у збройному конфлікті незалежно від їх громадянства. До цивільних осіб, зокрема, належать і поліцейські. Винятком є особи серед окремих спеціальних підрозділів, що діють у складі єдиної системи управління військами та залучаються до бойових дій. Такими, зокрема, є поліцейські поліції особливого призначення Національної поліції України – об'єднаної штурмової бригади Національної поліції України «Лють». У міжнародно-правовому контексті вони вважаються комбатантами й під час потрапляння під владу супротивної сторони набувають статусу військовополоненого.

Жорсткое поводження із цивільним населенням може виявлятися у таких діях:

- насилля над життям й особистістю, зокрема всі види вбивств (кваліфікуються за ч. 2 ст. 438 КК України), завдання каліцтва, жорсткое поводження й тортури;
- захоплення заручників;

---

⁷ Женевська конвенція про поводження з військовополоненими : від 12.08.1949 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199.

⁸ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів (Протокол I) : від 08.06.1977 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199.

– наруга над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження, позбавлення волі;

«Так, наприклад, 03.03.2022 військовослужбовець збройних сил російської федерації М. спільно з іншими невстановленими військовослужбовцями збройних сил російської федерації, перебуваючи на території України та беручи участь у здійсненні збройної агресії, незаконно проникли на територію приватного домоволодіння. Після цього М. спільно з іншими військовослужбовцями збройних сил російської федерації, погрожуючи застосуванням вогнепальної зброї, примусово загнали (помістили) до приміщення погребу громадян України Р., Ф., неповнолітню П. та Г., позбавили їх свободи. При цьому М. зі зброєю у руках залишився чергувати біля приміщення вказаного погребу, щоб потерпілі не мали можливості вільно покинути його, чим порушив вимоги ст.ст. 27, 31, 32, 34, 147 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 та ч.ч.1, 2 ст.75 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977 р.»⁹

– засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином і який надає судові гарантії, визнані цивілізованими народами як необхідні;

– примус до служби у збройних чи допоміжних силах окупаційної держави¹⁰;

– примусове індивідуальне чи масове переселення або депортація осіб, що перебувають під захистом, з окупованої території на територію окупаційної держави або на територію будь-якої іншої держави, незалежно від того, окупована вона чи ні (ч. 1 ст. 49 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни)¹¹.

«Так, наприклад, громадянка К., будучи наділеною окупаційною владою повноваженнями судді, достовірно знаючи, що внаслідок збройної агресії Російською Федерацією тимчасово окуповано територію Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, розглянула

---

⁹ Вирок Чернігівського районного суду Чернігівської області від 10.01.2023 : справа № 748/2272/22, провадження № 1-кп/748/61/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108302451>.

¹⁰ Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни : від 12.08.1949 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154.

¹¹ Там само.

справу про адміністративне правопорушення, відповідальність за яке передбачена ст. 18.8 ч. 1.1 Кодексу про адміністративні правопорушення РФ щодо громадянина України Б., який згідно з матеріалами справи наданими "суду", допустив порушення правил в'їзду або перебування на території Російської Федерації.

Будучи професійним суддею, яка досконало володіє чинним законодавством України, частиною якого є чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, ОСОБА_3 розуміла, що ОСОБА_6, відповідно до ст. 3 Конвенції (IV) перебуває під захистом як громадянин України, що проживає на тимчасово окупованій Російською Федерацією території України.

Незважаючи на це, а також те, що згідно зі ст. 47 Конвенції (IV) жодні додаткові дозволи РФ чи інші документи для проживання на ТОТ АР Крим та м. Севастополь за національним законодавством України та нормами міжнародного гуманітарного права вищевказаним громадянам України не потрібні та що громадянин Б., як особа, що перебуває під захистом Конвенції, не може бути позбавлена у будь-якому випадку або будь-яким способом переваг цієї Конвенції, громадянка К., діючи умисно, з метою примусового переміщення, шляхом видворення громадянина Б. за межі тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, 23.01.2015 р. в приміщенні "Армянского городского суда Республики Крым", що розташований за адресою: ТОТ АР Крим, м. Армянськ, вул. Шкільна, буд. 4, за результатами розгляду протоколу про адміністративне правопорушення, складеного щодо громадянина Б., постановила рішення № 5-49/2015 про визнання його винним.

При цьому під час розгляду справи достовірно встановлено, що Б. є громадянином України, особа якого в суді підтверджена паспортом громадянина України, проживав на території Автономної Республіки Крим із 1990 року і після тимчасової окупації Кримського півострову російською федерацією питанням отримання російського громадянства не займався. Незважаючи на це, К., грубо порушуючи вимоги ст. 49 Конвенції (IV), згідно з якою заборонені, незалежно від їх мотиву насильницькі переміщення, прийняла рішення про накладення на Б. адміністративного стягнення у вигляді штрафу у розмірі 2000 російських рублів та адміністративного видворення за межі РФ (Криму) шляхом контрольованого самостійного виїзду за межі РФ (Криму).

Враховуючи викладене, а також те, що відповідно до ст. 147 Конвенції (IV) незаконне переміщення (переведення) особи, яка перебуває під захистом, є одним із серйозних порушень цієї Конвенції (IV), ОСОБА_3 постановивши рішення про видворення громадянина України ОСОБА_6 за межі тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, допустила порушення вимог ст.ст. 3, 47, 49 та 147 Конвенції (IV) про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949.

Таким чином, К., вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 438 КК України, тобто порушила закони та звичаї війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, яке виразилось у порушенні вимог ст.ст. 47, 49, 64, 67, 70 та 147 Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 та п. а ст. 4 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 року, а саме у незаконній депортації (видворенні) громадянина України К., в умовах окупації частини території України, а саме Автономної Республіки Крим та м. Севастополя»¹².

Однак окупаційна держава може здійснювати загальну або часткову евакуацію з певної території, якщо це є необхідним для забезпечення безпеки населення або зумовлено особливо вагомими причинами військового характеру. Проведення таких евакуацій не може передбачати переміщення осіб, що перебувають під захистом, за межі окупованої території за винятком випадків, коли цього неможливо уникнути з матеріальних причин. Особи, яких було евакуйовано в такий спосіб, повинні бути відправлені додому відразу після припинення воєнних дій на цій території (ч. 2 ст. 49 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни).

Вигнанням цивільного населення для примусових робіт під час збройних конфліктів визнається примус потерпілого до виконання робіт, залучення до яких забороняється нормами МГП. Особи, що перебувають під захистом, можуть бути зайняті на примусових роботах виключно настільки, наскільки й громадяни держави – сторони конфлікту, на території якої вони перебувають.

Якщо особи, що перебувають під захистом, є громадянами держави-супротивниці, їх можна залучати лише до таких видів примусових робіт, виконання яких є необхідним для забезпечення продуктів харчування, житла, одягу, транспорту та здоров'я людей і які не є безпосередньо пов'язаними з проведенням воєнних операцій. У цих випадках залучені до примусових робіт прирівнюються у правах до громадян цієї держави стосовно умов та гарантій праці, зокрема, це стосується зарплатні, тривалості робочого дня, одягу та обладнання, попередньої підготовки та компенсації за нещасні випадки на виробництві та хвороби¹³.

---

¹² Вирок Дарницького районного суду міста Києва від 28.03.2023 : справа № 753/2458/22, провадження 1-кп/753/757/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110157736>.

¹³ Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни : від 12.08.1949 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154.

Крім того, відповідно до частин 2–4 ст. 51 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни окупаційна держава не може примушувати до роботи осіб, що перебувають під захистом, яким не виповнилося 18 років, а по досягненню такого віку – *лише до такої роботи, яка є необхідною або для забезпечення потреб окупаційної армії, або для забезпечення населення окупованої країни комунальними послугами або продуктами харчування, житлом, одягом, транспортом або медичними послугами*. Особи, що перебувають під захистом, не можуть бути примушені виконувати будь-яку роботу, яка передбачала б їхню участь у військових діях. Окупаційна держава не може вимагати від осіб, що перебувають під захистом, застосовувати силу для забезпечення безпеки приміщень, де вони виконують обов'язкову працю.

Робота повинна виконуватися лише в межах окупованої території, на якій перебувають такі особи. Кожна така особа, наскільки це можливо, повинна бути залишена на своєму звичайному місці роботи. Робота має належним чином оплачуватись та відповідати фізичним й інтелектуальним можливостям працівників. Дія чинного в окупованій країні законодавства, яким регулюються умови та гарантії праці, зокрема стосовно оплати праці, робочих годин, обладнання, попередньої підготовки та компенсації за виробничі травми та професійні захворювання, поширюється на осіб, що перебувають під захистом, залучених до дозволених робіт. *У жодному разі примусове залучення до праці не повинно призводити до участі працівників в організаціях військового або напіввійськового характеру*¹⁴.

Під **розграбуванням національних цінностей** слід розуміти їх масштабне або систематичне примусове вилучення будь-яким способом з подальшим оберненням на користь іншої держави або окремих осіб. Якщо неправомірне вилучення предметів, що становлять національну цінність, не є масштабним або систематичним, вчинене належить кваліфікувати не як розграбування, а як *інше порушення законів та звичаїв війни*, а саме: крадіжка, грабіж, незаконне привласнення, спрямоване проти культурних цінностей (ст. 15 Другого протоколу до Гаазької конвенції 1954 р.).

Принагідно зауважимо також і на тому, що в теорії кримінального права категорія «національні цінності» належить до дискусійних. Так, наприклад, під національними цінностями пропонується розуміти соціальні, матеріальні та духовні блага, що задовольняють потреби й інтереси людей і сприяють прогресивному розвитку

---

¹⁴ Там само.

особи, суспільства та держави¹⁵. До певної міри альтернативною точкою зору є та, яка пов'язує національні цінності з об'єктами промисловості, транспортної інфраструктури, об'єктами культурної спадщини, зокрема культурними цінностями тощо¹⁶. Інакше кажучи, існує певна розгубленість у визначенні і змісту, і обсягу поняття «національні цінності», наслідком чого є відсутність конкретики та широта діапазону науково-прикладних креацій.

Такий стан справ зумовлений і термінологічною плутаниною у законодавстві. Так, поряд із категорією «культурні цінності» у юридичному обігу побутують терміни «культурна спадщина» (Закон України «Про охорону культурної спадщини», Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини), «пам'ятки історії та культури» (Цивільний кодекс України, КК України, Кодекс України про адміністративні правопорушення), антикварні речі (наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Міністерства культури і мистецтв України від 29 грудня 2001 р. № 322/795 «Про затвердження Правил торгівлі антикварними речами»), «об'єкти культурного надбання» (постанова Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1992 р. № 466 «Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання») тощо. Про національні ж цінності не йдеться. І всі спроби їх визначити у доктрині або у правозастосовній практиці так чи інакше, але узалежнюються від категорії «культурні цінності». Водночас варто звернути увагу і на те, що законодавче визначення останньої також не є бездоганним і повною мірою не задовольняє потреби в тлумаченні аналізованой ознаки об'єктивної сторони складу кримінального злочину, передбаченого ч. 1 ст. 438 КК України.

Так, у ст. 1 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» закріплено, що культурні цінності – об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України¹⁷.

---

¹⁵ Гай-Нижник П. П., Чупрій Л. В. Національні інтереси, національні цінності та національні цілі як структуроформуючі чинники політики національної безпеки. *Гілея*. 2017. № 84 (5). С. 467.

¹⁶ Кваліфікація та розслідування порушення законів і звичаїв війни : наук.-практ. посіб. / А. А. Вознюк, І. В. Жук, О. В. Таран та ін. ; за заг. ред. М. С. Пуцкірідзе, В. В. Чернея, А. А. Вознюка. Київ : Норма, 2023. С. 51.

¹⁷ Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей : Закон України від 21.09.1999 № 1068-XIV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14>.

Надалі у цій самій статті законодавець конкретизує предметну характеристику культурних цінностей та зазначає, що до них належать оригінальні художні твори живопису, графіки та скульптури, художні композиції та монтажні з будь-яких матеріалів, твори декоративно-прикладного і традиційного народного мистецтва; предмети, пов'язані з історичними подіями, розвитком суспільства та держави, історією науки і культури, а також такі, що стосуються життя та діяльності видатних діячів держави, політичних партій, громадських і релігійних організацій, науки, культури та мистецтва; предмети музейного значення, знайдені під час археологічних розкопок; складові частини та фрагменти архітектурних, історичних, художніх пам'яток і пам'яток монументального мистецтва; старовинні книги та інші видання, що становлять історичну, художню, наукову та літературну цінність, окремо чи в колекції; манускрипти та інкунабули, стародруки, архівні документи, включаючи кіно-, фото- і фонодокументи, окремо чи в колекції; унікальні та рідкісні музичні інструменти; різноманітні види зброї, що має художню, історичну, етнографічну та наукову цінність; рідкісні поштові марки, інші філателістичні матеріали, окремо чи в колекції; рідкісні монети, ордени, медалі, печатки та інші предмети колекціонування; зоологічні колекції, що становлять наукову, культурно-освітню, навчально-виховну або естетичну цінність; рідкісні колекції та зразки флори і фауни, мінералогії, анатомії та палеонтології; родинні цінності – культурні цінності, що мають характер особистих або родинних предметів; колекція культурних цінностей – однорідні або підібрані за певними ознаками різноманітні предмети, які, незалежно від культурної цінності кожного з них, зібрані разом становлять художню, історичну, етнографічну чи наукову цінність¹⁸.

Це визначення ґрунтується на положеннях Конвенції про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному вивезенню, ввезенню та передачі права власності на культурні цінності від 14 листопада 1970 р., де під культурними цінностями розуміються цінності, що з релігійних або світських причин важливі для археології, доісторичної доби, історії, літератури, мистецтва чи науки та належать до однієї із категорій, перелічених у Додатку до цієї Конвенції¹⁹.

---

¹⁸ Там само.

¹⁹ Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному вивезенню, ввезенню та передачі права власності на культурні цінності : від 14.11.1970 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.cc/law/document/read/995_186.

Так само культурні цінності є предметом, поставленим під особливий і контекстуальний захист Конвенцією про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р. Відповідно до ст. 1 цієї Конвенції культурними цінностями незалежно від їх походження та власника вважаються:

а) цінності, рухомі або нерухомі, які мають велике значення для культурної спадщини кожного народу, такі, як пам'ятки архітектури, мистецтва чи історії, релігійні чи світські, археологічні місця розташування, архітектурні ансамблі, які як такі представляють історичний чи художній інтерес, твори мистецтва, рукописи, книги, інші предмети художнього, історичного чи археологічного значення, а також наукові колекції або важливі колекції книг, архівних матеріалів чи репродукцій цінностей, зазначених вище;

б) будівлі, головним та дійсним призначенням яких є збереження або експонування рухомих культурних цінностей, зазначених у пункті «а», такі, як музеї, великі бібліотеки, сховища архівів, а також укріптя, призначені для збереження у разі збройного конфлікту рухомих культурних цінностей, зазначених у пункті «а»;

в) центри, де є значна кількість культурних цінностей, зазначених у пунктах «а» і «б», звані «центри зосередження культурних цінностей»²⁰.

Як бачимо, в жодному нормативно-правовому акті національного законодавства України, а також міжнародній конвенційній базі не йдеться про національні, а зазначається саме про культурні цінності, розуміння яких є в цілому визначеним, хоча і їхній перелік не є вичерпним, а ознаки нерідко мають оціночний відтінок. Категорія «національні цінності» зустрічається лише в ч. 1 ст. 438 КК України, у зв'язку з чим залишається не повною мірою зрозумілим, чим же останні відрізняються від, власне, культурних цінностей.

При цьому не можна погодитися із деякими дослідниками, які вказують на те, що термін «національні цінності» є значно ширшим за термін «культурні цінності»²¹. Навпаки: культура, – як розширено тлумачив З. Фройд, – означає всю сукупність досягнень та інститутів,

---

²⁰ Конвенция о защите культурных ценностей в случае вооруженного конфликта : от 14.09.1954 // Международный Комитет Красного Креста : сайт. URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/misc/treaties-cultural-properties-140554.htm>.

²¹ Кваліфікація та розслідування порушення законів і звичаїв війни : наук.-практ. посіб. / А. А. Вознюк, І. В. Жук, О. В. Таран та ін. ; за заг. ред. М. С. Пуцкірідзе, В. В. Чернея, А. А. Вознюка. Київ : Норма, 2023. С. 54.

які віддаляють наше життя від життя наших тваринних предків і слугують двом цілям: захистити людину від природи і впорядкувати стосунки між людьми... Культурними є всі види діяльності й усі цінності, які є корисними для людини, тим що ставлять їй на службу Землю, захищають від гніву природних стихій тощо. Також культурою є всі витвори унормування відносин між людьми. До неї ж належать і ті, що не мають користі прикладної, але несуть на собі неутилітарну красу²². Звідси цілком закономірно висувати, що ті цінності, які належать до національного сегменту культури, тобто так чи інакше пов'язані з ідеєю нації, є за обсягом поняття вужчими за загальнокультурні. І справа навіть не в тім, що зовсім не всі, м'яко кажучи, предмети культури становлять цінність. Мова про те, чи варто обсяг воєнно-контекстуального кримінально-правового захисту обмежувати тими цінностями, що можуть бути ідентифіковані (і то не без проблем) з національними.

Як видається, на статус національних цінностей можуть претендувати так звані націєвірні об'єкти (предмети), тобто ті, завдяки яким зберігається саме національна пам'ять та/або які здатні до реалізації функції політичної автономізації спільноти, що робить її нацією. Тут не зайвим буде навести кілька слухних зауваг Я. Грицака, який наголошує, що нації є продуктом декількох останніх століть. Народ існує сам по собі – так, як ростуть трава чи дерева. Натомість націй у природі не існує. Їх треба плекати, як плекають газони чи сади. І той продукт потребує власної назви. Центральними фігурами у перетворенні народів на нації є «садівники» особливої природи – поети, письменники, літературні критики, історики, географи, філологи та інші «високочолі» представники еліт. Вони звеличують минуле нації і пророкують їй ще величніше майбутнє, визначають її кордони та малюють карти, пишуть національну історію, створюють граматику національної мови, а передусім – обирають або вигадують назву своєї нації²³.

Тож, по-перше, нація є метафізичним утворенням, що формується та розгортається у модусах *cogito* (є мисленнєвим конструктом) та *affectio* (конструктом емоційно резонуючим, мотивуючим). По-друге, нація є конструктом політично консолідуючої властивості²⁴; нація –

---

²² Фройд З. Невпокій в культурі / пер. з нім. Ю. Прохасько. Львів : Априорі, 2021. С. 40, 44.

²³ Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. Київ : Портал, 2021. С. 17, 39–40.

²⁴ У пункті 17 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської

щоденний плебісцит (Е. Ренан). Отже, націєвірні чинники мають виключно конструктивістську, значною мірою символічну, дискурсивну природу, політичну конотативність. Національно важливим значенням можуть наділятися як символи пам'яті, так і футуроспрямовані об'єкти *політичного значення*, їх матеріальні носії. Тому, виходячи з буквального, логіко-граматичного тлумачення категорії «національні цінності», до останніх слід віднести виключно предмети політичного значення. Позаполітичні цінності, наприклад суто естетичні (безкорисна краса), не потрапляють до обсягу поняття «національні цінності».

Дійсно, слід визнати, що на міжнародному рівні нації є одним із ключових суб'єктів творення порядку (інакше Організація Об'єднаних Націй називалася б по-іншому). Їм гарантоване право на самовизначення, зокрема й у формі власної держави. Водночас національні культурні об'єкти не визначені специфічним об'єктом правового захисту. Культурні цінності у міжнародному вимірі як такі вищі за національно-культурні. Отже, спираючись на концепцію нації, а також на існуючі вітчизняні та міжнародні правові механізми правового, зокрема кримінально-правового, захисту *культурних цінностей* саме останні варто вважати предметом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 438 КК України у виді розграбування. Тобто доцільним є використання способу поширювального тлумачення кримінально-правової норми.

Під *застосуванням засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом*, розуміють використання заборонених видів озброєння, боєприпасів і військової техніки.

Під *іншими порушеннями законів та звичаїв війни* слід, зокрема, розуміти використання заборонених *методів ведення війни, а також інших серйозних порушень МГП, які не потрапили до обсягу описаних вище суспільно небезпечних дій (за винятком віддання наказу про їх вчинення)*. Наприклад, використання голоду як методу ведення війни, невибіркове застосування зброї, віроломний напад, напад на цивільні об'єкти, не зумовлений військовою необхідністю,

---

ідентичності» зазначається, що українська національна ідентичність – стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями (див.: Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 13.12.2022 № 2834-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20>).

терористичні акти, використання цивільних осіб як «живого щита» (заборонені методи ведення війни) тощо. До цього переліку можна віднести й серйозне порушення права на справедливий суд (компетентні судові органи окупаційної держави не мають права виносити будь-якого вироку без розгляду справи відповідно до встановленого процесуального порядку²⁵), або дискримінаційне кримінальне переслідування. Так, ст. 70 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни закріплює положення про те, що окупаційна держава не має права здійснювати арешт, переслідування або висувати обвинувачення проти осіб, що перебувають під захистом, за вчинки або переконання скоєні або виражені ними до початку окупації або протягом періоду її тимчасового припинення, за винятком випадків порушення законів або звичаїв війни²⁶.

При цьому наголосимо, що диспозиція ч. 1 ст. 438 КК України не містить вичерпного переліку порушень законів та звичаїв війни, відсилаючи до міжнародно-правових актів, ратифікованих Україною. Основними серед них є такі:

- Гаазька конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 р.;
- Женевська конвенція (I) про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 серпня 1949 р.;
- Женевська конвенція (II) про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, що зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12 серпня 1949 р.;
- Женевська конвенція (III) про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р.;
- Женевська конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р.;
- Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р.;
- Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв неміжнародних збройних конфліктів (Протокол II), від 8 червня 1977 р.;

---

²⁵ Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни : від 12.08.1949 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154.

²⁶ Там само.

– Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується прийняття додаткової відмінної емблеми (Протокол III);

– Конвенція ООН про заборону або обмеження використання конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що наносять надмірні пошкодження або мають невідбіркову дію від 10 жовтня 1980 р.;

– Конвенція ООН про заборону застосування, накопичення запасів, виробництво і передачу протипіхотних мін та про їх знищення від 18 вересня 1997 р.;

– Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 вересня 1954 р.;

– інші міжнародні конвенції, ратифіковані Верховною Радою України.

У табл. 2 наведений стислий перелік найбільш поширених в умовах міжнародного збройного конфлікту в Україні, що триває внаслідок агресії російської федерації, видів застосування заборонених засобів та методів ведення війни.

Таблиця 2

Стислий перелік найбільш поширених видів застосування заборонених засобів та методів ведення війни

<i>Заборонені засоби ведення війни (основні види)</i>	<i>Заборонені методи ведення війни (основні види)</i>
Протипіхотні міни, міни-пастки	Ворожі акти щодо об'єктів, необхідних для виживання населення
Міни, призначені для вибуху від присутності, близькості або безпосереднього впливу людини, які виводять з ладу, калічать або вбивають одного або кількох людей	Віроломство – обманні дії з метою подальшого бойового враження (заподіяння шкоди) іншій стороні збройного конфлікту, використовуючи чинники несподіванки, а саме: а) симуляція наміру вести переговори під прапором перемир'я або симуляція капітуляції, здачі в полон; б) симуляція виходу з бою внаслідок поранень чи хвороби; в) симуляція статусу некомбатанта;

Розділ 1. Воєнні та пов'язані з війною кримінальні правопорушення:
кримінально-правова характеристика

	г) симуляція володіння стату- сом, що надає захист, шляхом використання знаків, емблем або форменого одягу ООН, ін- ших міжнародних організацій або держав, які не є сторонами конфлікту
Будь-які міни, що самодеактиву- ються, оснащені елементом не- вилучення, який може функціо- нувати після того, як міна втра- тила спроможність до спрацю- вання	Напад на особу, яка припинила участь у воєнних діях
Зброя, дія якої полягає у зав- данні ураження осколками, що не виявляються в людському тілі рентгенівськими променями	Ворожі акти щодо цивільного населення. Не обумовлені військовою не- обхідністю атаки цивільних об'єктів. Тероризування населення
Запальна зброя	Використання цивільного на- селення як «живого щита». Використання голоду як ме- тоду ведення війни
Засліплювальна лазерна зброя	Не зумовлені військовою необ- хідністю атаки на цивільні об'єкти
Розривні кулі та кулі, що легко розвертаються або сплющу- ються в тілі людини	Напади на установки та спо- руди, що містять небезпечні сили: греблі, дамби й атомні електростанції. <i>Зокрема, підрив дамби Ка- ховської ГЕС (06.06.2023 р.) слід кваліфікувати як за- стосування забороненого методу ведення війни («інші порушення законів та зви- чай війни» у розумінні ч. 1 ст. 438 КК України) за крите- рієм нападу на споруду, що</i>

	<i>містить небезпечні сили. Те саме стосується й обстрілів Запорізької АЕС</i>
Отрути, отруйні речовини	Віддання наказу про те, що пощади не буде
Бактеріологічна (біологічна) і токсична зброя	Переміщення державою-окупантом свого цивільного населення на окуповану територію. Депортації або повні чи часткові переміщення місцевого населення окупованої території
Ядерна зброя (застосування або погроза застосування)	Позбавлення права на неупереджене та нормальне судочинство, катування

Окрему групу воєнних злочинів у їх категорії «інші порушення законів та звичаїв війни» становлять **воєнні злочини проти довкілля** – група воєнних злочинів, які полягають у використанні *методів і засобів* ведення війни, що мають на меті або імовірно спричинять *широкомасштабну, довготривалу та серйозну* шкоду довкіллю, і тим самим, створюють загрозу здоров'ю і виживання населення (ст. 55 Додаткового протоколу (I) до Женевських конвенцій)²⁷. З підготовчих документів Женевських конвенцій, що стосуються захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 12 серпня 1949 року та Додаткового протоколу (I), які використовуються з метою їх тлумачення, випливає, що обширна (широкомасштабна) шкода в розумінні Конвенції – це завдана шкода, яка «... охоплює район в кілька сотень квадратних

---

²⁷ Відповідно до п. 3 ст. 35 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 12 серпня 1949 р. (Протокол I), забороняється застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або завдадуть обширну, довготривалу і серйозну шкоду природному середовищу. Відповідно до ст. 55 цього ж Протоколу під час ведення воєнних дій проявляється турбота про захист природного середовища від широкомасштабної, довготривалої та серйозної шкоди. Такий захист передбачає заборону використання методів або засобів ведення війни, які мають на меті завдати або завдадуть подібну шкоду природному середовищу й тим самим завдадуть шкоду здоров'ю населення. Заподіяння шкоди природному середовищу як репресалія забороняється.

кілометрів...»²⁸. Щодо такої ознаки шкоди довкіллю, як її довготривалість, то під нею в науці розуміється шкода, що триває один сезон або період у декілька місяців. Серйозність шкоди передбачає наявність загрози людському життю, природним та екологічним ресурсам, збереженню біорізноманіття. Зокрема, усі перелічені ознаки мають бути в наявності одночасно, адже у конструкції відповідної норми поєднані єднальним сполучником²⁹.

Наголосимо, що вказані наслідки можуть бути спричинені в результаті *таких дій*:

а) безпосереднього пошкодження, знищення об'єктів рослинного, тваринного світу, атмосферного повітря (зокрема, знищення вогнем, забруднення продуктами горіння), водних ресурсів унаслідок застосування зброї (зокрема, артилерійських, ракетних обстрілів тощо);

б) розкрадання природних ресурсів на окупованих територіях. Відповідно до Проекту принципів захисту навколишнього середовища у зв'язку зі збройними конфліктами, розробленими Комісією з міжнародного права (Принципи 15 та 16), жодна частина навколишнього середовища не може бути атакована, якщо вона не стала військовою метою; розкрадання природних ресурсів заборонено³⁰;

в) цілеспрямована зміна природного середовища як метод ведення війни. Принцип 17 (Проекту принципів) проголошує, що держави не повинні брати участі у військовому або будь-якому іншому ворожому використанні методів зміни навколишнього середовища, які мають широко розповсюджені, довготривалі або важкі наслідки, як засоби руйнування, шкоди або шкоди будь-якій іншій державі³¹.

І хоча зазначені положення значною мірою артикульовані у проєктних положеннях, вони вказують на варіації можливих суспільно небезпечних дій щодо впливу на довкілля в умовах збройного конфлікту й цілком можуть бути використані для розуміння, зокрема, й можливих

---

²⁸ Guidelines on the protection of the natural environment in armed conflict // International Committee of the Red Cross : сайт. URL: <https://www.icrc.org/en/publication/4382-guidelines-protection-natural-environment-armed-conflict>.

²⁹ Садова Т. С. Щодо поняття воєнних злочинів проти довкілля в міжнародному кримінальному праві. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 255.

³⁰ Draft principles on protection of the environment in relation to armed conflicts. 2022. Adopted by the International Law Commission at its seventy-third session, in 2022, and submitted to the General Assembly as a part of the Commission's report covering the work of that session (A/77/10, para. 58). The report will appear in *Yearbook of the International Law Commission*. 2022. Vol. II, Part Two. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/8_7.shtml.

³¹ Там само.

проявів воєнних злочинів проти довілля, передбачених ч. 1 ст. 438 КК України, в контексті російсько-української війни.

Воєнні злочини проти довілля підлягають кваліфікації за ч. 1 ст. 438 КК України. Виняток становить спеціальний склад – екоцид (ст. 441 КК України).

Окремо звернімо увагу на те, що у диспозиції ч. 1 ст. 438 КК України поряд із категорією «закони війни» використовується і категорія «звичай війни». І якщо джерела перших вбачаються у вже згадуваній вище міжнародній конвенційній базі, то щодо других – слід додатково внести ясність.

Звичаєві норми міжнародного права не існують у чітко вираженій, нормативній, писаній формі. Звичаєве міжнародне право складається з правил, які приходять із «загальної практики, прийнятої як закон» й існують незалежно від договірного права. Звичаї міжнародного гуманітарного права мають вирішальне значення в сучасних збройних конфліктах тому, що вони заповнюють прогалини, залишені договірним правом і, таким чином, зміцнюють захист, який забезпечується жертвам. Міжнародно-правові звичаї потребують виявлення та встановлення на основі практики держав та діяльності міжнародних судових установ. Стосовно звичаєвого міжнародного гуманітарного права ця праця була проведена Міжнародним комітетом Червоного Хреста за дорученням міжнародного співтовариства. У 1996 р. за підтримки багатьох відомих експертів Міжнародний комітет Червоного Хреста приступив до масштабного дослідження сучасної практики держав у сфері МГП для того, аби з'ясувати, яке місце в ньому займає звичаєве право³².

Збірка «Звичаєве міжнародне гуманітарне право»³³ є авторитетною доктринальною кодифікацією звичаєвих норм міжнародного гуманітарного права, яка, як правило, відсутня в інших галузях міжнародного права. Це дослідження складається з двох томів: «Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Норми» (I том) та «Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Практика» (II том). У першому томі подано повний аналіз звичаєвих норм міжнародного гуманітарного

---

³² Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права / передм. Т. Р. Короткий, Є. В. Лук'янченко ; вступ. ст. М. М. Гнатовського. Одеса : Фенікс, 2017. С. 3, 4.

³³ Customary International Humanitarian Law / ed. by J.-M. Henckaerts and L. Doswald-Beck ; International Committee of the Red Cross. Cambridge University Press, 2005. Vol. I: Rules. LIX+628 p.; Vol. 2: Practice. XXIV+4411 p.

права, що застосовуються в умовах збройних конфліктів як міжнародних, так і неміжнародних³⁴.

Для більшої наочності нижче наведені деякі з неофіційно «унормованих звичаїв», що містить I том.

КОНКРЕТНІ МЕТОДИ ВЕДЕННЯ ВІЙНИ

Відмова у пощаді

Норма 46. Забороняється віддавати наказ не лишати нікого живим, загрожувати цим противнику або вести воєнні дії на такій основі.

Норма 47. Забороняється нападати на осіб, визнаних такими, що позбавлені боєздатності (*hors de combat*).

До осіб, позбавлених боєздатності (hors de combat), належать:

- a) особа, що опинилась під владою противної сторони;*
- b) особа, що стала беззахисною через втрату свідомості, аварію судна, поранення чи хворобу; або*
- c) особа, що демонструє явний намір здатися в полон; за умови, що вона утримується від будь-яких ворожих дій, та не намагається втекти.*

Норма 48. Забороняється напад на осіб, які на парашутах покидають літальний апарат, що зазнає аварії, під час їхнього спуску.

Норма 51. На окупованій території:

A. дозволено конфіскувати рухому суспільну власність, яку можна використовувати для воєнних операцій;

B. нерухому суспільною власністю слід керувати відповідно до норми про узуфрукт; та

C. приватну власність необхідно поважати, її не дозволено конфіскувати;

окрім випадків, коли знищення або захоплення такої власності вимагає нагальна військова необхідність.

Норма 52. Грабіж заборонений.

Норма 58. Використання білого прапора перемир'я не за призначенням заборонено.

Норма 64. Заборонено укласти угоду про тимчасове зупинення бойових дій із наміром несподівано напасти на противника, що покладається на цю угоду

Віддання наказу про вчинення дій, передбачених ч. 1 ст. 438 КК України, є окремим видом суспільно небезпечного діяння, притаманне командирському, іншому керівному складу країни-учасниці збройного конфлікту та/або окупаційної адміністрації, зокрема з числа громадян окупованої країни. Виявляється у висуненні уповноваженою особою

---

³⁴ Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права / передм. Т. Р. Короткий, Є. В. Лук'яненко ; вступ. ст. М. М. Гнатовського. Одеса : Фенікс, 2017. С. 5.

вимог підлеглому про вчинення одного чи кількох з альтернативних діянь, передбачених ч. 1 ст. 438 КК України. Підкреслимо, що віддання наказу на вчинення воєнного злочину не слід кваліфікувати як організацію чи підбурювання на вчинення останнього. Такий наказ є самостійним видом суспільно небезпечних діянь та підлягає самостійній кримінально-правовій оцінці як окремих (а не у співучасті) воєнний злочин. Так само виключається й ідеальна сукупність злочинів як пособництво чи організація вчинення злочину виконавцем наказу та суб'єктом його віддання як, власне, віддання наказу.

Іманентною ознакою складів усіх воєнних злочинів є обстановка їх вчинення. І хоча вона прямо й безпосередньо не вказується у диспозиції ч. 1 ст. 438 КК України, проте є всі підстави вважати її наявністю на дескриптивному рівні. В теорії міжнародного кримінального права ця ознака у поєднанні із суб'єктивним її сприйняттям, усвідомленням винним, іменується **контекстуальним елементом**. Телеологічне дослідження причин появи контекстуальних елементів у міжнародних злочинах показує такі цілі їх існування:

1) контекстуальні елементи злочинів легалізують право світової спільноти втручатись у внутрішні справи держави, громадяни якої скоїли міжнародні злочини;

2) контекстуальні елементи окреслюють юрисдикцію міжнародних кримінальних судів. Водночас у міжнародному кримінальному праві діє принцип компліментарності, що означає не підміну національної юрисдикції, а її доповнення міжнародною;

3) контекстуальні елементи дозволяють визначити поняття міжнародного злочину. Водночас контекстуальні елементи різних міжнародних злочинів істотно різняться³⁵.

Для воєнних злочинів контекстуальним елементом є зв'язок зі збройним конфліктом (*war nexus*). Воєнні злочини вчиняють під час, у місці існування збройного конфлікту і пов'язані з ним. Водночас іноді вчинення воєнних злочинів можливе і після припинення збройного конфлікту, наприклад, щодо військовополонених, які продовжують утримуватись колишньою стороною конфлікту.

Правовою основою для формулювання дефініції збройного конфлікту є поняття, запропоноване у справі Душко Тадіча (МКТЮ) та відтворене у справі Лубанги (МКС), а також доктрина (*Prosecutor v. Lubanga, ICC T. Ch. I, Judgment, ICC-01/04-01/06, 14 March 2012*,

---

³⁵ Зелінська Н. А., Андрейченко С. С., Дрьоміна-Вовк Н. В., Коваль Д. О. Теорія і практика міжнародного кримінального права : підручник / за ред. Н. А. Зелінської. Одеса : Фенікс, 2017. С. 413, 415, 419.

para. 533). Збройний конфлікт існує завжди, коли у відносинах між державами застосовується збройна сила чи має місце військова окупація (міжнародний збройний конфлікт) або відбувається тривале збройне насильство між урядовими збройними силами і організованими збройними групами або між такими групами (неміжнародний збройний конфлікт).

Таким чином, *міжнародний збройний конфлікт* – це такий конфлікт, у якому один суб'єкт міжнародного права застосовує збройну силу проти іншого суб'єкта³⁶; це всі випадки оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома чи більше державами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни; міжнародними є також збройні конфлікти, у яких народи ведуть боротьбу проти колоніального панування й іноземної окупації та проти расистських режимів, здійснюючи своє право на самовизначення (ст. 2 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни, ч. 4 ст. 1 Додаткового протоколу (I) до Женевських конвенцій 1949 р.).

Неміжнародний збройний конфлікт – збройний конфлікт, що відбувається на території будь-якої держави між її збройними силами або іншими організованими збройними групами, які, перебуваючи під відповідальним командуванням, контролюють частину її території, що дає їм змогу здійснювати безперервні й погоджені воєнні дії (ч. 1 ст. 1 Додаткового протоколу (II) до Женевських конвенцій 1949 р.).

Підставою для доведення зв'язку між збройним конфліктом і конкретним діянням є два чинники: а) спрямованість нападів проти осіб (їхнього майна, довкілля. – прим. Ю. О.), які не беруть участі у збройному конфлікті; б) діяння має бути спрямоване на виконання певних цілей збройного формування у конфлікті або якимось чином допомагати виконанню таких цілей, або, як мінімум, відбуватись одночасно зі збройним конфліктом³⁷. Отже, зв'язок зі збройним конфліктом відповідного діяння матиме місце і в тих випадках, коли воно хоча й безпосередньо не спрямоване на досягнення цілей участі у збройному конфлікті держави, однак винний використовує обстановку такого конфлікту, яка полегшує можливість вчинення злочину (відсутність правоохоронних органів, незахищеність цивільного

---

³⁶ Жаровська І. М. Міжнародне гуманітарне право : навч. посіб. Київ : Атіка, 2010. С. 280.

³⁷ Зелінська Н. А., Андрейченко С. С., Дрьоміна-Вовк Н. В., Коваль Д. О. Теорія і практика міжнародного кримінального права : підручник / за ред. Н. А. Зелінської. Одеса : Фенікс, 2017. С. 437.

населення, доступність чужого майна у покинутих цивільним населенням районах бойових дій тощо).

Саме контекстуальний елемент дозволяє відмежувати воєнний злочин від ординарного (загальнокримінального), який вчиняється у схожих формах й протягом тривання збройного конфлікту, зокрема й на окупованій території.

Суб'єкт воєнного злочину, зокрема порушення законів та звичаїв війни, – *спеціальний*. При цьому його характеристики не є однорідними, що зумовлено різноспрямованістю, неоднаковим характером суспільно небезпечних діянь, об'єднаних у межах диспозиції ч. 1 ст. 438 КК України.

Закони та звичаї війни – сфера спеціального міжнародно-правового регулювання відносин, що виникають під час збройних конфліктів – у зв'язку з веденням бойових дій та встановленням і реалізацією (підтриманням) режиму окупації (чи без такого). У зв'язку з цим можна виокремити два види спеціальних суб'єктів воєнних злочинів:

1) бойові суб'єкти (бойові учасники збройного конфлікту – комбатанти);

2) суб'єкти забезпечення окупації.

Колю суспільно небезпечних діянь, за які вони несуть відповідальність як за вчинені міжнародні злочини, – не однакове.

Бойові суб'єкти. В. М. Репецький та В. М. Лисик стверджують, що норми міжнародного гуманітарного права мають на меті врегулювати відносини між державами, аби максимально захистити жертв війни. Таким чином, виконання їх приписів держави покладають на свої збройні сили та прирівняні до них формування, рухи опору, населення неокупованої території, що стихійно береться за зброю під час наближення ворога, партизан тощо. Вважається, що такі особи отримали від держави право вести збройну боротьбу і в цьому випадку виступають як представники держави. Саме на комбатантів покладається безпосередній обов'язок втілювати в життя норми міжнародного гуманітарного права, оскільки лише вони мають законне право вести воєнні дії. Це положення впливає із поняття комбатантів, однією з ознак яких вважається обов'язок дотримуватися законів та звичаїв ведення війни³⁸. І це принципово важливий момент: комбатанти (а також особи, які віддають їм накази) мають спеціальні обов'язки щодо дотримання законів та звичаїв війни як стосовно ведення бойових дій, так і щодо забезпечення

---

³⁸ Репецький В. М., Лисик В. М. Поняття та ознаки воєнних злочинів. *Альманах міжнародного права*. 2009. Вип. 1. С. 124.

режиму окупації. При цьому обов'язки щодо дотримання правил ведення бойових дій не поширюються на інші категорії осіб, навіть якщо вони беруть активну участь у бойових діях у збройному конфлікті, проте з точки зору міжнародного гуманітарного права не вважаються комбатантами та не мають права брати участі у такому конфлікті як воюючий суб'єкт. Для останньої категорії немає законних військових цілей, вони не мають права заподіювати смерть комбатанту протилежної сторони збройного конфлікту (у зв'язку з цим і виникає питання про співвідношення ст. 43¹ КК України та відповідних положень міжнародного гуманітарного права).

Підкреслимо, що відповідно до ч. 2 ст. 43 Додаткового протоколу (I) до Женевських конвенцій 1949 р. особи, які входять до складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті (крім медичного і духовного персоналу), є комбатантами, тобто *вони мають право брати безпосередню участь у воєнних діях*³⁹. З відповідного права й випливає обов'язок дотримуватися законів і звичаїв тієї самої участі у воєнних діях. Також важливо наголосити, що відповідно до ч. 1 ст. 43 зазначеного Додаткового протоколу збройні сили сторони, що перебуває в конфлікті, складаються з усіх організованих збройних сил, груп і підрозділів, що перебувають під командуванням особи, відповідальної перед цією стороною за поведінку своїх підлеглих, навіть якщо ця сторона представлена урядом чи владою, не визнаними супротивною стороною. Такі збройні сили підпорядковані внутрішній дисциплінарній системі, яка водночас забезпечує дотримання норм міжнародного права, застосовуваних у період збройних конфліктів⁴⁰.

Отже, інші суб'єкти навіть якщо й беруть активну участь (воюють) у збройному конфлікті, не є конвенційними комбатантами (за винятком народних ополчень і прирівняних до них формувань). Це стосується учасників різного роду незаконних збройних формувань, які не перебувають у складі збройних сил країни, що є учасником міжнародного збройного конфлікту, зокрема найманців. *Вони не мають права брати участі у збройному конфлікті*. Отже, на них не поширюються зобов'язання за законами та звичаями війни. Їхня участь як воюючих суб'єктів у збройному конфлікті сама по собі є незаконною, злочинною. З неправа, як відомо, права не виникає. На особу, яка вчиняє

---

³⁹ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів (Протокол I) : від 08.06.1977 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199.

⁴⁰ Там само.

злочин, не може бути покладено позитивного обов'язку дотримуватись правил його вчинення. Саме тому суб'єктом воєнного злочину *щодо ведення бойових дій (застосування засобів і методів ведення війни)* може бути тільки комбатант у його міжнародно-правовому розумінні та визначенні, а також особи, які віддають накази комбатантам. Це – *спеціальний суб'єкт злочину*.

Відповідно до цього вчинення діяння, що з об'єктивної сторони корелює із воєнним злочином, навіть в умовах збройного конфлікту, загальним суб'єктом, некомбатантом має оцінюватись як ординарний злочин, за відповідними статтями Особливої частини КК України, які передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи, статевої свободи та статевої недоторканості.

Зокрема, саме так слід оцінювати діяння, вчинені учасниками так званої «приватної військової компанії Вагнера» («групи Вагнера»). По-перше, ця група, зважаючи на ознаки їхньої діяльності за наявними у відкритих джерелах інформації, не є складовою збройних сил сторони збройного конфлікту у розумінні ч. 1 ст. 43 Додаткового протоколу (I) до Женевських конвенцій 1949 р. (або ж, принаймні, є сумніви щодо цього). Вона (ця група) не перебуває під командуванням особи, відповідальної перед цією стороною за поведінку своїх підлеглих. Крім того, ця група (як видно із численних документальних свідчень фізичних страт, іншого незаконного насильства) не підпорядкована внутрішній дисциплінарній системі, яка забезпечує додержання норм міжнародного права, застосовуваних у період збройних конфліктів, як вимагає зазначений протокол. На цій підставі члени «приватної військової компанії Вагнера» не можуть вважатися комбатантами.

По-друге, відповідно до положень постанови Верховної Ради України «Про визнання російської злочинної організації, відомої під назвою “приватна військова компанія Вагнера” або “Група Вагнера”, міжнародною злочинною організацією та засудження діяльності її учасників» від 6 лютого 2023 р. № 2903-IX, учасники «Групи Вагнера» відповідальні за численні випадки неправомірного і необґрунтованого воєнною необхідністю застосування зброї проти мирного населення України, акти жорстокості і жорстокого поводження, такі як примусове переміщення цивільних осіб, зґвалтування, викрадення дітей, масові страти, збройні напади на заклади освіти, охорони здоров'я, культові споруди тощо⁴¹. На цій підставі Верховна Рада України постановила визнати

---

⁴¹ Про визнання російської злочинної організації, відомої під назвою «приватна військова компанія Вагнера» або «Група Вагнера», міжнародною

російську злочинну організацію, відому під назвою «приватна військова компанія Вагнера», або «Група Вагнера», міжнародною злочинною організацією та засудити діяльність учасників цієї міжнародної злочинної організації та причетних до неї структур, включаючи урядові структури російської федерації як держави-агресора, та її фізичних осіб⁴².

Цілком, як видається, зрозуміло, що абсолютно неможливо є спроба унормування порядку вчинення злочину злочинною організацією. Це нонсенс. А оскільки сама участь «Групи Вагнера» у збройному конфлікті є незаконною, злочинною, остільки ж і неможливо поширити на їх учасників зобов'язання дотримуватись законів та звичаїв війни. Вони не є ані конвенційними комбатантами, ані суб'єктами воєнних злочинів, злочинів, передбачених ст. 438 КК України. І хоча в теорії міжнародного кримінального права подібні парамілітарні утворення іменуються неконвенційними комбатантами і щодо правової оцінки діянь їх учасників згоди немає, позиція, згідно з якою правова природа «приватної військової компанії Вагнера» визначається саме як злочинна організація не залишає місця для маневру – їхні діяння мають кваліфікуватися як ординарні злочини. Для них немає законних військових цілей.

Аналогічним чином слід підходити й до кваліфікації діянь найманців. Щодо них у ч. 1 ст. 47 Додаткового протоколу (I) до Женевських конвенцій 1949 р. є окрема заувага: найманець не має права на статус комбатанта або військовополоненого. Отже, не може бути мови про кваліфікацію його дій як воєнного злочину за ст. 438 КК України. У відповідних ситуаціях належить застосовувати норми про загальнокримінальні злочини.

Суб'єкти забезпечення окупації. Ця група суб'єктів також є спеціальною, однак через те що її учасники не беруть безпосередньої участі у бойових діях, їм не властиві суспільно небезпечні діяння, пов'язані із застосуванням заборонених засобів, методів ведення війни. Незважаючи на це контекстуальний елемент воєнних злочинів притаманний і для їхніх дій також. Він виявляється у порушеннях законів та звичаїв війни, якими регламентуються окупаційний режим, встановлюються заборони на вчинення відповідних дій, які, з огляду на *war nexus*, мають бути спрямовані на реалізацію цілей окупації,

---

злочинною організацією та засудження діяльності її учасників : постанова Верховної Ради України від 06.02.2023 № 2903-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2903-20>.

⁴² Там само.

забезпечення безпеки окупаційної адміністрації, управління територіями й поведження з населенням на окупованих територіях. Тому будь-які дії, що можуть бути ідентифіковані зі злочинами політичної дискримінації (викрадення, незаконне позбавлення волі, катування), а також з використанням вразливого становища населення на окупованих територіях через зловживання (всупереч міжнародним обмеженням і стандартам) фактичною владою представника окупаційної держави (зокрема, й з боку громадян окупованої країни – колаборантів), слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 438 КК України за відповідними ознаками.

Так, наприклад, на Херсонщині зафіксовано факти систематичних катувань, вчинюваних членами незаконного збройного формування, серед яких – ексголова Служби безпеки України (далі – СБУ). За даними слідства, з квітня по травень 2022 р. за підтримки військового командування рф у Херсоні було створено незаконне збройне формування – «Государственная служба безопасности Херсонской области». Це формування стало аналогом ФСБ для окупованих територій Херсонщини. Його мета – забезпечення відокремлення Херсонської області від України та приєднання до складу рф. Спосіб – шляхом придушення будь-яких виявів невизнання політики окупаційної влади серед цивільного населення. Представники так званої служби відшукували та затримували громадян України, проукраїнських активістів, противників окупаційної влади, інших цивільних осіб. В одній із захоплених будівель у Херсоні учасники формування облаштували місце незаконного ув'язнення та катування людей. Цивільних тримали у нелюдських умовах, до них застосовувалося психологічне та фізичне насильство. Щоденно вони піддавались побоям, катуванню електричним струмом. Їх обмежували у харчуванні та не давали води тощо⁴³. Як можна зрозуміти, злочинці не є комбатантами, в категоріях МПП вони є цивільними особами. Однак, ураховуючи ту обставину, що їхні дії були спрямовані на забезпечення цілей окупації, мали політично дискримінаційний характер, їх слід кваліфікувати за ст. 438 КК України як жорстоке поведження з цивільним населенням.

Важливо наголосити на тому, що бойові суб'єкти є до певної міри універсальними, вони водночас є і суб'єктами вчинення воєнних злочинів, властивих для тих, хто забезпечує окупацію. Проте

---

⁴³ Катування цивільних на Херсонщині – повідомлено про підозру 9 учасникам НЗФ, серед яких ексголова СБУ // DIRECTSPEECH.news : сайт. 07.02.2023. URL: <https://directspeech.news/news/katuvannya-civilnix-na-xersonshhini-povidomleno-pro-pidozru-9-ucasnikam-nzf-sered-yakix-eksgolova-sbu>.

останні за визначенням не можуть бути суб'єктами бойових воєнних злочинів.

Суб'єктивна сторона порушень законів та звичаїв війни характеризується виною у формі умислу. Можливий як прямий, так і непрямий його види. Останній, зокрема, має місце у випадку здійснення артилерійських обстрілів «за горизонт», тобто по цілях, що перебувають за межами безпосереднього візуального контакту і локалізуються у місцях концентрації цивільного населення, цивільних об'єктів. Винна особа усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій, в низці випадків не бажає, проте цілком припускає можливість настання суспільно небезпечних наслідків. Так само непрямий умисел має місце і у випадках, наприклад, ракетних обстрілів території України з акваторії Чорного моря або з повітряного простору російської федерації. Спрямування ракет на цілі в межах населених пунктів, навіть якщо безпосередній виконавець переконаний, що здійснює пуски по військовим цілям, так чи інакше, але супроводжується усвідомленням можливості настання суспільно небезпечних наслідків для цивільного населення, навіть якщо винний цього і не бажає. Це, зокрема, стосується і тих випадків, коли ракети вражають цивільні об'єкти, змінивши свій курс унаслідок дії засобів радіоелектронної боротьби.

Крім усвідомлення характеру та значення вчинюваних дій, суб'єкт порушення законів та звичаїв війни має усвідомлювати й контекстуальний елемент у вигляді наявності збройного конфлікту й похідних від нього обставин: ситуації окупації, відсутності належної охорони майна, фізична доступність до чужого майна, відсутність правоохоронних органів та ін.

Частина 2 ст. 438 КК України передбачає кримінальну відповідальність за дії, передбачені ч. 1 цієї статті, якщо вони поєднані з умисним вбивством. Умисне, протиправне заподіяння смерті іншій людині в результаті та/або як прояв порушення законів та звичаїв війни (відповідно до статей 13, 30 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими, ст. 147 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни умисне вбивство вважається самостійним серйозним порушенням МГП) повністю охоплюється ч. 2 ст. 438 КК України та не потребує додаткової кваліфікації за ст. 115 КК України чи іншими статтями КК, які передбачають протиправне заподіяння смерті. Кваліфікація за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 та ч. 2 ст. 438 КК України, можлива тільки в ситуації реальної сукупності злочинів.

1.2. ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

1.2.1. Типові ситуації документування порушень законів і звичаїв війни та їх кримінально-правова оцінка

Із закономірним тенденційним розширенням площ деокупаваних територій України, з поступовим виходом на міжнародно визнаний державний кордон України, з інтенсифікацією руху деокупації постає не менш закономірне і вельми гостре питання щодо відновлення правової, правоохоронної діяльності на цих територіях. Рух деокупації – умовна категорія, що відображає процес відновлення юрисдикції України на територіях, які були тимчасово окуповані російською федерацією. Певна річ, що цей процес багатогранний і кримінальне правозастосування – лише одна із його складових поряд із воєнно-бойовою, інженерно-технічною, логістичною, гуманітарною та багатьма іншими компонентами. Проте саме від адекватного застосування кримінального закону багато в чому залежить і адекватність відображення картини злочинної діяльності представників країни-агресора на території України. Останнє ж – вимога забезпечення справедливості як у контексті міжнародного кримінального правосуддя, так і національного виміру більш масштабного процесу – перехідного правосуддя. Водночас, як свідчить практика роботи слідчо-оперативних груп Національної поліції, а також слідчих Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, прокурорів, існують значні розбіжності, неоднаковість, а в низці випадків і некоректність у правозастосовних підходах.

У цьому контексті не зайвим буде зауважити, що *особливості* кримінально-правової кваліфікації виявляються передусім у неординарних умовах застосування закону про кримінальну відповідальність щодо тих суспільно небезпечних діянь, які: а) вчинялися протягом тимчасової окупації, були елементом (інструментом) чи кримінальним фоновим явищем тимчасової окупації, злочинної державної політики російської федерації або пов'язаними з нею аберациями-ексцесами; б) продовжують вчинятися як реакція на деокупацію та/або продовження ведення агресивної війни і пов'язані з нею злочини. Це є групи тих кримінальних правопорушень, з якими доводиться мати справу силам правопорядку, що заходять на деокуповану територію і розгортають свою юрисдикційну діяльність. Остання супроводжується численними труднощами як організаційного, безпекового, так і інтелектуального характеру, що відбивається на якості правозастосування, насамперед у форматі слідчої діяльності.

Сили правопорядку, «заходячи» на деокуповані території відразу після їх звільнення, потрапляють у специфічну реальність, де первинними чинниками, що визначають пріоритетну спрямованість службової діяльності, є саме ті, які стосуються фіксації, документування, розслідування як наслідків війни, діяльності окупаційної адміністрації й окупаційних сил, їхніх пособників і колаборантів, так і документування, розслідування актів триваючої, продовжуваної агресивної війни.

Проведений нами аналіз слідчої практики, експертних оцінок працівників Національної поліції, Служби безпеки України, прокуратури, які мали досвід документування, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень на деокупованих територіях, процесуального керівництва у них, дозволяє виокремити низку проблематичних типових ситуацій, у які потрапляє слідчий і під час яких слід приймати рішення про кримінально-правову кваліфікацію діянь.

I. Кримінально-правова кваліфікація артилерійських обстрілів.

Ситуація 1. Артилерійський обстріл за межами населеного пункту або в його межах, але такий, що не спричинив будь-яких суспільно небезпечних наслідків, фізичної чи майнової шкоди, тобто без людських жертв і руйнувань. Йдеться як про ті обстріли, що відбулися до або в процесі деокупації, так і після, вже по деокупованій території. Зазвичай у таких випадках на місце події вирушає слідчо-оперативна група, яка здійснює документування події, забезпечує життя комплексу вибухово-технічних заходів забезпечення безпеки, фіксацію слідової картини, вилучення речових доказів (чи предметів, що не мають значення речових доказів). Але подальша діяльність щодо кримінально-правової кваліфікації та внесення (невнесення) відомостей до Єдиного державного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) різниться. Правильним варіантом є відмова у початку досудового розслідування на тій підставі, що закони і звичай війни внаслідок обстрілу не порушені, а отже, ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 438 КК України, немає.

Інший підхід, який зустрічається рідше, проте має місце, пов'язаний із кваліфікацією подібних діянь за ч. 1 ст. 438 КК України. Аргументи правозастосувачів на користь цієї позиції пов'язуються здебільшого із: а) усталеністю практики кваліфікації обстрілів як воєнних злочинів; б) неможливістю визначити дійсний намір, спрямованість умислу тих суб'єктів, які здійснювали обстріл та використанням припущення про можливість кримінально протиправного діяння, передбаченого ст. 438 КК України (така собі презумпція винуватості країни-

агресора). Гадаємо, цей підхід не потребує детального критичного аналізу. Навіть побіжного погляду достатньо, аби виявити логічну й доктринальну слабкість цієї аргументації. Зазначимо лише те, що внаслідок очевидної відсутності безпосередніх суспільно небезпечних наслідків у вигляді матеріальної чи фізичної шкоди від конкретного артилерійського обстрілу, що могло б свідчити про можливе порушення цим обстрілом законів і звичаїв війни, одного лише припущення інакшого є недостатньо для констатації кримінального правопорушення, передбаченого ст. 438 КК України (поза розумним сумнівом).

Натомість варто акцентувати увагу на тому, що відмова від початку досудового розслідування за фактами подібних обстрілів через відсутність ознак складу кримінального правопорушення є безпідставною. По-перше, навіть якщо жодної шкоди від обстрілу не було заподіяно загроза настання суспільно небезпечних наслідків була. По-друге, сам факт обстрілу істотно порушує стан громадської безпеки. По-третє, обстріл здійснюється не в ординарних умовах, а в умовах і в контексті війни. Ось перше місце, де ми зустрічаємось із необхідністю застосування логіки війни (або логіки мислення воєнного часу), про яку згадували у вступі. І логіка ця виходить із констатації як юридичного факту наявності триваючого злочину – ведення агресивної війни (агресивна війна як триваючий злочин⁴⁴), – ознаки складу якого передбачені ч. 2 ст. 437 КК України. Певна річ, кожен обстріл – не окремий факт, а епізод триваючого злочину. Документування таких епізодів у межах єдиного кримінального провадження (тобто із обов'язковим внесенням до ЄРДР відомостей про обстріл, початок кримінального провадження за ч. 2 ст. 437 КК України та його об'єднання із «материнським») є важливою умовою документування і самого злочину агресії, відповідальність за який, відповідно до норм міжнародного кримінального і гуманітарного права (міжнародний імунітет комбатантів), несе виключно вище військово-політичне керівництво держави-агресора. В подальшому ці матеріали будуть покладені в основу обвинувачення у форматі міжнародного кримінального правосуддя. Натомість відсутність чи недостатність цих матеріалів через правозастосовні перекося у бік кваліфікації переважно як воєнних злочинів⁴⁵ або як не кримінально протиправних діянь фактів обстрілів здатне суттєво послабити позиції обвинувачення.

---

⁴⁴ Stahn C. Syria and the Semantics of Intervention, Aggression and Punishment: On 'Red Lines' and 'Blurred Lines'. *Journal of International Criminal Justice*. 2013. Vol. 11, Iss. 5. Pp. 955–977. DOI: <https://doi.org/10.1093/jicj/mqt066>.

⁴⁵ Репецький В. М., Лисик В. М. Поняття та ознаки воєнних злочинів. *Альманах міжнародного права*. 2009. Вип. 1. С. 120–125; Meron T. War Crimes Law

Ситуація 2. Артилерійський обстріл, що спричинив знищення або пошкодження об'єктів інфраструктури, майна. Тут ситуація залежить від того, які саме об'єкти пошкоджено:

а) пошкоджено чи знищено військовий об'єкт (будівлі, інженерні споруди, що використовуються Збройними Силами України (далі – ЗСУ), Національною гвардією тощо). Поширеним на практиці підходом є документування обстрілу та його наслідків і водночас уникнення оцінки вчиненого як злочину. При цьому керуються положенням звичаєвого міжнародного гуманітарного права та положенням п. 11 Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України⁴⁶, в якому вказано, що *військові об'єкти вважаються законними цілями для нападу*. Знову ж таки цілком правильним слід вважати підхід, за якого слідчі не вбачають у обстрілах військових об'єктів складу злочину, передбаченого саме ст. 438 КК України. Виняток, однак, становлять ті випадки, які пов'язані із використанням для атаки на військовий об'єкт заборонених засобів ведення війни, а саме: касетних, вакуумних, фосфорних і подібних боеприпасів, що можуть бути визначені як негуманна зброя, застосування якої перебуває під конвенційною забороною (зокрема, відповідно до Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невідповідну дію⁴⁷, Конвенції про заборону використання касетних боеприпасів тощо). Такі випадки підлягають кваліфікації за ч. 1 ст. 438 КК України, а у випадку загибелі людей, зокрема й військовослужбовців, – за ч. 2 ст. 438 КК України.

Водночас, керуючись уже викладеною нами вище аргументацією, слід вважати, що навіть у мовах використання для атаки на військові об'єкти дозволених міжнародним гуманітарним правом засобів має йти мова про черговий прояв триваючої агресії, а отже, й про

Comes of Age. *American Journal of International Law*. 2017. Vol. 92, Iss. 3. Pp. 462–468. DOI : <https://doi.org/10.2307/2997918>.

⁴⁶ Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : затв. наказом М-ва оборони України від 23.03.2017 № 164 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17>.

⁴⁷ Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невідповідну дію : від 10.10.1980 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266.

ще один епізод ведення агресивної війни (ч. 2 ст. 437 КК України). Зокрема, коли йдеться про загибель військовослужбовців;

б) пошкоджено чи знищено майно, що не належить до законних військових цілей (так званого цивільного майна). У таких ситуаціях зазвичай труднощів не виникає, кваліфікація здійснюється за ч. 1 ст. 438 КК України. При цьому для кваліфікації немає значення чи навмисною була атака на цивільний об'єкт, чи мав місце невибірковий напад. Зокрема, відповідно до ч. 4 ст. 51 Додаткового протоколу (I) до Женевських конвенцій 1949 р. напади невибіркового характеру заборонено. *До нападу невибіркового характеру належать:*

- напади, не спрямовані на конкретні воєнні об'єкти;
- напади, при яких застосовуються методи або засоби ведення воєнних дій, які не можуть бути спрямовані на конкретні воєнні об'єкти; або

- напади, при яких застосовуються методи або засоби ведення воєнних дій, наслідки яких не можуть бути обмежені, як це вимагається згідно з Додатковим протоколом; і які, таким чином, у кожному такому випадку поразяють воєнні об'єкти й цивільних осіб або цивільні об'єкти, не розрізняючи їх⁴⁸.

Серед інших належить вважати невибірковими такі види нападів:

- напад шляхом бомбардування будь-якими методами або засобами, при якому як єдиний воєнний об'єкт розглядається ряд явно пов'язаних один з одним і розрізняваних воєнних об'єктів, розміщених у місті, у селі чи в іншому районі, де сконцентровані цивільні особи або цивільні об'єкти;

- напад, котрий, як можна очікувати, попутно потягне за собою втрати життя серед цивільного населення, поранення цивільних осіб та шкоду цивільним об'єктам, або те й інше разом, які були б надмірними щодо конкретної і безпосередньої воєнної переваги, якої передбачається таким чином досягти⁴⁹.

Такі дії мають кваліфікуватися за ч. 1 ст. 438 КК України як «інше порушення законів та звичаїв війни» (заборонений метод ведення війни).

Утім важливо з'ясувати приналежність суб'єкта здійснення обстрілу хоча б у найбільш загальних контурах: «Сили України – сили

---

⁴⁸ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів (Протокол I) : від 08.06.1977 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199.

⁴⁹ Там само.

держави-агресора». Для цього призначається проведення військової експертизи, а на етапі внесення відомостей до ЄРДР, під час огляду місця події – залучення спеціаліста у військовій справі, який здатен буде на первинному етапі визначити напрям, звідки здійснювався обстріл, тип боєприпасу, артилерійську систему тощо.

Тут варто зауважити, що часто встановлення цих обставин є або неможливим через надвисоку інтенсивність і багатонаправленість (з кількох напрямів) обстрілу, потрапляння об'єкта у зону перехресного вогню, перехід території декілька разів «з рук у руки», під контроль різних сторін бойового зіткнення, або надто складним. Типовим прикладом є ситуація зі знищенням транспортного літака АН-225 «Мрія» в ангарі на літовищі у смт Гостомель Бучанського району Київської області. Слідова картина, що утворилася на місці події, наразі не дає підстав для однозначного й точного військово-експертного висновку про чинник знищення: характер, причину, вибухові чинники, їхнє походження, напрям, з якого було здійснено вогневе враження та ін. У таких випадках для правильної кваліфікації діяння не менш важливим за експертний висновок (висновок спеціаліста) є показання свідків, очевидців події, зокрема серед військовослужбовців, місцевих жителів;

в) знищення або пошкодження об'єктів критичної цивільної інфраструктури (дамби, трансформаторні підстанції, теплоелектроцентралі, електростанції, порти тощо) здебільшого кваліфікується за ч. 1 ст. 438 КК України. Альтернативна кваліфікація як диверсії слідчими СБУ відкидаються, керуючись тією самою логікою війни. Респонденти серед керівників слідчих відділів СБУ зазначили, що диверсія – злочин мирного часу; стан війни зумовлює необхідність кваліфікувати відповідні атаки на об'єкти критичної інфраструктури як прояви війни, зокрема воєнні злочини. Аналогічна позиція фіксується і у деяких доктринальних джерелах⁵⁰. Як видається, така позиція є вразливою до критики. Насамперед тому, що ч. 2 ст. 113 КК України містить таку кваліфікуючу ознаку диверсії, як вчинення цього злочину в умовах воєнного стану. Отже, на нашу думку, слід розмежовувати обстріли критичної цивільної інфраструктури з метою ослаблення українського війська (ускладнення можливостей закріпитися на деокупованій території, загальмувати темп руху деокупації) і з метою ослаблення держави загалом (її обороноздатності, економічного

---

⁵⁰ Mireille D.-M. The Paradigm of the War on Crime: Legitimizing Inhuman Treatment? *Journal of International Criminal Justice*. 2007. Vol. 5, Iss. 3. Pp. 584–598. DOI: <https://doi.org/10.1093/jicj/mqm027>.

потенціалу, логістики тощо). У першому випадку має йтися про ч. 1 ст. 438 КК України, у другому – про ч. 2 ст. 113 КК України. Слід зв'язати на те, що стан війни не елімінує такий об'єкт кримінально-правової охорони, як основи національної безпеки, який до того ж набуває значно більшої вразливості, аніж за ординарних умов.

Ситуація 3. Артилерійський, ракетний обстріл чи застосування ударних безпілотних літальних апаратів, що спричинило смерть або тілесні ушкодження людини. Здебільшого кваліфікується за ч. 2 ст. 438 КК України. Так само, як і у описаній вище ситуації, респонденти серед слідчих Національної поліції та СБУ відкидають можливість кваліфікації подібних випадків як терористичних актів (а так само як і при знищенні чи пошкодженні об'єктів цивільної інфраструктури, наприклад, при влучанні снаряда/ракети у багатоквартирний житловий будинок), посилаючись на логіку війни, за якою має йтися про воєнні злочини, а не про тероризм. Проте знову маємо внести деякі корективи й зауважити, що на кваліфікацію впливатиме зміст суб'єктивної сторони вчинюваного, про яку можна говорити за сукупністю похідних ознак, додаткових маркерів.

У ситуації, коли має місце обстріл (атака на) цивільних громадян у зоні ведення активних бойових дій та на прилеглий території, здебільшого варто вести мову про злочин, передбачений ст. 438 КК України. Такі обстріли дійсно є методом ведення війни та спрямовані на зниження можливостей, психологічної готовності місцевого населення підтримувати підрозділи ЗСУ: депопуляція територій і зниження волонтерської, логістичної підтримки, дискредитація значення перебування ЗСУ в населених пунктах чи біля них та ін. Але в тих випадках, коли йдеться про тероризування місцевого населення, яке жодним безпосереднім функціоналом не пов'язане із українським військом, із забезпечення його спроможностей на конкретній ділянці фронту, зоні ведення бойових дій – варто, на наше переконання, говорити про тероризм. Знову ж таки стан війни не відміння можливості вчинення терактів, не скасовує громадської безпеки як об'єкта кримінально-правової охорони. У терактів інша мета (ч. 1 ст. 258 КК України), інший суб'єктивний зміст суспільно небезпечного діяння, яке з об'єктивної сторони може не відрізнятися від воєнного злочину. *Коли обстріли, зокрема ракетні, є передусім політичною акцією (з метою залякування та ін.), а не чинником суто воєнного характеру, вчинене належить кваліфікувати саме як терористичний акт, а не воєнний злочин.*

До речі, схожій позиції дотримується й низка зарубіжних правників, які досліджують проблеми правової оцінки ракетних обстрілів

території Ізраїлю, відмінних від обстрілів воєнного характеру саме за суб'єктивною стороною⁵¹. Ведення агресивної війни цілком може супроводжуватись (і ми це бачимо на прикладі російсько-української війни) терористичними практиками. Так, вони вмонтовуються у метасистему війни. Але при цьому зберігають свою функціональну самостійність (наголосимо, що ця теза не стосується симулякрів типу «ДНР» і «ЛНР», які за своєю сутністю є не терористичними організаціями, а формами російської окупаційної адміністрації). За цими ж критеріями слід розмежовувати теракти та диверсії. Навіть якщо удари заподіюються по об'єктах критичної інфраструктури, але такі, що об'єктивно не здатні істотно послабити державу, а мають здебільшого психологічний ефект (паніка, атмосфера страху, тривожності та ін.), вчинене також належить кваліфікувати за відповідною частиною ст. 258 КК України.

Ситуація 4. Виявлення боєприпасів, що не вибухнули, – вибухо-небезпечних боєприпасів, в які вставлено запальник, детонатор та які поставлено на звід або в інший спосіб підготовлено до використання й використано у збройному конфлікті. Вони могли бути вистрілені, скинуті, запущені або випущені й повинні були вибухнути, але не вибухнули⁵². Підхід, який застосовується у практиці діяльності правоохоронних органів на деокупованих територіях, формується виключно у безпековій площині та обмежується виключно вилученням та/або знешкодженням (знищенням) боєприпасів, що не вибухнули. Зі службово-прикладної точки зору такий підхід цілком функціональний та виправданий. Формально ж можна вести мову щонайменше про злочин, передбачений ч. 2 ст. 437 КК України, – ведення агресивної війни. А якщо відповідні боєприпаси належать до заборонених за міжнародним гуманітарним правом – про порушення законів і звичаїв війни (ч. 1 ст. 438 КК України).

II. Кримінально-правова кваліфікація мінування.

Ситуація 1. Виявлення протитанкових мін. Варто мати на увазі, що використання такої категорії мін не заборонене нормами міжнародного гуманітарного права. Вони не належать до заборонених

---

⁵¹ Kontorovich E. Israel/Palestine – The ICC's Uncharted Territory. *Journal of International Criminal Justice*. 2013. Vol. 11, Iss. 5. Pp. 979–999. DOI: <https://doi.org/10.1093/jicj/mqt070>.

⁵² Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення : від 18.09.1997 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_379.

засобів ведення війни⁵³. Тож про злочин, передбачений ст. 438 КК України, не йдеться. Це відображається й на практиці діяльності правоохоронців: розмінування не супроводжується початком кримінального провадження. І така практика є обґрунтованою.

Ситуація 2. Виявлення протипіхотних мін, що так само в переважній більшості випадків залишається без фіксації у необхідній кримінальній процесуальній формі в межах кримінального провадження. Водночас тут ситуація інша. Застосування протипіхотних мін заборонено Оттавською конвенцією. Тому їх застосування є порушенням законів війни. Це дає підстави поставити питання про кваліфікацію мінування протипіхотними мінами за ч. 1 ст. 438 КК України, а у випадку загибелі людини від підризу на протипіхотній міні – за ч. 2 ст. 438 КК України. Але критик може слушно зауважити, що російська федерація не ратифікувала згадану Конвенцію про заборону застосування, накопичення запасів, виробництво і передачу протипіхотних мін та про їх знищення від 18 вересня 1997 р. І буде правий. З цього випливає, що на росію не поширюється її дія. Однак це не означає, що вона вільна від міжнародних зобов'язань, які випливають з міжнародних звичаїв, *jus cogens*, загальних принципів права, прийнятих цивілізованими народами світу. Це ж стосується і міжнародного гуманітарного права. Абсолютно неприпустимою є ситуація, коли одна сторона у війні дотримується цих принципів і конвенційних зобов'язань (Україна), а інша (росія) – ні. І це – ще один аспект логіки війни.

Преамбула вказаної Конвенції недвозначно наголошує на тому, що ця Конвенція є спробою формалізації принципу міжнародного гуманітарного права, згідно з яким право сторін у збройному конфлікті вибирати методи і засоби ведення війни не є необмеженим, принципу, який забороняє застосування у збройних конфліктах зброї, снарядів та засобів і методів ведення війни, які можуть завдати надмірних ушкоджень або призвести до надмірних страждань, а також принципу, відповідно до якого необхідно проводити розрізнення між цивільними особами і комбатантами⁵⁴. Йдеться про неписані

---

⁵³ Базов В. П. Кримінальна відповідальність за застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом. *Вісник прокуратури*. 2008. № 7. С. 101–111.

⁵⁴ Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництво і передачу протипіхотних мін та про їх знищення : від 18.09.1997 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_379.

принципи, про звичаєве гуманітарне право, від якого країна-агресор не може відмежуватися лише на підставі нератифікації відповідної Конвенції.

Слушною у цьому контексті є думка Т. Р. Короткого, який підкреслює, що не всі держави світу пов'язані зобов'язаннями договірних норм міжнародного гуманітарного права. Тому важливе значення у міжнародному гуманітарному праві має міжнародно-правовий звичай – у разі універсальності він обов'язковий для всіх держав, усіх суб'єктів, зокрема недержавних сторін збройного конфлікту. Міжнародний звичай міжнародного гуманітарного права успішно доповнює навіть дуже детальне та розгалужене договірно-правове регулювання⁵⁵.

Принагідно зауважимо, що встановлення так званих «розтяжок» з використанням як вибухового пристрою ручних гранат у буквальному значенні, зазначеного у вказаній вище Конвенції, не вважається протиправним з точки зору Конвенції, адже подібний пристрій не відповідає визначенню «міна». Однак знову й знову варто зважати не те, що міжнародне гуманітарне право складається не тільки із семантично-текстуальних конвенційних конструкцій, а й із конвенцій на рівні звичаєвого права. Гадаємо, що цільове призначення подібних «розтяжок» і характер їх вражаючої дії ідентичні протипіхотним мінам. У зв'язку з цим вважаємо, що є всі підстави для кваліфікації встановлення «розтяжок» як злочинів, передбачених ч. 1 або 2 (у випадку загибелі) ст. 438 КК України за критерієм порушень звичаїв війни. При кваліфікації варто виходити з моделювання охоплення єдиним умислом деякого цілісного акту мінування певного об'єкта: місцевості, споруди, будівлі, приміщення чи навіть населеного пункту (система мінувань будівель, покинутих автомобілів, військової техніки, трупів, іграшок та інших предметів) під час відступу ворожих сил. Подібна система дій щодо мінування (а не встановлення кожної окремої міни чи «розтяжки») утворюють одиничний злочин, передбачений ст. 438 КК України.

III. Кримінально-правова кваліфікації заподіяння смерті людині.

Ситуація 1. За результатами ексгумації виявлено місце масового поховання. Як правило, застосовується уніфікований підхід щодо всього місця поховання: оглядаючи кожен труп окремо інформація

---

⁵⁵ Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права / передм. Т. Р. Короткий, Є. В. Лук'яненко ; вступ. ст. М. М. Гнатовський. Одеса : Фенікс, 2017. 40 с.

вноситься до ЄРДР за фактом вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 438 КК України. На нашу думку, правильним є не уніфікований, а диференційований підхід, який передбачає розмежування випадків заподіяння смерті: а) кожній окремій людині, що могло статися у різний час, в різних місцях, бути вчиненим різними суб'єктами, незважаючи на знаходження в одному місці масового поховання; б) некомбатантам та комбатантам. Щодо некомбатантів, з огляду на безпосередні причини смерті, – за ч. 2 ст. 438 КК України з конкретизацією конкретної порушеної норми міжнародного гуманітарного права (конкретної конвенції чи звичаю) залежно від того, чи сталася смерть через порушення поведінки з цивільним населенням на окупованих територіях чи невибіркового застосування зброї, або ж не обумовленої воєнною необхідністю атакою на цивільні об'єкти тощо; в) комбатантам за критерієм безпосередньої причини смерті – під час ведення бойових дій (ч. 2 ст. 437 КК України) або внаслідок жорстокого поводження з військовополоненим (зв'язані руки, ознаки катування та ін. – ч. 2 ст. 438 КК України).

Ідентичний підхід до кваліфікації заподіяння смерті застосовується і у випадках виявлення поодиноких поховань, а також трупів поза місцями поховань.

Ситуація 2. Виявлення трупа комбатанта країни-агресора. Як показали проведені нами опитування, в подібних випадках не йдеться про запуск механізму кримінального провадження; трупи російських окупантів передаються у місця централізованого зберігання без провадження жодних слідчих дій. Водночас ми не можемо виключати (і це підтверджується практикою), що і російські військовослужбовці можуть ставати жертвами воєнних злочинів. Принципова культурно-цивілізаційна відмінність України від росії не дозволяє нам відмовитись від правового реагування на ці факти, які також підлягають документуванню та належній юридичній оцінці, кримінально-правовій кваліфікації.

IV. Кримінально-правова кваліфікація викрадень, незаконного позбавлення волі, катувань.

Ситуація 1. Виявлення катівні, встановлення потерпілих та отримання відомостей про вчинення катувань військовослужбовцями країни-агресора чи представниками суб'єктів забезпечення окупації. Залежно від особи потерпілого такі дії належить кваліфікувати за ч. 1 ст. 438 КК України чи то як жорстоке поводження з військовополоненим (коли потерпілим є військовослужбовець Збройних Сил України), чи то як жорстоке поводження з цивільним населенням (коли потерпілим є цивільна особа чи особа з інших захищених МГП

категорій). Якщо такі дії були поєднані з умисним вбивством – вчинене належить кваліфікувати за ч. 2 ст. 438 КК України.

Ситуація 2. Виявлення фактів викрадень, незаконного позбавлення волі, катівень, встановлення потерпілих та отримання відомостей про вчинення цих злочинів працівниками ФСБ, інших так званих правоохоронних органів російської федерації або колаборантами – громадянами України представниками таких органів на тимчасово окупованій території.

За відсутності *war nexus* – кваліфікація за статтями КК України, що передбачають склади загальнокримінальних злочинів: статті 115, 121, 122 (у випадку вбивств, умисного заподіяння тілесних ушкоджень), 127, 146 КК України. За наявності *war nexus* – кваліфікація за відповідною частиною ст. 438 КК України.

Працівники ФСБ рф та інших так званих правоохоронних органів країни-агресора, зокрема й створюваних на тимчасово окупованій території, не вважаються комбатантами, не є суб'єктами воєнних бойових злочинів, не набувають статусу військовополонених у випадку їх затримання під час деокупації. Проте є суб'єктами окупаційних воєнних злочинів, зокрема й жорстокого поводження з цивільним населенням.

Додатково діяння таких осіб мають кваліфікуватися за статтями 110 та 332² КК України (за наявності для того фактичних підстав).

V. Кримінально-правова кваліфікація зґвалтувань та сексуального насильства в умовах збройного конфлікту.

Ситуація 1. Зґвалтування чи сексуальне насильство, вчинене військовослужбовцем країни-агресора (комбатантом) – ч. 1 ст. 438 КК України, за ознакою жорстокого поводження з цивільним населенням. Зокрема, відповідно до ст. 27 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни, а також ч. 1 ст. 76 Додаткового протоколу (I) до неї жінки потребують особливого захисту від будь-якого зазіхання на їхню честь, і, зокрема, захисту від зґвалтування, примушування до проституції чи будь-якої іншої форми посягання на їхню моральність. Щодо чоловіків або ж універсальної прямої норми про заборону зґвалтування та сексуального насильства в умовах збройного конфлікту міжнародні конвенції не містять.

Загалом перелік серйозних порушень, передбачених Женевськими конвенціями та Додатковим протоколом I, є досить коротким і не містить конкретних положень про зґвалтування або інші форми сексуального насильства. Крім того, ці злочини вкрай рідко переслідувалися в судовому порядку на міжнародному рівні. Ситуація змінилась

лише зі створенням спеціальних міжнародних кримінальних трибуналів щодо колишньої Югославії та Руанди у 90-х рр. XX ст.⁵⁶.

У дослідженні Міжнародного комітету Червоного Хреста щодо звичаєвого права пояснюється, що «хоча зґвалтування було заборонено Женевськими конвенціями, воно не було прямо закріплено як серйозне порушення ані в Конвенціях, ані в Додатковому протоколі I. Проте воно має розглядатись як серйозне порушення на тій підставі, що є рівнозначним нелюдському поводженню, або умисному заподіяння тяжких страждань, або серйозної шкоди здоров'ю»⁵⁷. Із прецедентного права міжнародних кримінальних трибуналів (МКТ) також випливає, що зґвалтування прирівнюється до катування, а тому може переслідуватися в судовому порядку як «серйозне порушення». Наприклад, у справі *Delalić* Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії (МТКЮ) засудив деяких із обвинувачених за зґвалтування як за одну із форм катування відповідно до ст. 2 Статуту МТКЮ, в якій перелічені «серйозні порушення» МГП. Інші форми сексуального насильства також переслідувалися в судовому порядку відповідно до положень МГП про «серйозні порушення». Як приклад можна навести справу *Prlić*, у межах якої МТКЮ постановив, що нелюдське поводження відповідно до тієї ж ст. 2 Статуту може включати «будь-яке сексуальне насильство, спрямоване проти фізичної та моральної недоторканності будь-якої особи із використанням погроз, залякування або фізичної сили, таким чином, щоб принизити або образити жертву»⁵⁸.

---

⁵⁶ Van der Poll L. Penal mechanisms in international humanitarian law with specific reference to sexual violence committed against women during armed conflict. *RJOI*. 2008. No. 8. Pp. 104–105; Желтуха М. Чому сексуальне насильство під час збройних конфліктів є міжнародним злочином? // Юрфем : сайт. 21.10.2021. URL: <https://jurfem.com.ua/chomu-seksualne-nasylstvo-pid-chas-zbroinyh-konfliktiv-ye-mizhnarodnym-zlochynom/>.

⁵⁷ Customary International Humanitarian Law. Vol. I: Rules / ed. by J.-M. Henckaerts and L. Doswald-Beck. Cambridge : Cambridge University Press, 2009. 689 p.; Желтуха М. Чому сексуальне насильство під час збройних конфліктів є міжнародним злочином? // Юрфем : сайт. 21.10.2021. URL: <https://jurfem.com.ua/chomu-seksualne-nasylstvo-pid-chas-zbroinyh-konfliktiv-ye-mizhnarodnym-zlochynom/>.

⁵⁸ Gaggioli G. Sexual violence in armed conflicts: A violation of international humanitarian law and human rights law. *International Review of the Red Cross*. 2015. No. 96. Pp. 529; Желтуха М. Чому сексуальне насильство під час збройних конфліктів є міжнародним злочином? // Юрфем : сайт. 21.10.2021. URL: https://jurfem.com.ua/chomu-seksualne-nasylstvo-pid-chas-zbroinyh-konfliktiv-ye-mizhnarodnym-zlochynom.

Таким чином, згвалтування та сексуальне насильство, вчинюване комбатантом у контексті збройного конфлікту, однозначно слід кваліфікувати як воєнний злочин за відповідною частиною ст. 438 КК України.

Ситуація 2. Згвалтування чи сексуальне насильство, вчинене не комбатантом: працівником ФСБ, інших так званих правоохоронних органів російської федерації або подібних їм органів, створюваних на тимчасово окупованій території («поліція», «народна міліція», «комітети безпеки» та ін.), іншими цивільними особами на тимчасово окупованій території. Такі дії слід вважати ординарними злочинами та кваліфікувати за ст. 152 та/або ст. 153 КК України. Так само як і ординарні кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості слід кваліфікувати як відповідні діяння, вчинені військовослужбовцями Збройних Сил України.

VI. Кримінально-правова кваліфікація незаконного заволодіння майном цивільного населення, підприємств, установ, організацій на тимчасово окупованій території.

Ситуація 1. Корисливе заволодіння майном, вчинене військовослужбовцем країни-агресора (комбатантом) на тимчасово окупованій території. Відповідно до ст. 33 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни пограбування забороняються. Відповідно до норми 52 Звичаєвого міжнародного гуманітарного права⁵⁹ грабіж заборонений. Отже, такі дії кваліфікуються за ч. 1 ст. 438 КК України за ознакою застосування заборонених методів ведення війни або жорстокого поводження з цивільним населенням.

«Так, наприклад, вироком Новозаводського районного суду м. Чернігова від 31.08.2022 у справі № 751/2961/22 військовослужбовця збройних сил рф визнано винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 438 КК України. Суд зазначив, що засуджений, розуміючи порушення ним вимог міжнародного гуманітарного права, а саме статей 51 та 52 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977, з мотивів безумовного виконання отриманих бойових наказів військового керівництва та з метою вчинення нападів на цивільне населення та нападів невибіркового характеру, в ході повномасштабного збройного наступу ЗС РФ на територію України, перебуваючи у

---

⁵⁹ Customary International Humanitarian Law / International Committee of the Red Cross ; ed. by J.-M. Henckaerts and L. Doswald-Beck. Cambridge : Cambridge University Press, 2005. Vol. 1: Rules. LIX+628 p.; Vol. 2: Practice. XXIV+4411 p.

складі танкового екіпажу, рухаючись у складі колони танків та БМП, 24.02.2022 перетнув державний кордон України з боку Республіки Білорусь та направився у бік м. Чернігів. 01.03.2022 засуджений перебував у дворі приватного господарства і з метою протиправного заволодіння чужим майном, відкрито, погрожуючи вогнепальною зброєю, висловив потерпілому вимогу зняти із себе золоті вироби та передати йому. Реально сприймаючи погрозу для свого життя та здоров'я, потерпілий, виконуючи вимогу засудженого, зняв із себе золотий шийний ланцюжок, на якому знаходився золотий хрестик, та віддав їх. У результаті засуджений заволодів золотими виробами, що не виправдане воєнною необхідністю, чим вчинив порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Суд дійшов висновку, що засуджений розумів, що він порушує вимоги міжнародного гуманітарного права, а саме статті 33 Конвенції про захист цивільного населення від 12.08.1949, ст. 28 та 47 Конвенції про закони та звичаї війни на суходолі від 18.10.1907, ст. 4 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 08.06.1977 р.»⁶⁰.

Ситуація 2. Незаконне заволодіння майном на тимчасово окупованих територіях, вчинене цивільною особою – представником окупаційної адміністрації незаконно створених органів влади. Якщо такі дії вчинені громадянином України вчинене, залежно від конкретного способу заволодіння, цілей, подальших дій з таким майном, належить кваліфікувати альтернативно за статтями 185, 186, 187, 189, 190, 191 та альтернативно за статтями 111, 111¹, ст. 111² КК України. Аналогічні діяння, вчинені громадянином країни-агресора – альтернативно за статтями 185, 186, 187, 189, 190 КК України та додатково за ст. 110, 111², 332² КК України (за наявності для того підстав).

Ситуація 3. Заволодіння майном в ситуації крайньої необхідності – кримінального правопорушення немає.

Ситуація 4. Заволодіння майном в ситуації нагальної військової необхідності (задля ведення бойових дій, переміщення особового складу збройних сил, уникнення бойового враження чи захоплення в полон та ін.) – злочину немає.

---

⁶⁰ Вирок Новозаводського районного суду м. Чернігова : справа № 751/2961/22, провадження № 1-кп/751/196/22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105986768>.

ВІІ. Кримінально-правова кваліфікація інших діянь фізично затриманих представників держави-агресора. Йдеться насамперед про проблеми співвіднесення правового статусу затримуваних осіб з можливістю інкримінування їм певного кримінального правопорушення.

Ситуація 1. Фізичне затримання кадрового військовослужбовця збройних сил російської федерації. Відповідно до вимог міжнародного гуманітарного права, за визначеною чинним законодавством України процедурою така особа набуває статусу військовополоненого та має бути передана до таборів для тримання військовополонених⁶¹ із відповідним повідомленням до Міжнародного Червоного Хреста. Якщо така особа обґрунтовано підозрюється у вчиненні воєнного чи іншого кримінального правопорушення – одночасно з отриманням статусу військовополоненого щодо неї починається кримінальне провадження за відповідною статтею КК України. Ця ситуація є відносно зрозумілою і не викликає труднощів.

Ситуація 2. Фізичне затримання члена воєнізованого підрозділу, що ідентифікує себе з так званими «ДНР» та «ЛНР». Практика оцінки діянь і оформлення правового статусу таких осіб різниться. В низці випадків правозастосувачі йдуть тим шляхом, який описаний у попередній ситуації, тобто через оформлення статусу військовополоненого й передачі до відповідних таборів. В інших, і вельми численних, – через відмову від оформлення статусу військовополоненого на підставі усталеного підходу до кваліфікації участі у організаціях ДНР та ЛНР як участі у терористичних організаціях (ст. 258³ КК України), рідше – як участі у незаконних збройних формуваннях (ч. 4 ст. 260 КК України). Зокрема, на доцільності застосовувати виключно таку позицію наполягали респонденти серед слідчих СБУ. З цього приводу висловимо декілька зауваг.

---

⁶¹ Женевська конвенція про поводження з військовополоненими : від 12.08.1949 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153; Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : наказ М-ва оборони України від 23.03.2017 № 164 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17>; Про затвердження Порядку тримання військовополонених : постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 № 413 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-п>; Про утворення Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими : постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2022 № 257 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2022-п>.

По-перше, кваліфікація участі у бойових (воєнізованих) підрозділах так званих «ДНР» та «ЛНР» як участі у терористичній організації є безпідставною. Мовно-текстуальні симулякри «ДНР» та «ЛНР» не є терористичними організаціями за визначенням, за сутністю. Це – плід контрреальних фантазій представників країни-агресора, результат їх гри. Ми не маємо сприймати нав'язувані правила їх гри і вважати, що комбінація букв «ДНР» та «ЛНР» – онтологічна реальність. Ставлення до цієї комбінації як до терористичних чи до незаконних збройних формувань є неадекватним, є результатом прийняття нав'язаних нам агресором правил гри, нав'язаної ним семантично-символічної реальності. Тим більше, що у широтах цієї ж реальності не так давно сталися чергові шизополітичні зміни і симулякри «ДНР» та «ЛНР» були включені до складу російської федерації й припинили існувати як самостійно виокремлювані аббревіатури. Крім того, що цим актом конституція згаданої країни цілком втратила значення відносно реальної складової правової дійсності, зокрема й у міжнародно значущому контексті (ймовірно, наблизивши ще на один крок остаточний розпад імперії), за усталеною в Україні правозастосовною логікою в антитерористичній парадигмі мав би відбутися злам. Однак на його заваді став Указ Президента України «Про нікчемність актів, що порушують суверенітет та територіальну цілісність України» від 4 жовтня 2022 р. № 687/2022⁶².

Отже, виходячи з положень цього Указу й усталеної антитерористичної практики, ми маємо продовжувати застосовувати норму ст. 258³ КК України щодо затримуваних учасників воєнізованих, збройних підрозділів аббревіатур «ДНР» та «ЛНР», яких, підкреслимо, навіть у шизоїдній російсько-пропагандистській квазіреальності вже немає. Тобто ми продовжуємо тягнути «труп» хворобливої свідомості, залишаючи його у полі своєї правової системи. Давно вже пора його позбутися. І спосіб дуже простий: змінити мислення, сприйняття й перебудуватися нарешті на логіку війни (знову нагадуємо про цю логіку). Це означає бути послідовним у правовій оцінці тимчасової окупації окремих територій Донецької та Луганської областей не терористичними організаціями, а конкретною державою – російською федерацією. На окупованих територіях з метою управління ними створюються не терористичні організації, а окупаційні адміністрації. Називати

---

⁶² Про нікчемність актів, що порушують суверенітет та територіальну цілісність України : Указ Президента України від 04.10.2022 № 687/2022 // Президент України : офіц. сайт. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6872022-44289>.

останні можна як завгодно, але їх природа як окупаційних адміністрацій залишається незмінною. Тому участь у збройних, воєнізованих та інших формуваннях, органах окупаційної адміністрації слід оцінювати або як державну зраду, або як колабораційну діяльність за наявності для того підстав. Тим більше, що переважний контингент таких формувань й органів – громадяни України.

При цьому, звісна річ, громадянин України не може набути статусу військовополоненого. Тому щодо затримуваних членів збройних формувань аббревіатур «ДНР» і «ЛНР» слід розглядати питання або про притягнення їх до кримінальної відповідальності за ч. 7 ст. 111¹ КК України (у випадку добровільності участі громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території), або про визнання їх жертвами примусової мобілізації та, відповідно, злочину, передбаченого ч. 1 ст. 438 КК України, якщо за обставинами справи буде обґрунтовано доводитись факт примусового залучення до служби у відповідних збройних силах окупанта (заборона таких дій передбачена ст. 51 Конвенції про захист цивільного населення під час війни⁶³). *Це ж стосується і тих громадян України, які на тій чи іншій підставі стали до лав збройних сил країни-агресора на території Автономної Республіки Крим.*

Ситуація 3. Фізичне затримання членів незаконних збройних формувань, що ідентифікуються з так званими приватними військовими компаніями (далі – ПВК, на кшталт так званої «Групи Вагнера»). Подібні випадки є не дуже частими й усталеної практики кримінально-правової кваліфікації немає. Однак у міжнародному контексті – вельми поширені⁶⁴. На думку респондентів з числа слідчих СБУ, діяння подібних осіб слід кваліфікувати як найманство (ч. 4 ст. 447 КК України – участь найманця у збройному конфлікті, воєнних діях). Тобто вони не потрапляють до категорій військовополонених. Водночас це є можливим тільки тоді, коли найманцем є або особа без громадянства, або іноземець для України та російської федерації, себто не є ані громадянином України, ані громадянином росії. Ця ознака найманця прямо впливає з його визначення, закріпленого у примітці до ст. 447 КК України та визнається дослідниками

---

⁶³ Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни : від 12.08.1949 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154.

⁶⁴ Баранов С. М. Міжнародний досвід та особливості функціонування приватних військових компаній: ретроспективний аналіз. *Інфраструктура ринку*. 2020. № 40. С. 125–128. DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastruct40-21>.

конститутивною⁶⁵. Коли ж членом так званої ПВК є громадянин російської федерації (а таких, умотивованих корисливим прагненням, – абсолютна більшість) кваліфікація його діянь за ст. 447 КК України виключається. В цій ситуації, на нашу думку, немає достатніх юридичних, морально-правових підстав поширювати на членів ПВК передбачені міжнародним гуманітарним правом гарантії для військовополонених і вважати їх комбатантами взагалі. З точки зору міжнародного права – це збройні банди, групи, що засилаються країною-агресором (заслання збройних банд, груп, іррегулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави як акт агресії⁶⁶). Їх використання – злочин агресії. З позицій вітчизняного кримінального законодавства участь громадян росії у ПВК на території України слід кваліфікувати за ст. 201, 260, 332² КК України за наявності до того підстав, а також за ст. 115, 127 КК України та іншими, якими передбачено кримінальну відповідальність за так звані ординарні злочини. Отже, для цієї категорії осіб, а так само як і для колаборантів – громадян України, *a priori* немає законних воєнних цілей. Кожен факт заподіяння ними смерті, зокрема військовослужбовцям України, слід кваліфікувати як умисне вбивство. Вчинення інших кримінальних правопорушень з ознаками воєнних злочинів – у їх випадках є загальнокримінальними правопорушеннями (проти життя і здоров'я особи, проти власності, проти громадської безпеки тощо), включаючи незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами.

Окремо слід наголосити на важливості врахування при здійсненні кримінально-правової кваліфікації воєнних злочинів такої категорії міжнародного права, як **«супутні втрати»** (*collateral damage*). Зокрема, міжнародне гуманітарне право не забороняє наявність супутніх втрат, хоча накладає певні обмеження.

Супутні втрати – це зруйнована інфраструктура, вбиті і поранені цивільні особи, що стало можливим через застосування зброї. У ст. 53 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни зафіксовано, що будь-яке знищення окупаційною державою рухомого чи нерухомого майна, що є індивідуальною або колективною власністю приватних осіб чи держави, або інших громадських

---

⁶⁵ Юртаєва К. В. Визначення найманства за законодавством України про кримінальну відповідальність. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2017. № 2 (16). С. 137.

⁶⁶ Definition of Aggression : United Nations General Assembly Resolution 3314 (XXIX) from 14.12.1974 // Audiovisual Library of International Law : сайт. URL: <https://legal.un.org/avl/ha/da/da.html>.

установ чи соціальних або кооперативних організацій забороняється, за винятком випадків, коли це є необхідним для проведення воєнних операцій⁶⁷.

Треба робити все можливе для того, аби не допустити знищення майна. Однак, якщо по-іншому неможливо виконати завдання, то ці втрати повинні бути мінімальними і виправдовувати отриману воєнну перевагу. Їх оцінка, зіставлення в кожному окремому випадку здійснюється індивідуально, виходячи зі всієї сукупності обставин.

Отже, *допустимі супутні втрати* – ті, що не перевищують конкретної та прямої воєнної переваги. Наприклад, до таких втрат слід віднести підірваний збройними силами рф Антонівський міст у передмісті Херсона, що з'єднував правий та лівий береги річки Дніпро. Підриб, вочевидь, був здійснений задля унеможливлення переслідування угруповання, що відступав, Збройними Силами України й нанесення вогневого ураження, стрімкого розгортання українського контрнаступу на лівому березі річки Дніпро.

У цьому контексті зауважимо також і на тому, що важливою ознакою воєнних злочинів проти довкілля є те, що шкода є непропорційною порівняно з конкретною і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою. Під час розгляду цієї ознаки треба звернутися до загальних принципів ведення воєнних дій, що застосовуються до навколишнього природного середовища, а саме до принципу співмірності та принципу пропорційності. Під час пояснення цих принципів Міжнародним комітетом Червоного Хреста вказується, що в Консультативному укладенні про ядерну зброю в 1996 році Міжнародний суд ООН вказав, що держави повинні брати до уваги екологічні міркування під час оцінювання того, що є необхідним і пропорційним у процесі виконання законних воєнних цілей⁶⁸. Водночас відповідно до окремої думки судді Міжнародного суду ООН Роберто Аго у своєму доповненні до восьмого доповіді про відповідальність держав наголошує, що «цілком можливо, що заходи, потрібні для закінчення агресії, повинні здійснюватися в масштабах, які не відповідають масштабам здійсненої агресії. У цьому питанні важливий результат, який мають на меті “оборонні” заходи, а не форми і масштаби

---

⁶⁷ Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни : від 12.08.1949 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154.

⁶⁸ Advisory opinion of the International Court of Justice on the legality of the threat or use of nuclear weapons // United Nations : сайт. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/230996>.

самого діяння... Вимога так званої пропорційності діяння, яке здійснюється в стані законної самооборони, має... стосунок до зв'язку між цим діянням та його метою, а саме призупинити агресію»⁶⁹. Комітет, заснований для розгляду бомбардувань НАТО Федеративної Республіки Югославії, висловив думку, що «для дотримання принципу пропорційності необхідно, щоб напад на воєнні об'єкти, який, як відомо або цілком можна припустити, завдасть серйозної шкоди навколишньому середовищу, приніс істотну воєнну перевагу, для того щоб визнати його законним»⁷⁰. Це – загальний підхід до визначення допустимої супутньої шкоди довікллю під час ведення бойових дій⁷¹.

Підсумовуючи викладений матеріал, для зручності використання у практичній діяльності пропонуємо викладену інформацію подати у вигляді у табл. 3.

Таблиця 3

**Типові ситуації кваліфікації воєнних злочинів,
учинюваних в Україні**

1. Кримінально-правова кваліфікація артилерійських, ракетних обстрілів, атак, з використанням БПЛА		
Ситуація 1. Артилерійський, ракетний обстріл за межами населеного пункту або в його межах, але такий, що не спричинив будь-яких суспільно небезпечних наслідків, фізичної чи майнової шкоди, тобто без людських жертв і руйнувань	Воєнний злочин відсутній	
Ситуація 2. Артилерійський, ракетний обстріл, що спричинив	<i>Об'єкти цивільної інфраструктури</i>	Частина 1 ст. 438 КК України (з урахуванням оцінки

⁶⁹ Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons // International Court of Justice : сайт. URL: <https://www.icj-cij.org/case/95/advisory-opinions>.

⁷⁰ International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY): Final Report to the Prosecutor by the Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign Against the Federal Republic of Yugoslavia. 8 June 2000. *International Legal Materials*. No. 39 (5). Pp. 1257–1283.

⁷¹ Садова Т. С. Щодо поняття воєнних злочинів проти довіклля в міжнародному кримінальному праві. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 255–256.

Розділ 1. Воєнні та пов'язані з війною кримінальні правопорушення:
кримінально-правова характеристика

знищення або пошкодження об'єктів інфраструктури, майна		на супутні втра-ти) або ч. 2 цієї статті за наявно-сті загиблих серед цивільного насе-лення
	<i>Об'єкти військо-вої інфраструк-тури</i>	Воєнний злочин відсутній (напад на законну війсь-кову ціль)
Ситуація 3. Артилерій-ський, ракетний обстріл чи застосування удар-них безпілотних літаль-них апаратів, що спри-чинило смерть або тіле-сні ушкодження лю-дини	<i>Смерть цивільної особи</i>	Частина 2 ст. 438 КК України (з ура-хуванням оцінки на супутні втра-ти)
	<i>Смерть комба-танта</i>	Воєнний злочин відсутній (напад на законну війсь-кову ціль)
Ситуація 4. Ракетна атака чи атака з викори-станням БПЛА, вчинена щодо цивільних об'єктів, зокрема поза зоною бойових дій (за-стосування крилатих ракет, ракетних ком-плексів С-300 й подіб-них до них)	Частина 1 ст. 438 КК України за озна-кою застосування заборонених мето-дів війни: а) не зумовлена військовою необхідністю атака на цивільні об'єкти та/або б) напад невибіркового характеру; в) тероризування цивіль-ного населення – у випадку атак на об'єкти енергетичної інфраструктури, місця зберігання палива і т. п. (заборо-нені дії, спрямовані на тероризування цивільного населення – ч. 2 ст. 51 Дода-ткового протоколу (I) до Женевських конвенцій 1949 р.). Кваліфікація за ст. 258 КК України (терористичний акт) не потрібна. Частина 2 ст. 438 КК України – якщо в результаті таких дій заподіяно смерть хоча б одній цивільній особі	

<p>Ситуація 5. Виявлення боєприпасів, що не вибухнули – вибухонебезпечних боєприпасів, в які встановлено запальник, детонатор та які поставлено на звід або в інший спосіб підготовлено до використання й використано у збройному конфлікті</p>	<p><i>Місце виявлення – цивільний об'єкт</i></p>	<p>Частина 1 ст. 438 КК (з урахуванням оцінки на супутні втрати)</p>
<p>Ситуація 6. Артилерійський обстріл атомної електростанції, дамби</p>	<p><i>Місце виявлення – військовий об'єкт або поза об'єктами</i></p>	<p>Воєнний злочин відсутній (напад на законну військову або невстановлену ціль)</p>
<p>Частина 1 ст. 438 КК України за ознакою застосування заборонених методів війни – напади на установки та споруди, що містять небезпечні сили: греблі, дамби й атомні електростанції (<i>ч. 1 ст. 56 Додаткового протоколу (I) до Женевських конвенцій 1949 р.</i>). Кваліфікація за ст. 441 КК України (екоцид) не потрібна</p>		
<p>II. Кримінально-правова кваліфікація мінування</p>		
<p>Ситуація 1. Виявлення встановлених протитанкових мін, що не вибухнули</p>	<p>Воєнний злочин відсутній</p>	
<p>Ситуація 2. Підрив цивільного автомобіля на протитанковій міні</p>	<p>Частина 2 ст. 438 КК України за ознакою невибіркового застосування зброї</p>	
<p>Ситуація 3. Виявлення встановлених протипіхотних мін (зокрема, саморобних мін, кустарних «розтяжок», мін-пасток)</p>	<p>Частина 1 ст. 438 КК України за критерієм застосування забороненого засобу війни (Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення від 18 вересня 1997 р.)</p>	
<p>Ситуація 4. Підрив цивільної особи, а так само комбатанта на протипіхотній міні</p>	<p>Частина 2 ст. 438 КК України за критерієм спричинення смерті шляхом застосування забороненого засобу війни (Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення від 18 вересня 1997 р.)</p>	

III. Кримінально-правова кваліфікації заподіяння смерті людині при виявленні тіл в місцях поховання або поза ними		
<i>Ситуація 1.</i> За результатами огляду місця події, ексгумації виявлено місце масового (або одиначного) поховання	Тіло цивільної особи з ознаками насильницької смерті (вогнепальні, мінно-вибухові поранення та ін.)	Частина 2 ст. 438 КК України
	Тіло військовослужбовця України з ознаками «нормального» бойового враження (мінно-вибухові поранення та ін.)	У випадку заподіяння смерті в ході бою без порушень законів і звичаїв війни – воєнного злочину немає. Але задля об'єктивного і повного встановлення всіх обставин спричинення смерті необхідно розпочати кримінальне провадження за ч.2 ст. 438 КК України
	Тіло військовослужбовця України з ознаками позабойового вбивства (зв'язані руки, зав'язані очі, мішок чи пакет на голові та ін.)	Частина 2 ст. 438 КК України
<i>Ситуація 2.</i> Виявлення тіла комбатанта країни-агресора	Тіло комбатанта країни-агресора з ознаками «нормального» бойового враження (мінно-вибухові поранення та ін.)	Воєнного злочину немає
	Тіло комбатанта країни-агресора з ознаками позабойового вбивства	Частина 2 ст. 438 КК України

	(зв'язані руки, зав'язані очі, мішок чи пакет на голові та ін.)	
IV. Кримінально-правова кваліфікації викрадень, незаконного позбавлення волі, катувань		
<p>Ситуація 1. Виявлення катівні, встановлення потерпілих та отримання відомостей про вчинення катувань військовослужбовцями країни-агресора</p>	<p>Частина 1 ст. 438 КК України Частина 2 ст. 438 КК України (у випадку спричинення смерті)</p>	
<p>Ситуація 2. Виявлення фактів викрадень, незаконного позбавлення волі, катівень, встановлення потерпілих та отримання відомостей про вчинення цих злочинів працівниками ФСБ, інших так званих правоохоронних органів російської федерації</p>	<p>За відсутності <i>war nexus</i> – кваліфікація за статтями КК України, що передбачають склади загальнокримінальних злочинів: статті 115, 121, 122 (у випадку вбивств, умисного заподіяння тілесних ушкоджень), 127, 146 КК України</p> <p>За наявності <i>war nexus</i> – кваліфікація за відповідною частиною ст. 438 КК України.</p> <p><i>Працівники ФСБ та інших так званих правоохоронних органів країни-агресора, зокрема й створюваних на тимчасово окупованій території, не вважаються комбатантами, не є суб'єктами воєнних бойових злочинів, не набувають статусу військовополонених у випадку їх затримання при деокупації. Проте є суб'єктами окупаційних воєнних злочинів, зокрема й жорстокого поводження з цивільним населенням.</i></p> <p>Додатково діяння таких осіб мають кваліфікуватися за статтями 110 та 332² КК України (за наявності до того фактичних підстав).</p>	

V. Кримінально-правова кваліфікація згвалтувань та сексуального насильства в умовах збройного конфлікту	
Ситуація 1. Згвалтування чи сексуальне насильство, вчинене військовослужбовцем країни-агресора (комбатантом)	Частина 1 ст. 438 КК України
Ситуація 2. Згвалтування чи сексуальне насильство, вчинене не комбатантом: працівником ФСБ, інших так званих правоохоронних органів російської федерації або подібних до них органів, створюваних на тимчасово окупованій території («поліція», «народна міліція», «комітети безпеки» та ін.), іншими цивільними особами на тимчасово окупованій території	Відповідні частини ст. 152 та/або ст. 153 КК України
VI. Кримінально-правова кваліфікація незаконного заволодіння майном цивільного населення, підприємств, установ, організацій на тимчасово окупованій території	
Ситуація 1. Корисливе заволодіння майном, вчинене військовослужбовцем країни-агресора (комбатантом) на тимчасово окупованій території	Частина 1 ст. 438 КК України за ознакою застосування заборонених методів ведення війни – розграбування
Ситуація 2. Незаконне заволодіння майном на тимчасово окупованих територіях, вчинене цивільною особою – представником окупаційної	Вчинене громадянином України Залежно від конкретного способу заволодіння, цілей, подальших дій з таким майном – альтернативно за статтями 185, 186,

адміністрації, незалежно створених органів влади		187, 189, 190, 191 та альтернативно за статтями 111, 111¹, ст. 111² КК України
	Вчинене громадянином країни-агресора	Альтернативно за статтями 185, 186, 187, 189, 190 ККУк-раїни та додатково за ст. 110, 111², 332² КК України (за наявності до того підстав)
Ситуація 3. Заволодіння майном у ситуації крайньої необхідності	Воєнного злочину немає	
Ситуація 4. Заволодіння майном у ситуації нагальної військової необхідності (задля ведення бойових дій, переміщення особового складу збройних сил, уникнення бойового враження чи захоплення в полон та ін.)	Воєнного злочину немає	

1.2.2. Кримінально-правова оцінка участі (факту, характеру, наслідків) у війні різних суб'єктів

Російсько-українська війна серед низки цивілізаційних, гуманітарних, воєнно-політичних, міжнародно-правових та інших інтелектуальних, метафізичних й цілком онтологічних викликів законодавчою і з особливою гостротою актуалізувала проблеми належного правового поведіння з учасниками збройного конфлікту. При цьому базовим є питання про правовий статус таких учасників, визначення якого, певна річ, залежить від комплексу чинників: починаючи від спрямованості політик у сфері протидії злочинності, забезпечення національної безпеки й закінчуючи юридичними оцінками конкретних вчинюваних учасниками збройного конфлікту діянь, їх входження до певних організацій тощо.

Здійснений аналіз судової, а також слідчої практики, зокрема тієї, що розгорнута Службою безпеки України, Національною поліцією,

прокуратурою, зокрема й на деокупованих територіях, дає змогу виокремити декілька категорій воюючих учасників збройного конфлікту (російсько-української війни), кримінально-правова оцінка діянь яких та/або відносно яких впливає на визначення їх правового статусу, а отже, на подальше поводження з ними. Щодо надання такої оцінки правозастосовна практика є неодноманітною, подекуди хибною, у зв'язку з чим вимагається внесення ясності, а надто в контексті співвіднесення правового статусу фізично затримуваних учасників збройного конфлікту з можливістю інкримінування їм певного кримінального правопорушення та/або визнання потерпілим.

Передусім вбачається сенс у поділі відомих на поточний момент воюючих комбатантів триваючого збройного конфлікту на території України на дві великі групи: учасники на стороні держави-агресора, російської федерації (умовно – агресори), та на стороні України (умовно – захисники). *Серед перших, агресорів*, можливо виокремити такі підгрупи:

1. *Військовослужбовці збройних сил російської федерації*. Вони є комбатантами і відповідно до вимог міжнародного гуманітарного права, за визначеною чинним законодавством України процедурою, така особа під час фізичного затримання набуває статусу військовополоненого та має бути передана до таборів для тримання військовополонених. Володіючи міжнародно-правовим імунітетом, комбатанти підлягають кримінальній відповідальності *тільки* за супутні злочини, а не за саме розв'язування і ведення агресивної війни, на відміну від вищого військово-політичного керівництва країни-агресора. Якщо така особа (комбатант) обґрунтовано підозрюється у вчиненні воєнного чи іншого кримінального правопорушення – одночасно з отриманням статусу військовополоненого щодо неї починається кримінальне провадження за відповідною статтею КК України. Ця ситуація, здавалося б, є відносно зрозумілою, і не має викликати труднощів. Проте – це хибне враження.

Низка дослідників беззаставно замислюються над питанням про природу так званого міжнародно-правового імунітету комбатантів і, власне, над тим, на якій підставі їм не може бути інкримінований злочин, передбачений ст. 437 КК України (зокрема, стосовно ведення агресивної війни), а також супутніх кримінальних правопорушень, наприклад, передбачених 332² КК України (незаконне перетинання державного кордону), ст. 110 КК України (посягання на територіальну цілісність і недоторканність України). Як аргумент необхідності притягнення рядових (у широкому значенні цієї категорії) військовослужбовців до кримінальної відповідальності за ознаками

злочинів, закріплених у вказаних статтях, наводиться положення ч. 2 ст. 60 Конституції України про те, що за віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність⁷², а також ч. 4 ст. 41 КК України, відповідно до якої особа, що виконала явно кримінально протиправний наказ або розпорядження, за діяння, вчинені з метою виконання такого наказу або розпорядження, підлягає кримінальній відповідальності на загальних підставах⁷³. І дійсно, оскільки наказ на здійснення актів агресивної війни є явно злочинним, то і виконання такого наказу також варто вважати злочинним.

На перший погляд така аргументація є резонною і вельми стійкою до критики. Проте під час більш глибокого аналізу ситуації розв'язування та ведення війни виявляється низка нюансів міжгалузевої правової природи. Передусім варто вказати на положення ч. 2 ст. 43 Додаткового протоколу (I) до Женевських конвенцій 1949 р., згідно з яким особи, які входять до складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті (крім медичного і духовного персоналу), є комбатантами, тобто *вони мають право брати безпосередню участь у воєнних діях*⁷⁴ (курсив наш. – Ю. О.). Женевські конвенції та протоколи до неї ратифіковані Верховною Радою України, а тому є чинними в нашій державі джерелами права, які, крім цього, мають пріоритет над національними законами та підзаконними нормативно-правовими актами у випадку суперечностей між ними. Таким чином, військовослужбовці збройних сил країни-агресора могли б вважатися законними учасниками війни, збройного конфлікту, тобто володіти вже згаданим вище міжнародно-правовим імунітетом, навіть з огляду на те, що положення КК України цього й не допускають. Однак проблема полягає у тому, що цього не допускає і Конституція України. Тож є суперечність між уже ратифікованим міжнародним договором та Конституцією. А це вже проблема зовсім іншого рівня.

---

⁷² Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

⁷³ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

⁷⁴ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів (Протокол I) : від 08.06.1977 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199.

Стаття 9 Конституції України абсолютно чітко визначила: «Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення змін до Конституції»⁷⁵. Водночас ратифікація вказаного Додаткового протоколу до Женевських конвенцій 1949 р., який і закріпив правові підстави для міжнародно-правового імунітету комбатантів, відбулася ще 18 серпня 1989 р. (згідно з відповідним Указом Президії Верховної Ради УРСР⁷⁶), а набрання чинності відбулося 25 липня 1990 р. Тобто ще до прийняття Конституції України. У суворо юридичному значенні порушення не відбулося, адже Україною не було укладено міжнародно-правового договору, який суперечив Конституції. Навпаки: було прийнято Конституцію, положення якої суперечили (хоча й не прямо) вже чинному міжнародному договору. Отже, склалася патова ситуація, **колізія**, вирішення якої, вочевидь, має здійснюватися на користь примату положень Основного Закону. А це означає необхідність визнання дій законних (у міжнародно-правовому значенні) комбатантів незаконними з точки зору національного права і кожному з них ставити у вину ч. 2 ст. 437 КК України – ведення агресивної війни. Зрозуміло, що це абсурд. Так само зрозуміло, що це – недолік положень Конституції України, чіплятися за який і вперто слідувати якому лише через те, що це буква закону (нехай вибачать мене колеги-позитивісти), є недоцільним.

Закон, нехай навіть й Основний, не завжди (а практично ніколи) є ідеальним; окрім природної інертності, що фактурно виявляється на фоні динамізму постмодерних суспільств, законотворчий процес, як відомо, приховує в собі численні зони ризиків, проходження яких, зрештою, нерідко перетворюється на продукування неадекватних правових норм. При цьому їхня неадекватність може виявитись лише згодом і тільки за неординарних умов, спрогнозувати які на момент нормопроєктування було неможливо або дуже складно. І такі умови в Україні настали. І необхідність виправлення неадекватної

---

⁷⁵ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.

⁷⁶ Про ратифікацію Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), і Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) : Указ Президії Верховної Ради УРСР від 18.08.1989 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/7960-11>.

норми вже є очевидною. Зробити це видається за можливе через внесення доповнення до ч. 2 ст. 60 Конституції України, виклавши її в такій редакції: *«За віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність, за винятком виконання наказів і розпоряджень щодо виконання воєнних дій (ведення війни) особами, які входять до складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті (крім медичного і духовного персоналу), і мають право брати безпосередню участь у воєнних діях у випадках, передбачених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України»*. Доповнення відповідного змісту мають бути внесені і до ст. 41 КК України. До внесення ж таких доповнень пропонуємо зберегти існуючу практику використання міжнародно-правового імунітету комбатантів та забезпечення поведінки з ними виключно як з військовополоненими (при потрапленні в полон) у випадку невчинення ними інших, супутніх злочинів (зокрема, воєнних злочинів), керуючись духом Конституції України і всього суспільного договору, вираженого серед іншого у положенні Преамбули, яким підтверджується європейська ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України⁷⁷.

Що ж стосується необхідності інкримінування військовослужбовцям збройних сил росії статей 110, 332² КК України, то вважаємо цю позицію необґрунтованою і такою, що не враховує так звану логіку війни. Справа в тім, що ст. 332² КК України – це умовно стаття мирного часу. Так само, як і низка інших. Вчинення відповідних діянь в умовах війни слід розглядати як компонент війни, себто як частина складеного складу злочину розв'язування, ведення агресивної війни (ст. 437 КК України), які не потребують окремої, самостійної кваліфікації. Це ж, до речі, стосується і вчинення терористичних актів або диверсій, що проявляються, наприклад, у ракетних обстрілах цивільних об'єктів, або об'єктів критичної інфраструктури. Статті 113 та 258 є статтями «мирного часу». У форматі логіки війни, тобто після розв'язання агресивної війни, в умовах воєнного стану (а точніше ширше – в умовах війни) такі діяння є проявами, різновидами власне воєнних злочинів, тобто мають кваліфікуватися за ст. 438 КК України. Серед іншого це ґрунтується на положеннях ч. 2 ст. 51 Додаткового протоколу (I) до Женевських конвенцій 1949 р., де серед заборонених методів ведення війни вказується застосування насильства,

---

⁷⁷ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

що має головною метою тероризування цивільного населення. Тому теракти на війні є порушенням законів ведення війни, а не тероризмом у власному значенні цього терміна, як самостійний соціально-правовий феномен.

Окремо в цьому контексті слід звернути увагу на дотичну проблематику, що стосується правового становища та практики поводження з військовополоненими в Україні. Оскільки військовополонені, як ми визначилися, мають міжнародно-правовий імунітет, утворилася прогалина у правовому регулюванні повноважень службових осіб, на яких покладаються обов'язки щодо забезпечення утримання військовополонених у відповідних таборах та запобігання вчинення ними втечі. Мова, зокрема, йде про правові підстави застосування щодо військовополонених сили взагалі і вогнепальної зброї зокрема (в тому числі й у випадку розшуку поліцейськими втікачів серед військовополонених). Точніше йдеться про відсутність таких підстав. І це ставить відповідних службових осіб, військовослужбовців у юридично вразливе становище, коли обов'язок запобігати, припиняти втечі є, а реальних правових силових засобів це забезпечити – немає. І тут необхідно висловити декілька зауваг.

По-перше, відповідно до Порядку тримання військовополонених, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 р. № 413⁷⁸, у військовополонених *немає обов'язку перебувати у відповідному таборі, не зафіксовано заборони* на самовільне залишення вказаного місця тримання. Ба більше: 1) відповідно до ч. 1 ст. 21 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р.⁷⁹ встановлення зобов'язання для військовополонених не виходити за встановлені межі табору є правом, а не обов'язком держави. І це право Україною й досі не реалізовано на правотворчому рівні; 2) єдиною метою утримання військовополонених є припинення участі осіб у збройному конфлікті з подальшою їх обов'язковою репатріацією (необґрунтована затримка з репатріацією забороняється та може розцінюватись як порушення законів війни) або інтернуванням. За цих умов виникає запитання: на яких підставах і з якою

---

⁷⁸ Про затвердження Порядку тримання військовополонених : постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 № 413 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-p>.

⁷⁹ Женевська конвенція про поводження з військовополоненими : від 12.08.1949 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153.

метою можна застосовувати силу до військовополоненого, який намагається втекти з полону та, припустімо, повернутися до своєї батьківщини, реалізувавши самостійно мету (хоча й раніше установленого порядку) його полонення? Чи буде правомірним заподіяння такої особі тілесних ушкоджень чи навіть смерті?

Відповідно до положень Закону України «Про Національну поліцію» й ідентичних положень відомих підзаконних нормативно-правових актів, що поширюються на військовослужбовців (зокрема, Порядок застосування зброї і бойової техніки з'єднаннями, військовими частинами і підрозділами Збройних Сил під час виконання ними завдань щодо відсічі збройної агресії проти України, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2018 р. № 828), вогнепальну зброю серед іншого дозволяється застосовувати до особи, яка намагається втекти з-під варти; фізичну силу й спеціальні засоби, а для військовослужбовців ЗСУ, які залучені до виконання завдань щодо відсічі збройної агресії проти України, а також під час здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії, – й зброю дозволяється застосовувати для припинення правопорушення. У подібних випадках, зокрема й у контексті запобігання і припинення втечі військовополоненого, зазвичай йдеться про припинення злочину, передбаченого ст. 393 КК України, – втеча з місця позбавлення волі або з-під варти, вчинена особою, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі або арешту чи перебуває в попередньому ув'язненні⁸⁰. Але військовополонені не є особами, які перебувають під вартою, адже не підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення та не відбувають адміністративне стягнення у виді адміністративного арешту; не є вони й особами, які відбувають будь-яке покарання і не є такими, хто перебуває у попередньому ув'язненні (враховуючи положення Закону України «Про попереднє ув'язнення» від 30 червня 1993 р.⁸¹). З цього випливає, що немає достатніх юридичних підстав для застосовувати до таких осіб фізичної сили, спеціальних засобів, а тим більше зброї, заподіяння шкоди їх здоров'ю для запобігання та/або припинення спроби втечі з табору для утримання військовополонених або інших місць перебування (під час слідування

---

⁸⁰ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

⁸¹ Про попереднє ув'язнення : Закон України від 30.06.1993 № 3352-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12>.

до місця утримання чи медичних закладів тощо). І це, підкреслимо, є проблемою перш за все для тих службових осіб, військовослужбовців, які здійснюють охорону військовополонених.

Вихід із цієї ситуації вбачається у здійсненні трьох кроків:

1) зміна слідчої практики щодо поводження з військовополоненими, які підозрюються у вчиненні кримінальних правопорушень і щодо яких, як засвідчує практика, не застосовуються запобіжні заходи на тій підставі, що вони, мовляв, і так перебувають в ізоляції, загрози ухилення від суду й слідства чи протидії розслідуванню начебто немає. Обрання запобіжного заходу та переміщення таких осіб до слідчих ізоляторів є необхідним хоча б з тих причин, що у цієї категорії військовополонених зовсім інша мотивація до втечі та, відповідно, наявність у них статусу утримуваних під вартою надає широкий перелік повноважень відповідній категорії службових осіб, які здійснюють їх охорону, зокрема у слідчих ізоляторах;

2) внесення доповнення до Порядку тримання військовополонених через закріплення заборони військовополоненим здійснювати втечу, самовільно залишати межі відповідних таборів;

3) доповнення КК України *ст. 438¹ «Втеча військовополоненого»*, диспозицію якої можливо викласти у такій редакції: *«Втеча військовополоненого з табору чи дільниці для тримання військовополонених»*. Санкція має бути співвідносна із санкцією ч. 1 ст. 393 КК України. Втім через те, що об'єктом цього кримінального правопорушення *de lege ferenda* є міжнародний правопорядок (щодо норм міжнародного гуманітарного права), то і розміщуватись відповідна норма повинна у розд. XX Особливої частини КК України.

2. *Учасники збройних формувань так званих «ДНР» та «ЛНР»*. Щодо цієї категорії воюючих учасників збройного конфлікту підходи різняться: найпоширенішим є підхід, за якого при фізичному їх затриманні їм надається (визнається) статус військовополоненого з одночасним інкримінуванням ч. 2 ст. 260 КК України – участь у не передбаченому законом збройному формуванні. Менш поширеним, але таким, що зустрічається, є визнання статусу військовополоненого з інкримінуванням участі у терористичній організації (ч. 1 ст. 258³ КК України). Інколи зустрічається відмова у визнанні за цими особами статусу військовополоненого при інкримінуванні одного з вказаних вище кримінальних правопорушень. З цього приводу висловимо такі зауваги.

Перш за все кваліфікація участі у бойових (воєнізованих) підрозділах так званих «ДНР» та «ЛНР» як участі у терористичній організації є безпідставною. Мовно-текстуальні симулякри «ДНР» та «ЛНР»

не є терористичними організаціями за визначенням, за сутністю. Це – плід контрреальних фантазій представників країни-агресора, результуюча – їх гри. Ми **не маємо** сприймати нав'язувані правила їх метафізичної гри і вважати, що комбінація букв «ДНР» та «ЛНР» – онтологічна реальність. Змістовна порожнеча вказаних абревіатур і їх цілковита невідповідність (що стало ще більш очевидним від 24 лютого 2022 р.) дійсності війни, реаліям ведення російською федерацією агресивної війни проти України мала б стати наочною у зв'язку з квазіправовими актами парламенту та президента росії щодо начебто включення Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей до складу росії. Однак цього унаочнення симулятивної сутності «ДНР», «ЛНР» у реаліях української правової системи не відбулося. Не в останню чергу на заваді цьому став Указ Президента України «Про нікчемність актів, що порушують суверенітет та територіальну цілісність України» від 4 жовтня 2022 р. № 687/2022⁸².

Виходячи з положень цього Указу й усталеної антитерористичної практики, хоча й не завжди, але часто продовжується застосуванням норми ст. 258³ КК України щодо затримуваних учасників воєнізованих, збройних підрозділів абревіатур «ДНР» та «ЛНР», яких, підкреслимо, навіть у шизоїдній російсько-пропагандистській квазіреальності вже немає. І це нонсенс, результуюча російського політико-медійного «газлайтингу». Відхід до нього й повернення до дійсності у правовій діяльності є можливим через зміну насамперед мислення. Варто вже остаточно перебудувати правове мислення й діяльність з логіки, із системи координат мирного часу на логіку війни. Не передбачені законом збройні формування та терористичні організації – це плоди і формат логіки мирного часу. Дотримуватись логіки війни означає найголовніше бути послідовним у правовій оцінці тимчасової окупації окремих території Донецької та Луганської областей не терористичними організаціями, а конкретною державою – російською федерацією. На окупованих територіях з метою управління ними створюються не терористичні організації, а окупаційні адміністрації. Називати останні можна як завгодно, але їх природа як окупаційних адміністрацій залишається незмінною. Тому участь у збройних, воєнізованих та інших формуваннях, органах окупаційної адміністрації слід оцінювати або як державну зраду, або як колабораційну діяльність за

---

⁸² Про нікчемність актів, що порушують суверенітет та територіальну цілісність України : Указ Президента України від 04.10.2022 № 687/2022 // Президент України : офіц. сайт. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6872022-44289>.

наявності до того підстав. Тим більше, що переважний контингент таких формувань й органів – громадяни України.

Таким чином, учасники збройних формувань «ДНР» та «ЛНР» мають визначатися комбатантами, а не терористами. І це відповідає визначенню комбатанта, сформульованому у ст. 4 Женевської конвенції (III) про поводження з військовополоненими⁸³, частинах 1 та 2 ст. 43 Додаткового протоколу (Протоколу I) до неї⁸⁴. У розумінні міжнародного гуманітарного права вони мають право брати участь у війні і є, отже, захищеною категорією осіб, на яких поширюються всі гарантії у зв'язку з набуттям статусу військовополоненого за наявності до того підстав. Законна ж участь у війні у незаконному формуванні – це нонсенс, який є таким через накладання правозастосовної парадигми мирного часу на матрицю війни.

При цьому, звичайно, громадянин України не може набути статусу військовополоненого через наявність обов'язку щодо репатріації чи інтернування військовополонених, чого Україна не може робити щодо своїх громадян. Тому щодо затримуваних членів збройних формувань аббревіатур «ДНР» і «ЛНР» слід розглядати питання або про притягнення їх до кримінальної відповідальності за ч. 7 ст. 111¹ КК України (*у випадку добровільності* участі громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території), або про визнання їх *жертвами примусової мобілізації* та, відповідно, *потерпілими* злочину, передбаченого ч. 1 ст. 438 КК України, якщо за обставинами справи буде обґрунтовано доводитись факт примусового залучення до служби у відповідних збройних силах окупанта (заборона таких дій передбачена ст. 51 Конвенції про захист цивільного населення під час війни⁸⁵).

3. Це саме стосується і тих громадян України, які на тій чи іншій підставі стали до лав збройних сил країни-агресора: а) збройних сил російської федерації *на території Автономної Республіки Крим*;

---

⁸³ Женевська конвенція про поводження з військовополоненими : від 12.08.1949 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153.

⁸⁴ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів (Протокол I) : від 08.06.1977 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199.

⁸⁵ Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни : від 12.08.1949 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154.

б) так званих «добровольчих батальйонів імені Маргелова та імені Судоплатова» і т. п., що формуються на тимчасово окупованій території Херсонської та Запорізької областей відповідно.

4. Учасники збройних формувань, що ідентифікуються з так званими приватними військовими компаніями (ПВК, на кшталт так званої «Групи Вагнера»). Подібні випадки є не дуже частими й усталеної практики кримінально-правової кваліфікації немає. На думку респондентів з числа слідчих СБУ, діяння подібних осіб слід кваліфікувати як найманство (ч. 4 ст. 447 КК України – участь найманця у збройному конфлікті, воєнних діях). Тобто вони не потрапляють до категорій військовополонених. Водночас це є можливим тільки тоді, коли найманцем є або особа без громадянства, або іноземець для України та російської федерації, себто не є ані громадянином України, ані громадянином росії. Ця ознака найманця прямо впливає з його визначення, закріпленого у примітці до ст. 447 КК України, передбачена Женевськими конвенціями, додатковими протоколами. Коли ж членом так званої ПВК є громадянин російської федерації (а таких, що умотивовані корисливим прагненням, – абсолютна більшість) кваліфікація його діянь за ст. 447 КК України виключається. В цій ситуації, на нашу думку, немає достатніх юридичних, морально-правових підстав поширювати на членів ПВК передбачені міжнародним гуманітарним правом гарантії для військовополонених і вважати їх комбатантами взагалі. З точки зору міжнародного права – це збройні банди, групи, що засилаються країною-агресором (заслання збройних банд, груп, іррегулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави як акт агресії⁸⁶). Їх використання – злочин агресії. З позицій вітчизняного кримінального законодавства участь громадян росії у ПВК слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 260 КК України. Вони не є законними (конвенційними) комбатантами.

Зазначаючи про статус комбатантів, що беруть участь у збройному конфлікті на боці України, вважаємо за необхідне звернути увагу на одну проблему: кваліфікація потрапляння їх у полон. Для закріплення правового статусу військовополоненого, як засвідчили респонденти з СБУ, нерідко починається кримінальне провадження за фактом жорстокого поводження з військовополоненими (ч. 1 ст. 438 КК України). Крім того, що такий підхід є очевидно необґрунтованим, з поля зору випадає захист життя, здоров'я, волі й гідності

---

⁸⁶ Definition of Aggression : United Nations General Assembly Resolution 3314 (XXIX) from 14.12.1974 // Audiovisual Library of International Law : сайт. URL: <https://legal.un.org/avl/ha/da/da.html>.

військовослужбовця України в контексті визнання його жертвою (на конвенційному рівні таке визнання закріплюється), а тому й потерпілим від злочину агресії, а саме ведення агресивної війни (ч. 2 ст. 437 КК України). До речі, так само переконані, що слід кваліфікувати й «конвенційне» позбавлення життя військовослужбовця України в ході бою, тобто як потерпілого від ведення агресивної війни. Запровадження такої практики додатково сприятиме й документуванню злочинів агресії російської федерації проти України, формуванню доказової бази для можливого міжнародного трибуналу.

Правильна та одноманітна кваліфікація діянь учасників міжнародного збройного конфлікту, що розгорнувся з 24 лютого 2022 р. унаслідок повномасштабної агресії російської федерації проти України, є запорукою дотримання принципів верховенства права й справедливості. Водночас, як свідчить військова, слідча і судова практика, а також результати системного аналізу вітчизняного законодавства та релевантної міжнародно-правової бази, мають місце як колізії, так і прогалини правового регулювання статусу комбатанта, військовополоненого та поводження з останніми. Крім того, фіксується також неадекватність у кваліфікації діянь неконвенційних комбатантів за статтями 258³ чи 260 КК України, що, вочевидь, потребує зміни. Так само абсолютно прогальною залишається ділянка кримінально-правового реагування на конвенційні позбавлення життя комбатантів, що воюють на боці України, та випадки потрапляння ними в полон. Такі дії необхідно кваліфікувати за ч. 2 ст. 437 КК України як ведення агресивної війни. Військовослужбовців України слід визнавати потерпілими від цього злочину. Їх життя так само цінні, як і інших категорій громадян України. Їх статус комбатанта не повинен позбавляти їх повноцінного кримінально-правового захисту.

1.2.3. Воєнні злочини та злочини проти людяності: співвідношення та розмежування

Розв'язання росією проти України агресивної війни, неспровоковане й безумовно протиправне ініціювання міжнародного збройного конфлікту закономірно потягнуло за собою довгий кримінальний шлейф, похідний від злочину самої агресії. Він пов'язаний із широкомасштабним порушенням прав і свобод громадян України, систематичним посяганням на територіальну цілісність й державний суверенітет, порушенням законів та звичаїв війни. Спектр цих порушень, посягань – вельми широкий, зачіпає як національну правову систему, так і міжнародний правопорядок. Водночас у ньому фактурно виявляються дві групи злочинів – воєнні та злочини проти

людяності. При цьому ані перші, ані другі із відповідною юридико-лінгвістичною тотожністю у вітчизняному кримінальному законі не визначені. Відповідні кримінально-правові норми – семантично та структурно розпорошені; конструювання їхніх складів викликає чимало запитань з точки зору повноти, безпрогальності механізму кримінально-правового захисту, адекватності його складових як самій системі й логіці кримінально-правового регулювання, політики, так і міжнародно-правовим інструментам протидії цим категоріям злочинів.

Долучення ж міжнародно-правових механізмів кримінальної юстиції до реагування на ситуацію міжнародного збройного конфлікту в Україні розглядається за загальним (у цивілізованих народах світу) визнанням як необхідний крок до відновлення правового порядку, притягнення винних у вчиненні саме міжнародних злочинів до міжнародної кримінальної відповідальності на засадах комплементарності з національною юрисдикцією. І саме ці обставини зумовлюють необхідність синхронізації національних та міжнародних механізмів кримінально-правового захисту від загроз війни, внесення смислової, термінологічної ясності та релевантності. Насамперед це стосується злочинів проти людяності та воєнних злочинів, які окрім того, що не мають свого чіткого законодавчого визначення, репрезентують ситуації конкуренції складів злочинів, які потребують розв'язання та налагодження практики правильного та однакового застосування закону про кримінальну відповідальність.

Категорії «злочини проти людяності» та «воєнні злочини» сформувався у надрах міжнародного кримінального права та використовуються на позначення саме міжнародних злочинів. У вітчизняному кримінальному законодавстві вони не мають своєї тотожної нормативної проєкції, що зовсім не означає повну відсутність відповідних складів у КК України (а така думка зустрічається серед правозастосувачів). Проте для встановлення їх релевантності та подальшого виявлення прогалин, колізій, інших юридичних недоречностей і напрямів удосконалення КК України й практики його застосування, варто внести ясність у зміст та співвідношення вказаних категорій у міжнародному праві.

У цьому контексті не зайвим буде наголосити і на тому, що, за влучним зауваженням Н. А. Зелінської, поняття «злочин» уже не так неподільно, як раніше, контролюється державою. Міжнародний злочин – це посягання на універсальну етику і загальнолюдські цінності, що підлягає солідарному кримінальному переслідуванню держав

або світовим співтовариством⁸⁷. Солідарність же з питань притягнення до кримінальної відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини своєю чергою вимагає того, аби національні та міжнародні юрисдикції «розмовляли однією мовою», щоб внутрішньодержавні механізми фіксації, документування, розслідування цих злочинів були адекватними тим, що прийняті в межах міжнародної кримінальної юстиції. Це є базовою підставою уможливлення принципу комплементарності в діяльності органів міжнародної кримінальної юстиції; принцип доповнюваності може спрацьовувати тільки тоді, коли є що доповнювати, а не замінювати, підміняти.

Принагідно зауважимо, що англomовне й використовуване у міжнародно-правових актах словосполучення *crimes against humanity* знайшло свій неоднозначний відповідник в українській мові. Маючи хоча й не широку, однак дещо варіативну палітру значень термін «humanity» з-поміж відсилання до інших можливих денотатів може перекладається українською і як «людство», і як «людяність». Ця двоїстість частково відобразилася й у нормативних актах.

Так, у вітчизняному правничому дискурсі одночасно присутні дві фактично синонімічні категорії. Перша – злочини проти людства, яка зафіксована у Конвенції про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства⁸⁸ та фрагментарно, у зв'язці з безпекою, – у назві розд. XX Особливої частини КК України «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку»⁸⁹. Друга – власне злочини проти людяності, яка міститься у назві та за текстом Європейської конвенції про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів⁹⁰. Проте аналіз цих міжнародних договорів не дає змоги з'ясувати точного змісту аналізованих категорій. І якщо в Європейській конвенції

---

⁸⁷ Зелінська Н. А., Андрейченко С. С., Дрьоміна-Вовк Н. В., Коваль Д. О. Теорія та практика міжнародного кримінального права : підручник / за ред. Н. А. Зелінської. Одеса : Фенікс, 2017. С. 217.

⁸⁸ Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства : від 26.11.1968 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.cc/law/document/read/995_168.

⁸⁹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

⁹⁰ Європейська конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів : від 25.01.1974 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_125.

визначення злочинів проти людяності здійснюється через відсилення виключно до Конвенції 1948 р. про запобігання злочину геноциду, то в Конвенції про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства такі злочини визначаються так: «Злочини проти людства, незалежно від того, чи були вони скоєні під час війни або у мирний час, як вони визначаються у Статуті Нюрнберзького міжнародного військового трибуналу від 8 серпня 1945 р. та підтверджуються у резолюціях 3 (I) від 13 лютого 1946 р. та 95 (I) від 11 грудня 1946 р. Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, вигнання внаслідок збройного нападу або окупації та нелюдські дії, які є наслідком політики апартеїду, а також злочин геноциду, що визначається в Конвенції 1948 р. про запобігання злочину геноциду, навіть якщо ці дії не є порушенням внутрішнього законодавства тієї країни, в якій вони були вчинені»⁹¹.

Така дефініція дає змогу зробити декілька висновків. По-перше, досліджувана категорія розглядається як родова щодо низки злочинних проявів, зокрема й геноциду; має ширший зміст та специфічний об'єкт, який пов'язується не із людством як популяцією, а із людяністю як духовно-ціннісною складовою, якістю людського співжиття, деякою базовою етикою такого співжиття. На цій підставі, по-друге, варто все ж віддати перевагу оперуванню категорією злочини «проти людяності». По-третє, злочини проти людяності з достатньою чіткістю, щонайменше дискурсивно, нормативно відмежовуються від воєнних злочинів. По-четверте, вперше дефініція «злочини проти людяності» артикулюється та формально закріплюється в Статуті Нюрнберзького військового трибуналу для суду та покарання головних воєнних злочинців європейських країн осі (далі – Нюрнберзький військовий трибунал), до якого й відсилає Європейська конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів.

Загалом нюрнберзька модифікація міжнародного злочину репрезентувала триаду злочинів: злочини проти миру, воєнні злочини та злочини проти людяності. Останні, відповідно до п. «с» ч. 2 ст. 6 Статуту Нюрнберзького воєнного трибуналу визначались як вбивства, винищення, поневолення, заслання та інші жорстокі, вчинені щодо цивільного населення до чи *під час війни*, чи переслідування з політичних, расових або релігійних мотивів з метою вчинення або у

---

⁹¹ Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства : від 26.11.1968 // БД «Законодавство України / ВР України. URL: https://zakon.cc/law/document/read/995_168.

зв'язку з будь-яким злочином, що підлягає юрисдикції Трибуналу, незалежно від того, чи були ці дії порушенням внутрішнього права країни, де їх було вчинено, чи ні⁹².

На першому етапі закріплення міжнародно-правової кримінальної санкції за злочини проти людяності на основі структури ст. 6 (в) Статуту Нюрнберзького трибуналу вироблено класифікацію злочинів проти людяності:

– **«злочини проти людяності типу вбивства»** (*murder type crimes against humanity*) – вбивства, винищення, поневолення, заслання та інші жорстокості, вчинені стосовно цивільного населення до або під час війни;

– **«злочини проти людяності типу переслідувань»** (*persecution type crimes against humanity*) – переслідування з політичних, расових або релігійних мотивів із метою здійснення або у зв'язку з будь-яким злочином, що підлягає юрисдикції Нюрнберзького трибуналу⁹³.

Раціональна основа такої класифікації полягає в тому, що кваліфікація поведінки особи як «злочину типу переслідувань» вимагає наявності у неї дискримінаційних мотивів, тоді для «злочинів типу вбивства» вони не обов'язкові. Проте всі пізніші кодифікації міжнародного кримінального права такої класифікації не дотримуються⁹⁴.

Як можна переконатися, злочини проти людяності значною мірою перекликаються з тим діянням, яке відомо під назвою «геноцид» і якому у римській модифікації міжнародного злочину відповідає самостійний склад міжнародного злочину – геноцид. Проте таке римування (якщо не про співвідношення як загального та спеціального) юридичних складів виникає й з тексту Європейської конвенції про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів, ст. 1 якої оперує категорією «злочини проти людяності, визначені в Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, прийнятій Генеральною Асамблеєю Організації

---

⁹² Устав Международного военного трибунала для суда и наказания главных военных преступников европейских стран оси от 08.08.1945 г. // Нюрнбергский процесс : сб. материалов : в 2 т. / под ред. К. П. Горшенина, Г. Н. Сафонова, С. А. Голунского, И. Т. Никитченко. М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1952. Т. 1. С. 12.

⁹³ Гнатовський М. М. Злочини проти людяності // Енциклопедія міжнародного права : у 3 т. / ред.: Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов та ін. Київ : Академперіодика, 2017. Т. 2. Е–Л. С. 491.

⁹⁴ Там само. С. 492.

Об'єднаних Націй 9 грудня 1948 р»⁹⁵. Однак, зауважимо, що навіть у розумінні Статуту Нюрнберзького трибуналу, незважаючи на прив'язку групи злочинів переслідування до дискримінаційних мотивів, не можна говорити про повний збіг обсягів понять «злочини проти людяності» та «геноцид». Перше виявляється ширшим, що й послужило збереженню його самостійного гносеологічного та юридичного значення і сьогодні.

Більше того, у сучасній доктрині міжнародного кримінального права висловлюється думка про те, що взагалі виключається можливість розгляду злочину геноциду як різновиду злочинів проти людяності або *lex specialis* (спеціальна норма, що витісняє загальну) щодо них. На відміну від злочину геноциду, склад злочинів проти людяності завжди вимагає наявності широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення. Проте, на відміну від складу злочинів проти людяності, склад злочину геноциду передбачає спеціальний умисел суб'єкта злочину знищити певну захищену групу повністю або частково⁹⁶. Ця думка є достатньо вразливою для критики, адже навряд чи спеціальний умисел може бути визнаний достатньою підставою для категоричного заперечення можливості констелювання злочинів проти людяності та геноциду як загального та спеціального складів. Адже злочини проти людяності у формі переслідування і геноцид мають фактично однаковий мотив. І саме мотив є ключовою ознакою, що визначає спрямованість умислу. Конкретні ж контури інтелектуального моменту останнього не є достатньою підставою для відмови у співвіднесенні досліджуваних складів як загального та спеціального.

На наше переконання, злочини проти людяності та геноцид не є суміжними, як на те по суті вказує М. М. Гнатовський⁹⁷, а виявляються конкуруючими. Ще у працях А. Н. Трайніна обґрунтовується необхідність у розмежуванні ситуації суміжності та конкуренції складів злочинів. На відміну від складів родових і спеціальних, суміжні склади, наголошував дослідник, – це, по суті, різні склади, але близькі внаслідок близькості окремих елементів цих складів⁹⁸. У норм, що передбачають суміжні склади злочинів, підкреслює

---

⁹⁵ Європейська конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів : від 25.01.1974 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_125.

⁹⁶ Гнатовський М. М. Злочини проти людяності // Велика українська енциклопедія : сайт. URL: https://vue.gov.ua/Злочини_проти_людяності.

⁹⁷ Там само.

⁹⁸ Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления. М. : Госюриздат, 1957. С. 89.

Л. П. Брич, немає підпорядкування ні за змістом, ні за обсягом, вони автономні. Натомість для співвідношення спільних ознак складів злочинів, передбачених нормами, що конкурують як загальна і спеціальна, характерним є те, що всі ознаки складу злочину, названі в загальній нормі, містяться й у спеціальній нормі⁹⁹. І хоча зі Статуту Нюрнберзького трибуналу важко сформулювати бачення основного складу злочинів проти людяності (в ньому зафіксовано перелік альтернативних діянь, що становлять зміст цих злочинів), проте подальші їхні міжнародні модифікації вже таку можливість надають та дають змогу висувати: міжнародні кримінально-правові норми, злочини проти людяності та геноцид конкурують як загальні та спеціальні.

Токійська модифікація міжнародного злочину (за Статутом Міжнародного військового трибуналу для Далекого Сходу (далі – Токійського трибуналу)) фактично дублювала нюрнберзьку, передбачала відповідальність за три групи злочинів: проти миру, конвенційні воєнні злочини та злочини проти людяності (*Crimes against Peace, Conventional War Crimes, and Crimes against Humanity*). Останні визначалися по аналогії до Нюрнберзького трибуналу через перелік діянь, а не через дефініціювання, а саме (п. «с» ст. 5): «вбивство, винищення, поневолення, вислання (депортація), а також інші нелюдські акти, скоєні щодо цивільного населення до або під час війни, або переслідування з політичних чи расових мотивів, які були здійснені при скоєнні будь-якого злочину або у зв'язку з будь-яким злочином, підсудним Трибуналу, незалежно від цього, порушувало чи ні таке внутрішні закони тієї країни, де воно відбувалося»¹⁰⁰.

У вироку Токійського трибуналу, у розд. VIII, вже фігурує цінний контекстуальний елемент: «Докази щодо звірств та інших звичайних військових злочинів, представлені Трибуналу, встановлюють, що від початку війни в Китаї до капітуляції Японії в серпні 1945 року тортури, вбивства, зґвалтування та інші жорстокості найбільш нелюдського та варварського характеру були поширеними, широко практикувалися японською армією та флотом. Протягом кількох місяців Трибунал заслуховував усні чи письмові свідчення свідків, які докладно свідчили

---

⁹⁹ Брич Л. П. Співвідношення суміжних складів злочинів і складів злочинів, передбачених конкуруючими нормами. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2006. Вип. 42. С. 268.

¹⁰⁰ International Military Tribunal for the Far East // United Nations : сайт. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.3_1946%20Tokyo%20Charter.pdf.

про жорстокості, скоєні на всіх театрах війни в таких масштабах, але за такою загальною схемою на всіх театрах, що лише можливий один висновок: звірства були *або таємно наказані, або навмисно дозволені японським урядом або окремими його членами та лідерами збройних сил*¹⁰¹ (курсив наш. – Ю. О.). У подальшому вказівка на урядову легітимацію злочинних дій, зведення їх до рангу політики держави стане одним з визначальних контекстуальних елементів для встановлення наявності, ідентифікації злочинів проти людяності (а також їх розмежування із воєнними злочинами), що втілиться вже в гаазькій та римській модифікації міжнародного злочину.

Рухаючись далі у становленні конвенційного визначення досліджуваної категорії, варто звернути увагу на положення ст. 4 Статуту Міжнародного кримінального трибуналу по колишній Югославії, яка вже презентує перше в історії кримінального права родове визначення злочинів проти людяності: «Міжнародний суд повноважний здійснювати судове переслідування осіб, відповідальних за злочини проти людяності, коли вони відбуваються в ході збройного конфлікту, чи то міжнародного, чи то внутрішнього характеру, і спрямовані проти будь-якого цивільного населення: а) вбивства; б) винищення; с) поневолення; д) депортація; е) ув'язнення; ф) тортури; г) зґвалтування; h) переслідування з політичних, расових чи релігійних мотивів; і) інші нелюдські акти»¹⁰². Це визначення хоча і є змішаним, дефінітивно-видовим, проте вже з нього можна робити висновки про нормативні родові ознаки цих злочинів. Зокрема, це стосується прив'язки злочинів проти людяності до контексту збройного конфлікту, спрямованості на цивільне населення, характеристику як «нелюдських актів». Водночас прив'язка до вказаного в контексті додало не стільки визначеності, скільки плутанини, створило додаткові труднощі для їх розмежування із воєнними злочинами, адже змістовно останні за багатьма параметрами перекликаються зі злочинами проти людяності.

Дещо інакше, хоча й у наміченій канві, було визначено злочини проти людяності у Статуті Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді (ст. 3 «Злочини проти людяності»): «Міжнародний трибунал по Руанді повноважний здійснювати судове переслідування осіб,

---

¹⁰¹ Judgment International Military Tribunal for the Far East // Ibiblio : сайт. URL: <http://www.ibiblio.org/hyperwar/PTO/IMTFE/index.html>.

¹⁰² Updated Statute of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. September 2009 // International Residual Mechanism for Criminal Tribunals : сайт. URL: https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf.

відповідальних за злочини проти людяності, коли вони відбуваються в межах *широкомасштабного або систематичного нападу* на цивільне населення за *національними, політичними, етнічними, расовими чи релігійними мотивами*: а) вбивство; б) винищення; с) поневолення; д) депортація; е) ув'язнення; ф) тортури; г) зґвалтування; h) переслідування з політичних, расових чи релігійних мотивів; і) інші нелюдські акти»¹⁰³ (курсив наш.—*Ю. О.*). Як можна помітити, на відміну від статутних положень Міжнародного трибуналу по колишній Югославії, в цьому «руандійський підхід» до злочинів проти людяності певною мірою перегукується з «токійським», про що говорить посилання на широкомасштабність або систематичність нападів на цивільне населення. Постулюється, що втілити у життя такі напади, які б характеризувалися широкомасштабністю або систематичністю є можливим тільки як прояв політики держави або організації. Крім того, додається й посилання на дискримінаційний характер цих злочинів через вказівку на спеціальну обов'язкову ознаку суб'єктивної сторони їх складу – національний, політичний, етнічний, расовий чи релігійний мотив.

Цілком зрозуміло, що каузальність статутного (*ad hoc*) визначення злочинів проти людяності була зумовлена конкретними ситуаціями міжнародного кримінально-правового реагування на серйозні та масштабні порушення прав людини в різних країнах, з неоднаковими причинами, перебігом конфліктів. Однак крізь цю каузальність проглядається і тенденційність у генезі міжнародної концепції злочинів проти людяності. Зрештою, ця тенденційність оформилася у римській модифікації міжнародного злочину, нормативні ознаки якої закріплені у Римському статуті Міжнародного кримінального суду.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду «злочин проти людяності» означає будь-яке з діянь, коли вони вчиняються в межах широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, і такий напад вчиняється усвідомлено¹⁰⁴. Також деталізується, що

---

¹⁰³ Statute of the International Criminal Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Genocide and Other Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of Rwanda and Rwandan Citizens Responsible for Genocide and Other Such Violations Committed in the Territory of Neighbouring States, between 1 January 1994 and 31 December 1994 // United Nations : сайт. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/statute-international-criminal-tribunal-prosecution-persons>.

¹⁰⁴ Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду : від 17.07.1998 // БД «Законодавство України / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588.

«напад, спрямований проти будь-якого цивільного населення» означає лінію поведінки, що включає багаторазове вчинення діянь, зазначених у пункті 1, проти будь-якого цивільного населення в рамках проведення політики держави або організації, спрямованої на вчинення такого нападу, чи з метою сприяння реалізації такої політики. Тож римська модифікація міжнародного злочину проти людяності підсумувала багаторічний процес еволюції спроб нормативного його визначення та, зрештою, сформувала дефініцію з чітко визначеними і діями, і контекстуальним елементом. Водночас було б передчасним констатувати те, що викладене в Римському статуті Міжнародного кримінального суду розуміння є остаточним. Міжнародні злочини такі ж динамічні, як і засоби, методи ведення війни, форми прояву агресії, нелюдського поводження. Динамічним є і правові форми реагування на них.

Наочним свідченням цьому є той факт, що у 2014 р. Комісія міжнародного права ООН внесла тему «Злочини проти людяності» до порядку денного і призначила спеціальним доповідачем Ш. Мерфі. Метою розгляду теми є розробка проекту Конвенції про запобігання та покарання злочинів проти людяності. У 2019 р. Комісія розробила документ «Текст проектів статей щодо запобігання та покарання злочинів проти людяності» (складається з Преамбули та 15 статей) і представила Генеральній Асамблеї ООН із рекомендацією розробити на цій основі Конвенцію. Проект схвалено Генеральною Асамблеєю ООН (Резолюція A/RES/74/187 від 18 грудня 2019 р.)¹⁰⁵. Однак попри значні успіхи у розвитку міжнародного кримінального права у цьому напрямі все ще можна вважати процес правової концептуалізації злочинів проти людяності завершеним, вичерпаним. По-перше, проект вказаної Конвенції й досі не прийнято остаточно. На рівні ООН прийнято рішення продовжити вивчати рекомендації Комісії з міжнародного права, що містяться у параграфі 42 її звіту¹⁰⁶. По-друге, навіть самі статті цієї Конвенції до кінця не вирішують проблеми нормативного визначення критеріїв розмежування злочинів проти людяності із суміжними злочинами, передусім із воєнними.

Принагідно зауважимо, що під воєнними злочинами (*war crimes*) прийнято розуміти свідоме та грубе порушення законів і звичаїв

---

¹⁰⁵ Гнатовський М. М. Злочини проти людяності // Велика українська енциклопедія : сайт. URL: https://vue.gov.ua/Злочини_проти_людяности.

¹⁰⁶ Держипільська А. Запобігання злочинам проти людяності та покарання за їх вчинення: шлях до Конвенції. *Публічне право*. 2020. № 1. С. 192.

війни¹⁰⁷. Для цілей Римського статуту Міжнародного кримінального суду «воєнні злочини» означає грубі порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., а саме будь-яке з діянь проти осіб або майна, що охороняються згідно з положеннями відповідної Женевської конвенції (п. «а» ч. 2 ст. 8)¹⁰⁸. Детальний аналіз положень ст. 8 Римського статуту у їх порівнянні зі ст. 7 дає підстави виявити ситуації кримінально-правової суміжності, своєрідні «точки перетину» складів двох вказаних груп міжнародних злочинів. Для унаочнення цих ситуацій пропонуємо таблицю релевантності, себто відповідності, як юридико-семантичних, так і серії змістових об'єктивних ознак злочинів проти людяності та воєнних злочинів (табл. 4).

Наведені у табл. 4 порівнювані ознаки презентують 7 груп релевантних складів злочинів проти людяності та воєнних злочинів. З них виокремлюються 3 групи повної позаконтекстуальної відповідності та 4 групи відносної позаконтекстуальної відповідності. Вказівка на позаконтекстуальність означає «винесення за дужки» значення контексту складу злочину (у термінології міжнародного кримінального права), що береться до уваги як для визначення сутності, соціального змісту, характеру суспільної небезпечності того чи іншого злочину, так і для розмежування складів злочинів. Повною відповідністю характеризуються умисні вбивства, катування та зґвалтування. Це означає, що вказані діяння, навіть якщо вони вчиняються в умовах збройного конфлікту, в тому числі військовослужбовцями збройних сил однієї зі сторін, зокрема російської федерації, залежно від контексту можуть кваліфікуватися і як воєнні злочини, і як злочини проти людяності. Проблемою ж вітчизняної правозастосовної практики є те, що для неї злочинів проти людяності не існує; статистична картина «набивається» виключно злочинами, передбаченими ст. 438 КК України, тобто воєнними, що далеко не завжди відповідає дійсності.

---

¹⁰⁷ Військові і воєнні злочини за законодавством України та міжнародним гуманітарним правом. Воєнні злочини армії Росії в Україні 2014–2022 / упоряд.: В. Г. Дрозд, О. Ю. Дрозд, Д. В. Журавльов, В. С. Петков. Київ : Професіонал, 2022. С. 47.

¹⁰⁸ Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду : від 17.07.1998 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588.

Таблиця 4

Релевантність норм і їх проєктів про злочини проти людяності та воєнні злочини за Римським статутом МКС та проєктом Конвенції ООН про запобігання злочинам проти людяності та покарання за їх вчинення¹⁰⁹

№ з/п	Злочини проти людяності за ст. 7 Римського статуту МКС	Злочини проти людяності за ст. 2 проєкту статей для запобігання та покарання злочинів проти людяності (Draft articles apply to the prevention and punishment of crimes against humanity)	Воєнні злочини за ст. 8 Римського статуту МКС
1	а) вбивство	а) вбивство	і) умисне вбивство хі) віроломне вбивство або поранення осіб, що належать до ворожої нації чи армії
2	d) депортація або насильницьке переміщення населення	d) депортація або примусове переміщення населення (deportation or forcible transfer of population);	vii) незаконна депортація або переміщення чи незаконне позбавлення волі

¹⁰⁹ Draft articles on Prevention and Punishment of Crimes Against Humanity. 2019 // United Nations : сайт. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/7_7_2019.pdf.

Розділ 1. Воєнні та пов'язані з війною кримінальні правопорушення:
кримінально-правова характеристика

3	е) ув'язнення або інше жорстке позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права	с)* <i>поневолення (enslavement);</i> е) ув'язнення або інше жорстке позбавлення фізичної свободи в порушення основних норм міжнародного права	vii) незаконна депортація або переміщення чи незаконне позбавлення волі
4	f) катування	f) катування	ii) катування
5	g) зґвалтування	g) зґвалтування	xii) зґвалтування, яке також становить грубе порушення Женевських конвенцій
6	i) насильницьке зникнення осіб	(i) насильницькі зникнення осіб	vii) незаконна депортація або переміщення чи незаконне позбавлення волі
7	k) інші нелюдські діяння подібного характеру, що умисно заподіюють сильних страждань чи тяжких тілесних ушкоджень або серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю	(k) інші нелюдські дії подібного характеру, що навмисно спричиняють сильні страждання або серйозні тілесні чи психічні чи фізичні ушкодження	iii) умисне заподіяння сильних страждань або тяжких тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю; xxi) посягання на людську гідність, зокрема образливе і принизливе поведження

Йдеться, зокрема, про численні й підтвержені, задокументовані випадки масових вбивств військовослужбовцями рф громадян України в містах Буча, Гостомель, Бородянка Київської області, Ізюмі, Куп'янську Харківської області, низці населених пунктів Херсонщини. І це тільки ті випадки, які вдалося виявити внаслідок деокупації

відповідних територій. Але навіть їх фіксація залишає чимало сумнівів з приводу того, що їх вчинення є виключно проявами порушень законів та звичаїв війни, а не цілеспрямованої політики держави-агресора.

Інші 4 групи відносної відповідності стосуються випадків незаконних ув'язнень, інших проявів незаконного позбавлення волі, в тому числі насильницького зникнення осіб, а також депортацій та переміщень населення, які вчиняються на тимчасово окупованих територіях як представниками збройних сил російської федерації, так і суб'єктами, які є цивільними особами зі складу окупаційної адміністрації, а також громадянами України, що стали на шляху колаборації з окупантом. Відносність відповідності в цьому випадку означає не повну тотожність мовної форми, дискурсивних способів визначення ознак складів злочинів у відповідних джерелах права (їх проєктах). Утім телеологічний, системний та граматичний способи тлумачення відповідних норм і їх проєктів дають підстави говорити, власне, про релевантність вказаних груп злочинів проти людяності та воєнних злочинів і, отже, наявність проблеми їх розмежування. Йдеться, наприклад, про численні випадки незаконного позбавлення волі, катувань громадян України за політичною ознакою (проукраїнська позиція, колишня участь в АТО, ООС та ін.), що вчиняються суб'єктами різної приналежності й далеко не завжди є порушенням законів ведення війни у сенсі *war nexus*. Проте національна практика кримінального переслідування йде шляхом кваліфікації подібних діянь виключно як воєнних злочинів за ст. 438 КК України. Тобто інші обставини, зокрема те, що наявна ознака дискримінаційного ставлення й відсутність прямого зв'язку зі збройним конфліктом (злочин як засіб досягнення цілі збройного конфлікту), до уваги не беруться. Хоча відповідно до п. «h» ч. 1 ст. 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду переслідування будь-якої групи або спільноти, яку можна ідентифікувати за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, гендерними або іншими ознаками, що загальнови́знані, є неприпустимими згідно з міжнародним правом і вважаються саме злочинами проти людяності.

Таким чином, і в теорії, і на практиці, а надто в контексті збройного конфлікту в Україні виникає проблема кримінально-правової кваліфікації при розмежуванні складів злочинів проти людяності та воєнних злочинів, принаймні в межах виділених нами груп позаконтекстуальної за відповідністю. Складності ситуації додає: 1) контекстуальна неспецифікованість та сутнісна (характер суспільної небезпечності) невідповідність норм КК України (статті 115, 121, 127,

146, 146¹, 152, 153) про відповідальність за діяння, які складають злочини проти людяності за міжнародним кримінальним правом; 2) прогальність національного кримінального законодавства за окремими категоріями злочинів проти людяності відповідно до ст. 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, а саме: депортація, незаконне (насильницьке) переміщення населення, деякі інші; 3) доктринальна невизначеність шляхів чи то подолання конкуренції, чи то оперування чіткими критеріями розмежування суміжних складів відповідних груп злочинів. Так, наприклад, на думку М. М. Гнатовського, злочини проти людяності не виключають кваліфікації дій суб'єкта як воєнних злочинів, тому конкретні злочини, що містяться у статтях 7, 8 Статуту МКС (зокрема, вбивство, катування, зґвалтування, позбавлення волі), можуть одночасно кваліфікувати як злочини проти людяності та воєнні злочини¹¹⁰. Ця позиція видається такою, що принаймні потребує уточнення. Незрозумілим залишається таке: йдеться про можливість ідеальної сукупності чи про кваліфікацію за різними статтями Римського статуту МКС одних і тих самих об'єктивних проявів, однак у різних контекстах.

Узагальнюючи наявні проблемні зони правової оцінки діянь в умовах міжнародного збройного конфлікту в Україні, можемо запропонувати два базових критерії розмежування злочинів проти людяності та воєнних злочинів: суб'єкт та контекстуальний елемент.

Щодо суб'єкта воєнного злочину, зокрема суб'єкта порушень законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України), то, як було зазначено в попередніх підрозділах цього посібника, в науковій літературі зазвичай він характеризується як загальний. І щодо обґрунтованості цієї позиції є сумніви. Нести кримінальну відповідальність за порушення законів та звичаїв війни, вочевидь, повинен той, хто має відповідний обов'язок дотримуватись цих законів та звичаїв. А такий обов'язок, виходячи з логіки міжнародного гуманітарного права, покладається тільки на конвенційних учасників збройного конфлікту, себто на комбатантів. Так, відповідно до ч. 2 ст. 43 Додаткового протоколу (I) до Женевських конвенцій 1949 р. особи, які входять до складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті (крім медичного і духовного персоналу), є комбатантами, тобто *вони мають право брати безпосередню участь у воєнних діях*¹¹¹. Звідси, з відповідного права, й

---

¹¹⁰ Гнатовський М. М. Злочини проти людяності // Велика українська енциклопедія : сайт. URL: https://vue.gov.ua/Злочини_проти_людяності.

¹¹¹ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів (Протокол I) : від

впливає обов'язок дотримуватися законів і звичаїв тієї самої участі у воєнних діях.

Інші суб'єкти, навіть якщо й беруть активну участь (воюють) у збройному конфлікті, не є конвенційними комбатантами (за винятком народних ополчень і прирівняних до них формувань). Це, зокрема, стосується учасників різного роду незаконних збройних формувань, які не перебувають у складі збройних сил країни, що є учасником міжнародного збройного конфлікту, зокрема й найманці. Вони не мають права брати участі у збройному конфлікті. Отже, на них і не поширюються зобов'язання за законами та звичаями війни. Їх участь як воюючих суб'єктів у збройному конфлікті сама по собі є незаконною, злочинною. З неправа, як відомо, права не виникає. На особу, яка вчиняє злочин, не може бути покладено позитивного обов'язку дотримуватися правил його вчинення. Саме тому суб'єктом воєнного злочину, на наше переконання, може бути тільки комбатант у його міжнародно-правовому розумінні та визначенні. Це – спеціальний суб'єкт. Відповідно до цього вчинення діяння, що з об'єктивної сторони корелює зі злочином проти людяності (див. табл. 4), загальним суб'єктом, некомбатантом має оцінюватись або як загальнокримінальний злочин, за відповідними статтями Особливої частини КК, які передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи, статевої свободи та статевої недоторканості, або як новокриміналізований (*de lege ferenda*) злочин проти людяності за наявності до того підстав.

Щодо контекстуального елементу слід зауважити, що їхній зміст виводиться як зі статутної бази міжнародних трибуналів *ad hoc* (з тією чи іншою мірою визначеності), так і з Додатку до Римського статуту МКС – «Елементи злочинів» (з більшою чіткістю). Для воєнних злочинів, судячи з положень ст. 8 Елементів, він єдиний – наявність ситуації збройного конфлікту (міжнародного чи неміжнародного)¹¹². Для злочинів же проти людяності – такі: а) контекст широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення; б) наявність відповідної політики держави чи організації, в межах якої реалізується відповідна систематичність. Зокрема, це стосується і тих релевантних груп воєнних злочинів та злочинів проти людяності, які виділені нами в табл. 4.

08.06.1977 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199.

¹¹² Elements of Crimes // International Criminal Court : сайт. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/ElementsOfCrimesEng.pdf>.

При цьому важливо зауважити, що ані широкомасштабність, ані наявність збройного конфлікту не є виключними контекстами для двох аналізованих груп злочинів. Це означає, що як при вчиненні воєнних злочинів їх широкомасштабність може мати місце (ба більше: відповідно до ст. 8 Римського статуту МКС суд має юрисдикцію стосовно воєнних злочинів, зокрема у випадках, коли їх вчинено в межах плану чи політики або в межах широкомасштабного вчинення таких злочинів¹¹³), так і при вчиненні злочинів проти людяності може мати місце контекст збройного конфлікту. Це додатково ускладнює завдання розмежування складів. Її вирішення, на нашу думку, має спиратися на три моменти.

Перший момент: вчинення відповідного злочину некомбатантом (у розумінні Додаткового протоколу (I) до Женевських конвенцій 1949 р.) однозначно означає неможливість кваліфікації діяння як воєнного злочину. І цей момент є важливим для кваліфікації дій у складі приватних військових кампаній, так званих добровольчих збройних формувань (на кшталт «Батальйону імені Судоплатова») та ін. У теорії міжнародного кримінального права на цьому окремо акцентується: злочини проти людяності можуть вчинятися як суб'єктами зі складу апарату держави, так і іншими, недержавними суб'єктами, але в тих випадках, коли вони діють як частина політики для вчинення нападу¹¹⁴.

Другий момент: систематичність нападів на цивільне населення ані прямо, ані побічно (через ч. 1 ст. 8 Римського статуту МКС) не згадується як контекстуальний елемент воєнних злочинів. Він властивий тільки для злочинів проти людяності. В ситуації ж збройного конфлікту в Україні мають місце численні докази саме систематичності умисних вбивств, катувань, незаконного позбавлення волі цивільного населення (як з боку комбатантів рф, так і інших осіб на боці держави-агресора з числа некомбатантів) в низці населених пунктів, що потрапляли та потрапляють під окупацію. Звісна річ, ознаки широкомасштабності та систематичності нападів (як, власне, і напад як такий) потребують окремого дослідження. Однак навіть побіжного аналізу виявляється достатнім, аби використати їх серед розмежувальних

---

¹¹³ Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду : від 17.07.1998 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588.

¹¹⁴ Murphy S. Toward a Convention on Crimes against Humanity. *La Revue des droits de l'homme*. 2015. No. 7. URL: <https://journals.openedition.org/revdh/1185>.

ознак воєнних та злочинів проти людяності. Враховуючи те, що вчинення злочинів проти людяності можливе й поза контекстом збройного конфлікту, їх вчинення в умовах війни як додаткова складова політики країни-агресора, є, на наш погляд, визначальною розмежувальною ознакою, сформованою з комбінації контекстів. Саме ця комбінація, в якій контекст систематичності, вчинення злочинів як політики держави-агресора є домінантним над контекстом збройного конфлікту, є визначальною для розмежування злочинів проти людяності та воєнних злочинів.

Третій момент: широкомасштабність нападів є ознакою воєнних злочинів (ч. 1 ст. 8 Римського статуту МКС) лише настільки, наскільки ці злочини підпадають під юрисдикцію МКС. Це не означає, що відсутність широкомасштабності має тягнути за собою й відсутність воєнного злочину. Останній матиме місце, але підпадатиме виключно під національну юрисдикцію. Тож якщо для воєнного злочину ознака широкомасштабності є здебільшого юрисдикційною ознакою, яка визначає процедурні аспекти подальшого реагування на його вчинення, то для злочину проти людяності – сутнісною ознакою, яка визначає характер його суспільної небезпечності, а отже, й матеріальні підстави кваліфікації.

Показовою і слушною в цьому контексті видається оцінка Генерального прокурора України ракетного обстрілу центральної частини м. Кременчук Полтавської області. І. Венедіктова зробила заяву про те, що ця атака стала проявом саме злочину проти людяності: «Кременчуцька трагедія – не просто воєнний злочин, це злочин проти людяності – масштабне свідчення систематичної політики Кремля вбивства мирних громадян в Україні. Абсолютно цивільний об'єкт, свідома ракетна атака РФ по скупченню людей»¹¹⁵. Із цієї думкою, вважаємо, є сенс погодитися, а також констатувати повну прогальність вітчизняного КК України щодо визначення ознак (до термінології міжнародного кримінального права – контексту) широкомасштабності, систематичності, елементу політики держави як конституюючих для відповідної групи злочинів, злочинів проти людяності. Необхідними й нагальними є доповнення до КК України. Можливим вбачається виокремлення у розд. XX Особливої частини групи

---

¹¹⁵ Ірина Венедіктова: Кременчуцька трагедія – масштабне свідчення систематичної політики Кремля вбивства мирних громадян в Україні // Офіс Генерального прокурора : офіц. сайт. 28.06.2022. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/irina-venediktova-kremencucka-tragediya-masstabne-svidcennya-sistematicnoyi-politiki-kremlya-vbivstva-mirnix-gromadyan-v-ukrayini>.

статей про злочини проти людяності. Тим більше, що за проектом Конвенції ООН про запобігання та покарання злочинів проти людяності кожна держава вживає необхідних заходів для забезпечення того, щоб злочини проти людяності є злочинами згідно з її кримінальним законодавством¹¹⁶. Орієнтиром для цього може цілком бути ст. 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду та відповідні положення Елементів злочинів.

Також звернімо увагу, що держава нерідко встановлює «правопорядок», який надає видимість законності грубим і масовим порушенням прав людини, наказуючи вчинення тяжких злочинів і створюючи тисячі співучасників цих злочинів. У такому разі злочин проявляється, як правило, не в девіантній, а в конформістській поведінці. Йдеться про злочини, з якими держава не тільки не бореться, а навпаки, сама їх ініціює. Такі злочини вчиняються за наказами урядів, ними підтримуються або *систематично приховуються*¹¹⁷. Це те, що Х. Арендт називає «перевизначення зла» як результуюча панування ідеології і практик нацистської Німеччини. Викладаючи власні спостереження за судовим процесом над А. Айхманом, особою, відповідальною за «вирішення єврейського питання», Х. Арендт констатує: «Судді не повірили йому тому, що були... занадто свідомі засад своєї професії, щоб визнати, що звичайна, "нормальна" людина, людина не недоумкувата, не індоктринована й не цинічна, була абсолютно неспроможна відрізнити добро від зла... Уся справа виходила з припущення, що звичайний, як і всі "нормальні люди", мав усвідомлювати злочинну природу своїх учинків, і Айхман справді був нормальним настільки, наскільки він "не був винятком в часи нацистського режиму". Проте за умов Третього Райху "нормальної" реакції можна було сподіватись лише від "винятків" ...»¹¹⁸. Тут ми, певна річ, виходимо зовсім на інший, глибший за кримінально-правовий пласт проблем кримінологічного, психологічного характеру, що полягають у з'ясуванні природи такого викривлення, підкорення мільйонів. «Наказ фюрера – це абсолютне осердя теперішнього правового порядку», – наголошував у 1943 р. німецький експерт-конституціоналіст

---

¹¹⁶ Запобігання та покарання злочинів проти людяності // LexInform : сайт. URL: <https://lexinform.com.ua/zakonodavstvo/zapobigannya-ta-pokarannya-zlochyniv-proty-lyudyanosti/>.

¹¹⁷ Зелінська Н. А., Андрейченко С. С., Дрьоміна-Вовк Н. В., Коваль Д. О. Теорія та практика міжнародного кримінального права : підручник / за ред. Н. А. Зелінської. Одеса : Фенікс, 2017. С. 227.

¹¹⁸ Арендт Х. Айхман в Єрусалимі. Розповідь про банальність зла / пер. з англ. А. Котенка. 2-ге вид. Київ : Дух і Літера, 2021. С. 43.

Т. Маунц¹¹⁹. І це – фундаментальна проблема, що не вирішена світовою наукою і яка по-новому про себе заявила у зв'язку з повномасштабною агресією рф проти України. Своїм корінням вона входить у феномен сучасного російського фашизму, який ще належить дослідити на міждисциплінарному рівні. Це – справа майбутнього. Й варто визнати, що проблематика російського фашизму є глибокою та вимагає циклу фундаментальних наукових робіт. Спроба наукового пошуку у цьому напрямі (у кримінологічного-психоаналітичній оптиці) представлена далі у посібнику.

Тут же зауважимо, що діагностування наявності такого перевизначення, суспільно-політичного виродження моральності, формування інакшої, збоченої внутрішньодержавної нормативності (права, етики, естетики, як правило, мілітарної), що навіть неозброєним витонченою дослідницькою оптикою можна виявити у російському суспільному, політичному устрої, недвозначно свідчить саме про державну політику у вчиненні грубих та масових порушень прав людини, що можуть на цій підставі ідентифікуватися зі злочинами проти людяності, в тому числі і зокрема в контексті збройного конфлікту в Україні. І це – принципово інша якість того блага, соціальної цінності, що страждає в результаті вчинення таких злочинів, аніж ті, що є об'єктом воєнних злочинів (принаймні основним безпосереднім об'єктом).

Також важливим аспектом розуміння сутності та обсягу злочинів проти людяності, які вчиняються в контексті збройного конфлікту (злочини агресії) в Україні, є не тільки зовнішній вектор розгортання відповідних кримінальних практик проти українського народу, а й внутрішній, проти громадян рф, що виявили мужність стати до опозиції чинному російському політичному режимові у зв'язку із вказаним збройним конфліктом. Останній контекстуальний елемент, зв'язок із конфліктом є необхідним, обов'язковим для можливості віднесення того чи іншого політико-дискримінаційного діяння до розряду злочину проти людяності при збереженні всі інших обов'язкових його ознак, зокрема контексту широкомасштабності або систематичності, як прояву політики держави. Саме на приналежність до політики держави та систематичність може вказувати використання інструменту правотворчості для створення законодавчої бази (мова йде про ст. 280.3 КК рф, якою встановлено кримінальну відповідальність за (мовою цього закону) публічні дії, спрямовані на дискредитацію використання збройних сил російської федерації з метою

---

¹¹⁹ Maunz T. *Gestalt und Recht der Polizei*. Hamburg : Hanseatische Verlagsanstalt, 1943. S. 72.

захисту інтересів російської федерації та її громадян, підтримки міжнародного миру та безпеки або виконання державними органами російської федерації своїх повноважень у зазначених цілях), легалізації політичних переслідувань, систематичного застосування відповідних норм про кримінальну відповідальність, пов'язану з ув'язненням.

І хоча це окрема тема для фундаментального дослідження, яка не може обговорюватись на підставі побіжних міркувань, все ж, вважаємо, вже зараз є підстави поставити проблему підстав та механізмів притягнення до кримінальної відповідальності (зокрема, міжнародної) парламентаріїв, суддів, прокурорів за видання та застосування дискримінаційних законів, за допомогою яких вчинялися злочини проти людяності. І хоча юридичній практиці відомі подібні випадки (трибунал над нацистськими юристами, системно описаний й теоретично осмислений В. Кулешою¹²⁰), все ж вони є споротичними, в достатній мірі не вмонтованими у доктрину міжнародного публічного й, зокрема, кримінального права. Особливо це стосується оцінки діяльності парламентаріїв щодо порушення через законотворення базових положень міжнародного права прав людини, порушення *jus cogens*. Це – справа майбутнього, але справа нагальна, розгортання якої вже сьогодні може мати хоча й обмеженого, стриманого, проте превентивного ефекту. Тож визначимо цей напрям досліджень як перспективний та пріоритетний.

Підсумовуючи, зауважимо, що злочини проти людяності є поширеним різновидом кримінальних практик, які вчиняються на території України у зв'язку зі збройним конфліктом як елемент зовнішньої агресивної політики російської федерації. Як можна зробити висновок з правових джерел, в яких використовувалась категорія «злочини проти людяності», остання пройшла певний шлях еволюції: від нюрнберзької до римської концепції й сьогодні з достатньою розширеністю викладена у ст. 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, Елементах злочинів як додатку до цього статуту. Водночас склади злочинів проти людяності виявляють чимало ознак, які мають спільний зміст з ознаками складів воєнних злочинів, що в теорії створює труднощі у правозастосуванні. Власне, вітчизняна правозастосовна практика цих труднощів абсолютно не відчуває, демонструючи абсолютне домінування антивоєнної політики, себто кваліфікації діянь, які мають бути визначені як злочини проти людяності за

---

¹²⁰ Кулеша В. *Crimen Laesae Iustitiae*. Кримінальна відповідальність суддів та прокурорів за злочини проти правосуддя за Нюрнберзькими законами, німецьким, австрійським та польським законодавством. Лодзь : Видво Лодзин. ун-ту, 2013. 521 с.

міжнародним правом, як воєнні злочини – порушення законів і звичаїв війни (ст. 438 КК України). І це є закономірним, адже КК України не містить спеціальних складів злочинів проти людяності, чим виявляє абсолютну дезадаптивність щодо запитів синхронізації національної та міжнародної кримінальної юстиції у справі протидії злочинам, пов'язаним з агресією РФ проти України. Існує нагальна потреба у здійсненні криміналізації за вказаним напрямом.

1.3. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ВІЙНОЮ

Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК України)

Умисні дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, а також публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій (ч. 1 ст. 110 КК України).

Родовим об'єктом злочину, передбаченого ст. 110 КК України, є суспільні відносини, які забезпечують такі основи національної безпеки України, що визначають саме існування Українського народу, збереження його єдності, а також існування України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної і правової держави. **Безпосередній об'єкт** злочину – суспільні відносини, що забезпечують охорону (безпеку, захист) основ національної безпеки України у сфері територіальної цілісності й недоторканності України в межах установлених державних кордонів.

Відповідно до ст. 2 Конституції України територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою.

Державним кордоном України є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України суші, вод, надр, повітряного простору. Державний кордон України визначається Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Державний кордон України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, встановлюється: 1) на суші; 2) на морі; 3) на судноплавних річках; 4) на водосховищах гідровузлів та інших штучних водоймах; 5) на залізничних і автодорожніх мостах, греблях та інших спорудах, що проходять через прикордонні ділянки судноплавних і несудноплавних річок (ручайв) (Закон України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 р. № 1777-XII).

Принципи цілісності та недоторканності території країни закріплено у багатьох міжнародних договорах і угодах, а також у національному законодавстві. Вони є близькими за змістом та взаємопов'язаними, але не тотожними. *Принцип цілісності* означає заборону насильницького (озброєного чи незброєного) розчленування, захоплення або відторгнення частини території країни, незмінністю фізичних параметрів (площі, координат, лінії державного кордону тощо) простору (суші, вод, надр і повітряного простору), який належить Українському народу і в якому і щодо якого верховну владу (територіальне верховенство) здійснює Український народ, а *принцип недоторканності* передбачає заборону застосування сили, будь-якої агресії чи посягання з боку однієї держави, сукупності держав, міжнародних органів, організацій та об'єднань на територію іноземної держави – це загальноновизнаний принцип міжнародного права.

Об'єктивна сторона складу злочину передбачає у ч. 1 ст. 110 КК України три альтернативно визначені форми дій: під «діями, учиненими з метою...» розуміються будь-які дії, учинені з метою відторгнення будь-якої частини території України шляхом установлення фактичного верховенства над цією територією або придбання чи передачі суверенних прав на неї без згоди Українського народу, вираженої на всеукраїнському референдумі, а саме:

1) дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону на порушення порядку, встановленого Конституцією України. Згідно з Конституцією України територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною (ст. 2 Конституції України). Відповідно до ст. 73 Конституції України зміна території України визнається можливою, але дозволяється у виключний спосіб – шляхом проведення всеукраїнського референдуму. Всі інші способи зміни кордонів України є незаконними. Недоторканність території та кордонів України стосовно її фізичних параметрів (цілісності) – це стан захищеності її від будь-яких змін, хто б їх не здійснював, окрім власне Українського народу, що виражає свою волю, як єдине джерело влади, на всеукраїнському референдумі. Призначення всеукраїнського референдуму з питань, визначених ст. 73 Конституції України, належить до повноважень Верховної Ради України (п. 2 ст. 85 Конституції України). Укладення міжнародних договорів України належить до повноважень Президента України (п. 3 ст. 106 Конституції України). Конституція ані в ст. 73, ані в жодній іншій статті не відсилає при вирішенні питання про зміну меж території до жодного іншого нормативного акта;

2) публічні заклики до вчинення таких дій. Це інформаційна дія, яка полягає в доведенні до відома значної кількості людей (публіки) в будь-якій формі інформації, зміст якої спрямований викликати в них бажання (намір) учинити дії з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України;

3) розповсюдження матеріалів із закликами до таких дій. Це поширення (надання або одержання) або інше відчуження значної кількості заборонених в обігу матеріальних та рухомих носіїв, що містять інформацію, зміст якої є доступним для сприйняття та характеризується спрямованістю викликати в адресата бажання (намір) учинити дії з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України.

Злочин у будь-якій його формі вважається закінченим із моменту вчинення дії, бо склад цього злочину не містить ознак наслідків діяння, а отже, є формальним складом.

Окремо треба розглянути співвідношення ст. 34 Конституції України та ст. 110 КК України. Відповідно до ст. 34 Конституції України – кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ч. 1). Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір (ч. 2). Здійснення цих прав може бути обмежене законом, зокрема в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності (ч. 3). У такому вигляді ст. 34 Конституції відтворює зміст ст. 10 Європейської конвенції про права людини (далі – ЄКПЛ) та ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. У зв'язку з цим слід особливу увагу звернути на ті випадки реалізації особою свого конституційного права на свободу вираження поглядів, у яких особа своїми діями відображає лише своє особисте ставлення до когось, якоїсь події, вирішення певних питань тощо. У таких діях повністю відсутні ознаки того зловживання своїм правом, яке характеризує публічними закликами. Тому не можна вважати публічними закликами висловлення своїх поглядів під час проведення незаконного опитування, референдуму чи іншого голосування, наприклад, не є такими закликами висловлення своїх поглядів громадянами, які шляхом голосування брали участь у незаконних референдумах в Автономній Республіці Крим, Донецькій та Луганській областях на початку 2014 р. Не є також публічними закликами демонстрація заклику в інформаційному повідомленні, у науковому чи навчальному процесі або його цитування в публіцистичній чи науковій літературі, інформаційних виданнях тощо.

Суб'єкт злочину є загальним, тобто фізична осудна особа, якій на момент вчинення злочину виповнилося 16 років. Частина 2 та 3 ст. 110 КК України, крім загального суб'єкта, передбачають наявність спеціального суб'єкта – представника влади.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі прямого умислу. **Мета** злочину – зміна меж території або державного кордону на порушення порядку, встановленого Конституцією України та міжнародними договорами. **Мотив** вчинення злочину не є обов'язковою ознакою посягання на територіальну цілісність України. Отже, мотиви можуть бути різними і мають кримінально-правове значення тільки як обставини, які пом'якшують чи обтяжують покарання. Особа може вчиняти «дії з метою...», публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із цими закликами керуючись будь-якими мотивами – ненавистю до України, прагненням до влади, корисливими чи іншими особистими мотивами тощо.

Кваліфікуючі ознаки:

– **ч. 2 ст. 110** передбачено відповідальність за дії, зазначені у ч. 1 ст. 110 КК України, **«якщо вони вчинені особою, яка є представником влади»**. Тлумачення поняття «представника влади» надається при розгляді «службової особи» як спеціального суб'єкта злочину. Так, у частинах 3 та 4 ст. 18 КК України зазначається, що службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом. Службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші

особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), а також члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів.

Вчинення злочину, передбаченого ст. 110 КК України, **«повторно»**. Відповідно до ст. 32 КК України: повторністю кримінальних правопорушень визнається вчинення двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК України. Повторність, передбачена частиною першою цієї статті, відсутня при вчиненні продовжуваного кримінального правопорушення, яке складається з двох або більше тотожних діянь, об'єднаних єдиним кримінально протиправним наміром. Вчинення двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених різними статтями КК України, визнається повторним лише у випадках, передбачених в Особливій частині КК України. Повторність відсутня, якщо за раніше вчинене кримінальне правопорушення особу було звільнено від кримінальної відповідальності на підставах, установлених законом, або якщо судимість за це кримінальне правопорушення було погашено або знято, а також після відбуття покарання за вчинення кримінального проступку.

Вчинення злочину **«за попередньою змовою групою осіб»**. Стаття 28 КК України чітко говорить, що кримінальне правопорушення визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку кримінального правопорушення, домовилися про спільне його вчинення.

«Поєднані з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі». Під розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі, як правило, розуміється доведення до високого ступеня, граничне посилення серед певних груп населення настроїв неприязні, ненависті до представників інших етнічних груп чи конфесій або до атеїстів. Також визначають як активні дії, здійснені для того, щоб поширити в суспільстві чи його окремих групах погляди, ідеологію, що ґрунтуються на сильно виражених, агресивних почуттях ворожості, ненависті до людей за відповідними ознаками, а також як дії, що явно виражають неприязне відношення до тієї чи іншої нації або релігії¹²¹;

– ч. 3 ст. 110 – встановлено відповідальність за «дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, які призвели до загибелі людей або інших тяжких наслідків». Фактичне заподіяння тяжкої

---

¹²¹ Кримінальне право. Особлива частина : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Т. 1. Луганськ : Елтон-2, 2012. С. 275.

шкоди об'єктам кримінально-правової охорони, загибель хоча б однієї людини.

Державна зрада (ст. 111 КК України)

Державна зрада, тобто діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України (ч. 1 ст. 111 КК України).

Основний безпосередній об'єкт злочину – комбінація таких складових соціального блага національної безпеки, як державний суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність, обороноздатність, державна, економічна, інформаційна безпека України.

Додатковим факультативним безпосереднім об'єктом злочину залежності від конкретних його проявів можуть бути власність, довкілля та ін.

Об'єктивна сторона злочину виражена суспільно небезпечним діянням у формі суспільно небезпечної дії. Цей склад злочину є формальним, а тому настання суспільно небезпечних наслідків законодавцем не вимагається.

У ч. 1 ст. 111 КК України закріплений **перелік альтернативних дій**, що становлять об'єктивну сторону державної зради, а саме:

– *перехід на бік ворога в період збройного конфлікту*. Під ворогом в цьому контексті розуміється одна з іноземних держав чи іноземних організацій, або гібридних квазідержавних утворень, незаконних воєнізованих, збройних формувань, терористичних організацій, протистояння й протидія яким з боку України зумовлює збройний конфлікт (внутрішній або міжнародний). Перехід же на бік ворога означає вступ громадянина України на службу до органу влади такої іноземної держави або фактичне перебування у його складі та/або виконання певних дій, що свідчать про зайняття ним позиції ворожої сторони по відношенню до України.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину, що вчиняється у формі дії щодо переходу на бік ворога, є *час вчинення злочину*. Йдеться, зокрема, про вчинення зазначених дій у період збройного конфлікту. *Збройний конфлікт* – фактичне (тобто неоголошене, до запровадження воєнного стану) збройне (з використанням зброї) протистояння між державами або між державою та незаконними збройними (зокрема, воєнізованими) формуваннями;

– *шпигунство* – вчинена громадянином України передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам відомостей, що становлять державну таємницю. У разі вчинення таких дій громадянином іншої держави або особою без громадянства, їх дії належить кваліфікувати за ст. 114 КК України – «Шпигунство»;

– *надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України.* Зміст цих дій збігається зі змістом пособництва як виду співучасті у злочині. При цьому підривною вважається така діяльність, що здатна заподіяти істотну шкоду суспільним відносинам, поставленим під безпосередню охорону у ст. 111 КК України. До такої діяльності можна віднести сприяння іноземній державі, іноземній організації або їх представникам у насильницькій зміні чи поваленні конституційного ладу, посяганні на територіальну цілісність (відділення частини території від України та ін.) тощо. Зокрема, як надання іноземній державі в проведенні підривної діяльності проти України, а тому як державна зрада кваліфікуються наразі діяння так званих коригувальників ворожого (з боку російської федерації) вогню, осіб, які передають координати, фотознімки важливих для забезпечення національної безпеки об'єктів, наслідків застосування зброї, обстрілів, а також тих, хто допомагає виявляти на тимчасово окупованих територіях громадян України з активною проукраїнською позицією, досвідом участі в антитерористичній операції, операції об'єднаних сил та ін.

Так, наприклад, «голова однієї з територіальних громад Красноградського району добровільно вступила у змову з представниками російських спецслужб та систематично надавала їм допомогу у проведенні підривної діяльності проти України.

Посадовиця склала список під назвою "Вредители", до якого входили місцеві жителі, які активно висловлюють проукраїнську позицію.

На завдання російських кураторів жінка збирала та передавала інформацію щодо осіб, які здійснювали та здійснюють захист України у складі ЗСУ. А також дані про розташування споруд цивільного захисту, окремих територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки Міністерства оборони України, відділів поліції на території Красноградського району та будівель, у яких проводяться наради представники органів влади»¹²².

---

¹²² Передавала представникам країни-агресора розвідувальну інформацію – на Харківщині викрито сільського голову // Офіс Генерального прокурора : офіц. сайт. 23.01.2023. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/>

Досудовим розслідуванням такі дії правильно кваліфіковані за ч. 2 ст. 111 КК України – державна зрада, вчинена в умовах воєнного стану, що проявилася у наданні допомоги іноземній державі у проведенні підривної діяльності проти України.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення хоча б однієї з перелічених вище дій.

Суб'єкт злочину – спеціальний – фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку та є громадянином України.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі прямого умислу: винний усвідомлює суспільну небезпечність, протиправність вчинюваної ним дії та бажає вчинити саме таким чином. Мета та мотив злочину можуть бути різними й на кваліфікацію не впливають.

Частина 2 ст. 111 КК України передбачає кримінальну відповідальність за ті самі діяння (що вказані у ч. 1 ст. 111 КК України), вчинені в умовах воєнного стану.

Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень (ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. № 389-VIII). Воєнний стан в Україні введено Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 від початку повномасштабної агресії РФ проти України. Зокрема, п. 1 цього нормативно-правового акта воєнний стан вводиться в Україні із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб. В подальшому воєнний стан неодноразово продовжувався й на грудень 2022 р. триває і далі.

Звільняється від кримінальної відповідальності громадянин України, якщо він на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників ніяких дій не вчинив

і добровільно заявив органам державної влади про свій зв'язок з ними та про отримане завдання (ч. 2 ст. 111 КК України).

Умовами звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду у своїй сукупності є:

– *невчинення ніяких дій* громадянином України на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників;

– *добровільна заява* громадянина України, звернена до органів державної влади про свій зв'язок з іноземною державою, іноземною організацією або їх представником та про отримане від них завдання. Добровільність заяви означає, що особа з будь-яких мотивів, усвідомлюючи можливість виконання отриманого злочинного наказу, відсутності для цього об'єктивних перешкод, за власною волею відомляє відповідні органи державної влади про наявність зазначеного зв'язку та про отримання відповідного завдання.

Колабораційна діяльність (ст. 111¹ КК України)

Основний безпосередній об'єкт колабораційної діяльності – захищеність державного суверенітету і територіальної цілісності від загроз з боку держави-агресора.

Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 111¹ КК України, характеризується суспільно небезпечним діянням, що є єдиною обов'язковою її ознакою.

Суспільно небезпечне діяння може бути вчинене виключно у формі дії та виражається в таких її альтернативних проявах:

– публічне заперечення здійснення збройної агресії проти України. Тут і у наступних колабораційних діях ознака публічності означає їх вчинення в присутності невизначеного, але відносно значного кола осіб, чим зумовлюється суспільно небезпечний інформаційний вплив, здатний сприяти державі-агресору через формування у громадян України схвального відношення до його кримінально протиправної діяльності, зниження інтенсивності національного супротиву. Легальне роз'яснення ознаки публічності міститься у примітці 1 до ст. 111¹: *«У частині першій цієї статті публічним вважається поширення закликів або висловлення заперечення до невизначеного кола осіб, зокрема у мережі Інтернет або за допомогою засобів масової інформації»*;

– публічне заперечення встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України;

– публічні заклики до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора;

– публічні заклики до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора;

– публічні заклики до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України.

Конкретні лінгвістичні форми *заперечень* (спростування інформації про здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України) та *закликів* (звернення та мотивування до активних дій чи зміни світоглядної позиції, ставлення) можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають.

Це кримінальне правопорушення (як і загалом колабораційна діяльність, за винятком ч. 8 ст. 111¹ КК України) має формальний склад та вважається закінченим з моменту вчинення однієї з перелічених дій щодо заперечення або заклику.

«Наприклад, гр. ОСОБА_5, під час дії воєнного стану, введеного на території України, у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України, перебуваючи за своїм місцем проживання, діючи умисно, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачаючи суспільно небезпечні наслідки і бажаючи їх настання, з метою ослаблення національних інтересів України, сприяння російській федерації та її представникам у порушенні суверенітету України та тимчасовій окупації України, створення в суспільстві думки про виправданість та легітимність дій представників влади і службових осіб збройних сил російської федерації щодо вторгнення та окупації території суверенної держави України, за допомогою власного мобільного телефону марки «REDMI 9» та ноутбука марки «DELL», розмістив зі своєї сторінки в соціальній мережі «Однокласники» публікації, що закликають до підтримки рішень та дій держави-агресора, збройних формувань, окупаційної адміністрації держави-агресора, що відповідно до висновку спеціаліста від 23 травня 2022 року мають ознаки колабораційної діяльності»¹²³.

Суб'єкт кримінального правопорушення – переважно спеціальний за ознакою громадянства – фізична осудна особа, яка на момент вчинення кримінального правопорушення досягла 16-річного віку і є громадянином України.

---

¹²³ Вирок Чернобайвського районного суду Черкаської області від 28.09.2022 : справа № 709/486/22, провадження № 1-кп/709/89/22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106474820>.

Зважаючи на те, що вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111¹ КК України, є підставою для кримінального провадження щодо юридичної особи, його суб'єктом також може бути й уповноважена юридичною особою фізична особа, яка вчинила це кримінальне правопорушення від імені такої юридичної особи.

Суб'єктивна сторона характеризується *виною у формі прямого умислу*. Мотиви злочину можуть бути різними (політичними, корисливими, особистісними тощо) та на кваліфікацію не впливають.

Частина 2 ст. 111¹ КК України передбачає кримінальну відповідальність за *добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора*. Спрямованість цих діянь і характер їх суспільної небезпечності – ідентичні тим, які описані вище і виставлені для складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 111¹ КК України. Проте зміст є цілком відмінним і виражає вже не стільки інформаційний вплив, скільки реальну участь громадянина України у функціонуванні окупаційної адміністрації держави-агресора, інших незаконних органів влади (наприклад, квазізаконодавчої, квазісудової влади) на тимчасово окупованій території.

Слід звернути увагу на те, що кримінально протиправним визнається виключно *добровільне* зайняття відповідної посади. Ознака добровільності є оціночною та, як правило, означає прояв ініціативності (заява про бажання) громадянина України у зайнятті посади в органах окупаційної адміністрації, або надання згоди на пропозицію щодо такого зайняття, якщо така пропозиція не супроводжувалася погрозами.

Важливо також мати на увазі, що в контексті оцінки ступеня суспільної небезпечності колабораційної діяльності має значення та посада в незаконних органах влади, органах окупаційної адміністрації, яку добровільно обіймає громадянин України. Частина 2 ст. 111¹ КК України передбачає кримінальну відповідальність за *добровільне зайняття посади не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих (щодо керування колективами, іншими людьми) або адміністративно-господарських (оперативне управління майном, майновими комплексами) функцій*.

Наприклад, «в серпні 2022 року ОСОБА_3, перебуваючи на території тимчасово окупованого збройними формуваннями Російської Федерації с. Східне, Херсонського (колишнього Білозерського) району,

Херсонської області, будучи громадянкою України, на пропозицію не-встановленої особи, яка на той час обіймала посаду голови «воєнно-громадянської адміністрації Музыковской територіальної громади», що створена представниками держави-агресора Російської Федерації на тимчасово окупованій території, тобто добровільно зайняла посаду, не пов'язану із виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій у незаконному органі влади, створеному на тимчасово окупованій території. Після цього громадянка України ОСОБА_3, перебуваючи на указаній посаді, не маючи в підпорядкуванні підлеглих працівників, виконувала свої функціональні обов'язки, пов'язані із наданням публічних послуг, а саме надавала інформацію місцевим мешканцям про можливість оформлення додаткових виплат до пенсій, а також роз'яснювала, та надавала інформацію місцевим мешканцям про порядок отримання гуманітарної допомоги»¹²⁴.

Частина 3 ст. 111¹ КК України передбачає кримінальну відповідальність за: а) здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України; б) дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти. Характер суспільної небезпечності цих дій визначається деструктивним впливом на світогляд здобувачів освіти, формування у них схвального ставлення до дій держави-агресора та полегшення завдань окупації й подальшого здійснення збройної агресії.

Важливо, що для суб'єктів здійснення пропаганди у закладах освіти, а також впровадження стандартів освіти держави-агресора, ніяких спеціальних ознак, окрім громадянства України, законом не передбачено. Тобто такими суб'єктами не обов'язково (хоча й переважно) мають бути вчителі. Відповідні діяння характерні також і для осіб, які обіймають адміністративні посади у незаконних органах управління освітою, створених на тимчасово окупованих територіях України, а також так званих «професійних пропагандистів», осіб, які здійснюють нагляд за реалізацією єдиної агресивно-окупаційної парадигми, ідеології країни-агресора, у тому числі й перш за все (як свідчить практика) у закладах освіти.

---

¹²⁴ Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 14.03.2023 : справа № 522/4335/23, провадження № 1-кп/522/1563/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109530536>.

Крім того, слід мати на увазі, що вчинення аналізованого кримінального правопорушення у вигляді пропаганди громадянином України у закладах освіти незалежно від типів та форм власності характерною і обов'язковою є *спеціальна мета*, а саме: сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України. Вона ж, ця мета, і визначає зміст пропагандистських дій.

Частина 4 ст. 111¹ КК України передбачає кримінальну відповідальність за такі альтернативні дії:

– *передачу матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора*. При цьому не вимагається, щоб передача була добровільною. Але це не означає, що будь-який акт подібної передачі є кримінально протиправним. При визначенні кримінальної протиправності чи правомірності передачі слід виходити з оцінки діянь суб'єкта на наявність ознак крайньої необхідності (ст. 39 КК України);

– *провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора*. Категорія «у взаємодії» означає, що при провадженні господарської діяльності суб'єкт приймає та керується визначеними державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора, порядками, формами і способами «легалізації», сплачує встановлені такою адміністрацією обов'язкові платежі (квaziподатки, збори та ін.) тощо.

Частина 5 ст. 111¹ КК України визначає кримінально протиправним:

– *добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора;*

– *добровільне обрання до таких органів, що означає зайняття відповідної посади в результаті участі у «виборах»;*

– *участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території*. Участь в організації властива для осіб, які обіймають адміністративні посади в

незаконних органах влади на тимчасово окупованій території та/або для осіб, посади яких ідентичні за функціями тим, що здійснюють голови виборчих комісій усіх рівнів. Участь у проведенні є діяльністю із забезпечення функціонування виборчих комісій, що характерно для членів комісій, спостерігачів, іншого допоміжного персоналу;

– публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території.

«Наприклад, громадянка України ОСОБА_5, перебуваючи на тимчасово окупованій території Ізюмського району Харківської області, а саме у с. Морозівка, на початку червня 2022 року, діючи умисно та свідомо, реалізуючи свій раніше виниклий злочинний умисел, направлений на колабораційну діяльність з країною-агресором російською федерацією, добровільно зайняла посаду, пов'язану з виконанням організаційно-розпорядчих функцій в окупаційній адміністрації держави-агресора, створеної на тимчасово окупованій території, а саме посаду т.зв. "помощника начальника отдела (с. Морозовка)". Перебуваючи на вказаній посаді ОСОБА_5 з червня 2022 року збирала списки та паспортні дані місцевих мешканців, надавала вказівки та розпорядження старшим вулиць, проводила збори місцевих мешканців»¹²⁵.

Частина 6 ст. 111¹ КК України передбачає кримінальну відповідальність за:

– організацію та проведення заходів політичного характеру, активну участь у таких заходах, за відсутності ознак державної зради. Відповідно до примітки 2 до ст. 111¹ КК України під заходами політичного характеру розуміються з'їзди, збори, мітинги, походи, демонстрації, конференції, круглі столи тощо;

– здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, активну участь у таких заходах, за відсутності ознак державної зради. Відповідно до примітки 3 до ст. 111¹ КК під здійсненням інформаційної діяльності розуміється створення, збирання, одержання, зберігання, використання та поширення відповідної інформації.

---

¹²⁵ Вирок Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 21.02.2023 : справа № 183/1697/23, провадження № 1-кп/183/1050/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109144867>.

Частина 7 ст. 111¹ КК України встановлює кримінальну відповідальність за такі альтернативні дії:

– *добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території*. При цьому закон не уточнює, про яку саме посаду йдеться. Отже, кримінально протиправним визнається зайняття не тільки тієї посади, що властива для представника влади, а й для іншої, не пов'язаної з владними повноваженнями: технічний, допоміжний персонал (канцелярія, кадрові підрозділи, бухгалтерія тощо). При цьому слід звернути увагу, що кримінальна відповідальність передбачена виключно за добровільне зайняття відповідних посад;

– *добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора*. Так само, як і в попередньому випадку, законодавець не визначає конкретних вимог до посади в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, що означає фактично будь-яку участь, навіть ту, що є документально не оформленою;

– *надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України*. Ці діяння властиві особам, які не є членами незаконних збройних чи воєнізованих формувань, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора, але разово, епізодично чи систематично сприяють їх злочинній діяльності через надання інформації, допомоги в орієнтуванні на місцевості, надання послуг перекладача тощо. Наприклад, за ч. 7 ст. 111¹ КК України слід кваліфікувати дії громадянина України, мешканця м. Маріуполя, який надав представникам збройних сил російської федерації документацію зі схемами території заводу «Азовсталь», оборону якого тримали захисники України, з метою polegшення ворожих штурмових дій.

Частина 8 ст. 111¹ КК України визначає, що *вчинення особами, зазначеними у частинах п'ятій – сьомій цієї статті, дій або прийняття рішень, що призвели до загибелі людей або настання інших тяжких наслідків*, карається позбавленням волі на строк п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої. Під загибеллю людей слід розуміти смерть хоча б однієї людини. Відповідно

до примітки 4 до ст. 111¹ КК тяжкими наслідками вважається шкода, що в одну тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Зі змісту диспозиції цієї частини статті не зовсім зрозуміло, які конкретно дії або прийняті рішення мають призвести до загибелі людей або настання інших тяжких наслідків. Це дає підстави окремим фахівцям навіть стверджувати, що ч. 8 ст. 111¹ КК України взагалі неможливо застосувати (М. І. Хавронюк). Однак, ймовірно, що у цьому випадку законодавцем малися на увазі ті дії, що передбачені частинами 5–7 ст. 111¹ КК України, а не будь-які інші, вчинені особами, зазначеними у частинах п'ятій–сьомій цієї статті.

Кримінально-правова характеристика пособництва державі-агресору (ст. 111² КК України).

Основний безпосередній об'єкт пособництва державі-агресору – захищеність державного суверенітету і територіальної цілісності від загроз з боку держави-агресора.

Об'єктивна сторона складу цього кримінального правопорушення виражена кількома альтернативними суспільно небезпечними діями щодо допомоги державі-агресору (пособництву), збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора, а саме:

– реалізація чи підтримка рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора. Ці дії є вельми варіативними. Їх форма та зміст залежать від змісту тих рішень або дій, які приймаються чи вчиняються державою-агресором, його збройними формуваннями та/або його окупаційною адміністрацією. На практиці до таких кримінально протиправних дій відносять: участь як виборця у так званих виборах, референдумах на тимчасово окупованих територіях, організація вивезення, переміщення матеріальних ресурсів, обладнання з місць його постійного знаходження у державних та комунальних установах (лікарнях, частинах служб надзвичайних ситуацій тощо) на інші окуповані території чи територію російської федерації (за матеріалами м. Херсона в період тимчасової окупації) та ін.;

– добровільний збір, підготовка та/або передача матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора.

Слід звернути увагу на те, що за цією об'єктивною ознакою (добровільний збір, підготовка та/або передача матеріальних ресурсів

чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора) склад злочину пособництва державі-агресору конкурує зі складом колабораційної діяльності, передбаченим ч. 4 ст. 111¹ КК України (передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора). Їх розмежування слід здійснювати за ознаками: а) добровільності, яка властива для колабораційної діяльності. Вимушеність передачі майна за відсутності обставини крайньої необхідності охоплюється складом пособництва державі-агресору; б) ширшим переліком предметів, що можуть передаватися при пособництві державі-агресору. Зокрема, крім матеріальних ресурсів передаватися можуть і «інші активи» (наприклад, програмне забезпечення), що виключається при колабораційній діяльності; в) ширшим переліком дій, властивим для пособництва державі-агресору, й окрім, власне, передачі матеріальних ресурсів чи інших активів, охоплюють й добровільний збір і підготовку до передачі вказаних предметів; г) ширшим переліком суб'єктів злочину: колабораційну діяльність, на відміну від пособництва державі-агресору, теоретично може вчинити й громадянин держави-агресора, який постійно проживає на території України.

Суб'єкт пособництва державі-агресору – фізична осудна особа, яка на момент вчинення злочину досягла 16-річного віку і не є громадянином держави-агресора.

Суб'єктивна сторона характеризується *виною у формі прямого умислу та спеціальною метою* – завдання шкоди Україні.

Диверсія (ст. 113 КК України)

Вчинення з метою ослаблення держави вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, на зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, а також вчинення з тією самою метою дій, спрямованих на радіоактивне забруднення, масове отруєння, поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій (ч. 1 ст. 113 КК України).

Основний безпосередній об'єкт диверсії – суспільні відносини у сфері забезпечення національної безпеки стосовно захисту суверенітету, економічних потужностей держави, збереження її людського потенціалу й екосистем як основи державного будівництва і соціального розвитку.

Додатковим факультативним об'єктом залежно від конкретних проявів диверсії можуть бути життя і здоров'я, суспільні відносини у сфері забезпечення недоторканності власності, безпечною довкілля, нормальної господарської діяльності.

Об'єктивна сторона складу аналізованого злочину виражена суспільно небезпечним діянням у *формі однієї з таких альтернативних дій*:

– *вчинення вибухів* – використання вибухових пристроїв, сумішей чи окремих компонентів вибухових речовин шляхом ініціювання в них вибухової реакції, яка супроводжується миттєвим вивільненням хімічної, теплової енергії та вибуховою хвилею, що має руйнівні, вражаючі властивості;

– *вчинення підпалів* – застосування джерела відкритого вогню до речей;

– *вчинення інших дій*, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, на зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення. При цьому під діями, спрямованими на масове знищення людей слід розуміти такі дії, що створюють реальну загрозу загибелі невизначеної значної кількості людей. Аналогічно, тобто ситуативно, слід вирішувати питання й щодо наявності загрози здоров'ю вказаній кількості людей.

Оціночним також є і поняття «важливе народногосподарське значення» у його застосуванні на позначення об'єктів, що піддаються знищенню під час диверсії. Таке значення визначається, виходячи як з господарських показників діяльності певного підприємства чи об'єкта інфраструктури (антропогенного чи природничого характеру), його стратегічної спрямованості, так і з кон'юнктури внутрішнього регіонального, загальнодержавного ринку України, зокрема й з урахуванням зовнішньоекономічної діяльності, кліматичних та інших умов безпечної життєдіяльності населення. Саме ж зруйнування вказаних об'єктів передбачає приведення до стану неможливості вилучення з них корисних властивостей, а пошкодження – до суттєвого обмеження такої можливості, зниження їх загальної корисності;

– *вчинення дій, спрямованих на радіоактивне забруднення, масове отруєння, поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій*. Такі дії, зокрема, можуть виражатися у розпорошенні над певною територією радіоактивного пилу, забруднення води, продуктів харчування радіоактивними ізотопами, поширення у різні способи штамів вірусних чи бактеріальних інфекцій, в тому числі й тваринної (епізоотія) та рослинної (епіфітотія) бази відтворення у масових масштабах.

За особливостями конструкції юридичний склад диверсії є усіченим. Тому злочин вважається закінченим з моменту вчинення однієї із зазначених вище дій.

Суб'єктивна сторона диверсії виражена виною у формі прямого умислу, а також *спеціальною метою* – *ослаблення держави*. Ця мета набуває більш конкретизованих контурів з урахуванням характеру суспільно небезпечної дії та може передбачати прагнення винного до зниження обороноздатності, рівня економічного розвитку, здоров'я населення тощо.

Суб'єкт диверсії – загальний зі зниженим віком кримінальної відповідальності – фізична осудна особа, яка на момент вчинення злочину досягла 14-річного віку (ч. 2 ст. 22 КК України). Чинник громадянства на кваліфікацію не впливає.

Частина 2 ст. 113 КК України передбачає кримінальну відповідальність за ті самі діяння (що вказані у ч. 1 ст. 111 КК України), вчинені в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту.

Шпигунство (ст. 114 КК України)

Передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства (ч. 1 ст. 114 КК України).

Безпосереднім об'єктом цього злочину є національна безпека України стосовно захищеності її складових від зовнішніх загроз. Залежно від змісту відомостей, що становлять державну таємницю, вказані відносини можуть бути конкретизовані та проявлятися у сфері інформаційної, економічної, екологічної безпеки, обороноздатності тощо.

Предметом шпигунства є відомості, що становлять державну таємницю. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 р. № 3855-ХІІ державною таємницею (секретною інформацією) визнається певний вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою. Спеціальним уповноваженим органом державної влади у сфері забезпечення охорони державної таємниці є Служба безпеки України.

Вичерпний перелік відомостей, які складають предмет шпигунства, міститься у Зводі відомостей, що становлять державну таємницю (далі – ЗВДТ), затверджений наказом СБУ від 23.12.2020 № 383 «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю», зареєстрований в Міністерстві юстиції України 14 січня 2021 р. за № 52/35674. ЗВДТ є єдиною формою реєстрації цих відомостей в Україні. З моменту опублікування ЗВДТ держава забезпечує захист і правову охорону відомостей, які зареєстровані в ньому. ЗВДТ формується Службою безпеки України на підставі рішень державних експертів з питань таємниць, а у випадках, передбачених ст. 12 Закону України «Про державну таємницю», – на виконання рішень суду.

Об'єктивна сторона шпигунства характеризується суспільно небезпечним діянням, що може бути вчинене у формі однієї з двох альтернативних дій:

– *передача* іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю. Способи передачі можуть бути різними й на кваліфікацію не впливають. Зокрема, передача відомостей може вчинятися усно, письмово, з використанням засобів масової комунікації (електронна пошта, мережеві програми аудіовізуального зв'язку та ін.), фізична передача предмета, відомості про який становлять державну таємницю та ін.;

– *збирання з метою передачі* іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю. Збирання може виражатися у різних діях: опитування, здійснення відео- чи фотозйомки (зокрема, супутникова зйомка, аерофотозйомка та ін.), нотування, привласнення матеріальних носіїв секретної інформації, об'єктів, інформація про які є державною таємницею тощо.

Це самостійні види суспільно небезпечних дій, що можуть вчинятися незалежно одна від одної й різними суб'єктами. Проте збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, з подальшою їх передачею не утворюють сукупності. В цьому випадку передача «поглинає» збирання й не потребує окремої кваліфікації.

Злочин характеризується формальним складом та є закінченим з моменту вчинення хоча б однієї з наведених дій. При цьому не важливо, чи використала іноземна держава, іноземна організація або їх представник ці відомості та й чи була взагалі можливість їх використання на шкоду державі. Наслідки таких дій знаходяться поза межами складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 114 КК України.

Суб'єкт злочину – фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку та не є громадянином України. Тобто суб'єкт злочину, окрім загальних його рис, закріплених у ст. 18 КК України, обов'язково *має бути громадянином іноземної держави* (однієї чи кількох), або ж бути апатридом – *особою без громадянства*. Громадяни України за вчинення закріплених у диспозиції ч. 1 ст. 114 КК України дій несуть відповідальність як за державну зраду, тобто за ч. 1 ст. 111 КК України.

Суб'єктивна сторона виражена виною у формі *прямого умислу*: винний усвідомлює, по-перше, що відомості становлять державну таємницю та, по-друге, – збираються чи передаються іноземній державі, організації або їх представникам.

Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони шпигунства, що проявляється у збиранні відомостей, які становлять державну таємницю, є *мета злочину* – *передача* цих відомостей іноземній державі, іноземній організації або їх представникові.

Мотиви злочину можуть бути різними (від патріотичних до корисливих) та на кваліфікацію не впливають.

Звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка припинила діяльність, передбачену ч. 1 ст. 114 КК України, та добровільно повідомила органи державної влади про вчинене, якщо внаслідок цього і вжитих заходів було відвернено заподіяння шкоди інтересам України (ч. 2 ст. 114 КК України).

Таким чином, *умовами звільнення від кримінальної відповідальності за шпигунство* є:

- припинення особою діяльності, передбаченої ч. 1 ст. 114 КК України;
- добровільне повідомлення про вчинене органи державної влади;
- унаслідок виконання перших двох умов та вжитих заходів було відвернено заподіяння шкоди інтересам України.

Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114¹ КК України).

Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань в особливий період (ч. 1 ст. 114¹ КК України).

Безпосереднім об'єктом цього злочину є захищеність державного суверенітету і територіальної цілісності від загроз з боку держави-агресора.

Додатковий факультативний об'єкт визначається через характер шкоди, що була спричинена чи створена загроза спричинення невиконання конкретної функції Збройних Сил України та інших військових формувань у визначеній сфері суспільних відносин.

Об'єктивна сторона виражена суспільно небезпечним діянням у формі дії або бездіяльності, яка полягає у *перешкоджанні* законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань в особливий період.

Збройні Сили України – це військове формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності. Збройні Сили України забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України у випадках, визначених законом, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом (частини 1, 2 ст. 1 Закону України «Про Збройні Сили України» від 6 грудня 1992 р. № 1934-XII).

Збройні Сили України мають таку загальну структуру: Генеральний штаб Збройних Сил України; Командування об'єднаних сил Збройних Сил України; види Збройних Сил України – Сухопутні війська, Повітряні Сили, Військово-Морські Сили; окремі роди сил Збройних Сил України – Сили спеціальних операцій, Сили територіальної оборони, Сили логістики, Сили підтримки, Медичні сили; окремі роди військ Збройних Сил України – Десантно-штурмові війська, Війська зв'язку та кібербезпеки; органи військового управління, з'єднання, військові частини, вищі військові навчальні заклади, військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти, установи та організації, що не належать до видів та окремих родів військ (сил) Збройних Сил України. Організаційно Збройні Сили України складаються з органів військового управління, з'єднань, військових частин, вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти, установ та організацій (ст. 3 Закону України «Про Збройні Сили України»).

Військове формування – це створена відповідно до законодавства України сукупність військових з'єднань і частин та органів управління ними, які комплектуються військовослужбовцями і призначені для оборони України, захисту її суверенітету, державної незалежності і національних інтересів, територіальної цілісності і недоторканності у разі збройної агресії, збройного конфлікту чи загрози нападу шляхом безпосереднього ведення воєнних (бойових) дій (ст. 1 Закону України «Про оборону України» від 6 грудня 1991 р. № 1932-XII).

Під перешкоджанням слід розуміти створення перешкод для успішної реалізації функції Збройних Сил України та інших військових формувань в межах їх законної діяльності. Таке створення перешкод може відбуватися як у формі суспільно небезпечної дії, так і бездіяльності. В першому випадку перешкоджання проявляється в активних діях щодо створення фізичних (викрадення чи пошкодження транспортних засобів, шляхів сполучення, комунікацій і т. п. – *фізичне перешкоджання*) та/або інформаційних (дезінформація і т. п. – *інтелектуальне перешкоджання*) перепон для просування, орієнтування на місцевості, застосування озброєння представниками Збройних Сил України та інших військових формувань, підтримки життєзабезпечення особового складу (харчування, забезпечення теплом, медичними послугами тощо). У другому – через невиконання чи неналежне виконання юридичних обов'язків (саботаж), що має своїм результатом відповідне перешкоджання. За наявності до того підстав вчинене має кваліфікуватися як ідеальна сукупність відповідних кримінальних правопорушень.

Перешкоджання визнається кримінально караним, якщо воно здійснюється стосовно *законної діяльності* Збройних Сил України та інших військових формувань. Перешкоджання неправомірним діям представникам вказаних суб'єктів не є кримінально караним.

Обстановка вчинення злочину є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього злочину, який може бути вчинений виключно в *особливий період*. Це такий період часу, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій (ст. 1 Закону України «Про оборону України»).

Злочин, передбачений ст. 114¹ КК України, характеризується формальним складом та є закінченим з моменту вчинення хоча б однієї дії чи бездіяльності, спрямованих на створення перешкод для законної діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань.

Суб'єкт злочину – загальний – фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона виражена виною у формі *умислу*: винний усвідомлює, по-перше, що своїми діями (діями чи бездіяльністю) він перешкоджає діяльності Збройних Сил України чи інших військових формувань, по-друге, така діяльність вказаних суб'єктів є законною, по-третє, перешкоджання здійснюється в особливий період.

Мотиви злочину можуть бути різними (від патріотичних до корисливих) та на кваліфікацію не впливають.

Частина 2 ст. 114¹ КК України передбачає кримінальну відповідальність за те саме діяння (ч. 1 ст. 114¹ КК України), яке призвело до загибелі людей або інших тяжких наслідків. Під загибеллю людей слід розуміти смерть хоча б однієї людини. Тяжкі наслідки – категорія оціночна та може охоплювати як фізичну шкоду (заподіяння тяжких тілесних ушкоджень), так і інші прояви суспільно небезпечних наслідків: розширення територій тимчасової окупації, потрапляння в полон значної кількості військовослужбовців Збройних Сил України, захоплення ворогом бойової техніки Збройних Сил України та ін.

Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 114² КК України).

Поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, у тому числі про їх переміщення територією України, якщо така інформація не розміщувалася (не поширювалася) у відкритому доступі Генеральним штабом Збройних Сил України, Міністерством оборони України, Головним управлінням розвідки Міністерства оборони України чи Службою безпеки України або в офіційних джерелах країн-партнерів, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (ч. 1 ст. 114¹ КК України).

Безпосереднім об'єктом цього злочину є захищеність державного суверенітету і територіальної цілісності від воєнних загроз з боку держави-агресора. Характер суспільної небезпечності зумовлений порушенням режиму інформаційної тиші про важливі складові бойового забезпечення Збройних Сил України, інші передбачені законом військові формування, які як кількісно, так і якісно, включаючи відомості про різновиди, кількість зброї, озброєння, бойових припасів, так і комплектування ними конкретних підрозділів Збройних Сил України і інших військових формувань на визначених ділянках, територіях. Несанкціоноване поширення відповідної інформації може бути використане ворогом у розвідувальних цілях та, як наслідок, у веденні агресивної війни проти України, заподіянні більшої шкоди захисникам України, розширення зони тимчасової окупації тощо.

Предмет злочину – обов'язкова його об'єктивна ознака – інформація про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, зокрема про їх переміщення територією України, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України. Важливою ознакою предмета злочину є *закритий характер* зазначеної інформації, що означає, що вона не розміщувалася (не поширювалася) у відкритому доступі Генеральним штабом Збройних Сил України, Міністерством оборони України, Головним управлінням розвідки Міністерства оборони України чи Службою безпеки України або в офіційних джерелах країн-партнерів. Закон не передбачає конкретних джерел, опублікування у яких зазначеної інформації вважалося б таким, що надає право будь-кому поширювати її на власний розсуд. Проте є прив'язка до способу та суб'єкта розміщення (поширення) інформації, а саме:

1) спосіб – відкрите розміщення (поширення), тобто у джерелах, до яких здійснюється загальний доступ невизначеного кола осіб;

2) суб'єктом предикатного розміщення (поширення) інформації має бути один з таких органів:

- Генеральний штаб Збройних Сил України;
- Міністерство оборони України;
- Головне управління розвідки Міністерства оборони України;
- Служба безпеки України.

Розміщення (поширення) відповідної інформації іншими суб'єктами (наприклад, Міністерством внутрішніх справ, Національною поліцією України, Офісом Генерального прокурора та ін.), зокрема у відкритому доступі, не вважається санкціонованим у розумінні ст. 114² КК України і саме по собі є кримінально протиправним. Подальше поширення такої інформації має оцінюватись відповідно, тобто як злочин, передбачений ст. 114² КК України.

Водночас правомірним вважається поширення тієї інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, яка вже була розміщена (поширена) *в офіційних джерелах країн-партнерів*. Такими джерелами слід вважати офіційні вебресурси та/або друковані засоби масової інформації відповідних органів державної влади іноземних країн оборонного та безпекового блоку, а також голів іноземних держав і дипломатичних відомств (міністерств закордонних справ або інших органів з відповідними функціями).

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 114² КК України, виражена суспільно небезпечними діями, які виражаються у поширенні інформації, що становить предмет злочину. Форми поширення можуть бути різними та на кваліфікацію не впливають (усне,

письмове, з використанням засобів масової інформації та комунікації тощо). Водночас поширення варто відмежовувати від розголошення інформації. Так, не можуть вважатися поширенням дії щодо передачі відповідної інформації в межах персональних повідомлень між двома суб'єктами комунікації. Поширення передбачає надання доступу до інформації невизначеного, відносно великого кола осіб (наприклад, пост на сторінці у соціальній мережі).

Обстановка вчинення злочину є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього злочину, який може бути вчинений виключно в умовах *воєнного або надзвичайного стану*.

Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Надзвичайний стан – це особливий правовий режим, який вводять для усунення надзвичайних ситуацій, що створені або природним шляхом, або людьми, та можуть призвести до втрат матеріальних ресурсів і серед населення.

Злочин, передбачений ч. 1 ст. 114¹ КК України, характеризується формальним складом та є закінченим з моменту вчинення дій щодо поширення інформації, яка становить предмет злочину.

Суб'єкт злочину – загальний – фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона виражена виною, що може набувати і форми умислу, і форми необережності: винний може як усвідомлювати, так і не усвідомлювати суспільної небезпечності своїх діянь, хоча в умовах воєнного або надзвичайного стану має і повинен усвідомлювати.

Частина 2 ст. 114² КК України передбачає кримінальну відповідальність за поширення інформації про переміщення, рух або розташування Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, за можливості їх ідентифікації на місцевості, якщо така інформація не розміщувалася у відкритому доступі Генеральним штабом Збройних Сил України, Міністерством

оборони України або іншими уповноваженими державними органами, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Від попередньо описаного цей склад злочину відрізняється своїм *предметом*, яким є інформація про переміщення, рух або розташування Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань. Крім того, аби бути предметом складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 114² КК України, необхідною характеристикою такої інформації має бути можливість ідентифікації Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань на місцевості.

Частина 3 ст. 114² КК України визнає такі альтернативні кваліфікуючі ознаки злочину, передбаченого частинами 1 або 2 ст. 114² КК України, як його вчинення:

- за попередньою змовою групою осіб;
- з корисливих мотивів;
- з метою надання такої інформації державі, що здійснює збройну агресію проти України, або її представникам, або іншим незаконним збройним формуванням;
- що спричинило тяжкі наслідки, якими не охоплюється умисне позбавлення життя людини.

Кримінально-правова характеристика таємного або відкритого розкрадання чужого майна, привласнення або його розтрати за ознакою вчинення в умовах воєнного або надзвичайного стану (частини четверті статей 185, 186, 187, 189, 191 КК України)

Згідно з Законом України від 3 березня 2022 р. № 2117-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство» у КК України частини 4 ст. 185 «крадіжка», 186 «крабїж», 187 «розбїй», 189 «вимагання», 191 «привласнення або розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем» доповнені словами «*чи в умовах воєнного або надзвичайного стану*». Вказані новели кримінального законодавства можуть мати таку кримінально-правову характеристику.

Безпосереднім об'єктом злочинів, передбачених частинами четвертими статей 185, 186, 187, 189, 191 КК України, є *конкретна форма власності*. Відповідно до ч. 1 ст. 316 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. Конституція України, а також ЦК України визначають такий перелік форм власності: 1) право власності Українського

народу; 2) право приватної власності; 3) право державної власності; 4) право комунальної власності (ст. 13 Конституції України, статті 324–327 ЦК України). **Додатковими обов'язковими безпосередніми об'єктами** складів злочинів, передбачених частинами четвертими статей 186, 187, 189 КК України, виступають життя, здоров'я, психічна або фізична недоторканість. У випадку привласнення, розтрати або заволодіння майном, шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ч. 4 ст. 191 КК України) – сфера службової діяльності. **Додатковими факультативними безпосередніми об'єктами** складів злочинів, передбачених частинами четвертими статей 185, 186, 187, 189, 191 КК України можуть бути честь та гідність потерпілого від цих злочинів.

Предметом складів злочинів, передбачених частинами четвертими статей 185, 186, 187, 189, 191 КК України, може виступати чуже майно, право на майно або дії майнового характеру. Зокрема: 1) майно (частини четверті статей 185, 186, 187, 189, 191 КК України); 2) право на майно (ч. 4 ст. 189 КК України); 3) дії майнового характеру (ч. 4 ст. 189 КК України).

Майном, згідно зі ст. 190 ЦК України, як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Проте у кримінальному законодавстві термін «майно» звичайно вживається у вузькому значенні – як предмети матеріального світу, а майнові права позначаються поняттям «право на майно» і розглядаються як самостійні предмети протиправних посягань. Отже, поняття майна, що дається у цивільному праві, відрізняється від поняття майна в кримінальному праві. *Під майном* як предметом згаданих злочинів розуміється сукупність речей (включаючи гроші і цінні папери), які характеризуються спеціальними ознаками фізичного, соціального, економічного та юридичного характеру. *Фізична ознака* означає, що відповідно до чинного кримінального законодавства України майно як предмет вказаних злочинів проти власності повинне бути річчю матеріального світу. *Економічна ознака* предмета цих злочинів проти власності означає, що майно повинне мати споживчу вартість. *Соціальна ознака* означає, що предмети матеріального світу можуть бути визнані предметом розглядуваних злочинів проти власності лише в тому випадку, якщо вони мають вартість, тобто витягнуті з природного середовища й у них у тій або іншій формі була вкладена людська праця. *Юридична ознака* означає, що майно є чужим для винного, тобто не належить йому на праві власності.

Об'єктивна сторона цих особливо кваліфікованих складів злочинів проти власності характеризується вчиненням активних дій.

Об'єктивна сторона складів злочинів, передбачених частинами четвертими ст. 185, 191 КК України, характеризується матеріальним складом. При цьому у цих злочинах оціночна вартість майна, що є предметом (мінімальний розмір заподіяної шкоди або сума викраденого, привласненого чи розтраченого майна), повинна перевищувати 0,2 неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Якщо вартість такого майна на момент учинення діяння в умовах воєнного або надзвичайного стану не перевищує 0,2 неоподаткованого мінімуму доходів громадян, викрадення чужого майна вважається дрібним і містить склад адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 51 («Дрібне викрадення чужого майна») Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), а тому особа *не може бути притягнена до кримінальної відповідальності* за таємне викрадення чужого майна, привласнення або його розтрати за ознакою вчинення в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Злочини, передбачені частинами четвертими статей 186, 187, 189 КК України, вчинені в умовах воєнного чи надзвичайного стану, вважаються закінченими з моменту вчинення суспільно небезпечного діяння, незалежно від оціночної вартості майна, що є предметом цих злочинів.

Для цих злочинів проти власності обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є також *спосіб та обстановка* їх вчинення. Зокрема, для вчинення злочинів, передбачених частинами четвертими статей 186, 187 КК України, притаманний насильницький спосіб їх вчинення. Натомість вчинення злочину, передбаченого ч. 4 ст. 185 КК України, характеризується виключно таємним способом, а злочину, передбаченого частинами 4 ст. 186, 187 КК України, – відкритим способом вчинення. Водночас усі вказані злочини можуть бути вчинені в умовах воєнного та надзвичайного стану.

Окремі експерти звертають увагу на те, що нормативна визначеність об'єктивної сторони згаданої низки загальнокримінальних корисливих кримінальних правопорушень за критерієм їх вчинення в умовах воєнного або надзвичайного стану є яскравим прикладом надмірної криміналізації суспільно небезпечних діянь. Юридичним наслідком такої криміналізації є істотне підвищення ступеня суворості неминучої кримінальної репресії за їх вчинення. У національних судів через дотримання загальних засад призначення покарання (ст. 65, п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України), і до цієї криміналізації було достатньо інструментів для оцінки і врахування ступеня суспільної небезпечності

різних проявів так званого «цивільного мародерства»¹²⁶. Подібна позиція не позбавлена логіки особливо у випадках, коли до кримінальної відповідальності притягується особа за вчинення крадіжки, яка у мирний час визнавалася не злочином, що має натепер ознаки особливо кваліфікованого складу злочину, а кримінальним проступком (ч. 1 ст. 185 КК України). Водночас навіть за наявності подібних ситуацій у національних судів ще залишаються інструменти для законного і справедливого реагування на їх прояви завдяки реалізації під час покладання кримінальної відповідальності законодавчих приписів, передбачених статтями 69 або 75–78 КК України.

Наприклад, «ОСОБА_5, діючи в умовах воєнного стану, 08 лютого 2023 року близько 15 години 00 хвилин, перебуваючи у вітальні житлового будинку, шляхом вільного доступу, умисно, таємно, із шафи здійснив крадіжку прикрас біжутерії, чим згідно висновку експерта спричинив потерпілій ОСОБА_4 майнової шкоди на загальну суму 454,35 гривень. Золотоніським міськрайонним судом Черкаської області ОСОБА_5 визнана винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 185 КК та призначено йому покарання у вигляді 5 (п'яти) років позбавлення волі. На підставі ч. 2 ст. 75 КК України ОСОБА_5 звільнена від відбування покарання з випробуванням, з іспитовим строком тривалістю 2 (два) роки та зобов'язанням на підставі п. п. 1, 2 ч. 1 ст. 76 КК України: періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації; повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання»¹²⁷.

Суб'єктивна сторона злочинів, передбачених частинами четвертих статей 185, 186, 187, 189, 191 КК України, характеризується виною у формі прямого умислу і наявністю корисливого мотиву.

Суб'єкт злочинів, передбачених частинами четвертих статей 185, 186, 187, 189 КК України, є загальний, причому відповідальність за крадіжку (ст. 185 КК України), грабіж (ст. 186 КК України), розбій (ст. 187 КК України), вимагання (ст. 189 КК України) настає з 14 років.

---

¹²⁶ Орлов Ю. В. Надмірна кримінальна репресія як реакція на загрози війни: прояви та шляхи зниження // Кримінальне право України перед викликами сучасності і майбуття: яким воно є і яким йому бути: матеріали міжнар. наук. конф. (м. Харків, 21–22 жовт. 2022 р.) / редкол.: В. Я. Тацій, Ю. А. Пономаренко, Ю. В. Баулін та ін. Харків: Право, 2022. С. 52–53.

¹²⁷ Вирок Золотоніського міськрайонного суду Черкаської області від 24.03.2023: справа № 695/818/23, провадження 1-кп/695/302/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109779529>.

Спеціальним є лише суб'єкт, якому майно було ввірене чи перебувало в його віданні, або суб'єкт привласнення, розтрати майна або заволодіння ним в умовах воєнного або надзвичайного стану шляхом зловживання службовим становищем (ч. 4 ст. 191 КК України).

Кримінально-правова характеристика незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги (ст. 201² КК України).

Продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги або використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги або укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном, з метою отримання прибутку, вчинені у значному розмірі (ч. 1 ст. 201² КК України).

Основним безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення є встановлений порядок обігу та використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги. У разі незаконного використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги службовою особою з використанням службового становища (ч. 2 і 3 ст. 201² КК України) **додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом є сфера службової діяльності.**

Предметом кримінального правопорушення є, власне, гуманітарна допомога чи її окремі частини, благодійні пожертвування, інша безоплатна допомога.

Під *гуманітарною допомогою* слід розуміти цільову адресну безоплатну допомогу в грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань, або допомогу у вигляді виконання робіт, надання послуг, що надається іноземними та вітчизняними донорами із гуманних мотивів отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном, які потребують її у зв'язку з соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, важким фінансовим становищем, виникненням надзвичайного стану, зокрема внаслідок стихійного лиха, аварій, епідемій і епізоотій, екологічних, техногенних та інших катастроф, які створюють загрозу для життя і здоров'я населення, або тяжкою хворобою конкретних фізичних осіб, а також для підготовки до збройного захисту держави та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту.

Під *благодійною жертвою* слід розуміти безоплатну передачу благодійником коштів, іншого майна, майнових прав у власність

бенефіціарів для досягнення певних, наперед обумовлених цілей благодійної діяльності, відповідно до Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 5 липня 2012 р. № 5073-VI.

При цьому *благодійником* слід вважати дієздатну фізичну особу або юридичну особу приватного права (зокрема, благодійна організація), яка добровільно здійснює один чи декілька видів благодійної діяльності.

У свою чергу, *благодійною діяльністю* є добровільна особиста та/або майнова допомога для досягнення визначених цим Законом цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику від імені або за дорученням бенефіціара.

Під *безоплатною допомогою* слід розуміти надання гуманітарної допомоги без будь-якої грошової, матеріальної або інших видів компенсацій донорам.

Об'єктивна сторона незаконного використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги характеризується суспільно небезпечним діянням у вигляді *продажу* товарів (предметів) гуманітарної допомоги *або використання* благодійних пожертв, безоплатної допомоги, *або укладання інших правочинів* щодо розпорядження таким майном.

Однією з конститутивних ознак діяння є розмір вчинення відповідних дій, який законодавчо визначений як значний.

При цьому *під значним* слід розуміти розмір, якщо загальна вартість такої гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги у триста п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Відповідно до п. 5 підрозд. 1 розд. XX Податкового кодексу України (далі – ПК України) для норм кримінального законодавства стосовно кваліфікації кримінальних правопорушень сума неоподаткованого мінімуму доходів громадян встановлюється на рівні податкової соціальної пільги. Відповідно до підп. 169.1.1 п. 169.1 ст. 169 розд. IV ПК України податкова соціальна пільга дорівнює 50 % розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць), встановленому законом на 1 січня звітного податкового року.

Суб'єкт правопорушення – загальний – фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона в обох випадках виражена виною у формі *прямого умислу*.

Обов'язковою ознакою юридичного складу розглядуваного кримінального правопорушення є й така факультативна ознака

суб'єктивної сторони, як **мета**. Такою метою має бути *отримання прибутку*. При цьому в контексті зазначеної норми прибуток, напевно, варто розглядати не як різницю між доходом і витратами, а саме як дохід, що отримала особа. Бо витрати, навіть за їх існування, цього разу не є елементом правомірної діяльності, і, у такий спосіб, їх не можна враховувати як складову визначення прибутку.

Мотив та інші факультативні ознаки суб'єктивної сторони значення для кваліфікації не мають.

Частиною 2 ст. 201² КК України передбачено відповідальність за «ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або у великому розмірі».

Під *повторністю* слід розуміти визначену у ст. 32 варіативність вчинення передбачених ст. 201² КК України дій.

Під *попередньою змовою групою осіб* слід розуміти групу, визначену в ч. 2 ст. 28 КК України.

Під *службовою особою*, виходячи з відсутності автентичного її визначення в цій нормі, слід напевно розуміти особу, передбачену в примітці до ст. 364 КК України.

Під *великим* слід розуміти розмір, якщо загальна вартість товарів, безоплатної допомоги або грошової допомоги у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Частина 3 ст. 201² КК України встановлено відповідальність за «дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою або в особливо великому розмірі, або під час надзвичайного або воєнного стану».

Наприклад, «22.07.2022 року ОСОБА_4 під приводом волонтерської діяльності, яка мала полягати у безоплатній передачі Збройним Силам України та іншим військовим формуванням, створеним відповідно до законодавства України, товарів гуманітарної допомоги, діючи з прямим умислом, переслідуючи корисливі мотиви з метою отримання прибутку для власного збагачення, перебуваючи на території м. Львова, здійснив через сайт "Auto.Ria" продаж чотирьох автомобілів марок: "Volkswagen Touran", "Nissan X-Trail", "Honda CR-V", "Volkswagen Touarage", які призначалися для Збройних Сил України та перетнули державний кордон України як гуманітарна допомога. В результаті вказаних протиправних дій ОСОБА_4 отримав прибуток на загальну суму 517 725 гривень»¹²⁸.

---

¹²⁸ Вирок Залізничного районного суду м. Львова від 01.12.2022 : справа № 462/6187/22, провадження 1-кп/462/554/22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107611739>.

Під *організованою групою* слід розуміти утворення, визначене в ч. 3 ст. 28 КК України.

Під особливо великим слід розуміти розмір, якщо загальна вартість товарів, безоплатної допомоги або грошової допомоги у три тисячі і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Під *надзвичайним станом* слід розуміти особливий правовий режим, який вводять для усунення надзвичайних ситуацій, що створені або природним шляхом, або людьми, та можуть призвести до втрат матеріальних ресурсів і серед населення.

Під *воєнним станом* слід розуміти особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози безпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Кримінально-правова характеристика образи честі і гідності військовослужбовця, погрози військовослужбовцю (ст. 435¹ КК України).

Образа честі і гідності, погроза вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна військовослужбовцю, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації, його близьким родичам чи членам сім'ї (ч. 1 ст. 435¹ КК України).

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є авторитет Збройних Сил України та інших військових формувань, на які відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності. **Додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом** є особиста безпека, честь, гідність потерпілого, його психічна недоторканість.

Предметом злочину можуть бути *матеріали*, які містять образу честі і гідності, погрозу вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна військовослужбовцю, який здійснює

заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ, або його близьким родичам чи членам сім'ї (ч. 2 ст. 435¹ КК України).

Потерпілим від цього злочину є: 1) військовослужбовець, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ; 2) його близькі родичі та члени сім'ї.

Військовослужбовець, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ, – будь-який військовослужбовець, який на постійній основі здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони.

Близькі родичі та члени сім'ї – чоловік, дружина, батько, мати, вітчм, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі (п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України).

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 435¹ КК України, характеризується суспільно небезпечним діянням у вигляді:

- 1) образи честі і гідності військовослужбовця;
- 2) погрози вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна військовослужбовцю, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації, його близьким родичам чи членам сім'ї.

Частиною 2 ст. 435¹ КК України передбачено відповідальність за виготовлення та поширення матеріалів, які містять образу честі і гідності, погрозу вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна військовослужбовцю, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації, його близьким родичам чи членам сім'ї. Тобто ч. 2 ст. 435¹ КК України є кваліфікованим різновидом цього складу кримінального правопорушення. Проте у санкціях ч. 1 і 2 ст. 435¹ КК України передбачені однакові за ступенем своєї суворості види і розміри основних покарань, що фактично спростовує таке твердження. Це дає підстави зробити висновок, що **об'єктивна сторона основного складу злочину, передбаченого ст. 435¹ КК України,** характеризується альтернативним вчиненням не двох, а трьох суспільно небезпечних діянь у вигляді:

1) образи честі і гідності військовослужбовця;

2) погрози вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна військовослужбовцю, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації, його близьким родичам чи членам сім'ї;

3) виготовлення та поширення матеріалів, які містять образу честі і гідності, погрозу вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна військовослужбовцю, його близьким родичам чи членам сім'ї.

Поняття «честь» людини необхідно розуміти як сукупність моральних принципів, якими керується людина у своїй поведінці.

Під *гідністю* слід розуміти визнання цінності кожної фізичної особи, яка ґрунтується на відповідності її поведінки загальноприйнятим уявленням про добро і зло (абз. 2 п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 р. № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи»).

Образа – зневажливе висловлювання, негарний вчинок і т. ін., що спрямовані проти кого-небудь, і викликає у адресата образи почуття гіркоти або душевного болю. Отже, *образа честі і гідності* – це висловлювання (словесно, письмово) або у вигляді дії (ляпас, плювок, непристойний жест), які полягають у негативній оцінці особистості людини, виражені у формі, що суперечить встановленим правилам поведінки і вимогам загальнолюдської моралі.

Погроза вбивством може виявлятися у висловлюванні (усно, письмово, із застосуванням технічних засобів), а також жестах або інших діях, за допомогою яких винний залякує потерпілого вчиненням бивства.

Під погрозою насильством слід розуміти залякування заподіянням потерпілому побоїв, тілесних ушкоджень, катувань, мордувань та ін.

Погроза знищенням чи пошкодженням майна означає залякування довести майно потерпілого до його повної непридатності для використання за цільовим призначенням або до погіршення його якості, зменшення цінності чи приведення на деякий час у стан, непридатний для використання за цільовим призначенням.

Виготовлення (створення текстів, сюжетів) *та поширення* (доведення змісту матеріалів до відома багатьох людей) *матеріалів*, які містять образу честі і гідності чи погрозу потерпілому вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням його майна, передбачає:

а) нерозривне поєднання двох дій, які має вчинити суб'єкт злочину;
б) конкретного потерпілого, а не «військовослужбовців взагалі»;
в) спеціальну (письмову) форму образи, яка роздрукована принаймні у двох примірниках¹²⁹.

Злочин вважається закінченим з моменту доведення образи честі та гідності або вказаної погрози до відома потерпілого, його близьких родичів чи членів сім'ї або виготовлення та поширення матеріалів, які виступають предметом цього злочину за ч. 2 ст. 4351 КК України.

Суб'єкт злочину – спеціальний – військовослужбовець, а також військовозобов'язаний та резервіст під час проходження зборів (ч. 1 і 2 ст. 401 КК України).

Висловлену *військовослужбовцем* погрозу іншому військовослужбовцю слід кваліфікувати: а) за частинами 1, 3 і 4 ст. 405 КК України у разі, якщо погроза спрямована військовому начальнику, незалежно від того, є він начальником за посадою чи за званням. При цьому погроза начальнику, вчинена групою осіб або із застосуванням зброї, або в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, є тяжким злочином, передбаченим ч. 4 ст. 405 КК України; б) за ст. 4351 КК України – якщо погроза адресована близькому родичу чи члену сім'ї військового начальника чи іншого військовослужбовця.

Висловлену *цивільною особою* погрозу військовослужбовцю слід кваліфікувати: 1) за ст. 350 КК України, якщо: а) має місце погроза вбивством, заподіянням тяжких тілесних ушкоджень або знищенням чи пошкодженням майна загальнонебезпечним способом; б) ця погроза висловлена щодо службової особи чи її близької особи; в) зазначена погроза застосована з метою припинення діяльності службової особи, або зміни її характеру в інтересах того, хто погрожує; в) такою службовою особою є військова службова особа); 2) за ст. 345 КК України, якщо: а) має місце погроза вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна; б) ця погроза висловлена щодо працівника правоохоронного органу або його близького родича у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків; в) таким працівником правоохоронного органу є військовослужбовець Національної гвардії України, Служби безпеки України, Управління державної охорони або Державної прикордонної служби України, тобто тих правоохоронних органів, що частково формуються

---

¹²⁹ Хавронюк М. Образа військовослужбовця та погроза йому: кримінальна відповідальність // Центр політико-правових реформ : сайт. 28.04.2022. URL : <https://pravo.org.ua/blogs/obraza-vijskovosluzhbovtsya-ta-pogrozu-jomu-kriminalna-vidpovidalnist/>.

військовослужбовцями. Такі дії, вчинені організованою групою, визнаються особливо тяжким злочином (ч. 4 ст. 345 КК України); в) за ст. 129 «Погроза вбивством» або ст. 195 КК України «Погроза знищення майна шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом» – в інших відповідних випадках¹³⁰.

Попри те, що суб'єктом цього злочину згідно з ч. 1 і 2 ст. 401 КК України може бути виключно військовослужбовець, а також військовозобов'язаний та резервіст під час проходження зборів, **судова практика все ж таки таким суб'єктом визнає й осіб, які не володіють ознаками спеціального суб'єкта кримінального правопорушення**. Отже, певною мірою виправляючи помилку законодавця, національні суди притягають до кримінальної відповідальності за вчинення цього злочину й осіб, які володіють ознаками загального суб'єкта кримінального правопорушення.

Наприклад, «ОСОБА_2, ознайомившись з повідомленням від ОСОБА_1 (прочитавши), діючи з прямим умислом, усвідомлюючи, що вона спілкується з військовослужбовцем ЗСУ, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки та оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації, перебуваючи у власній квартирі, з належного їй акаунту під нікнеймом "ОСОБА_2", з особистого мобільного телефону марки Samsung A30s зеленого кольору шляхом надсилання особистого повідомлення у месенджері соціальної мережі "Facebook", відповіла ОСОБА_1 та написала текст образливого, лайливого та принизливого характеру за змістом. ОСОБА_2, яка була визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч 1 ст. 4351 КК України, обвинувальний вирок щодо якої набрав законної сили, є уродженкою м. Шпола Черкаської області, громадянка України, заміжня, немаючої на утриманні дітей, з середньою спеціальною освітою, непрацююча, раніше не судима»¹³¹.

Інший подібний приклад.

«ОСОБА_4, приблизно о 10 годині 23.08.2022, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, будучи агресивно налаштованим до військовослужбовців, які здійснюють заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації, побачивши начальника групи морально-психологічного забезпечення майора ОСОБА_7, який є військовослужбовцем Збройних Сил України та був одягнений у формений військовий одяг, діючи умисно,

---

¹³⁰ Там само.

¹³¹ Вирок Соснівського районного суду м. Черкаси від 14.07.2022 : справа № 712/4108/22, провадження № 1-кп/712/574/22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105237696>.

почав словесно ображати його честь та гідність та маючи на меті викликати в останнього реальне побоювання за своє життя та посягаючи на його особисту безпеку, як військовослужбовця, почав словесно погрожувати його вбивством. ОСОБА_4, уродженець м. Берегово Закарпатської області, українець, громадянин України, з середньою освітою, розлучений, раніше не судимий. Обвинувальний вирок набрав законної сили»¹³².

Суб'єктивна сторона виражена виною у формі *прямого умислу*. Мотив та інші факультативні ознаки суб'єктивної сторони значення для кваліфікації не мають.

1.4. КРИМІНАЛЬНО-ПРОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Війна РФ проти України у 2014 р. поставила перед нашою країною низку неординарних викликів як у сфері виконання позитивних зобов'язань щодо забезпечення основоположних прав і свобод (на життя, особисту недоторканність, власність, освіту тощо) наших громадян, так і збереження державності як такої. У такій ситуації закономірним є питання про формування та реалізацію стратегії захисту від системних загроз воєнно-політичного і пов'язаного з ним характеру. Чільне місце в такій стратегії має посідати кримінально-правова політика, покликана як визначити, підсвічувати сигнальну систему морально-правових орієнтирів, так і приводити у рух механізми примусового підтримання правопорядку, гарантування охорони й захисту життєво важливих благ, прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави, людства загалом від суспільно небезпечних посягань. Водночас навіть побіжний аналіз тих змін, що відбулися у Кримінальному кодексі України від початку повномасштабного вторгнення РФ, тобто від 24 лютого 2022 р., виявляє істотні проблеми у складових кримінально-правового регулювання відносин, що зазнали і зазнають найбільшого впливу чинників воєнного штибу. Це виявляється і у вадах криміналізації, і у недоліках правозастосування, що є похідними від викривлень кримінально-правової політики кризово-воєнного періоду. Їх вивчення є нагальною вимогою часу як передумова для удосконалення кримінально-правової захищеності

---

¹³² Вирок Березівського районного суду Закарпатської області від 09.02.2023 : справа № 297/3163/22, провадження № 1-кп/297/119/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109165415>.

відносин, благ, цінностей, що виявилися найбільш вразливими в умовах воєнного стану.

Прийнято вважати, що кримінально-правова політика є частиною державної політики у сфері протидії злочинності, що здійснюється засобами і методами кримінального права, втілюється у явищах криміналізації й декриміналізації, пеналізації й депеналізації¹³³. Певна річ, існує безліч дефінітивних варіацій кримінально-правової політики чи то з ухилом на широке її розуміння як політики у сфері протидії злочинності, боротьби з нею, чи то з ухилом на її значення як окремої міжгалузевої науки та, відповідно, сфери політичної, себто такої, що генерує та реалізує владу, владарювання як таке, діяльності¹³⁴. Водночас, на нашу думку, немає, по-перше, потреби і достатніх підстав визнавати кримінально-правову політику окремою наукою, а, по-друге, підстав для звуження її змісту виключно до криміналізації (декриміналізації), пеналізації (депеналізації) і діяльності, що їх забезпечує. Якщо йдеться про будь-яку правову політику, то вона не має охоплюватися у всьому механізмі правового регулювання та правового впливу, втілюватися у них. Тож не лише правотворчість має перебувати у фокусі кримінально-правової політики, а й, щонайменше, правореалізація, правозастосування, а також, як

---

¹³³ Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. Київ : Атіка, 2005. 329 с.; Фріс П. Л. Політика у сфері боротьби зі злочинністю та кримінально-правова політика у системі суспільних наук. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2016. № 31. С. 3–27; Борисов В. І. Сучасна політика держави у сфері боротьби зі злочинністю та її кримінально-правовий напрям. *Право України*. 2012. № 1–2. С. 232–242; Barnes M. Criminal Politics: An Integrated Approach to the Study of Organized Crime, Politics, and Violence. *Perspectives on Politics*. 2017. Vol. 15, Iss. 4. Pp. 967–987. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1537592717002110>; Cullen H., Kastner Ph., Richmond S. The Politics of International Criminal Law. *BRILL*. 2021. Vol. 2. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004372498_002; Matravers M. Political Theory and the Criminal Law. *Philosophical Foundations and Criminal Law*. 2011. Vol. 17, No. 10. Pp. 67–82. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199559152.003.000>; Ramadani S., Danil E., Sabri F. Criminal law politics on regulation of criminal actions in Indonesia. *LingCuRe: Linguistica and Culture Revier*. 2021. Vol. 5, No. 1. Pp. 1373–1380. DOI: <https://doi.org/10.21744/lingcure.v5nS1.1651>; Snuntz W. J. The Patalogical Politics of Criminal Law. *Michigan Law Review*. 2001. Vol. 10, No. 3. Pp. 506–600.

¹³⁴ Фріс П. Л. Політика у сфері боротьби зі злочинністю та кримінально-правова політика у системі суспільних наук. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2016. № 31. С. 9.

переконливо доводить П. Л. Фріс¹³⁵, – ідеологія як вимір, субстрат правової свідомості й культури. Не секрет, що рівень безпосередніх правозастосувачів здатен «поставити хрест» на цілепокладанні умовного законодавця (ініціаторів, розробників проєктів законів про кримінальну відповідальність), адаптуючи, підминаючи практику застосування кримінального закону під власні орієнтири, спроможності, можливості. Саме тому реальна політика не може і не має завершуватись на правотворчому елементі, а сягати правозастосування, зв'язуючись на цьому рівні з іншими компонентами державної політики (освітньої, просвітницької, іншої гуманітарної, кримінологічної тощо). Отже, слід підтримати тих вчених, які зазначають, що кримінально-правова політика виражається в нормах законодавства про кримінальну відповідальність, практиці їх застосування (а також реалізації. – прим. автора. – Ю. О.), рішеннях офіційного тлумачення Конституційним Судом України кримінально-правових норм, постановках Пленуму Верховного Суду з питань застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність, судових рішеннях Верховного Суду України з приводу неоднакового застосування норм матеріального права¹³⁶. Сюди ж можна додати й застосування правових позицій Європейського суду з прав людини, втілених у його рішеннях, які мають значення для тлумачення і застосування кримінально-правових норм.

Викладене в розумінні кримінально-правової політики дає змогу нам окреслити коло тих викликів (основних, на нашу думку, з тих), які перед нею виникли у зв'язку з початком повномасштабної агресії РФ проти України і, власне, ідентифікувати ці виклики як такі, що стосуються кримінально-правової політики. Це означає, що відповідь на них, зокрема, має забезпечуватись інструментами цієї політики, у зв'язку з чим вони можуть бути поділені на дві функціональні групи: безпосередньо пов'язані з агресією та опосередковані нею. Далі логіка викладу матеріалу буде такою: опис, стилесле пояснення виклику, наявної на нього реакції в межах кримінально-правової політики, характеристика недоліків такої реакції, пропозиції щодо можливих шляхів їх усунення.

І. Безпосередні виклики онтологічного порядку, що визначають загрози фундаментального значення для організації суспільства у державну форму. До них віднесемо такі:

---

¹³⁵ Фріс П. Л. Ідеологія кримінально-правової політики : монографія. Івано-Франківськ : Супрун В. П., 2021. С. 18–54.

¹³⁶ Правова доктрина України : у 5 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. Харків : Право, 2013. Т. 5. Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку. С. 112.

1. *Захоплення (тимчасова окупація, анексія) територій* – базовий виклик, що визначає географічні контури соціовітальних меж. Відповіді на цей виклик, які оформлені кримінально-правовою політикою України, можна об'єднати у три групи:

1) виставлення функціональних заслонів здійсненню ефективного контролю країною-агресором на тимчасово окупованих територіях та полегшенню розширення їх зони за рахунок кримінально-правової заборони сприянню діяльності окупаційних сил. Йдеться про криміналізацію 3 березня 2022 р. колабораційної діяльності (ст. 111¹ КК України) та 14 квітня 2022 р. – пособництва державі-агресору (ст. 111² КК України);

2) забезпечення додаткових гарантій ефективної дії Збройних Сил України щодо відсічі агресії РФ через встановлення 24 березня 2022 р. кримінально-правової заборони несанкціонованого поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 114² КК України);

3) залучення максимального кола осіб (передусім цивільних осіб) до справи відсічі збройній агресії РФ проти України через міжгалузеве продовження концепції Закону України «Про основи національного спротиву» від 16 липня 2021 р. № 1702-ІХ шляхом доповнення 15 березня 2022 р. переліку обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння новою, зафіксованою у ст. 43¹ КК України «Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України».

Такі кроки законодавця слід визнати зрозумілими, в цілому адекватними, однак недостатніми і такими, що залишаються вразливими до критичного аналізу. Результат останнього дає змогу виокремити дві групи недоліків у відповідях кримінально-правової політики України на безпосередні виклики війни: стратегічного та тактичного характеру.

Недоліком стратегічного характеру, що має комплексний зміст, є прогалина, бо навіть повна відсутність уваги (на рівні доданого правового продукту) до проблем удосконалення кримінально-правової протидії злочинам агресії, у термінології Римського статуту МКС. Засуджуючи агресивну війну, формуючи організаційно-правовий, ресурсний інструментарій відсічі агресії, у кримінально-правовій площині саме агресія випадає. Це не означає, що на національному рівні не відбувається розслідування злочинів, передбачених ст. 437 «Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної

війни» КК України. Такі розслідування провадяться. Проте це означає те, що абсолютно не використовується у цьому напрямі ресурс міжнародної кримінальної юстиції. Останній, судячи з офіційних матеріалів МКС, а також відомих постанов Верховної Ради України про визнання юрисдикції МКС, звернень 43 країн до Офісу прокурора МКС¹³⁷ протягом 1–11 березня 2022 р., сфокусований на розслідуванні воєнних злочинів, злочинів проти людяності, відбувається перевірка на наявність ознак злочину геноциду. Однак про злочини агресії мови не йде. У міжнародно-правовому вимірі виходить так, що агресивна війна є, агресія як міжнародно-протиправне діяння держави рф є, а злочину агресії начебто немає.

Про кроки, необхідні для виходу з цієї ситуації, усунення цього недоліку, вже сказано чимало, але сказано ще до початку повномасштабної війни рф проти України. В сучасних умовах наявні напрацювання варто актуалізувати. Йдеться щонайменше про два заходи:

а) ратифікація Україною Римського статуту МКС та *Кампальських додатків* до нього. Чинна Конституція України (ч. 6 ст. 124) вже дозволяє це зробити. Без такого кроку міжнародна кримінальна юстиція, принаймні у форматі діяльності МКС, щодо злочинів агресії вищих посадових осіб рф проти України залишатиметься недосяжною;

б) удосконалення чинної редакції ст. 437 КК України у напрямку її гармонізації з положеннями Римського статуту МКС щодо забезпечення необхідної деталізації й термінологічної синхронізації ознак складу злочину, передбаченого ст. 437 КК України, їх релевантності елементам злочину агресії, зафіксованих у ст. 8 *bis* Римського статуту МКС¹³⁸ Перш за все йдеться про деталізацію ознак об'єктивної сторони, визначення конкретних проявів, які, зокрема, охоплюють використання парамілітарних об'єднань, незаконних збройних формувань, приватних військових компаній з метою агресії, надання території власної держави для використання збройних сил державою-агресором (актуально щодо Республіки Білорусь) тощо.

Недоліки тактичного (техніко-юридичного і правозастосовного) характеру виявляються у значній кількості під час аналізу статей 111, 111¹, 111² та 436² КК України та візуалізуються у численних і не виправданих практичною необхідністю ситуаціях:

а) конкуренції цих кримінально-правових норм за великою кількістю ознак. Найбільш проблематичними є розмежування ч. 1 ст. 111¹

---

¹³⁷ Situation in Ukraine // International Criminal Court : сайт. URL: <https://www.icc-cpi.int/ukraine>.

¹³⁸ Rome Statute of the International Criminal Court // International Criminal Court : сайт. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf>.

та ст. 436² КК України стосовно публічного заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України¹³⁹ На практиці підрозділи СБУ і Національної поліції виходять із цього положення, враховуючи лише ознаку публічності (звісна річ, окрім суб'єкта, яким у колабораційній діяльності є громадянин України), яка чітко передбачена ч. 1 ст. 111¹ КК України. Такий підхід є, певна річ, практичним, однак таким, що не відповідає задуму криміналізації зазначених суспільно небезпечних діянь, цілям кримінально-правового регулювання. Вочевидь, враховуючи зміст двох вказаних кримінально-правових норм, в них має йтися насамперед про посягання на різні об'єкти, на різні групи суспільних відносин. Варто визнати, що соціальна сутність заперечення злочину агресії (у міжнародно-правовій термінології) межує із самим цим злочином, є умовою його продовження, поширення, взагалі подальшого уможливлення. З цього випливає *недоречність збереження* в ч. 1 ст. 111¹ КК України такого виду суспільно небезпечного діяння, як «публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України» та доцільність кримінального переслідування за його вчинення лише за ч. 1 ст. 436² КК України.

Крім того, не менше проблем викликає і конкуренція:

– ч. 4 ст. 111¹ та ч. 1 ст. 111² «Пособництво державі-агресору» КК України щодо передачі матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора. При цьому звернімо увагу на ту обставину, що об'єктивна сторона пособництва державі-агресору передбачає виключно *добровільні* дії щодо, збору, підготовки та/або передачі матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора. Звідси, застосовуючи буквальне та системно-правове тлумачення норм, передбачених ч. 4 ст. 111¹ та ч. 1 ст. 111² КК України, можна зробити висновок, що кримінальній відповідальності за діяння, передбачені ч. 4 ст. 111 КК України, підлягають особи (як громадяни України, так й іноземці та особи без громадянства) тільки у випадку передачі матеріальних ресурсів під примусом, тобто за відсутності ознаки добровільності

---

¹³⁹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

(*примусова передача*). За іншими ознаками ці діяння (саме стосовно передачі матеріальних ресурсів) не розмежуються.

Як видається, такий підхід на повною мірою відповідає соціальній сутності феномену колабораціонізму, яка проявляється у добровільній (в тому числі й вимушено добровільній, за винятком випадків крайньої необхідності) співпраці місцевого населення, що опинилося на окупованій території. Саме цей юридично значущий індикатор, що у площині ознак складу кримінального правопорушення може бути ідентифікований з обстановкою його вчинення, і має бути покладений в основу розрізнення (насамперед на законодавчому рівні, а вже потім у правозастосуванні) колабораційної діяльності та пособництва державі-агресору. При цьому як перше, так і друге доцільно розглядати як спеціальні види державної зради (*стосовно їх вчинення громадянами України*) та, відповідно, норми статей 111¹ та 111² – як спеціальні стосовно загальної, передбаченої ст. 111 КК України.

У зв'язку з цим пропонуємо удосконалити редакцію ч. 4 ст. 111¹ КК України, наблизити її до адекватного відображення соціально-правового змісту колабораціонізму та відійти від намагань утвердити на практиці напружено-штучні критерії розмежування колабораційної діяльності та пособництва державі-агресору виключно на підставі ознаки добровільності (ч. 1 ст. 111² України) чи недобровільності (ч. 4 ст. 111¹ КК України) передачі матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора. Зробити це можливо через обмеження *обсягу суспільно небезпечних колабораційних діянь обстановкою їх вчинення – тимчасовою окупацією окремих територій України*. Відповідно усі інші діяння щодо передачі матеріальних ресурсів представникам держави-агресора, вчинені поза обстановкою тимчасової окупації, кваліфікуватимуться як пособництво державі-агресору.

Окремо зауважимо на тому, що з приводу розмежування ч. 4 ст. 111¹ КК України та ч. 1 ст. 111² КК України стосовно передачі матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора О. О. Дудоров та Р. О. Мовчан більше схиляються до думки, що передача матеріальних ресурсів збройним формуванням держави-агресора все ж має кваліфікуватися за ч. 4 ст. 111¹ КК України, для інкримінування якої, до речі, не потрібно встановлювати наявності мети завдання шкоди Україні¹⁴⁰.

---

¹⁴⁰ Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Відповідальність за пособництво державі-агресору: проблеми кваліфікації та вдосконалення кримінального закону. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 2 (18). С. 104.

Водночас системний аналіз положень вказаних законодавчих приписів дозволяє стверджувати, що стосовно їх розмежування слід виходити з того, що: а) для колабораційної діяльності за ч. 4 ст. 111¹ КК України властива добровільність. Натомість складом пособництва державі-агресору охоплюється й вимушеність передачі майна за відсутності обставини крайньої необхідності; б) перелік предметів, які можуть передаватися при пособництві державі-агресору, є дещо ширшим, оскільки, окрім матеріальних ресурсів, передаватися можуть й «інші активи» (наприклад, програмне забезпечення), що виключається за колабораційної діяльності; в) для пособництва державі-агресору властивий ширший перелік дій, оскільки, окрім власне передачі матеріальних ресурсів чи інших активів, існує добровільний збір і підготовка до передачі вказаних предметів; г) колабораційну діяльність, хоча й не у всіх, але все ж таки в окремих формах, на відміну від пособництва державі-агресору, теоретично може вчинити й громадянин держави-агресора, який постійно проживає на території України. Суб'єктом пособництва державі-агресору може бути тільки громадянин України, іноземець чи особа без громадянства¹⁴¹;

– ч. 1 ст. 111 та ч. 7 ст. 111¹ КК України щодо переходу на бік воєнної держави громадянина України шляхом зайняття посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, а також добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора¹⁴². Явних розмежувальних критеріїв тут немає. Як варіант – використання ознаки добровільності зайняття посади у колабораційній діяльності та її відсутності у державній зраді (співвідношення норм статей 111 та 111¹ КК України як загальної та спеціальної, як на тому наголошують окремі вчені¹⁴³). Тобто вийти з припущення, що державна зрада може відбутися і у вимушено добровільний спосіб, під час застосування примусу, що не виключає кримінальної

---

¹⁴¹ Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. / О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов, В. П. Ємельянов та ін. ; за заг. ред. Ю. В. Орлова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2023. С. 253–254.

¹⁴² Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

¹⁴³ Письменський Є. О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в Україні (кримінально-правові аспекти) : наук. нарис. Северодонецьк : СПД Румянцева Г. В., 2020. 121 с.

протиправності діяння. Хоча, на нашу думку, більш виваженим буде підхід запровадження у ст. 111 КК України (на відміну від ст. 111¹ КК України) спеціального суб'єкта, що перебуває під присягою на вірність народові України (військовослужбовці, правоохоронці, судді тощо) і зраджує цій присязі.

У цьому контексті не можна не звернути увагу й на ту обставину, що законодавець не передбачив ознаку добровільності колабораційних діянь, передбачених у частинах 3 та 4, на відміну від 2, 5 і 7 ст. 111¹ КК України, чим створив умови непропорційної кримінальної репресії у системно-правовому її розумінні.

У контексті цього аспекту порушеної проблематики цікавою видається думка М. І. Хавронюка, який зазначає, що: а) за змістом ч. 7 ст. 111¹ КК України протиправні дії вчиняються в умовах окупації, а за змістом ч. 1 ст. 111 КК України їх вчинення в умовах окупації не є обов'язковим; б) за змістом ч. 7 ст. 111¹ КК України протиправні дії вчиняються у формі співпраці з державою-агресором, а за змістом ч. 1 ст. 111 КК України їх вчинення може бути ініціативним; в) за змістом ч. 7 ст. 111¹ КК України протиправні дії вчиняються представниками населення держави, а за змістом ч. 1 ст. 111 КК України – тільки громадянами України; г) за змістом ч. 7 ст. 111¹ КК України протиправні дії вчиняються з метою спричинити шкоду державі Україна, її патріотам чи союзникам, а за змістом ч. 1 ст. 111 КК України вони вчиняються з метою спричинення шкоди тільки державі Україна¹⁴⁴.

Стосовно розмежування ст. 111 та ст. 111² КК України щодо вчинюваних з метою завдання шкоди Україні реалізації чи підтримки рішень та/або дій держави-агресора слід виходити з того, що явних розмежувальних критеріїв тут, як і в окремих уже зазначених випадках, також не існує. У зв'язку з цим О. О. Дудоров та Р. О. Мовчан пропонують різні шляхи вдосконалення КК України, що зводяться до таких можливих альтернативних варіантів: 1) конкретизувати у ст. 111 КК України різновиди найнебезпечніших діянь, вчинюваних із метою завдання шкоди Україні, водночас виключивши згадування про абстрактне надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Прояви такої допомоги мали б визнаватися менш небезпечним (порівняно з державною зрадою)

---

¹⁴⁴ Хавронюк М. І. Зміни до Кримінального кодексу України у зв'язку з військовою агресією РФ проти України : матеріали вебінару, проведеного Національною школою суддів України у співпраці з ОБСЄ ; USAID (13 квіт. 2022 р.) // Національна шкода суддів України : сайт. URL: <http://nsj.gov.ua/>.

пособництвом державі-агресору і кваліфікуватися за ст. 111² КК України; 2) навпаки (як це зроблено у ст. 111¹ КК України), закріпити у ст. 111² КК України вичерпне коло вчинюваних із метою завдання шкоди Україні конкретних діянь, які є менш небезпечними (знову ж порівняно з державною зрадою) і мають визнаватися пособництвом державі-агресору. При цьому з удосконаленої у такий спосіб ст. 111² КК України мало б бути виключене згадування про абстрактну реалізацію чи підтримку рішень та/або дій держави-агресора; 3) передбачити найбільш небезпечні посягання, вчинені з метою нашкодити державі Україна, в окремих складах злочинів, залишивши всі інші (менш небезпечні) діяння у межах статті КК України про державну зраду і статті КК України про колабораціонізм із встановленням у них більш м'яких покарань¹⁴⁵;

б) невідповідності між назвою розд. I Особливої частини КК України «Злочини проти основ національної безпеки» та видом кримінальних правопорушень, передбачених частинами 1, 2 ст. 111¹ КК України (колабораційна діяльність), що можуть бути визначені як кримінальні проступки. Звідси постає проблема, на яку вже звертали увагу науковці¹⁴⁶, щодо можливості розслідувати ці злочини органами СБУ, у структурі яких не створені підрозділи дізнання, що мають розслідувати кримінальні проступки. А створення окремого структурного підрозділу в СБУ заради розслідування лише однієї категорії кримінальних правопорушень видається недоцільним, навіть з економічної точки зору. Варто змінювати положення законодавства;

в) неадекватності санкції ч. 1 ст. 111¹ КК України, що передбачає безальтернативне покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років¹⁴⁷. Як впливає зі здійсненого нами аналізу слідчої та судової практики, наявних у Єдиному державному реєстрі судових

---

¹⁴⁵ Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Відповідальність за пособництво державі-агресору: проблеми кваліфікації та вдосконалення кримінального закону. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 2 (18). С. 101-111. DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.18.266927>.

¹⁴⁶ Кузнецов В. В., Сийплові М. В. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету внутрішніх справ. Серія: «Право»*. 2022. № 70. С. 381-388.

¹⁴⁷ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

рішень вироків за колабораційну діяльність (ч. 1 ст. 111¹ КК України), така санкція абсолютно не корелює з ознаками осіб злочинців, адже абсолютна більшість серед них не відповідає ознакам службової особи, і на момент притягнення до кримінальної відповідальності не мала жодного відношення до публічної служби.

Вихід із цієї ситуації може бути реалізовано через внесенні змін до санкцій частин 1, 2 ст. 111¹ КК України шляхом запровадження необхідних для визнання таких дій злочинними розміру штрафу (від 3 до 10 тис. неоподатковуваних мінімумів доходів громадян) або позбавлення волі на строк від 2 до 5 років залежно від суспільної небезпечності відповідних проявів колабораціонізму. Втім, – це предмет подальшої дискусії.

Уже безпосередньо розглянуті суперечності, пов'язані з прийняттям вказаних законодавчих актів, спрямованих на протидію колабораціонізму, свідчать, що вони є достатньо очевидними як для науковців, так і практиків. Саме з цим, як уявляється, пов'язане подання до Верховної Ради України відразу декількох законопроектів з упорядкування окремих з розглядуваних статей Особливої частини КК України, зокрема проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність» (реєстр. № 7647 від 8 серпня 2022 р.), проекту Закону України «Про внесення змін до статті 111¹ Кримінального кодексу України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» (реєстр. № 8077 від 26 вересня 2022 р.), проекту Закону України «Про внесення змін до статті 111¹ Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за колабораційну діяльність» (реєстр. № 8301 від 23 грудня 2022 р.).

Ознайомлення з вказаними законопроектами дозволяє стверджувати, що їх автори намагаються обмежитися певними «косметичними» заходами, пов'язаними з удосконаленням насамперед окремих положень ст. 111¹ КК України. Отже, заслуговує на підтримку зауваження, висловлене в одному з висновків Головного науково-експертного управління Верховної Ради України, згідно з яким останні не вирішують ключових питань, пов'язаних із застосуванням ст. 111¹ КК України, зокрема: 1) використання для позначення об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 цієї статті, занадто оціночних мовних конструкцій; 2) констатації того, що переважна більшість різновидів колабораційної діяльності чомусь має визнаватись кримінально караною виключно, якщо вона вчинена громадянином України (частини 1–3, 5, 7

ст. 111¹ КК України); 3) формулювання диспозиції ч. 8 ст. 111¹ КК України у спосіб, коли взагалі не визначено, яке ж саме діяння має бути вчинене «особами, зазначеними у частинах п'ятій–сьомій цієї статті», та призвести до загибелі людей або настання інших тяжких наслідків, щоб його можна було кваліфікувати за вказаною нормою¹⁴⁸.

У зв'язку з цим окремої уваги фахівців заслуговує проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та суміжні кримінальні правопорушення» (реєстр. № 7570 від 20 липня 2022 р.), метою якого є створення законодавчого підґрунтя саме для правильного розмежування правопорушень, передбачених ст. 111¹ КК України, та інших суміжних кримінальних правопорушень, удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та суміжні кримінальні правопорушення¹⁴⁹.

У цілому підтримуючи зазначену у законопроекті (реєстр. № 7570 від 20 липня 2022 р.) пропозицію необхідності встановлення чітких ознак колаборації та вдосконалення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність шляхом впорядкування складної конструкції ст. 111¹ КК України та виключення з вказаної кримінально-правової норми діяння у вигляді публічних закликів до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України, а також виключення з кримінального закону ст. 111² КК України «Пособництво державі-агресору», слід водночас погодитися й з усіма тими критичними зауваженнями, висловленими у висновку Головного науково-експертного управління Верховної Ради України щодо саме цього законопроекту¹⁵⁰. Їх наукове осмислення зумовлює проведення подальших наукових розвідок у напрямі удосконалення конструктивних об'єктивних та суб'єктивних ознак різних проявів колабораційної діяльності.

---

¹⁴⁸ Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність» від 08.08.2022 № 7647 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40205>.

¹⁴⁹ Пояснювальна записка до проекту Закону України про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та суміжні кримінальні правопорушення від 20.07.2022 № 7570 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40023>.

¹⁵⁰ Там само.

Не менш складними у новостворених кримінально-правових нормах є також окремі санкції за різні прояви кримінальної проти-правної діяльності, що є орієнтиром для правозастосувача під час індивідуалізації кримінально-правового впливу. Йдеться насамперед про санкцію частин 1 і 2 ст. 111¹ КК України, в якій визначається загроза застосування основного покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та додаткового покарання у вигляді конфіскації майна.

Аналіз наукової літератури, а також супровідних документів окремих згаданих законопроектів переконує, що у фаховому середовищі сформувалося завершене уявлення про те, що, з одного боку, запобіжний потенціал покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю фактично нівелюється у випадках його призначення особам, які на момент засудження не обіймали відповідних посад або обіймали ці посади на незаконних підставах. З іншого боку, очевидним є й те, що застосування цього виду основного покарання унеможливується щодо неповнолітніх осіб віком від 16 до 18 років. Через це низкою спеціалістів у галузі кримінального права раніше уже висловлювалися думки в найближчій перспективі втілити в життя різні варіанти корегування цього нормативно визначеного виду покарання або, навпаки, відмовитися від нього на законодавчому рівні шляхом заміни альтернативно на інший більш м'який або більш м'які види основного покарання¹⁵¹. При цьому іншими фаховими експертами підкреслювалася можливість щодо осіб, які не обіймають жодної з певних посад і не займаються певною діяльністю, застосовувати «на майбутнє» покарання у вигляді заборони обіймати певну посаду чи займатися певною діяльністю¹⁵². До речі, цю доктринальну позицію підтримують представники суддівської гілки влади. Так, обвинувальним вироком суду непрацююча, раніше не судима особа визнана винуватою у вчиненні

---

¹⁵¹ Рябчинська О. П. Заходи кримінально-правового характеру за колабораційну діяльність: реалії та перспективи // Кримінальне право України перед викликами сучасності і майбуття: яким воно є і яким йому бути : матеріали міжнар. наук. конф. (м. Харків, 21–22 жовт. 2022 р.) / рекол.: В. Я. Тацій, Ю. А. Пономаренко, Ю. В. Баулін та ін. Харків : Право, 2022. С. 72–75.

¹⁵² Постанова Верховного Суду від 21.06.2022 : справа № 171/869/21, провадження № 51-838км22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104886096>; Хавронюк М. І. Зміни до Кримінального кодексу України у зв'язку з військовою агресією РФ проти України : матеріали вебінару, проведеного Національною школою суддів України у співпраці з ОБСЄ, USAID (13 квіт. 2022 р.).

кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 111¹ КК України, з призначенням покарання у вигляді позбавлення права обіймати посади в органах державної влади та місцевого самоврядування на строк 10 (десять) років без конфіскації майна¹⁵³.

Висловлюючи своє ставлення до зазначеного вище, зауважимо, що рекомендація призначати покарання у виді позбавлення права обіймати певну посаду або займатися певною діяльністю «на майбутнє» зумовлює аргументацію нами певних застережень. Річ у тім, що, по-перше, відповідно до наявної судової практики покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю має призначатися лише в тих випадках, коли вчинення посягання було пов'язане з посадою підсудного або із заняттям ним певною діяльністю. Крім цього, рішення про позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю має бути не тільки чітко сформульоване в резолютивній частині обвинувального вироку з конкретною вказівкою характеру посади або виду діяльності, а й відповідати змісту самого порушення¹⁵⁴. По-друге, виконати таке призначене судом покарання уявляється досить складним, якщо взагалі можливим. Річ у тім, що приписами частин 1 і 2 ст. 535 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) визначено, що судові рішення, що набрали законної сили, у визначені законом строки має бути звернене до виконання шляхом надіслання його копії разом із розпорядженням про виконання відповідному органу чи установі, на які покладено обов'язок його виконання. Відповідно до статей 30–32 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, призначеного як основне покарання, покладається на уповноважені органи з питань пробації. Серед обов'язків уповноваженого органу з питань пробації щодо виконання цього виду покарання є здійснення контролю за додержанням вимог судового рішення власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом за місцем роботи засудженого, який за місцем роботи

---

¹⁵³ Вирок Чугуївського міського суду Харківської області від 26.09.2023 : справа № 636/4853/23, провадження № 1-кп/636/1079/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113715282>.

¹⁵⁴ Про практику призначення судами кримінального покарання : постановою Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 7 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03>.

засудженого зобов'язаний не пізніше трьох днів після одержання копії судового рішення звільнити засудженого з посади, яку він обіймає, або від того виду професійної діяльності, права на яку його позбавлено. У зв'язку з цим, якщо повнолітній засуджений на момент набуття обвинувальним вироком чинності не займає жодної посади та не здійснює будь-якої діяльності, то приписи згаданих частин 1 і 2 ст. 535 КПК України, статей 30–32 КВК України мають виключно декларативний характер, а отже, обвинувальний вирок реально (об'єктивно) виконаний не може бути. Такий результат державно-владного реагування на прояви колабораційної діяльності навряд чи слід визнавати ефективним не лише з позиції дотримання визначених у ч. 2 ст. 50 КК України цілей покарання, але й з огляду на забезпечення завдань, що стоять перед кримінальним законом (ч. 1 ст.1 КК України).

Загалом у ситуаціях неможливості призначення будь-якого виду покарання ми схиляємося до іншого підходу. На сьогодні у КК України налічується понад 270 санкцій, у яких визначена загроза застосування покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. У такому разі навряд чи можна виключати випадки не лише неможливості призначення саме цього виду покарання, але й ситуації неможливості призначення й інших видів покарань. У зв'язку з цим спадає на думку висловлена ще у 2004 р. пропозиція окремих вітчизняних дослідників доповнити Загальну частину КК України статтею, яка б визначала правила призначення покарання у випадках «присутності» обставин, які унеможливають застосування певного його виду, шляхом заміни одного покарання на інший його вид з урахуванням положень, передбачених ч. 1 ст. 72 КК України¹⁵⁵.

Доречно також звернути увагу й на те, що категорична відмова від загрози застосування покарання у вигляді позбавлення права обіймати певну посаду або займатися певною діяльністю навряд чи є виправданою. Системний аналіз положень Особливої частини КК України засвідчує, що з понад згаданих 270 санкцій лише у декількох з них визначається загроза застосування цього виду покарання виключно як основного альтернативного. Йдеться про санкції статей 145, 172, 212¹, 223¹, 238, 239, 242, 243, 251, 323, 351 КК України.

У зв'язку з цим ми схильні вважати за доцільне залишити цей вид покарання у санкціях частин 1 і 2 ст. 111¹ КК України, але у

---

¹⁵⁵ Антипов В. В., Антипов В. І. Обставини, які виключають застосування кримінального покарання : монографія. Київ : Атіка, 2004. С. 181–182.

вигляді не основного, а додаткового виду покарання. Така думка, до речі, знаходить підтримку серед окремих представників законодавчої гілки влади¹⁵⁶. Ураховуючи визначені у ст. 50 КК України цілі покарання, каральний потенціал позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткового виду покарання за визначені у згаданих положеннях закону прояви колабораційної діяльності дійсно був би беззаперечним. За справедливим зауваженням В. І. Тютюгіна, великий каральний вплив цього виду покарання полягає у тому, що засуджений: 1) позбавляється конкретних суб'єктивних прав; 2) обмежується в правоздатності; 3) позбавляється можливості на певний час використовувати отримані спеціальні знання, придбану професію, що може призвести до декваліфікації; 4) позбавляється права займатися звичною діяльністю; 5) виявляється поза колишнім колективом; 6) змушений освоювати іншу професію; 7) часто одержує меншу заробітну плату, ніж ту, яку одержував до засудження; 8) позбавляється низки пільг і переваг; 9) іноді втрачає безперервний виробничий стаж; 10) втрачає спеціальний виробничий стаж; 11) має судимість¹⁵⁷.

При цьому вважаємо за доцільне не лише залишити визначення у санкціях частин 1 і 2 ст. 111¹ КК України загрози застосування цього виду покарання як додаткового, але й нормативно визначити санкції вказаних частин цієї статті в такому вигляді, який би сприяв трансформації вказаних різновидів кримінальних проступків у категорію злочинних посягань. Наприклад, Ю. В. Орлов пропонує внесення змін до санкцій частин 1 і 2 ст. 111¹ КК України шляхом запровадження необхідних для визнання таких дій злочинними діапазону штрафу (від 3 до 10 тис. неоподатковуваних мінімумів доходів громадян) або позбавлення волі на строк від 2 до 5 років залежно від суспільної небезпечності відповідних проявів колабораціонізму¹⁵⁸. Схожий варіант такої трансформації запропонований і у висновку Головного науково-експертного управління

---

¹⁵⁶ Проект Закону України про внесення змін до статті 111-1 Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за колабораційну діяльність : від 23.12.2022 № 8301 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40894>.

¹⁵⁷ Тютюгин В. И. Лишение права занимать определенные должности как вид наказания по советскому уголовному праву. Харьков : Вища шк. ; Изд-во при Харьков. ун-те, 1982. С. 36.

¹⁵⁸ Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та криминологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. С. 32.

апарату Верховної Ради України на проєкт Закону України «Про внесення змін до статті 111¹ Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за колабораційну діяльність» (№ 8301 від 23 грудня 2022 р.). У ньому пропонується додати до переліку основних видів покарань штраф, встановивши його нижню межу на рівні, не меншому від трьох тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян, та громадські роботи¹⁵⁹.

На наше переконання, оскільки за прояви злочинної колаборації, що передбачені статтями 111², 436² КК України, кримінально-правове обтяження постає у вигляді позбавлення волі, а не у вигляді будь-якого іншого основного покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, доречним було б і загрозу основного кримінально-правового обтяження за вчинення колабораційної діяльності, передбаченої частинами 1 і 2 ст. 111¹ КК України, передбачити саме у вигляді позбавлення волі на певний строк одночасно з альтернативною можливістю призначення окремих інших основних видів покарання, що не пов'язані з позбавленням волі (наприклад, виправних робіт або арешту, як це пропонується в проєкті закону України № 7570 від 20.07.2022 р., або, можливо, громадських робіт, з відповідним корегуванням кримінально-правового обтяження за більш суворі за ступенем суспільної небезпечності прояви колабораційної діяльності, у тому числі й з огляду на можливу декриміналізацію ст. 111² КК України на користь розширення та уточнення відповідних положень про державну зраду або колабораційну діяльність (статті 111, 111¹ КК України).

Щодо розширення у санкції частин 1 і 2 ст. 111¹ КК України коло можливих покарань за рахунок додавання до їх переліку штрафу у розмірі, не меншому від трьох тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян, то така пропозиція навряд чи виправдана. За офіційною статистичною інформацією, скажімо, у 2022 р. загальна кількість осіб, засуджених за вчинення діянь, передбачених частинами 1 і 2 ст. 111¹ КК України, становила 154 особи, з яких потенціальна можливість застосування штрафу могла би бути реалізована лише щодо 11 осіб. Річ у тім, що переважну більшість таких засуджених становила категорія або осіб пенсійного віку, або працездатних, які не працювали і не

---

¹⁵⁹ Висновок на проєкт закону України «Про внесення змін до статті 111-1 Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за колабораційну діяльність» № 8301 від 23.12.2022 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40894>.

навчалися¹⁶⁰. У зв'язку з цим ефективність потенційно можливого призначення покарання у вигляді штрафу, тим більше мінімальний розмір якого становив би не менше трьох тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян, є доволі сумнівною.

З цього приводу окремої уваги й всілякої підтримки також заслуговують й висловлені окремими науковцями та практиками думки про те, що буквально тлумачення ч. 2 ст. 59 КК України унеможлиблює призначення конфіскації майна як додаткового виду покарання за вчинення діяння, передбаченого ч. 2 ст. 111¹ КК України, оскільки згідно з законодавчими приписами конфіскація майна встановлюється виключно за *злочини* проти основ національної безпеки України, а не за *кримінальні проступки* проти основ національної безпеки України. Тому трансформація частин 1 і 2 ст. 111¹ КК України з категорії кримінальних проступків в категорію злочинних посягань лише б сприяла усуненню вказаної суперечності. Сучасна ж приналежність частин 1 і 2 ст. 111¹ КК України до категорії кримінальних проступків впливає на можливість вирішення питань щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності (статті 45–48 КК України), звільнення від покарання та його відбування (ст. 74, 75 КК України), що навряд чи в умовах воєнного стану є виправданим.

Також наголосимо, що метою законопроекту № 8301-1 є вдосконалення положення ст. 111¹ КК України в частині розширення переліку можливих санкцій за окремі прояви колабораційної діяльності для досягнення мети застосовуваного до винної особи покарання. Водночас законопроект № 8301-2 покликаний створити законодавче підґрунтя для правильного розмежування правопорушень, передбачених ст. 111¹ КК України, та інших суміжних правопорушень, удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність і суміжні кримінальні правопорушення тощо.

Водночас викликає занепокоєння запропонована законопроектом № 8301-2 редакція частини першої ст. 111¹ КК України, якою суб'єкт учинення злочину звужено до службової особи. Запровадження такої редакції може призвести до неоднозначності практичного застосування такої правової норми, оскільки в цій статті фактично запропоновані кваліфіковані склади злочинів, які суперечитимуть один одному, тому що відповідно до ч. 3 ст. 18 «Суб'єкт кримінального правопорушення» КК України службовими особами є особи, які

---

¹⁶⁰ Звіт про склад засуджених за 2022 рік // Судова влада України : офіц. сайт. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/7_2022.xls.

постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

Відповідно, запропонована редакція частини першої буде суперечити частині п'ятій цієї статті, де передбачено відповідальність за добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, або добровільне обрання до таких органів, а також участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території або публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території.

Також вважаємо недоцільним установлення мети в частині другій цієї статті (утвердження тимчасової окупації частини території України), оскільки ознакою зазначеної норми є характер незаконного органу, який утворений із цією ж метою. Крім того під час документування фактів учинення кримінального правопорушення, передбаченого частиною другою статті 111¹ КК України виникатимуть питання щодо встановлення та доказування запропонованої мети.

Водночас висловлюємо занепокоєння щодо запропонованих законопроектom № 8301-2 обмежень до суб'єкта вчинення кримінального правопорушення, передбаченого частиною першою ст. 111² КК України, відповідно до яких іноземець та особа без громадянства набуватимуть статусу суб'єкта злочину лише за умови їх постійного проживання на території України до 24 лютого 2022 року, що, на нашу думку, не узгоджується із загальними положеннями КК України.

Також запропоновані до ст. 111¹ КК України зміни не узгоджуються зі ст. 8 «Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо кримінальних правопорушень, вчинених іноземцями або особами без громадянства за межами України» КК України, якою передбачена відповідальність іноземців та осіб без громадянства, що не

проживають постійно в Україні, за учинення за межами України тяжких або особливо тяжких злочинів проти прав і свобод громадян України або інтересів України.

Отже, системний аналіз законодавчих положень, передбачених статтями 111, 111¹, 111², 436² КК України, засвідчує окремі дублювання та збіг змістових ознак відповідних складів кримінальних правопорушень, що створює потенційні можливості подвійного інкримінування та виключає точність і правову визначеність застосування кримінального закону. З цього приводу можуть стати в пригоді згадані варіанти розмежування правопорушень, передбачених статтями 111, 111¹, 111², 436² КК України. Водночас нормативне визначення в Особливій частині КК України різних проявів колабораціонізму, очевидно, зумовлює й відповідне уточнення чинного кримінального законодавства, причому не лише з позиції розмежування відповідних суміжних складів кримінальних правопорушень, а й з огляду на системний взаємозв'язок з положеннями Загальної частини КК України та практики застосування окремих примусових засобів кримінально-правового характеру. Скажімо, ураховуючи тотожність окремих форм кримінальної протиправної поведінки, закріплених у диспозиціях статей 111, 111¹, 111² КК України, доцільно розглянути можливість декриміналізації ст. 111² КК України завдяки розширенню та уточненню відповідних положень про державну зраду або колабораційну діяльність (статті 111, 111¹ КК України). З цього приводу слід підтримати й окремі інші пропозиції уточнення чинного кримінального законодавства як стосовно нормативно-правового визначення об'єктивних та суб'єктивних ознак статей 111¹, 436² КК України, так і щодо індивідуалізації кримінально-правового обтяження за окремі прояви колабораційної діяльності, що випливають зі змісту проекту закону України № 7570 від 20 липня 2022 р. Зокрема, слід розглянути можливість перетворення в межах санкції частин 1 і 2 ст. 111¹ КК України такого основного виду покарання, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю з розряду основних в розряд додаткових видів покарань, з альтернативною можливістю індивідуалізації інших видів основних покарань як пов'язаних, так і не пов'язаних з позбавленням волі.

Принагідно зауважимо також і на тому, що існують труднощі як доктринального, так і прикладного характеру щодо конструювання ознак (і застосування відповідної норми) складу колабораційної діяльності стосовно провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними

на тимчасово окупованій території. Цілком зрозуміло, що життєзабезпечення на окупованих територіях неможливе без ведення господарської діяльності. Так само зрозуміло, що остання об'єктивно не може відбуватися без взаємодії з окупантами. Отже, варто вітати пропонувану Урядом ініціативу у вигляді законопроекту «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність» (реєстр. № 7647 від 9 серпня 2022 р.)¹⁶¹, який сфокусовано саме на зміні окремих положень ч. 4 ст. 111¹ КК України. Ці зміни водночас є споротичними та стосуються: а) обмеження переліку кримінально протиправних проявів колабораціонізму у виді провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором тільки *добровільними* формами такої співпраці; б) законодавчим допущенням легальних видів (випадків) подібної добровільної господарської діяльності співпраці з окупантом через оперування словосполученням «за винятком випадків, визначених законом» та виведенням, таким чином, осіб, що її здійснюють, з-під кримінальної репресії. З цього приводу варто висловити декілька суджень.

По-перше, в контексті викладених вище зауваг ознака добровільності (*de lege ferenda*) взаємодії з умовно колективним окупантом при провадженні господарської діяльності явно контрастувала б з ознакою примусовості передачі матеріальних ресурсів, як це впливає наразі із ситуації розмежування колабораціонізму та пособництва державі-агресору. Натомість пропонувані законопроектом доповнення додатково свідчать про цілком правильний замисел законодавця максимально відтворити у кримінально-правовій нормі-забороні небезпечну соціально-правову суть колабораціонізму. І сприяти реалізації цього замислу покликана висловлена нами вище пропозиція щодо обмеження обсягу суспільно небезпечних діянь, передбачених ч. 4 ст. 111¹ КК України, обстановкою тимчасової окупації окремих територій України.

По-друге, проблематичним видається визначення видів господарської діяльності, добровільне провадження якої при взаємодії можна вважати законним. Причина проста – відсутність закону, який би фіксував відповідні види (випадки) господарської діяльності. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий

---

¹⁶¹ Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність : від 08.08.2022 № 7647 / ініціатор Д. А. Шмигаль // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40205>.

режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII не має відповідної спеціальної правової норми. У ч. 2 ст. 13 цього Закону зазначене лише те, що здійснення господарської діяльності юридичними особами, фізичними особами – підприємцями та фізичними особами, які провадять незалежну професійну діяльність, місцезнаходженням (місцем проживання) яких є тимчасово окупована територія, дозволяється виключно після зміни їхньої податкової адреси на іншу територію України. Але цього положення явно не достатньо для повного та адекватного врегулювання наявної проблеми, а також досягнення визначеної у пояснювальній записці до аналізованого законопроекту мети.

Цілком зрозуміло, що основна мета пропонованих Урядом доповнень – виведення з-під сфери кримінальної репресії осіб, які здійснюють правомірну (з позицій юснатуралізму) діяльність, зокрема заходи, спрямовані на розв'язання гуманітарних проблем, зокрема медичного обслуговування, діяльності у галузі трубопровідного транспорту, робота магазинів з продуктами харчування тощо, як на це вказано у пояснювальній записці до законопроекту № 7647 від 9 серпня 2022 р. В умовах, коли РФ не є і фактично не здатна (через антигуманність, здичавілість, аморальність звичаїв, підходів, принципів адміністрування на тимчасово окупованих територіях) бути гарантом виконання зобов'язань країни-окупанта за міжнародним гуманітарним правом, для України важливо забезпечити максимальні перспективи для можливості реалізації і захисту прав, свобод, законних інтересів громадян, які вимушено залишились на тимчасово окупованих територіях. Тому поза будь-яким сумнівом пропоноване законопроектом удосконалення ч. 4 ст. 111¹ КК України є виправданим та очікуваним. Водночас не можна допустити й ситуації як зловживань законодавчими положеннями для відвертої, суспільно небезпечної колаборації, що створює для країни-окупанта сприятливі умови продовження та розширення зони окупації, так і блокування інноваційно-правових спроможностей через законотворчі вади. Останні, ще раз підкреслимо, полягають у законодавчій невизначеності видів (випадків) легальної господарської діяльності у співпраці з країною-агресором (окупаційно-адміністрацією) на тимчасово окупованих територіях.

Грунтуючись на даних регулярного моніторингу гуманітарної ситуації на тимчасово окупованих територіях (за матеріалами м. Херсона), виходячи з наявних потреб місцевого населення, доцільно визначити відповідні види легальної господарської діяльності у примітці до ст. 111¹ КК України, які б задовольняли мінімальним стандартам нормальної життєдіяльності на засадах самоорганізації

громадян України в умовах тимчасової окупації. До них пропонуємо віднести: надання медичних послуг як роздрібна та/або оптова торгівля зареєстрованими в Україні (а також їх фактично доступними аналогами) лікарськими засобами (за наявності ліцензії на продаж лікарських засобів, отриманої в порядку, установленому чинним законодавством України), продуктами харчування, товарами по догляду за тваринами (в тому числі кормами), побутовою хімією, засобами гігієни, нафтопродуктами, газом, запасними частинами й робочими рідинами для транспортних засобів невійськового призначення, апаратами стільникового зв'язку, надання послуг з технічного обслуговування транспортних засобів, побутового обслуговування громадян (парикмахерські, косметичні салони тощо), надання електронних комунікаційних послуг (послуг з доступу та користування мережею Інтернет), а також оренди майна для здійснення вказаних видів господарської діяльності.

Також у примітці до ст. 111¹ КК України пропонуємо визначити таке: «Не визнається колабораційною діяльністю, а так само пособництвом державі-агресору передача суб'єктом, який провадить не заборонену законодавством України господарську діяльність на тимчасово окупованій території у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора, представнику державі-агресора, окупаційній адміністрації коштів, іншого майна як податку чи іншого встановленого державою-агресором та/або окупаційною адміністрацією обов'язкового збору, платежу (в тому числі за користування приміщеннями, земельними ділянками, за спожиту електричну, теплову енергію, воду та водовідведення)».

З урахуванням викладених суджень, обставин доцільним видається запропонувати проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність» у такій редакції:

«Верховна Рада України постановляє:

1. Частину першу статті 111¹ Кримінального кодексу України (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 25–26, ст. 131) викласти в такій редакції:

“1. Публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України –

караються штрафом від 3 до 10 тис. неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади

або займатися певною діяльністю на строк від п'яти до десяти років або без такого”.

2. Частину другу статті 111¹ Кримінального кодексу України (викласти в такій редакції:

“2. Добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, –

караються штрафом від 3 до 10 тис. неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк до 3 років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років або без такого”.

3. Частину четверту статті 111¹ Кримінального кодексу України викласти в такій редакції:

“4. Передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або добровільне провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора, вчинене в умовах тимчасової окупації окремих територій України –

караються штрафом до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна”.

4. Частину сьому статті 111¹ Кримінального кодексу України викласти в такій редакції:

“7. Добровільне зайняття особою, яка перебуває під присягою на вірність Українському народові (народу України), посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, а також добровільна участь такої особи в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, –

караються позбавленням волі на строк п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна або без такої”.

5. Дововнити примітки статті 111¹ Кримінального кодексу України приміткою 5, яку викласти в такій редакції:

“5. У частині четвертій цієї статті під провадженням господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора, визнається провадження будь-якого виду господарської діяльності на тимчасово окупованій території України, окрім надання медичних (в тому числі стоматологічних, лікувально-реабілітаційних, протезування), ветеринарних послуг, роздрібної та/або оптової торгівлі зареєстрованими в Україні (а також їх фактично доступними аналогами) лікарськими засобами (за наявності ліцензії на продаж лікарських засобів, отриманої в порядку, установленому чинним законодавством України), продуктами харчування, товарами по догляду за тваринами (в тому числі кормами), побутовою хімією, засобами гігієни, нафтопродуктами, газом, запасними частинами й робочими рідинами для транспортних засобів невійськового призначення, апаратами стільникового зв'язку, надання послуг з технічного обслуговування транспортних засобів, побутового обслуговування громадян (парикмахерські, косметичні салони тощо), надання електронних комунікаційних послуг (послуг з доступу та користування мережею Інтернет), а також оренди майна для здійснення вказаних видів господарської діяльності”.

6. Додати примітки статті 111¹ Кримінального кодексу України приміткою 6, яку викласти в такій редакції:

“6. Не визнається колабораційною діяльністю, а так само пособництвом державі-агресору передача суб'єктом, який провадить не заборонену законодавством України господарську діяльність на тимчасово окупованій території у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора, представнику державі-агресора, окупаційній адміністрації коштів, іншого майна як податку чи іншого встановленого державою-агресором та/або окупаційною адміністрацією обов'язкового збору, платежу, зокрема за користування приміщеннями, земельними ділянками, за спожиту електричну, теплову енергію, воду та водовідведення”.

7. Цей закон набуває чинності з дня, наступного за днем його опублікування”.

Також до недоліків тактичного характеру щодо відповідей на першій, базовий воєнно-політичний виклик можна віднести й вади конструювання ст. 43¹ КК України. Йдеться про юридичну неможливість дотримання однієї з необхідних умов викладеної в ній обставини, що виключає кримінальну протиправність, а саме забезпечити спрямованість дій щодо спричинення шкоди «особі, яка здійснює агресію». Підкреслимо: використання у ч. 1 ст. 43¹ КК України категорії «особи, які здійснюють агресію» є таким, що не забезпечує можливість досягнення цілей кримінально-правового регулювання, які

найвірогідніше переслідував законодавець, створюючи цю норму. Оперування в тексті закону цією нормою очевидно відсилає насамперед до ст. 437 КК України, а потім – до ст. 1 Закону України «Про оборону України» від 6 грудня 1991 р. № 1932-ХІІ¹⁶² задля визначення суб'єктів здійснення агресії, тобто власне тих суб'єктів, яким можна у контексті ст. 43¹ КК України правомірно спричиняти шкоду, аж до позбавлення життя. При цьому не складно з'ясувати, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 437 КК України, тобто тим, хто здійснює агресію, є виключно вище військово-політичне керівництво країни-агресора, тобто особи, які здатні приймати рішення про використання збройних сил держави, здійснювати ефективний контроль за його виконанням. Відповідно до положень міжнародного гуманітарного права комбатанти мають міжнародно-правовий імунітет щодо діянь, які входять у зміст агресії, відповідаючи лише за супутні злочини (воєнні, проти людяності – у категоріях Римського статуту МКС). Отже, ст. 43¹ КК України відкрила можливість заподіювати шкоду аж до спричинення смерті вищому військово-політичному керівництву країни-агресора, а не її комбатантам і іншим дотичним до них особам (служак міфічних утворень «ДНР», «ЛНР», приватних військових компаній, колаборантів і т. д.). Вочевидь, не це лежало в основі законодавчого задуму.

Виправити цю ситуацію можливо, якщо звернути увагу на положення Порядку застосування зброї і бойової техніки з'єднаннями, військовими частинами і підрозділами Збройних Сил під час виконання ними завдань щодо відсічі збройної агресії проти України (затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2018 р. № 828), п. 2 якого оперує категорією «особи, причетні до збройної агресії». Під ними розуміється особовий склад регулярних з'єднань і підрозділів іноземних держав, підрозділів та спеціальних формувань, підпорядкованих іншим силовим відомствам іноземних держав, іррегулярних незаконних збройних формувань, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих іноземною державою, їх радники та інструктори, а також персонал окупаційної адміністрації іноземної держави (яку становлять її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та підконтрольні іноземній державі самопроголошені органи, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово

---

¹⁶² Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-ХІ // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>.

окупованих територіях України)¹⁶³. Аналогічне розуміння цього терміна викладене і у Порядку застосування цивільними особами вогнепальної зброї під час участі у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України у період дії воєнного стану (затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2022 р. № 488)¹⁶⁴, що «розв'язує руки» найбільш широкому колу осіб, зокрема цивільних, задля активної та ефективної участі у відсічі збройної агресії.

Отже, найпростішим шляхом підвищення ефективності норми, передбаченої ст. 43¹ КК України, є внесення до неї змін, спрямованих на заміну категорії «особи, які здійснюють агресію» на «особи, які причетні до агресії» та запровадження нового виду причетності за кримінальним законодавством нашої країни. Це легітимізує партизанський рух на тимчасово окупованих територіях, зокрема їх дії щодо «ліквідації» найбільш небезпечних колаборантів, які підпадають під категорію «особи, причетні до агресії».

2. Вбивства, поневолення, виселення, інші масові грубі порушення основоположних прав і свобод людей на тимчасово окупованих територіях – це також один із основних викликів війни. І чи не єдиною відповіддю з точки зору адаптивних змін кримінально-правової політики України стала криміналізація колабораційної діяльності (ст. 111¹ КК України). Водночас очевидною залишається прогалина щодо:

1) належної, необхідної зміни ст. 438 КК України у напрямі деталізації, диференціації воєнних злочинів, узгодження їх ознак з тими, якими оперує Римський статут МКС, зважаючи на вже здійснювану юрисдикцію цього органу на ситуації по Україні і на зміст принципу компліментарності, а також запитів щодо координації, узгодження спільної діяльності міжнародних та національних слідчих у судових органах. І первинним у цьому аспекті є запит на узгодження термінологічне, юридико-концептуальне й техніко-юридичне.

---

¹⁶³ Про затвердження Порядку застосування зброї і бойової техніки з'єднаннями, військовими частинами і підрозділами Збройних Сил під час виконання ними завдань щодо відсічі збройної агресії проти України : постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2018 № 828 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/828-2018-p>.

¹⁶⁴ Про затвердження Порядку застосування цивільними особами вогнепальної зброї під час участі у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України у період дії воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 15.04.2022 № 488 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448-2022-p>.

Справедливим буде вказати на те, що ще у 2019 р. Верховною Радою України позитивно проголосовано за проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права (№ 2689)¹⁶⁵ в аспекті воєнних злочинів. Наголосимо: за цей закон проголосовано, підписано головою Парламенту та спрямовано на підпис Президентові України ще 7 червня 2021 р. Однак він абсолютно дивовижним чином не повернутий (ветований) і не опублікований, не чинний, всупереч встановленому порядку набуття чинності законами України. Патова й цілком неправова ситуація, яка склалася у зв'язку з цим законопроектом, суттєво ускладнює можливості підвищення ефективності протидії воєнним злочинам. Цей закон є вкрай необхідним;

2) щодо неурегульованості відносин з питань кримінально-правової заборони низки злочинів проти людяності (у термінології Римського статуту МКС). Серед іншого йдеться про депортації та інші злочини не як загальнокримінальні, а саме як ті, що порушують загальноновизнані норми і принципи цивілізованих народів світу (*jus cogens*), тобто посягають на засади людяності, порушують принципи забезпечення етичного мінімуму людського співжиття. За даними Офісу Генерального прокурора станом на липень 2022 р. розслідується близько 20 000 кримінальних проваджень щодо звинувачень у катуваннях, зґвалтуваннях, убивствах, стратах, пов'язаних з війною. А також депортація цивільного населення – це десятки тисяч українців, яких вивезли до Росії¹⁶⁶. Тож нагальною є спеціальна криміналізація відповідних діянь, що вчиняються в умовах воєнного чи збройного конфлікту, характеризуються масовістю, залученням адміністративного, державного чи квазідержавного ресурсу.

3. *Вбивства та руйнування цивільних об'єктів, не зумовлене воєнною необхідністю*, що, на жаль, на сьогодні набуло характеру терору щодо українського народу. І саме остання обставина є вельми проблематичною, адже правозастосовна практика від початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну йде шляхом кваліфікації подібних дій (ракетні, артилерійські обстріли міст) виключно як воєнні злочини

---

¹⁶⁵ Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права : від 27.12.2019 № 2689 / ініціатори Д. А. Монастирський, О. С. Бакумов, Г. О. Михайлюк та ін. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67804.

¹⁶⁶ Hopkins V. Investigators of War Crimes in Ukraine Face Formidable Challenges. *The New York Times*. 2022. Jul. 3. URL: <https://www.nytimes.com/2022/07/03/world/europe/ukraine-war-crimes-russia.html>.

(ст. 438 КК України). На це вказує і статистика, і зібрані нами експертні оцінки серед слідчих СБУ. Їх аргументом є те, що ці злочини вчиняються комбатантами, а отже, про жоден тероризм не може йтися. Позиція спірна, оскільки, вважаємо, ключовим розрізненням між терактами та воєнними злочинами є не стільки спеціальний суб'єкт, скільки цілі, які переслідуються винними. Питання більш ґрунтовного їх розмежування з урахуванням сучасної і вельми сумної практики нашої країни – справа окремих досліджень. Тут же наголосимо, що тероризм цілком може *співіснувати* з воєнними злочинами. Тож, не або ст. 258, або ст. 438 КК України, а «і», «і». Це – питання зміни правозастосовної практики. Має йтися про конвергенцію антитерористичної та антивоєнної складових кримінально-правової політики.

II. Опосередковані виклики, що постали у зв'язку з війною, – негативні соціально-демографічні, економічні, соціокультурні, психологічні зміни стану суспільного розвитку: міграція, істотне зростання неприродної смертності, передусім серед працездатних чоловіків, руйнація цілих галузей економіки, зниження економічної активності, безробіття, посттравматичні стресові розлади, високий рівень тривожності – далеко не повний перелік вторинних (від війни) викликів перед українським суспільством. Певна річ, відповідь на них – справа комплексна і лежить не тільки у контурах кримінально-правової політики.

З точки зору останньої відбулося посилення кримінальної відповідальності за низку найбільш поширених ординарних корисливих кримінальних правопорушень за критерієм їх вчинення в умовах воєнного стану (ч. 4 ст. 185, ч. 4 ст. 186, ч. 4 ст. 187 КК України). Не вдаючись до детального аналізу складів цих правопорушень та критеріїв дотримання підстав криміналізації, зазначимо лише, що у прагненні до виставлення кримінально-правових заслонів так званому цивільному мародерству законодавець досяг необґрунтованого та істотного зростання репресивності закону про кримінальну відповідальність. У судів, на наше переконання, і до цієї криміналізації було достатньо інструментів для врахування небезпечності вчинення кримінального правопорушення в умовах воєнного стану через ст. 65 КК України. Крім того, простежується непослідовність законодавця, адже ознака «воєнного стану» не була визнана кваліфікуючою для цілої низки інших корисливих кримінальних правопорушень: у сфері господарської діяльності, проти доквілля тощо. Таким чином, вважаємо за доцільне вилучення із вказаних субкваліфікованих складів крадіжки, грабежу, розбою ознаки їх вчинення в умовах воєнного стану.

Ще однією відповіддю на виклик у сфері інформаційної безпеки та моральності (по суті), спроектований на площину миру й безпеки

людства, міжнародного правопорядку, стала криміналізація виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників (ст. 436² КК України). Аналіз цієї кримінально-правової норми і практики її застосування свідчить, на нашу думку, про наявність вад концептуального характеру стосовно порушення конституційного права громадян на свободу думки. Справа в тім, що чинна редакція ч. 1 ст. 436² КК України не містить як обов'язкової такої ознаки суспільно небезпечних дій, як публічність (виправдовування, визнання, заперечення). Тобто висловлення власної думки навіть у *приватній бесіді* (!), зокрема й у пасивній формі (згода з твердженням іншої особи, зокрема виражена у конклюдентних діях, – кивок голови, піднятий догори великий палець руки та ін.), або інше пасивне долучення до чиеїсь позиції (виставлення «вподобайки» (той же палець, але віртуальний) під чийось постом у соціальній мережі) вже визнається кримінально протиправним. Про це свідчать як наявні вироки, так і зібрані нами експертні оцінки серед слідчих СБУ. Визнання або заперечення – є, вочевидь, висловлюванням, іншим вираженням власної думки (принаймні за відсутності ознак публічності і мети пропаганди), а не суспільно небезпечним діянням. Переконані, репресивні комуно-соціалістичні чи націонал-соціалістичні практики 30-х рр. минулого століття, переслідування інакодумства як такого – не те, чого потребує держава і суспільство, що бачать себе у родині цивілізованих народів Європи.

Таким чином, диспозицію ч. 1 ст. 436² КК України пропонуємо викласти у такій редакції:

«Публічне виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, розпочатої у 2014 році, у тому числі шляхом представлення збройної агресії Російської Федерації проти України як внутрішнього громадянського конфлікту, публічне виправдовування, визнання правомірною, заперечення тимчасової окупації частини території України, а також публічна глорифікація осіб, які здійснювали збройну агресію Російської Федерації проти України, розпочату у 2014 році, представників збройних формувань Російської Федерації, іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих Російською Федерацією, а також представників окупаційної адміністрації Російської Федерації, яку становлять її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та представників підконтрольних Російській Федерації самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України».

Підсумовуючи, зауважимо, що проблеми адаптивності кримінально-правової політики України щодо викликів воєнного часу мають комплексний характер. Викладені ремарки – спроба системного опису і пояснення основних серед них. Але навіть на рівні таких ремарок є очевидною потреба у формуванні концептуального, стратегічного підходу до забезпечення адекватних відповідей загрозам війни інструментами кримінально-правового регулювання, зокрема, із залученням можливостей міжнародної кримінальної юстиції. Конче необхідною є ратифікація Україною Римського статуту МКС і Кампальських додатків до нього. Значущим є удосконалення внутрішнього законодавства і практики його застосування стосовно протидії колабораціонізму, пособництву державі-агресору, воєнним злочинам, а також злочинам агресії, проти людяності.

1.5. ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ЖИТТЯ КОМБАТАНТІВ

Міжнародне гуманітарне право сформувало вельми розгалужену систему захисту основних (фундаментальних) прав як безпосередніх учасників збройних конфліктів, так і тих, хто волею випадку або за характером виконуваних юридичних обов'язків перебуває у зоні збройного конфлікту та/або на окупованій території. Остання категорія за міжнародно-гуманітарними узвичаєннями іменується «захищені категорії осіб»: цивільні особи, медичний, духовний персонал тощо. Симптоматичним є те, що комбатанти у суворо логічному розумінні, з огляду на ті юридико-семантичні конструкції, які використовуються у міжнародних конвенційних нормах та звичаєвому міжнародно-правовому обігу, не належать до захищених категорій осіб, принаймні до поки не набудуть статусу військовополоненого або не будуть пораненими, іншим чином не припинять участь у бойових діях. Певна річ, не можна не визнати того, що значна частина норм міжнародного гуманітарного права (стосовно так званого «права Гааги») спрямована на мінімізацію страждань комбатантів, передбачає заборони на використання певних методів та засобів ведення війни, зокрема заборону на використання певних видів озброєнь, бойових припасів, мін тощо. Можна навіть з упевненістю сказати, що встановлюється сувора заборона на підступні (віроломні) і з особливими мученнями позбавлення життя комбатантів.

Утім цього, вочевидь, ніяк не можна сказати про заборону на позбавлення життя комбатантів загалом, у принципі. І дійсно, це було б абсурдно: намагатися унормувати ведення війни через заборону

спричинення смерті певній категорій осіб, які безпосередньо беруть участь у збройному конфлікті, – було б тим самим, що намагається заборонити війни як такі. І хоча така заборона встановлена низкою засадничих конвенційних, широко відомих документів ООН, міжнародне гуманітарне право виконує іншу функцію – вторинний правовий механізм захисту прав людини, коли первинні щодо заборони використання сили у відносинах між державами, або під час вирішення внутрішньодержавних конфліктів (у контексті неміжнародного збройного конфлікту), не спрацьовують, порушуються. Отже, виникає такий собі квазіправовий покруч у вигляді «законної військової цілі», до контурів якої потрапляють і комбатанти як правомірні учасники збройного конфлікту. Остільки ж і так зване конвенційне позбавлення їх життя визнається правомірним. Однак, що стоїть за цим конвенційним позбавленням життя, які підстави, передумови? Як вони корелюють з фундаментальним правом людини на життя? Чи варто говорити, що відповіді на ці питання мають не суто теоретичне значення, а безпосереднє практичне?.. Десятки (за найскромнішими оцінками) тисяч комбатантів, українських захисників вже позбавлені життя в ході російсько-української війни. Невже людське право настільки збочене, що вважає заповідання цих смертей правомірним?! Варто внести зрозумілість у це питання, сформулювати пропозиції у сфері правозастосування, які б дозволяли у правовий спосіб гарантувати право на життя, захищати його належним чином.

Подібні чи дотичні до викладеної проблеми порушувалися у працях О. В. Волошенюка, О. Ю. Водяннікова, К. Кресса (*K. Kress*), Ф. Мегре (*F. Megret*), В. О. Навроцького, В. О. Тулякова й деяких інших дослідників. Проте головне питання залишається без відповіді: на яких соціально-правових підставах позбавлення життя комбатанта може бути конвенційним і чи є ці підстави такими, що кореспондують положенням права прав людини?

Війна – широкопланова подія надвисокої проникаючої здатності, дифузії несучих конструкцій соціальних інститутів та систем соціальної діяльності, їх видозміни, руйнації. Наслідки війни складно формалізувати, артикулювати, зафіксувати у нормативно прийнятних термінах, адже вони сягають далеко за межі можливостей юридичної науки, сягаючи глибинних пластів колективної травматизації окремих соціальних груп й цілих народів. Тож мало що було б таким хибним, як вважати, що чинна правозастосовна практика документування, розслідування воєнних злочинів (у абсолютній своїй більшості – порушень законів та звичаїв війни, ст. 438 КК України), нехай і така, що забезпечує відповідний рівень інформативності про потерпілих,

відповідну роботу щодо захисту, відновлення їх прав і свобод, є достатньою та адекватною тому масштабу порушень прав людини в ході, внаслідок агресивної війни, що нині фіксується в Україні. Очевидним є те, що те розуміння жертв війни, що склалося в кримінологічній науці, не є релевантним тому, яке наразі сформоване у кримінальному праві, практиці його застосування. Останнє, зважаючи на дані офіційної державної статистичної звітності, наявної судової практики, в контексті збройного конфлікту зосереджено на роботі із жертвами (потерпілими) воєнних злочинів. Скласти їх видовий перелік не складе надмірних зусиль, адже він презентований відповідними захищеними міжнародним гуманітарним правом (*jus in bello*) категоріями осіб. Водночас нерідко з уваги дослідників і повсякчас з поля зору правозастосувачів вислизає центральний елемент – власне сам злочин агресивної війни і його жертви, зокрема потерпілі, визнання яких у кримінально-правовому значенні – велика правозастосовна прогалина¹⁶⁷.

Справа в тім, що кримінологічна категорія «жертва війни» є набагато ширшою за її кримінально-правову проєкцію. Зрозуміло, що порівняння концептів «жертва війни» і потерпілий від злочинів у контексті збройного конфлікту – справа, якщо не марна, то, принаймні, не є очевидною за своїми вихідними завданнями та кореспондуючими параметрами. Втім саме кримінологічна оптика аналізу, оперування широкоформатним терміном «жертва війни» є, по-перше, передумовою для концептуалізації перехідного правосуддя щодо роботи із вказаними жертвами як елемент відновлення справедливості, примирення, забезпечення компенсацій, сатисфакцій та, по-друге, відкриває можливість для трансформації значно «близькофокусної» кримінально-правової оптики, від правильного налаштування якої значною мірою залежить повнота та ефективність захисту прав тих, хто постраждав від війни.

Принагідно зауважимо, що війна – подія граничного значення для тих, хто опинився у зоні тяжіння її впливів, наслідків, ефектів. Можна і треба казати про виклики для української державності, які постали у зв'язку з повномасштабною російською агресією. Можна і треба говорити про урбіцид, геноцидальні практики, про страждання цивільного населення й про намагання агресора знищити національну та культурну ідентичність українства, принаймні на тимчасово

---

¹⁶⁷ Орлов Ю. В. Жертви війни у кримінально-правовій оптиці // Сучасні реалії протидії воєнним злочинам: набутий досвід та погляд в майбутнє : матеріали панел. дискусії VII Харків. міжнар. юрид. форуму (м. 25 верес. 2023 р.). Київ : Алерта, 2023. С. 103.

окупованих, анексованих територіях. Усі ці проблеми слід артикулювати, реагувати у правовому та політичному полях, залучати міжнародні механізми впливу на агресора і його представників, зокрема й інструменти міжнародної кримінальної юстиції. Але з поля зору у цій панорамі проблем зникає постать воїна, захисника України. Скільки витончених (і не дуже) мистецьких проєктів, продуктів зроблено і випущено, аби привернути увагу до людини у війні, до долі окремого умовного рядового, який переживає війну у свій спосіб!.. У свій спосіб пропускає її через себе, залишаючись у ній, чи залишаючи її у собі. «Червоною лінією» подібних мистецьких жестів проходить ідея людини, її цінності, її самоцінності, яка часто елімінується, губиться, забувається у вищих поверхах політики та, як засвідчує практика, правової політики в тому числі...¹⁶⁸ У цьому контексті не зайвим буде нагадати декілька вихідних правових принципів, установок, орієнтацій, які б підвели читача до головної ідеї цієї наукової розвідки.

Усі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства (ст. 1 Загальної декларації прав людини). Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Крім того, не повинно проводитися ніякого розрізнення на основі політичного, правового або міжнародного статусу держави або території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоврядованою або як-небудь інакше обмеженою у своєму суверенітеті (ст. 2 Загальної декларації прав людини). Кожна людина має право на життя (ст. 3 Загальної декларації прав людини)¹⁶⁹.

Право на життя є невід'ємне право кожної людини. Це право охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя¹⁷⁰.

---

¹⁶⁸ Орлов Ю. В. Зміна концепції злочину агресії: від міжнародно-гуманітарного упослідження до реального захисту прав людини // Безпекова ситуація в Україні в умовах війни: стан, загрози, напрями забезпечення : матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 26 верес. 2023 р.). Київ : ДНДІ МВС, 2023. С. 218.

¹⁶⁹ Загальна декларація прав людини : від 10.12.1948 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

¹⁷⁰ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : від 16.12.1966 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання. Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили: а) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства; б) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою; с) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання (ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод)¹⁷¹.

Ключовим у визнанні права людини на життя за Конституцією України є положення, згідно з яким це право є невід'ємним (ч. 1 ст. 27), невідчужуваним та непорушним (ст. 21). Право на життя належить людині від народження і захищається державою. Конституція України проголошує, що конституційні права і свободи, зокрема право людини на життя, гарантуються і не можуть бути скасовані (ч. 2 ст. 22), що забороняється внесення будь-яких змін до Конституції України, якщо вони передбачають скасування прав і свобод людини і громадянина (ч. 1 ст. 157). Не допускається також звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод, в тому числі невід'ємного права людини на життя, в разі прийняття нових або внесення змін до чинних законів (ч. 3 ст. 22). Отже, за своїм змістом положення ч. 2 ст. 22 Конституції України передбачають, з одного боку, обов'язок держави гарантувати конституційні права і свободи, насамперед право людини на життя, а з другого – утримуватись від прийняття будь-яких актів, які призводили б до скасування конституційних прав і свобод, а отже, і права людини на життя. Виходячи з положень ч. 2 ст. 8 Конституції України, норма ч. 2 ст. 22 має враховуватись під час прийняття законів та інших нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання відповідних суспільних відносин. Конституційне забезпечення невід'ємного права на життя кожної людини, як і всіх інших прав і свобод людини і громадянина в Україні, базується на засаді: винятки стосовно прав і свобод людини і громадянина встановлюються самою Конституцією України, а не законами чи іншими нормативними актами. Відповідно до положення ч. 1 ст. 64 Конституції України «конституційні права і свободи людини і громадянина

---

¹⁷¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від 04.11.1950 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України»¹⁷².

Конституційний Суд України вважає, що позитивний обов'язок держави стосовно впровадження належної системи захисту життя, здоров'я та гідності людини передбачає забезпечення ефективного розслідування фактів позбавлення життя¹⁷³.

Таким чином, безспідставною є деяка загальна згода, що існує в юриспруденції щодо того, що право на життя – це фундаментальне, невідчужуване, абсолютне право людини, яке означає, що держава гарантує захист від посягань на життя та позбавлення життя, підтримку життя та сприяння його продовженню¹⁷⁴. Таке право виникає з моменту народження людини та виявляється в його невід'ємності й невідчужуваності. Воно загальне й універсальне, незмінне, реалізується безпосередньо й об'єктивно¹⁷⁵.

Навіть побіжний аналіз викладених міжнародно-договірних, а також законодавчо-конституційних і доктринальних джерел права дає змогу переконатися, що право людини на життя є фундаментальним і невід'ємним, а також у тому, що жоден правовий статус людини, що виникає та реалізується в контексті її правомірної діяльності не може підважувати це право. Таким чином, набуття особою міжнародно-правового статусу комбатанта не повинно тягнути за собою скасування права на життя чи деякого звуження його обсягу. Насправді ж, принаймні у

---

¹⁷² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) : від 29.12.1999 № 11-рп/1999 // Конституційний Суд України : офіц. сайт. URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/11-rp/99.rtf>.

¹⁷³ Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України : від 24.04.2018 № 3-р/2018 // Конституційний Суд України : офіц. сайт. URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/3-p.pdf>.

¹⁷⁴ Кузьменко Я. П. Загальна характеристика права людини на життя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. Вип. 28, т. 1. С. 27–28.

¹⁷⁵ Пеценчук А. Право на життя в системі прав // Проблеми юриспруденції : теорія, практика, суспільний досвід : матеріали наук.-практ. конф. (8 жовт. 2013 р.). Київ, 2013. С. 75–77.

контексті російсько-української війни, відповідного міжнародного збройного конфлікту, маємо протилежну ситуацію. Так звані «конвенційні» позбавлення життя, тобто спричинення одним комбатантом смерті іншому в ситуації бою («законна військова ціль»), без порушень законів і звичаїв війни не вважається протиправним. Зауважимо, що з позицій та у форматі міжнародного гуманітарного права так воно і є. Але тільки у цьому форматі. Вихід за його межі, зміна оптики аналізу з *jus in bello* на *jus ad bellum* та ще ширше – до міжнародного права прав людини дозволяє чітко побачити: позбавлення комбатанта життя в бою є правомірним тільки для іншого комбатанта. Втім не є правомірним загалом. І пошук того суб'єкта, хто вчиняє відповідне правопорушення, що спричиняє неправомірне позбавлення життя комбатанта, неодмінно приводить до суб'єктів злочину агресії (планування, розв'язування та ведення агресивної війни – ст. 437 КК України). Саме цим суб'єктам, вищому військово-політичному керівництву російської федерації слід ставити у вину загибель кожного українського воїна.

Ми виходимо з того, що злочин агресивної війни, його соціально-правову природу, характер суспільної небезпечності слід сприймати у ліберально-гуманістичній парадигмі, яка імпліцитно втілена як на рівні загального міжнародного права (із загальноновизнаними принципами якого, відповідно до ч. 1 ст. 3 КК України, має узгоджуватися закон про кримінальну відповідальність), так і на рівні Конституції України. Її квінтесенцією є конституційно-правове положення про людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку як найвищу соціальну цінність. Протагорівська сентенція про людину як міру усіх речей змушує піддати науковій ревізії розуміння категорії миру як об'єкта злочину агресії, агресивної війни (за загальним визнанням у доктрині) та відкрити, зрештою, людиноцентристський вимір того самого миру і його відсутності. Чи мислима суть миру у відриві від конкретної людини, спільнот? Питання – риторичне.

Мир, як стан відсутності війни, припиняється з першим пострілом, з першою ракетою, снарядом, випущеним на територію суверенної держави, з першим кроком на неї солдата армії країни-окупанта. Застосування ж зброї є не абстрактним індикатором порушення миру, а цілком реальним, онтологічно промовистим, фізично промаркованим чинником впливу на конкретні соціальні блага, пов'язувані з фундаментальними правами людини. Ведення агресивної війни (ч. 2 ст. 437 КК України) лише у рамочній своїй конструкції, що в кримінально-правовій доктрині традиційно зав'язана переважно на дослідженні специфіки об'єктивної сторони та спеціального суб'єкта («лідерський злочин»), виявляє свою деструктивну природу, характер

суспільної небезпечності у контурах порушення імперативних норм *jus cogens* в частині *jus ad bellum* щодо заборони застосування сили чи погрози застосування сили у вирішенні спорів між державами та, отже, порушення стану миру.

Однак перша ж більш-менш ґрунтовна спроба заглянути за лаштунки цієї імперативної норми виявляє широку гуманістичну панорама, яку досить влучно описав Ф. Мегре. Дослідник, зокрема, обґрунтовує концепцію зла агресії, виходячи з того, що вона є порушенням прав усіх тих, кого вона торкається. Припущення полягає в тому, що радикальне космополітичне ставлення до прав людини підвищить свій миротворчий потенціал і позбавить державу-агресора можливості ховатися за міжнародним гуманітарним правом, щоб замаскувати свої гріхи, покладаючись на міжнародну реіфікацію війни¹⁷⁶. Розвиває цю думку професор К. Кресс, який наголошує: «Вкрай неправильно ділити чотири злочини відповідно до міжнародного права на три жорстокі злочини, з одного боку, і злочин агресії – з іншого. Навпаки, злочин агресії – це такий самий жорсткий злочин, що й інші міжнародні злочини. Заборона агресії спрямована не лише на захист радше абстрактної цінності суверенітету держави, а й на захист досить конкретних фундаментальних прав потенційно незліченної кількості людей, які можуть постраждати або померти через агресивну війну. Коли є ризик порушення міжнародно-правової заборони на агресію, ці положення перебувають під загрозою»¹⁷⁷.

Ф. Мегре звертається до концептуалізації агресії саме як форми злочину проти миру¹⁷⁸. Знову ж таки, це щось фіксує, але ідея миру як цінності, яка насамперед захищається заборонаю на агресію, є розпливчатою та проблематичною. Зокрема, уявлення про агресію як про «матір усіх злочинів» не враховує той факт, що агресія не обов'язково є причиною більшої частини насильства, яке ми вважаємо неприйнятним під час війни, оскільки (і) ми більше не думаємо, що найтяжчі

---

¹⁷⁶ Megret F. What is the Specific Evil of Aggression // SSRN : сайт. 28.03.2012. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2546732>.

¹⁷⁷ Війна в Україні та злочин агресії: лекція професора, почесного доктора права Клауса Кресса з Університету Кельна в Нюрнберзькій академії від 4 травня 2023 р. в залі суду № 600 у Нюрнберзькому палаці правосуддя // The International Nuremberg Principles Academy : сайт. URL: https://www.nurembergacademy.org/fileadmin/user_upload/Ukrainian_-_Lecture_Prof_Kress_-_The_Ukraine_War_and_the_Crime_of_Aggression_-_Nuremberg_Academy_Lecture_on_4_May_2023.pdf.

¹⁷⁸ Megret F. What is the Specific Evil of Aggression // SSRN : сайт. 28.03.2012. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2546732>.

жорстокі злочини (геноцид, злочини проти людяності) обов'язково або логічно випливають з агресії, (ii) навіть військові злочини не випливають строго з того факту, що мала місце агресія, і принаймні у нас немає підстав думати, що агресор обов'язково вчиняє більше такі воєнні злочини, і (iii) у будь-якому випадку, якщо вона вчиняє низку жорстоких злочинів, вони вже переслідуються під власним іменем, а не просто як наслідки агресії¹⁷⁹.

Більше того, обчислення причинного зла агресії ускладнюється тим, що міжнародне право приховує конкретне насильство війни двома одночасними кроками (i) гуманітарним «відмиванням» війни, тобто: мірою, до якої вбивство комбатантів і супутні вбивства цивільних осіб (у певних межах) вважаються законними, навіть якщо на практиці вони цілком можуть спричинити найбільшу кількість жертв у будь-якому конкретному конфлікті та наше відчуття огиди до війни, і (ii) тенденція міжнародного права в галузі прав людини відмовитися від моральної висоти по відношенню до гуманітарної чутливості до війни під широкою рубрикою законів війни як *lex specialis* прав людини, коли справа доходить до визначення того, хто може бути вбитий¹⁸⁰.

Такі парадигмальні зрушення, чи то пак своєрідна конвергенція права міжнародної відповідальності держав та міжнародного права прав людини і в певній мірі похідного від них міжнародного кримінального права, означають чітке розмежування акту агресії як породження першого та злочину агресії як, відповідно, продукту другого і третього. Злочин агресії, на відміну від акту агресії, проявляється передусім у порушенні фундаментальних прав людини на життя, свободу, особисту недоторканність, власність.

У кримінально-правовому аспекті захист миру навряд чи об'єктивно та ефективно можливо реалізувати у межах національної юрисдикції. Зокрема, не в останню чергу через імунітет вищого військово-політичного керівництва країни-агресора (*par in parem non habet imperium*). Натомість захист всіх прав і свобод людини, довілля, суспільних і державних інтересів – цілком адекватне й посилене завдання

---

¹⁷⁹ Війна в Україні та злочин агресії : лекція професора, почесного доктора права Клауса Кресса з Університету Кельна в Нюрнберзькій академії від 4 травня 2023 р. в залі суду № 600 у Нюрнберзькому палаці правосуддя // The International Nuremberg Principles Academy : сайт. URL: https://www.nurembergacademy.org/fileadmin/user_upload/Ukrainian_-_Lecture_Prof_Kress_-_The_Ukraine_War_and_the_Crime_of_Aggression_-_Nuremberg_Academy_Lecture_on_4_May_2023.pdf.pdf.

¹⁸⁰ Там само.

для національної юрисдикції. Так ми підходимо до проблеми переосмислення як родового, так і безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 437 КК України. Зауважимо, що ця праця не має на меті дослідження проблем об'єкта вказаного злочину. Натомість важливою вважаємо думку про те, що соціальне благо миру є таким за визначенням тільки і виключно у розрізі гарантування фундаментальних прав людини (перш за все на життя, свободу, повагу до гідності). В іншому разі воно стає фікцією, симулякром.

Має рацію у цьому контексті В. О. Туляков, який зауважує на тому, що оскільки злочин все частіше розглядається як заборонене законом порушення суспільного порядку, а не як порушення інтересів жертви, окрема жертва ігнорувалася і залишалася по суті в приватних правових каналах для отримання компенсації. Еволюція риторики «суспільного блага» або «суспільного добробуту» є корисним легітимізуючим інструментом. Проте констатація урахування безпеки особистості, суспільства, держави за відсутності зв'язку між колективним віктимним та індивідуальними інтересами диверсифікували культуру віктимності у бік нехтування останньою¹⁸¹.

Протистояти цим деструктивним тенденціям розвитку процесу криміналізації можна, використовуючи право прав людини у як підґрунтя розвитку кримінально-правової ідеології та наукових основ криміналізації. Безпека держави залежить від вектора розвитку, ідеології суспільства (жертва-ягня, жертва-герой), абсолютизації прав людини та гармонічної відповідальності за їх порушення. Отже, безпека особистості не може бути другорядною порівняно з безпекою суспільства чи держави. Рівність, юридична визначеність, пропорційність, передбачуваність, субсидіарність, законність як принципи кримінального права та соціально-правові підґрунтя криміналізації повинні розглядатися виключно у векторі примата прав та безпеки жертви кримінального правопорушення компліментарності примусу та гідного поведіння, компенсації, реституції та реабілітації, сатисфакції та гарантій неповторення спричинення шкоди жертві¹⁸².

---

¹⁸¹ Туляков В. О. Культура віктимності та безпекова складова кримінальної політики: як ламається криминологічна матриця // Сучасні виклики та актуальні проблеми забезпечення міжнародної та національної безпеки (тенденції, проблеми та шляхи їх вирішення) : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 2 груд. 2022 р.) // МВС України, Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2022. С. 287.

¹⁸² Там само. С. 288.

Наразі ж маємо абсолютно незадовільну ситуацію, коли конвенційні позбавлення життя українських військовослужбовців не знаходять адекватної правової реакції. Склалася і доктринально домінуюча, і правозастосовна практика, коли конвенційне позбавлення життя чи спричинення шкоди розглядається як допустимий вимір ведення війни. Все так. З точки зору міжнародного гуманітарного права так і є. Але чи не підважує право війни право людини на життя? Переконані, вимоги міжнародного гуманітарного права доповнюють, а не підміняють механізми правового захисту людини, зокрема й комбатанта, військовослужбовця, в умовах війни і внаслідок війни та її ведення. Так, воєнного злочину не буде. Але це не означає, що відбулося загалом правомірне позбавлення життя людини. Його статус комбатанта не позбавляє його права на життя. Суб'єктом цього протиправного позбавлення життя є суб'єкт злочину, передбаченого ст. 437 КК України. Зокрема, завдяки такому підходу треба формувати й адекватну доказову базу розв'язування та ведення агресивної війни, відповідну масштабам порушень фундаментальних прав людини, забезпечуючи тим самим можливість для подальшого справедливого міжнародного правосуддя. На противагу нині існуючій статистичній картині, яка вражає: від початку повномасштабного вторгнення обліковано 82 кримінальних правопорушення, передбачених ст. 437 КК України. Натомість у розділі статистичної звітності Форми 1 Офісу Генерального прокурора, присвяченому потерпілим від кримінальних правопорушень навіть окремого рядка не виділено для потерпілих від ведення агресивної війни. З наявної загальної кількості потерпілих військовослужбовців (39 663) у 98 % випадків досудове розслідування здійснювалось підрозділами Національної поліції. Тож ідеться не про жертв ведення агресивної війни. І це – нонсенс.

Він же підтверджується і зібрані нами експертними оцінками серед прокурорів, що здійснюють процесуальне керівництво у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені в контексті збройного конфлікту. Вони наочно засвідчують: існує тотальне нерозуміння на рівні правозастосувачів того, що міжнародне гуманітарне право не позбавляє права на життя, а тільки унормовує поведінку учасників збройного конфлікту. Навіть конвенційне заповідання смерті кожному українському (і не тільки) комбатанту належить розглядати як протиправне спричинення смерті, але в контексті прояву ведення агресивної війни (ч. 2 ст. 437 КК України) та ставити у вину суб'єктам цього злочину. Необхідно формувати адекватну доказову базу злочину агресії, аби мати об'єктивне і задокументоване уявлення про його масштаб, забезпечити в майбутньому відповідну спрямованість

та обсяги функціонування механізмів міжнародної кримінальної юстиції та, зрештою, забезпечити захист права людей на життя. Існує гостра потреба у відповідній зміні правозастосовної практики, приведення її у відповідність до міжнародних принципів права, визнаних цивілізованими народами світу, до принципів і норм Конституції України, які гарантують кожному право на життя.

Подібна до викладення логіка має бути застосована, на наше переконання, і щодо випадків взяття в полон та утримання в неволі українських військовослужбовців. З точки зору міжнародного гуманітарного права – узвичаєна правомірна процедура. Однак з позицій забезпечення фундаментального права людини на особисту свободу – такі випадки також можуть розглядатися як прояви ведення агресивної війни. Право на особисту свободу є так само фундаментальним правом людини, якого комбатанти не позбавляються¹⁸³. Так, слід визнати деяку «шизофренічність» цієї ситуації: виконання норм міжнародного гуманітарного права (взяття в полон і утримання в ньому) становить, за нашою пропозицією, прояв злочину агресії. Але «шизофренічним» є в цій частині і саме міжнародне право. Міжнародне гуманітарне право за своєю природою – право війни, яка заборонена (принаймні агресивної війни) на рівні *jus ad bellum*. Тож закономірним є те, що подвійність, чи то пак багатовимірність й принципова нестисненість в один вимір міжнародно-правового регулювання відносин війни та в умовах війни змушує миритися з такою двоїстою логікою.

Ця сама логіка, імовірно, може бути застосована й щодо комбатантів армії держави-агресора. Цю думку варто піддати обговоренню, науковій дискусії. Але на перший погляд вбачається, що вони також люди, не позбавлені права на життя і особисту свободу. Заподіяння шкоди цим правам і благам відбувається завдяки і внаслідок розв'язання та ведення агресивної війни. Відповідна кількість смертей також закономірно має бути поставлена у вину тим особам, хто розв'язав та вів агресивну війну.

Окрім того, дотичним до озвученої проблематики є й проблема кримінально-правового захисту життя, здоров'я, власності цивільних осіб, що з точки зору *jus in bello* можуть розглядатися як супутні втрати (*collateral damage*) в контексті ведення бойових дій, мають також

---

¹⁸³ Орлов Ю. В. Праву на життя комбатантів – належний кримінально-правовий захист // Протидія кримінальним правопорушенням на деокупованих територіях : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький, 27 жовт. 2023 р.) МВС України, Донецьк. держ. ун-т внутр. справ. Кропивницький, 2023. С. 114.

поповнити обсяг наслідків ведення агресивної війни та поставлені у вину відповідним суб'єктам злочину, передбаченого ст. 437 КК України.

Підсумовуючи, зауважимо, що злочин агресії – найбільше зло з можливих. Так цей злочин був охарактеризований у обвинувальному вироді Нюрнберзького трибуналу. І, напевно, в цьому немає перебільшення. Кожен, хто пригадає всі ті жахіття, що пережив і продовжує переживати Український народ протягом вже більш ніж як півторарічного протистояння повномасштабній збройній агресії російської федерації, змушений буде схилитись перед неспростовністю цієї тези. Масштабні воєнні злочини, злочини проти людяності, зрештою – прояви імовірного геноциду стали можливими виключно у зв'язку з триваючим актом агресії. Саме тому не може бути жодних сумнівів у тому, що не тільки і не стільки воєнні злочинці, скільки саме вище військово-політичне керівництво російської федерації має стати пріоритетною мішенню міжнародної кримінальної юстиції. Це навіть не питання принципу законності, верховенства права. Це – вимоги виживання людства як цивілізованої спільноти, соціальної організованості. Порушення засадничої заборони на використання сили чи її погрози (ст. 2 Статуту ООН) – це не лише про уникнення застосування зброї масового знищення, що несе загрозу біологічним основам життя, а й про уникнення провалу за етичний мінімум, за межами якого вже не може існувати поняття про гідність.

У цьому контексті важливо сформувати та реалізувати у правозастосовній практиці адекватне уявлення про природу, прояви, наслідки злочину агресії, їх врахування як у кримінологічному аналізі безпечної ситуації в Україні, так і під час прогнозування криміногенних ефектів повоєнного транзиту, забезпечення справедливості перехідного правосуддя, зокрема стосовно функціонування кримінальної юстиції.

Використання дослідницької та правозастосовної оптики, сфокусованої на гуманістичному пріоритеті, на правах людини змушує говорити про повернення до формату (або його актуалізації й паритетизації) *jus ad bellum* поряд із *jus in bellum*. Це означає, що міжнародне гуманітарне право за визначенням не може упосліджувати базових прав людини, зокрема на життя, особисту недоторканність, свободу, безпечне довкілля тощо, які порушуються самим унаслідок акту та злочину агресії.

Слід переглянути розуміння складу злочину агресії. Критично важливо визначити, що це не формальний, а матеріальний склад. І його обов'язковим об'єктом є не лише мир як міжнародно-правова та загальнолюдська цінність, а й життя, здоров'я кожної особи, яка постраждала від агресії, а також власність, довкілля та інші блага, яким

з об'єктивною закономірністю спричиняються шкода в ході агресії навіть тоді, коли норми міжнародного гуманітарного права, закони і звичаї війни не порушуються. Тож якщо міжнародне гуманітарне право підважує життя і свободу комбатанта, відкриваючи конвенційно допустиму можливість позбавляти його життя, брати в полон іншим конвенційним учасником збройного конфлікту, комбатантом протилежної сторони, то міжнародне право прав людини презентує вищий рівень захисту комбатантів, а також цивільних осіб, довілля.

Якщо комбатант має право брати участь у збройному конфлікті (ч. 2 ст. 43 Додаткового протоколу (I) до Женевських конвенцій 1949 р.¹⁸⁴) і, відповідно, військовим способом, тобто із застосуванням зброї, досягати військових цілей (зниження живої сили, комбатантів та військової техніки супротивної сторони), то для суб'єктів розв'язування та ведення агресивної війни (*big fish*) таких цілей і відповідних їм прав за визначенням не існує. Тому можливо візуалізувати такий собі аналог ситуації опосередкованого виконавства, коли представники вищого військово-політичного керівництва країни-агресора як суб'єкти злочину агресії несуть відповідальність за позбавлення життя комбатантів країни-жертви агресії, спричинення іншої супутньої шкоди. Підкреслимо: йдеться не про міжнародну відповідальність держави, а про кримінальну відповідальність суб'єкта міжнародного злочину, злочину агресії, підставою для чого є включення відповідних суспільно небезпечних наслідків до складу злочину агресії.

Отже, кожен факт конвенційного заподіяння смерті військовослужбовцю Збройних Сил України, а також іншої категорій комбатантів на боці України (а так само спричинення шкоди їх здоров'ю, заподіяння тілесних ушкоджень, бойових поранень, каліцтв) є проявом та наслідком ведення агресивної війни. Відповідно має кваліфікуватися за ст. 437 КК України. Їх участь у відсічі збройній агресії не позбавляє їх права на життя, а державу від обов'язку його захищати й притягувати до кримінальної відповідальності (зокрема, домагатися цього на міжнародному рівні). Слідування цим рекомендаціям у площині правозастосування здатне, на нашу думку, забезпечити належну правову реакцію в межах охорони життя щонайменше українських військовослужбовців, сформувавши документальну, юридично значущу базу для пред'явлення адекватного обвинувачення у розв'язуванні та веденні агресивної війни, притягнення винних до кримінальної відповідальності та утвердження справедливості.

---

¹⁸⁴ Додатковий протокол (I) до Женевських конвенцій 1949 р. : від 12.12.1977 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199.

РОЗДІЛ 2

РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ І ПОВ'ЯЗАНИХ З ВІЙНОЮ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ: КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ

2.1. ОСОБЛИВОСТІ ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ І ПОВ'ЯЗАНИХ З ВІЙНОЮ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень є дуже складним і трудомістким процесом, який «вимагає від органів досудового розслідування, прокуратури, суду, експертних установ та інших фахівців високого рівня мобілізації, концентрації зусиль та ресурсів, адже доводиться діяти без права на помилку в складних умовах геополітичних, правових, безпекових, тактичних, логістичних, інформаційно-комунікаційних викликів»¹⁸⁵. Здійснюючи досудове розслідування названих кримінальних правопорушень, важливо не тільки чітко та суворо дотримуватися вимог кримінального процесуального законодавства, а й «базових стандартів етичної поведінки та професіоналізму протягом усього процесу планування та документування»¹⁸⁶. Тому особлива увага приділяється саме стандартизації процесу досудового розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень, зокрема, стосовно:

- визначення обсягу та змісту обставин, які підлягають доказуванню;
- окресленню особливостей отримання (збирання) інформації про можливі випадки вчинення вказаних кримінальних правопорушень,

---

¹⁸⁵ Дуфенюк О. Розслідування воєнних злочинів в Україні: виклики, стандарти, інновації. *Baltic Journal of Legal and Social Science*. 2022. No. 1. P. 54. DOI: <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-1-6>.

¹⁸⁶ Керівництво з базових стандартів розслідування для документування міжнародних злочинів в Україні. Травень 2023 // Global Rights Compliance : сайт. URL: <https://globalrightscpliance.com/wp-content/uploads/2023/05/КЕРІВНИЦТВО-З-БАЗОВИХ-СТАНДАРТІВ-РОЗСЛІДУВАННЯ-ДЛЯ-ДОКУМЕНТУВАННЯ-МІЖНАРОДНИХ-ЗЛОЧИНІВ-В-УКРАЇНІ.pdf>.

початку досудового розслідування, визначення та проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій;

- алгоритмізації дій працівників органу досудового розслідування та інших органів і підрозділів на кожному з етапів розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень;

- аргументації для процесуальних рішень;

- визначення процесуальних інструментів отримання та фіксації інформації¹⁸⁷ тощо.

Ураховуючи той факт, що документування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень здійснюється в межах їх досудового розслідування, важливими є питання про виокремлення особливостей:

- початку досудового розслідування окреслених кримінальних правопорушень; повідомлення про підозру;

- прийняття процесуальних рішень, зокрема щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження, зупинення та закінчення досудового розслідування;

- здійснення спеціального досудового розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень;

- міжнародного співробітництва під час розслідування виокремленого різновиду кримінальних правопорушень.

Названі особливості зумовлені багатьма чинниками:

- нормативно-правовою регламентацією переліку воєнних злочинів і порядку їх документування не тільки на національному, а й на міжнародному рівні;

- властивостями кримінально-правової та криміналістичної характеристик воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень;

- резонансністю досліджуваних складів кримінальних правопорушень;

- межами доказування в цій категорії кримінальних проваджень;

- здійсненням досудового розслідування в умовах війни та дії правового режиму воєнного стану;

---

¹⁸⁷ Там само; Стандарти розслідування воєнних злочинів. Незаконне позбавлення волі та катування : метод. рек. / М. І. Пашковський, Є. О. Крапивін, В. В. Яворська та ін. Київ, 2023. 104 с. URL: https://justgroup.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/standart-rozsliduvannya_katuvannya.pdf.

- створенням спеціалізованих підрозділів у структурі правоохоронних органів, які займаються виключно документуванням і розслідуванням воєнних злочинів;

- підслідністю розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень;

- великою кількістю кримінальних проваджень, а також великим обсягом інформації, яку потрібно зафіксувати під час здійснення досудового розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень;

- здійсненням досудового розслідування в умовах, небезпечних для життя та здоров'я особи (наприклад, під час артилерійських обстрілів та/чи ракетних бомбардувань або їх загрози, в умовах мінної небезпеки, загрози нападу з боку диверсійно-розвідувальних груп та/чи військовослужбовців держави-агресора тощо);

- відсутністю можливості своєчасного фіксування та дослідження слідової й іншої доказової інформації через перебування окремих територій України під окупацією;

- великою кількістю внутрішньо переміщених осіб, а також осіб, які знайшли прихисток за кордоном;

- використанням нових методів і засобів документування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень (наприклад, 3D-сканерів, мобільних ДНК-лабораторій, обладнання для ДНК-аналізу кісткової тканини, наданих міжнародними партнерами¹⁸⁸ та ін.);

- розробленням стандартів розслідування воєнних злочинів;

- необхідністю співпрацювати з міжнародними, зокрема правоохоронними та судовими організаціями, а також правоохоронними та судовими органами інших держав, зокрема країн – членів Європейського Союзу.

Знання перерахованих вище особливостей досудового розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень, а також їх урахування правоохоронними органами у своїй професійній діяльності дасть змогу:

- по-перше, вчасно виявити всі факти вчинення окреслених протиправних діянь,

- по-друге, підвищити ефективність досудового розслідування та пришвидшити притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності.

---

¹⁸⁸ Matola V. Ukraine: International Support for War Crimes Investigations // Institute for War & Peace Reporting : сайт. 14.02.2023. URL: <https://iwpr.net/global-voices/ukraine-international-support-war-crimes-investigations>.

Говорячи про воєнні злочини та пов'язані з війною кримінальні правопорушення, важливо усвідомлювати, що одним із першочергових завдань, яке поставлене перед правоохоронними органами, є виявлення всіх епізодів указаної кримінальної протиправної діяльності. З цією метою потрібно здійснювати постійний моніторинг у відкритих джерелах, відвідувати компактні місця проживання внутрішньо переміщених осіб для виявлення незадокументованих жертв з подальшим інтерв'юванням¹⁸⁹ тощо. Бо тільки своєчасні й якісні фіксація та документування фактів учинення воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень дозволять отримати достатні для початку досудового розслідування дані.

Початок досудового розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень є реалізацією засади публічності в кримінальному провадженні, відповідно до якої «прокурор, слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за винятком випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила»¹⁹⁰. Більше того, згідно з ч. 4 ст. 214 КПК України «слідчий, прокурор, інша службова особа, уповноважена на прийняття та реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, зобов'язані прийняти та зареєструвати таку заяву чи повідомлення. Відмова у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається»¹⁹¹.

Досудове розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень розпочинається з підстав і у порядку, визначеному статтями 214, 615 КПК України. Зокрема, досудове розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень розпочинається з моменту внесення відомостей про обставини, що можуть свідчити про їх учинення, до ЄРДР. Обов'язок розпочати

---

¹⁸⁹ Документування воєнних злочинів: новий проект ЕЦПЛ // Експертний центр з прав людини : сайт. 20.12.2022. URL: <https://ecpl.com.ua/news/21449/>.

¹⁹⁰ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

¹⁹¹ Там само.

досудове розслідування покладається на слідчого, дізнавача, прокурора. Підставами для внесення відомостей про обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, є подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або самостійне їх виявлення прокурором, дізнавачем, слідчим з будь-якого джерела. При цьому названі суб'єкти зобов'язані розпочати досудове розслідування негайно, але не пізніше 24 годин після отримання відомостей про вчинення воєнного злочину і/чи пов'язаних з війною кримінальних правопорушень. Проте у випадку введення правового режиму воєнного стану та за відсутності технічної можливості доступу до ЄРДР, досудове розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень розпочинається з моменту винесення дізнавачем, слідчим, прокурором постанови про початок досудового розслідування. Водночас відомості, що підлягають внесенню до ЄРДР, вносяться до нього за першої можливості¹⁹². Більш детально особливості початку досудового розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень розглянемо нижче.

Підставами початку досудового розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень відповідно до ч. 1 ст. 214 КПК України є заява, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або самостійне виявлення слідчим, дізнавачем, прокурором з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення¹⁹³. До речі, заяви та повідомлення про кримінальні правопорушення можуть подаватися як в усній, так і письмовій формах в один із способів:

- на особистому прийомі;
- засобами поштового, телеграфного або факсимільного зв'язку;
- за допомогою спеціальної телефонної лінії;
- через офіційний вебсайт правоохоронного органу;
- засобами електронного зв'язку.

Підставою початку досудового розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень є не будь-які заяви та повідомлення про кримінальні правопорушення, а ті, які прийняті та зареєстровані належним чином і уповноваженим суб'єктом. Зокрема, відповідно до ч. 4 ст. 214 КПК України обов'язок прийняття та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальні правопорушення покладається на слідчого, прокурора, іншу службу

---

¹⁹² Там само.

¹⁹³ Там само.

особу, уповноважену на прийняття та реєстрацію таких заяв чи повідомлень¹⁹⁴.

Порядок прийняття, реєстрації та реагування на заяви чи повідомлення про кримінальні правопорушення закріплюється відомчими підзаконними нормативно-правовими актами, а саме:

– Інструкцією про порядок приймання, реєстрації та розгляду в Службі безпеки України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення, затвердженою наказом Центрального управління Служби безпеки України від 16 листопада 2012 р. № 515¹⁹⁵;

– Порядком ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події, затвердженим наказом Міністерства внутрішніх справ України від 8 лютого 2019 р. № 100¹⁹⁶;

– Інструкцією з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України, затвердженою наказом Міністерства внутрішніх справ України від 27 квітня 2020 р. № 357¹⁹⁷;

– Інструкцією про порядок приймання, реєстрації та розгляду заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення у центральному апараті Державного бюро розслідувань, затвердженою наказом Державного бюро розслідувань від 28 грудня 2021 р. № 726¹⁹⁸;

---

¹⁹⁴ Там само.

¹⁹⁵ Інструкція про порядок приймання, реєстрації та розгляду в Службі безпеки України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення : затв. наказом Центр. управління Служби безпеки України від 16.11.2012 № 515 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2022-12>.

¹⁹⁶ Порядок ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події : затв. наказом МВС України від 08.02.2019 № 100 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19>.

¹⁹⁷ Інструкція з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України : затв. наказом МВС України від 27.04.2020 № 357 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20>.

¹⁹⁸ Інструкція про порядок приймання, реєстрації та розгляду заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення у центральному апараті Державного бюро розслідувань : затв. наказом Держ. бюро розслідувань від 28.12.2021 № 726 // Державне бюро розслідувань : офіц. сайт. URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/diyalnist/npa/nakaz-vid-28.12.2021-n726.pdf>.

– Порядком роботи спеціальної телефонної лінії у центральному апараті та територіальних управліннях Державного бюро розслідувань, затвердженим наказом Державного бюро розслідувань від 19 вересня 2022 р. № 473¹⁹⁹;

– Інструкцією про порядок розгляду звернень громадян та організації особистого прийому громадян у центральному апараті та територіальних управліннях Державного бюро розслідувань, затвердженою наказом Державного бюро розслідувань від 20 травня 2021 р. № 314²⁰⁰;

– Інструкцією про порядок розгляду звернень громадян, повідомлень, поданих в порядку законів України «Про запобігання корупції» та «Про Національне антикорупційне бюро України», заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення або необґрунтовані акти, депутатських запитів, звернень і вимог народних депутатів України, адвокатських запитів у Національному антикорупційному бюро України та його територіальних управліннях, затвердженою наказом Національного антикорупційного бюро України від 29 грудня 2020 р. № 141²⁰¹;

– Порядком роботи спеціальної телефонної лінії Національного антикорупційного бюро України, затвердженим наказом Національного антикорупційного бюро України від 21 травня 2021 р. № 67²⁰²;

---

¹⁹⁹ Порядок роботи спеціальної телефонної лінії у центральному апараті та територіальних управліннях Державного бюро розслідувань : затв. наказом Держ. бюро розслідувань від 19.09.2022 № 473 // Державне бюро розслідувань : офіц. сайт. URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/diyalnist/pravovi-zasadi/nakaz-n-473-vid-19.09.2022.PDF>.

²⁰⁰ Інструкція про порядок розгляду звернень громадян та організації особистого прийому громадян у центральному апараті та територіальних управліннях Державного бюро розслідувань : затв. наказом Держ. бюро розслідувань від 20.05.2021 № 314 // Державне бюро розслідувань : офіц. сайт. URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/documents/nakaz-314.pdf>.

²⁰¹ Інструкція про порядок розгляду звернень громадян, повідомлень, поданих в порядку законів України «Про запобігання корупції» та «Про Національне антикорупційне бюро України», заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення або необґрунтовані акти, депутатських запитів, звернень і вимог народних депутатів України, адвокатських запитів у Національному антикорупційному бюро України та його територіальних управліннях : затв. наказом Нац. антикорупц. бюро України від 29.12.2020 № 141 // Національне антикорупційне бюро України : офіц. сайт. URL: <https://nabu.gov.ua/site/assets/files/28479/instrukciya.pdf>.

²⁰² Порядок роботи спеціальної телефонної лінії Національного антикорупційного бюро України : затв. наказом Нац. антикорупц. бюро України від 21.05.2021 № 67 // Національне антикорупційне бюро України : офіц. сайт.

– Інструкцією про порядок розгляду звернень і запитів та особистого прийому громадян в органах прокуратури України, затвердженою наказом Генерального прокурора від 6 серпня 2020 р. № 363²⁰³;

– Інструкцією про порядок приймання, реєстрації та розгляду заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, віднесені законом до підслідності Бюро економічної безпеки України, затвердженою наказом Бюро економічної безпеки України від 23 березня 2022 р. № 58²⁰⁴.

З аналізу наведених вище нормативно-правових актів бачимо, що у випадку прийняття усної заяви (повідомлення) про кримінальне правопорушення уповноваженою службовою особою складається протокол прийняття заяви про кримінальне правопорушення. При цьому всі отримані заяви та повідомлення про кримінальні правопорушення (письмові й усні) підлягають обов'язковій реєстрації.

Наприклад, в органах (підрозділах) поліції «уповноважена службова особа на лицьовому боці письмових заяв (повідомлень), протоколів прийняття заяв про кримінальне правопорушення та іншу подію, рапортів поліцейських проставляє штамп реєстрації заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події»²⁰⁵. Такі заяви та повідомлення реєструються в інформаційно-телекомунікаційній системі «Інформаційний портал Національної поліції України» (далі – ІТС ІПНП) або журнали єдиного обліку заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події (далі – журнали ЄО). Якщо заяви (повідомлення) про кримінальне правопорушення подані до Державного бюро розслідувань, Бюро економічної безпеки України (далі – БЕБ), вони реєструються у Журналі реєстрації заяв і повідомлень про

URL: https://nabu.gov.ua/sites/default/files/page_uploads/09.01/67_zvedenyu_nakaz_no67_vid_21.05.2021_telefon_liniya.pdf.

²⁰³ Інструкція про порядок розгляду звернень і запитів та особистого прийому громадян в органах прокуратури України : затв. наказом Ген. прокурора від 06.08.2020 № 363 // Генеральна прокуратура України : офіц. сайт. URL: <https://bit.ly/3KwIKR5>.

²⁰⁴ Інструкція про порядок приймання, реєстрації та розгляду заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, віднесені законом до підслідності Бюро економічної безпеки України : затв. наказом Бюро економ. безпеки України від 23.03.2022 № 58 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0472-22>.

²⁰⁵ Порядок ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події : затв. наказом МВС України від 08.02.2019 № 100 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19>.

кримінальні правопорушення, що ведеться в системі електронного документообігу²⁰⁶.

У випадку самостійного виявлення з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення воєнного злочину та/чи пов'язаного з війною кримінального правопорушення:

1) поліцейським: «невідкладно, але не пізніше 24 годин рапортом доповідає про це керівникові органу (підрозділу) поліції або особі, яка виконує його обов'язки. За рішенням керівника органу (підрозділу) поліції або особи, яка виконує його обов'язки, відомості про виявлене кримінальне правопорушення уповноважена службова особа реєструє в ІТС ІПНП (журналі ЄО в разі тимчасової відсутності технічних можливостей унесення таких відомостей до ІТС ІПНП) та невідкладно, але не пізніше 24 годин реєстрації передаються:

– до органу досудового розслідування для внесення відповідних відомостей до ЄРДР або передання цих відомостей до органів (підрозділів) поліції нижчого рівня та їх внесення до ЄРДР;

– у міжрегіональних територіальних органах поліції та їх територіальних (відокремлених) підрозділах – до органів (підрозділів) поліції, на території обслуговування яких сталася така подія, для прийняття відповідних рішень та внесення до ЄРДР»²⁰⁷;

2) слідчим Служби безпеки України: «складається рапорт про виявлене кримінальне правопорушення. Рапорт реєструється як підготовлений документ у встановленому СБУ порядку. Після реєстрації рапорт невідкладно доповідається керівнику слідчого підрозділу. До рапорту додаються матеріали, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення»²⁰⁸;

---

²⁰⁶ Інструкція про порядок приймання, реєстрації та розгляду заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення у центральному апараті Державного бюро розслідувань : наказ Держ. бюро розслідувань від 28.12.2021 № 726 // Державне бюро розслідувань : офіц. сайт. URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/diyalnist/npa/nakaz-vid-28.12.2021-n726.pdf>; Інструкція про порядок приймання, реєстрації та розгляду заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, віднесені законом до підслідності Бюро економічної безпеки України : затв. наказом Бюро економ. безпеки України від 23.03.2022 № 58 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0472-22>.

²⁰⁷ Порядок ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події : затв. наказом МВС України від 08.02.2019 № 100 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19>.

²⁰⁸ Інструкція про порядок приймання, реєстрації та розгляду в Службі безпеки України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення :

3) працівником слідчого чи оперативного підрозділу Державного бюро розслідувань (далі – ДБР): «складається службова (доповідна) записка (рапорт) про виявлене кримінальне правопорушення. Службова (довідна) записка (рапорт) невідкладно подається керівнику (начальнику) слідчого підрозділу або керівнику оперативного підрозділу. До службової (довідної) записки (рапорту) можуть бути додані матеріали, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення»²⁰⁹;

4) детективом, службовою (посадовою) особою іншого підрозділу БЕБ: «складається повідомлення (рапорт) про виявлене кримінальне правопорушення. Повідомлення (рапорт) про виявлене кримінальне правопорушення реєструється в структурному підрозділі, на який покладено функції організаційно-розпорядчого забезпечення, та невідкладно передається для розгляду керівнику відповідного підрозділу детективів, згідно з функціональними обов'язками. До повідомлення (рапорту) про виявлене кримінальне правопорушення можуть бути додані матеріали, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення, які формуються у справу»²¹⁰.

Датою подання заяви (повідомлення) про воєнний злочин і/чи пов'язане з війною кримінальне правопорушення до правоохоронного органу вважається дата її реєстрації у визначеному законодавством порядку. Саме від цієї дати здійснюється відлік установленого законодавцем строку «негайно, але не пізніше 24 годин» для внесення відомостей до ЄРДР або винесення постанови про початок досудового розслідування за умов, визначених у п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України.

Звертаємо увагу, що «КПК не передбачає вимоги дотримання правил підслідності при внесенні відомостей до ЄРДР. Стаття 214

затв. наказом Центр. управління Служби безпеки України від 16.11.2012 № 515 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2022-12>.

²⁰⁹ Інструкція про порядок приймання, реєстрації та розгляду заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення у центральному апараті Державного бюро розслідувань : затв. наказом Держ. бюро розслідувань від 28.12.2021 № 726 // Державне бюро розслідувань : офіц. сайт. URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/diyalnist/npa/nakaz-vid-28.12.2021-n726.pdf>.

²¹⁰ Інструкція про порядок приймання, реєстрації та розгляду заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, віднесені законом до підслідності Бюро економічної безпеки України : затв. наказом Бюро економ. безпеки України від 23.03.2022 № 58 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0472-22>.

КПК не містить вимоги про дотримання при внесенні відомостей до ЄРДР правил підслідності і вказівки на можливість не вносити відомості, якщо кримінальне правопорушення не підслідне органу»²¹¹.

Ще однією особливістю підстав початку досудового розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень є те, що ними можуть бути «не будь-які прийняті та зареєстровані заяви, повідомлення, а лише ті з них, в яких містяться достатні дані, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, за наслідками чого слідчий, прокурор приймає рішення про початок досудового розслідування шляхом внесення відповідних відомостей до ЄРДР»²¹². З наведеного видно, що «анонімна заява не реєструється як підстава для відкриття кримінального провадження, а лише є підставою для перевірки викладеної в ній інформації, після чого відомості до ЄРДР може бути внесено за рапортом працівника поліції, який встановив наявність ознак кримінального правопорушення згідно з інформацією, що міститься у заяві чи повідомленні»²¹³.

Звертаємо увагу, що «законодавство України не передбачає особливих вимог або певної форми щодо складання заяви про вчинення кримінального правопорушення. Обов'язково у заяві мають міститися конкретні відомості про вчинення злочину та прохання особи вжити невідкладні дії щодо реєстрації цієї заяви в ЄРДР та початку досудового розслідування. Фактично рапорт слідчого є заявою про вчинення кримінального правопорушення, з якого цілком вбачаються конкретні відомості про вчинення протиправних дій»²¹⁴. Утім відповідно до п. 2 гл. 1 розд. II Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення «відомості про кримінальне правопорушення, викладені у заяві, повідомленні чи виявлені з іншого джерела, повинні відповідати вимогам пункту 4

---

²¹¹ Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 24.05.2021 : справа № 640/5023/19, провадження № 51-2917кмо20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97286253>.

²¹² Постанова Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 30.09.2021 : справа № 556/450/18, провадження № 51-4229км20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100109396>.

²¹³ Там само.

²¹⁴ Постанова Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 04.04.2023 : справа № 572/1684/19, провадження № 51-3040км20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110055057>.

частини п'ятої статті 214 КПК України, зокрема мати короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення»²¹⁵.

*Момент початку досудового розслідування щодо воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень збігається з моментом внесення до ЄРДР відомостей, які можуть свідчити про ці кримінальні правопорушення*²¹⁶, а за умов, передбачених п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України, – з моментом винесення постанови про початок досудового розслідування. У випадку, якщо матеріали досудових розслідувань щодо воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень були виділені в окреме провадження чи об'єднані в одне провадження, момент початку досудового розслідування визначається відповідно до ч. 7 ст. 217 КПК України, а саме: «днем початку досудового розслідування у провадженні, виділеному в окреме провадження, є день, коли було розпочато розслідування, з якого виділено окремі матеріали, а у провадженні, в якому об'єднані матеріали кількох досудових розслідувань, – день початку розслідування того провадження, яке розпочалося раніше»²¹⁷.

Звертаємо увагу, що здійснення досудового розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень до або без його початку, а саме – внесення відомостей до ЄРДР чи винесення постанови про початок досудового розслідування (ч. 2 ст. 214, п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України), не допускається і тягне за собою встановлену законом відповідальність. Винятком є випадки, визначені в ч. 3 ст. 214 КПК України. Зокрема, у невідкладних випадках до внесення відомостей до ЄРДР чи винесення постанови про початок досудового розслідування допускається проведення огляду місця події. Проте після завершення проведення вказаної слідчої (розшукової) дії відомості невідкладно вносяться до ЄРДР або за умов, визначених

---

²¹⁵ Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення : затв. наказом Офісу Ген. прокурора від 17.08.2023 № 23 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20>.

²¹⁶ Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 11.04.2023 : справа № 201/3571/20, провадження № 51-4364км21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110339375>.

²¹⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

у п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України, невідкладно приймається постанова про початок досудового розслідування²¹⁸.

Крім того, для з'ясування обставин учинення кримінального проступку, зокрема, передбаченого частинами 1 і 2 ст. 111¹, ч. 1 ст. 2012 КК України²¹⁹, до внесення відомостей до ЄРДР законодавець дозволяє:

- відібрати пояснення;
- провести медичне освідування;
- отримати висновок спеціаліста і зняти показання технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису;
- вилучити знаряддя і засоби вчинення кримінального проступку, речі і документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку, або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей²²⁰.

Суб'єкти, уповноважені починати досудове розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень:

- прокурор (ч. 1 ст. 25, п. 1 ч. 2 ст. 36, ч. 1 ст. 214, п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України);
- слідчий (ч. 1 ст. 25, п. 1 ч. 2 ст. 40, ч. 1 ст. 214, п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України);
- дізнавач (п. 1 ч. 2 ст. 401, ч. 1 ст. 214, п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України).

Перелік відомостей, що вносяться до ЄРДР, наведений у ч. 5 ст. 214 КПК України та в п. 1 гл. 2 розд. I Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення²²¹. У випадку початку досудового розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень за умов і у порядку, визначених у п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України, слідчий, дізнавач, прокурор рішення про початок досудового розслідування приймають у формі відповідної постанови, яка «виготовляється на офіційному

---

²¹⁸ Там само.

²¹⁹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

²²⁰ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

²²¹ Там само; Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення : затв. наказом Офісу Ген. прокурора від 17.08.2023 № 231 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20>.

бланку та підписується службовою особою, яка прийняла відповідне процесуальне рішення»²²². При цьому *постанова про початок досудового розслідування* (курсив наш. – О. П.) повинна бути мотивованою, містити відомості, визначені в ч. 5 ст. 214 КПК України, а також указівку на неможливість внесення інформації до ЄРДР²²³. Окрім того, *постанова про початок досудового розслідування* повинна відповідати вимогам до структури та змісту постанови слідчого, дізнавача, прокурора, зазначеним у ч. 5 ст. 110 КПК України.

Звертаємо увагу, що:

– слідчий, дізнавач, прокурор згідно з ч. 1 ст. 214 КПК України через 24 години з моменту внесення відомостей про вчинення воєнного злочину/пов'язаного з війною кримінального правопорушення, зобов'язаний надати заявнику витяг з ЄРДР²²⁴;

– відповідно до ч. 6 ст. 214 КПК України «слідчий, дізнавач невідкладно у письмовій формі повідомляє керівника органу прокуратури про початок досудового розслідування, підставу початку досудового розслідування та інші відомості, передбачені частиною п'ятою цієї статті»²²⁵;

– у випадку внесення відомостей про вчинення воєнного злочину/пов'язаного з війною кримінального правопорушення до ЄРДР прокурором, останній «зобов'язаний протягом п'яти робочих днів з дня внесення таких відомостей з дотриманням правил підслідності передати наявні у нього матеріали до відповідного органу досудового розслідування та доручити проведення досудового розслідування»²²⁶ (ч. 7 ст. 214 КПК України).

Призначення прокурора у кримінальному провадженні про воєнні злочини та пов'язані з війною кримінальні правопорушення. Про початок досудового розслідування досліджуваних кримінальних правопорушень негайно повідомляється керівник органу прокуратури. Він визначає прокурора, який буде здійснювати у конкретному кримінальному провадженні повноваження прокурора, передбачені

---

²²² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

²²³ Кравчук О., Бондаренко М. Досудове розслідування воєнних злочинів // Вектор прав людини : сайт. URL: <https://hrvector.org/podiyi/22-03-09-w-s-a>.

²²⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

²²⁵ Там само.

²²⁶ Там само.

ст. 36 КПК України. Враховуючи специфіку воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень, а також зумовлені нею особливості здійснення їх досудового розслідування, «керівник органу прокуратури може визначити групу прокурорів, які здійснюватимуть повноваження прокурорів у конкретному кримінальному провадженні, а також старшого прокурора такої групи, який керуватиме діями інших прокурорів»²²⁷.

«За змістом статей 36, 37, 110 КПК рішення про призначення (визначення) прокурора, який здійснюватиме повноваження прокурора у конкретному кримінальному провадженні, та у разі необхідності групи прокурорів, які здійснюватимуть повноваження прокурорів у конкретному кримінальному провадженні, обов'язково повинно прийматись у формі постанови, яка має міститись у матеріалах досудового розслідування для підтвердження факту наявності повноважень. Така постанова має відповідати передбаченим КПК вимогам до процесуального рішення в формі постанови, у тому числі бути підписаною службовою особою, яка її прийняла. Відсутність зазначеної постанови в матеріалах досудового розслідування або її неподписання керівником відповідного органу прокуратури обумовлює недопустимість доказів, зібраних під час досудового розслідування, як таких, що зібрані під наглядом і процесуальним керівництвом прокурора (прокурорів), який не мав на те законних повноважень»²²⁸.

Підслідність у кримінальних провадженнях про воєнні злочини та пов'язані з війною кримінальні правопорушення. При визначенні органу, що здійснюватиме досудове розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень, застосовуються правила підслідності, передбачені ст. 216 КПК України. Як зазначає з цього приводу Верховний Суд, «законодавець, розподіливши кримінальні правопорушення в межах підслідності різних органів досудового розслідування, виходив із презумпції, що саме цей орган здатний здійснити належне досудове розслідування кримінальних проваджень щодо зазначеного переліку кримінальних правопорушень: у силу характеристик кримінального правопорушення, організаційних можливостей органу, звичаїв, потреб у спеціалізації тощо. <...> досудове розслідування має здійснюватися із дотриманням правил підслідності.

---

²²⁷ Там само.

²²⁸ Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 22.02.2021 : справа № 754/7061/15, провадження № 51-4584кмо18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95139651>.

Адже стратегічна мета інституту підслідності полягає в забезпеченні права особи на об'єктивне й неупереджене розслідування, і як результат гарантування передбаченого Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод права особи на справедливий суд»²²⁹.

Згідно з ч. 2 ст. 216 КПК України досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтями 110, 111, 111¹, 111², 114, 114¹, 114², 435¹, 436², 438, 447 КК України, здійснюють слідчі органів безпеки. Досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених частинами четвертими статей 185–187, 189, 191, ст. 201² КК України, здійснюють слідчі органів Національної поліції, у разі якщо досудове розслідування таких кримінальних правопорушень не віднесено до підслідності ДБР, БЕБ, Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ). Досудове розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень здійснюють слідчі органів ДБР у випадку їх учинення особами, зазначеними в пп. 1, 2 ч. 4 ст. 216 КПК України. Досудове розслідування пов'язаних з війною кримінальних правопорушень, передбачених ч. 4 ст. 191 КК України, за наявності хоча б однієї з умов, зазначених у пп. 1, 2 ч. 5 ст. 216 КПК України, здійснюють детективи НАБУ. Детективи органів БЕБ здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ч. 4 ст. 191 КК України, у випадках, передбачених пп. 2, 3 ч. 3 ст. 216 КПК України, якщо досудове розслідування таких кримінальних правопорушень не віднесено до підслідності ДБР чи НАБУ. Досудове розслідування у формі дізнання кримінальних правопорушень, пов'язаних з війною, відповідно до ч. 11 ст. 216 КПК України, здійснюють підрозділи дізнання або уповноважені особи інших підрозділів органу досудового розслідування, визначеного за правилами підслідності, передбачених ст. 216 КПК України²³⁰.

Отже, наочно підслідність у кримінальних провадженнях про воєнні злочини та пов'язані з війною кримінальні правопорушення можна продемонструвати у вигляді наведеної табл. 5.

---

²²⁹ Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 24.05.2021 : справа № 640/5023/19, провадження № 51-2917кмо20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97286253>.

²³⁰ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

Таблиця 5

**Підслідність у кримінальних провадженнях про воєнні злочини
та пов'язані з війною кримінальні правопорушення**

<i>Назва органу досудового роз- слідування</i>	<i>Склади криміналь- них правопорушень, віднесені до підслід- ності органу досудо- вого розслідування</i>	<i>Примітки</i>
Органи безпеки (СБУ)	Статті 110, 111, 111 ¹ , 111 ² , 114, 114 ¹ , 114 ² , 435 ¹ , 436 ² , 438, 447 КК України	
ДБР	Статті 110, 111, 111 ¹ , 111 ² , 114, 114 ¹ , 114 ² , ч. 4 статті 185–187, 189, 191, ст. 201 ² , 435 ¹ , 436 ² , 438, 447 КК України	Якщо кримінальне правопорушення вчинено особами, за- значеними в пп. 1, 2 ч. 4 ст. 216 КПК Укра- їни
БЕБ	Частина 4 ст. 191 КК України	1) У випадках, перед- бачених пп. 2, 3 ч. 3 ст. 216 КПК Укра- їни; 2) якщо досудове роз- слідування таких кримінальних пра- вoporушень не від- несено до підслідно- сті ДБР чи НАБУ
НАБУ	Частина 4 ст. 191 КК України	За наявності хоча б однієї з умов, зазна- чених у пп. 1, 2 ч. 5 ст. 216 КПК України
Національна по- ліція	Частина 4 статей 185– 187, 189, 191, ст. 201 ² КК України	Якщо досудове розс- лідування таких кримінальних пра- вoporушень не від- несено до підслідно- сті ДБР, БЕБ, НАБУ

Місцем проведення досудового розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень згідно з ч. 1 ст. 218 КПК України є орган досудового розслідування, «під юрисдикцією якого знаходиться місце вчинення кримінального правопорушення». Проте у випадку вчинення досліджуваної категорії кримінальних правопорушень за межами України чи якщо місце їх учинення невідоме, місце проведення досудового розслідування визначає прокурор. При цьому враховуються «місця виявлення ознак кримінального правопорушення, місця перебування підозрюваного чи більшості свідків, місця закінчення кримінального правопорушення або настання його наслідків тощо»²³¹.

Звертаємо увагу, що обов'язок вирішення питання про визначення іншої підслідності покладається на прокурора. Процесуальне рішення про визначення підслідності приймається прокурором у формі відповідної постанови в таких випадках:

– за результатами розгляду письмового повідомлення слідчого про обставини, які можуть свідчити про кримінальне правопорушення, розслідування якого не віднесене до його компетенції – протягом десяти днів з дня його отримання за умови підтвердження наведених у ньому обставин;

– у разі самостійного встановлення обставин, що свідчать про необхідність визначення іншої підслідності, – протягом десяти днів з дня встановлення таких обставин²³².

Наголошуємо, що у кримінальних провадженнях про воєнні злочини та пов'язані з війною кримінальні правопорушення відповідно до ч. 5 ст. 36 КПК України «Генеральний прокурор (особа, яка виконує його обов'язки), керівник обласної прокуратури, їх перші заступники та заступники своєю вмотивованою постановою мають право доручити здійснення досудового розслідування (курсив наш. – О. П.) будь-якого кримінального правопорушення іншому органу досудового розслідування, у тому числі слідчому підрозділу вищого рівня в межах одного органу, у разі неефективного досудового розслідування або за наявності об'єктивних обставин, що унеможливають функціонування відповідного органу досудового розслідування чи здійсненням ним досудового розслідування в умовах воєнного стану»²³³.

---

²³¹ Там само.

²³² Там само.

²³³ Там само.

При цьому належна правова процедура реалізації Генеральним прокурором, керівником обласної прокуратури, їх першими заступниками та заступниками повноважень, передбачених ч. 5 ст. 36 КПК України, відповідно до висновку Верховного Суду містить такі елементи:

а) належний суб'єкт (Генеральний прокурор, керівник обласної прокуратури, їх перші заступники та заступники);

б) оцінка досудового розслідування як неефективного або встановлення наявності об'єктивних обставин, що унеможливають функціонування відповідного органу досудового розслідування чи здійснення ним досудового розслідування в умовах воєнного стану;

в) відображення такої оцінки чи наявності об'єктивних обставин стану у відповідному процесуальному рішенні – постанові;

г) вмотивованість такої постанови²³⁴.

«Наслідком недотримання цієї процедури як складового елемента принципу верховенства права є визнання доказів, одержаних у ході досудового розслідування, недопустимими на підставі ст. 86, п. 2 ч. 3 ст. 87 КПК як таких, що зібрані (отримані) неуповноваженими особами (органом) у конкретному кримінальному провадженні, з порушенням встановленого законом порядку. <...> У кожному конкретному випадку наявність таких підстав має бути обґрунтована у відповідному процесуальному рішенні – постанові Генерального прокурора, керівника обласної прокуратури, їх перших заступників та заступників про доручення здійснення досудового розслідування кримінального правопорушення іншому органу досудового розслідування, яка має відповідати вимогам ст. 110 КПК, у тому числі бути вмотивованою, надавати обґрунтоване пояснення щодо фактичних та юридичних підстав прийнятого рішення. Постанова про доручення досудового розслідування іншому органу досудового розслідування, її обґрунтування та вмотивування має бути предметом дослідження суду в кожному кримінальному провадженні, яке здійснюється з урахуванням його конкретних обставин. Результати такого дослідження утворюють підстави для подальшої оцінки отриманих у результаті проведеного досудового розслідування доказів з точки зору допустимості»²³⁵.

---

²³⁴ Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 24.05.2021 : справа № 640/5023/19, провадження № 51-2917кмо20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97286253>.

²³⁵ Там само.

Визначення слідчого (дознавача), який здійснюватиме досудове розслідування воєнних злочинів і/чи пов'язаних з війною кримінальних правопорушень:

1) згідно з п. 1 ч. 2 ст. 39, ч. 1 ст. 214 КПК України слідчий, який здійснюватиме досудове розслідування воєнних і пов'язаних з війною злочинів, визначається керівником органу досудового розслідування. Відповідно до ч. 4 ст. 38 КПК України досудове слідство воєнних і пов'язаних з війною злочинів можуть здійснювати як слідчі одноособово, так і в складі слідчих груп. У випадках здійснення досудового розслідування слідчою групою керівник органу досудового розслідування уповноважений визначати старшого слідчої групи, який керуватиме діями інших слідчих. Окрім того, «керівник органу досудового розслідування під час дії воєнного стану має право своєю вмотивованою постановою, погодженою з керівниками відповідних органів досудового розслідування, утворювати міжвідомчі слідчі групи та визначати у їх складі старшого слідчого, який керуватиме діями інших слідчих»²³⁶ (ч. 4 ст. 39 КПК України). «Процесуальне рішення про призначення (визначення) групи слідчих, які здійснюватимуть досудове розслідування у конкретному кримінальному провадженні, про визначення старшого цієї групи, який керуватиме діями інших слідчих, повинно бути прийнято у формі постанови. Таке процесуальне рішення необхідно долучати до матеріалів досудового розслідування для підтвердження наявності повноважень слідчих, які здійснюють досудове розслідування. <...> Відсутність такого процесуального рішення в матеріалах кримінального провадження обумовлює недопустимість доказів, зібраних під час досудового розслідування, як таких, що зібрані неуповноваженою на те особою»²³⁷;

2) згідно з п. 1 ч. 2 ст. 39¹, ч. 1 ст. 214, ч. 1 ст. 298 КПК України дізнавач, який здійснюватиме досудове розслідування пов'язаних з війною кримінальних проступків, визначається керівником органу дізнання, а у випадку відсутності підрозділу дізнання – керівником органу досудового розслідування²³⁸.

---

²³⁶ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

²³⁷ Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 04.10.2021 : справа № 724/86/20, провадження № 51-1353кмо21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100214751>.

²³⁸ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

Передача матеріалів та відомостей іншому органу досудового розслідування (дівання) або за місцем проведення досудового розслідування:

1. Передусім зазначимо, що на початку досудового розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень слідчий перевіряє наявність вже розпочатих досудових розслідувань щодо того самого кримінального правопорушення. У випадку, якщо кримінальне провадження щодо того самого кримінального правопорушення розпочато іншим слідчим органу досудового розслідування чи слідчим іншого органу досудового розслідування, слідчий повинен виконати такий алгоритм дій:

- передати наявні в нього матеріали та відомості слідчому, котрий здійснює досудове розслідування;
- повідомити про це прокурора, потерпілого або заявника;
- внести відповідні відомості до ЄРДР²³⁹.

2. У разі встановлення під час досудового слідства воєнних і пов'язаних з війною злочинів, що особа вчинила кримінальний проступок за відсутності в її діях складу злочину, слідчий за погодженням із прокурором з урахуванням підслідності надсилає матеріали кримінального провадження керівнику органу дівання²⁴⁰.

3. У разі встановлення під час здійснення дівання пов'язаних з війною кримінальних проступків, що особа вчинила злочин, дівавач за погодженням із прокурором з урахуванням підслідності надсилає матеріали кримінального провадження керівнику органу досудового розслідування²⁴¹.

Звертаємо увагу, що відомості про призначення слідчого, дівавача (уповноваженої особи іншого підрозділу), процесуального керівника, прийняття до провадження (при фактичному отриманні матеріалів кримінального провадження) вносяться до ЄРДР невідкладно, а відомості про передачу матеріалів та відомостей іншому органу досудового розслідування, дівання або за місцем проведення досудового розслідування – протягом 24 годин з моменту прийняття відповідних процесуальних рішень²⁴².

---

²³⁹ Там само.

²⁴⁰ Там само.

²⁴¹ Там само.

²⁴² Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення : затв. наказом Офісу Ген. прокурора від 17.08.2023 № 231 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20>.

Наголошуємо, що витяг з ЄРДР «не може замінити процесуального рішення <...> у кримінальному провадженні»²⁴³, оскільки «не є кримінальним процесуальним рішенням, яке породжує зазначені правові наслідки в конкретному кримінальному провадженні»²⁴⁴. Відповідно у кримінальних провадженнях про воєнні злочини та пов'язані з війською кримінальні правопорушення витяг з ЄРДР не може замінити постанови про призначення (визначення) прокурора або групи прокурорів, які здійснюватимуть повноваження прокурорів у конкретному кримінальному провадженні; постанови про призначення груп слідчих; постанови про визначення підслідності тощо.

Як приклад, у вирокі Подільського районного суду м. Києва від 15.06.2023, за результатами розгляду кримінального провадження № 202101100000040, було встановлено, що:

«...На підтвердження підстав розпочати досудове розслідування стороною обвинувачення було надано суду відповідні заяви про вчинення кримінального правопорушення, у тому числі передбаченого ч. 1 ст. 438 КК України, із долученими матеріалами та витяги з ЄРДР від цієї ж дати. Суд бере до уваги надані стороною обвинувачення постанови про визначення підслідності, постанови про створення слідчої групи, постанови про призначення групи прокурорів та про подальшу зміну її складу, що впливає на допустимість зібраних під час досудового розслідування доказів. Наведені процесуальні документи не є доказами у розумінні підтвердження обставин вчиненого злочину, але приймаються судом, оскільки свідчать про дотримання вимог процесуального закону як щодо підстав розпочати досудове розслідування, так і дотримання вимог щодо його проведення. <...> Допустимість доказів визначають як їх правову придатність для використання у кримінальному процесі як аргументів у доказуванні, зокрема у тому, що фактичні дані як докази отримані уповноваженим на те суб'єктом – у чому суд міг пересвідчитися через надані постанови про визначення підслідності, про призначення груп слідчих та прокурорів»²⁴⁵.

---

²⁴³ Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 04.10.2021 : справа № 724/86/20, провадження № 51-1353кмо21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100214751>.

²⁴⁴ Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 22.02.2021 : справа № 754/7061/15, провадження № 51-4584кмо18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95139651>.

²⁴⁵ Вирок Подільського районного суду м. Києва від 15.06.2023 : справа № 758/16427/21, провадження № 1-кп/758/422/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111764865>.

Ще одним прикладом є кримінальне провадження № 42021010000000005, у якому на підтвердження вимог процесуального закону щодо підстав розпочати досудове розслідування та його проведення стороною обвинувачення було надано суду:

«– повідомлення начальника Департаменту захисту національної державності Служби безпеки України прокуратурі АР Крим та м. Севастополя від 16.02.2021 про виявлення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 438 КК України, із долученими матеріалами для вирішення питання щодо внесення відомостей до ЄРДР. З повідомлення вбачається, що Департаментом в ході проведення контррозвідувальних та оперативно-розшукових заходів отримано інформацію щодо фактів примусового призову цивільного населення України, яке проживає на тимчасово окупованій території України – АР Крим та м. Севастополь, на строкову військову службу до Збройних сил РФ та пропаганду добровільного вступу на строкову військову службу до ЗС РФ. Також ними було встановлено, що т. зв. “військовим комісаром м. Феодосія та Кіровського району “Республіки Крим” є громадянин РФ – ОСОБА_4, ІНФОРМАЦІЯ_2, зареєстрований за адресою: АДРЕСА_1”. Згідно з наявними матеріалами ОСОБА_4 був призначений на вказану посаду 28.05.2020 та перебуває на ній до теперішнього часу, службу у цьому військовому комісаріаті розпочав з 2018 року. Перебуваючи на посаді т. зв. “ІНФОРМАЦІЯ_4” ОСОБА_4, керуючись федеральним законом від 28.03.1998 № 53-ФЗ “Про військовий обов’язок та військову службу” та іншими нормативно-правовими актами країни окупанта (РФ), здійснює примусовий призов цивільного населення України, яке проживає на тимчасово окупованій території України – АР Крим та м. Феодосія, на строкову військову службу до Збройних Сил РФ та пропагує добровільний вступ на військову службу до ЗС РФ. Додатком є акт огляду наявних в мережі Інтернет матеріалів стосовно т. зв. “ІНФОРМАЦІЯ_4”, громадянина РФ ОСОБА_4, ІНФОРМАЦІЯ_2, що містить також 22 знімки екрану (скріншотів);

– витяг з ЄРДР за № 42021010000000005 від 16.02.2021 з короткого викладу обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення вбачається, що згідно з повідомленням ДЗНД СБУ органами окупаційної влади на тимчасово окупованій території України – АР Крим вчиняються дії спрямовані на примушування мешканців тимчасово окупованої території до служби у військових формуваннях РФ, зокрема, такі дії вчиняються т. зв. “військовим комісаром м. Феодосія та Кіровського району Республіки Крим” ОСОБА_4, ІНФОРМАЦІЯ_2. Підставою внесення відомостей до ЄРДР вказано як матеріали правоохоронних та контролюючих державних органів про виявлення фактів вчинення чи підготовки до вчинення кримінальних правопорушень;

– *постанова про визначення підслідності від 01.03.2021, вине-сена заступником Генерального прокурора, якою підслідність визна-чено за слідчими Головного управління Служби безпеки України в Ав-тономній Республіці Крим (з дислокацією у м. Херсон);*

– *постанови про призначення групи прокурорів у цьому криміна-льному провадженні від 17.02.2021, 16.03.2021, постанова про заміну групи прокурорів від 31.05.2021, від 07.10.2022;*

– *постанова про створення слідчої групи від 28.05.2022»²⁴⁶.*

Отже, досудове розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень розпочинається з підстав і у порядку, визначеному статтями 214, 615 КПК України. Особливості початку досудового розслідування вказаних кримінальних правопо-рушень обумовлені низкою чинників, основними з яких є: властиво-сті їх кримінально-правової та криміналістичної характеристик; здійснення досудового розслідування в умовах війни та дії право-вого режиму воєнного стану; створення та функціонування спеціалі-зованих підрозділів у структурі правоохоронних органів, які займа-ються виключно документуванням і розслідуванням воєнних злочи-нів; підслідність розслідування досліджуваної категорії криміналь-них правопорушень та ін.

2.2. ОСОБЛИВОСТІ ПРИЙНЯТТЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ РІШЕНЬ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ І ПОВ'ЯЗАНИХ З ВІЙНОЮ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

2.2.1. Прийняття рішень щодо застосування запобіжних заходів

Процесуальному порядку застосування запобіжних заходів при-свячено положення гл. 18 розд. II КПК України, а також положення інших статей КПК України, які закріплюють особливості щодо засто-сування запобіжних заходів відносно певної категорії осіб, статус яких обумовлено віком, психічним станом, або під час екстрадиції чи співробітництва з Міжнародним кримінальним судом (статті 493, 508, 582, 583, 584, 628, 629). Під час застосування запобіжних заходів у ході досудового розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з вій-ною кримінальних правопорушень слід керуватись саме окресле-ними нормативними положеннями.

---

²⁴⁶ Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 24.04.2023 : справа № 753/14148/21, провадження № 1-кп/753/624/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110409601>.

У цьому підрозділі буде окреслено:

- 1) загальні правила застосування запобіжних заходів, які діють під час розслідування як воєнних злочинів, так і інших видів кримінальних правопорушень;
- 2) процесуальні особливості застосування запобіжних заходів під час розслідування воєнних злочинів та інших кримінальних правопорушень.

Загальні правила застосування запобіжних заходів, які діють як під час розслідування воєнних злочинів, так і інших видів кримінальних правопорушень

Відповідно до ч. 4 ст. 176 КПК України під час досудового розслідування запобіжні заходи застосовуються слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, або за клопотанням прокурора. Під час дії воєнного стану запобіжні заходи згідно з чинними положеннями ст. 615 КПК України також обираються слідчим суддею. З ретроспективної точки зору важливим буде відмітити, що порядок обрання запобіжних заходів під час дії воєнного стану декілька разів змінювався. Так, згідно з положеннями п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України (в редакції Закону України від 3 березня 2022 р. № 2111-IX²⁴⁷) повноваження щодо обрання тримання під вартою було делеговано прокуророві. Водночас у науковців і практиків виникали логічні питання щодо легітимності таких законодавчих положень, а також припущення, що такі зміни порушують баланс інтересів та негативно впливають на ефективність забезпечення права на справедливий суд²⁴⁸. У подальшому (згідно із Законом України від 27 липня 2022 р. № 2462-IX²⁴⁹) прокурора було позбавлено права обирати тримання

---

²⁴⁷ Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про попереднє ув'язнення» щодо додаткового регулювання забезпечення діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану : Закон України від 03.03.2022 № 2111-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2111-20>.

²⁴⁸ Михайленко В. Кримінальні провадження в умовах воєнного стану // YouTube : сайт. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=1ndCSjUdL9c>; Ознаки звуження прав підозрюваних озвучили в НАУ // Закон і Бізнес : сайт. 25.04.2022. URL: https://zib.com.ua/ua/151245-oznaki_zvuzhennya_prav_pidozryvanih_ozvuchili_v_naau.html; Штика В. Війна дозволяє Україні не виконувати ЄКПЛ // ЛІГА.net : сайт. 30.04.2022 URL: <https://blog.liga.net/user/vshtyka/article/44628>.

²⁴⁹ Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення окремих положень досудового розслідування в

під вартою, залишивши йому повноваження щодо застосування інших заходів забезпечення кримінального провадження. Відповідно сьогодні запобіжні заходи в умовах дії воєнного стану обираються слідчим суддею в загальному порядку.

У ст. 177 КПК України прямо визначено *мету та підстави застосування запобіжних заходів*. Ураховуючи положення ч. 1 ст. 177 КПК України, можна визначити, що законодавцем передбачено дві форми реалізації мети застосування запобіжного заходу: 1) є забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим, засудженим покладених на нього процесуальних обов'язків; 2) запобігання спробам можливої неправомірної поведінки підозрюваного, обвинуваченого, засудженого під час кримінального провадження. Зауважимо, що метою запобіжного заходу є не карна функція, а забезпечувальна, тобто до підозрюваного, обвинуваченого може бути застосований такий вид запобіжного заходу, який би, з одного боку, повною мірою забезпечив запобігання ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, а з іншого – сприяв дотриманню основоположного права людини на свободу та особисту недоторканність.

У положеннях ч. 2 ст. 177 КПК України виокремлено підстави застосування запобіжних заходів. Першою підставою є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення. Другою – наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК України. Формулювання, яке міститься у КПК України, свідчить про необхідність встановлення одразу двох підстав для застосування запобіжних заходів.

Ризиком у контексті кримінального провадження є певний ступінь можливості, що особа вдасться до вчинків, які будуть перешкоджати досудовому розслідуванню та судовому розгляду або створять загрозу суспільству. При визначенні ризиків закон не вимагає неспростованих доказів того, що підозрюваний однозначно, поза будь-яким сумнівом, здійснюватиме відповідні дії, однак вимагає обґрунтування, що він має реальну спроможність їх здійснити під час вирішення питання про застосування запобіжного заходу або в майбутньому²⁵⁰. Слід

умовах воєнного стану : Закон України від 27.07.2022 № 2462-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2462-20>.

²⁵⁰ Ухвала Заводського районного суду м. Миколаєва від 31.05.2023 : справа № 487/2947/23, провадження № 1-кс/487/1430/23 // Єдиний державний реєстр судових розслідувань. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111306309>.

зауважити, що роз'яснення змісту ризиків неправомірної поведінки підозрюваного, обвинуваченого доволі детально представлено в рішеннях ЄСПЛ. Ураховуючи те, що застосування європейських стандартів під час обрання запобіжних заходів у кримінальному провадженні позитивно вплине на їх обрання, а також на представлення України як правової держави, яка використовує ці стандарти навіть в умовах війни, необхідним є врахування практики ЄСПЛ при обранні запобіжних заходів. Детальний аналіз щодо обґрунтування ризиків з огляду на практику ЄСПЛ здійснено у науковій літературі²⁵¹.

Слід звернути увагу, що доводячи необхідність застосування запобіжних заходів у кримінальних провадженнях про воєнні злочини слідчий суддя, на виконання п. 2 ч. 1 ст. 196 КПК України, повинен у відповідній ухвалі зазначити відомості про обставини, які свідчать про існування ризиків, передбачених ст. 177 КПК України. Цілком імовірно, що у кримінальному провадженні наявні одразу декілька ризиків. Відповідно слідчий суддя під час їх оцінювання має спиратися на конкретні фактичні дані, що містяться у кримінальному провадженні. За відсутності ризиків неправомірної поведінки підозрюваного, навіть за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні воєнного злочину, достатніх підстав для застосування запобіжного заходу немає. Про дотримання окреслених законодавчих вимог свідчить аналіз судової практики. Наприклад:

*Ухвалою слідчого судді Заводського районного суду міста Миколаєва від 10 липня 2023 р. до особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 438 КК України, обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. В обґрунтування прийнятого рішення слідчий суддя вказав на **наявність обґрунтованої підозри** у вчиненні особою кримінального правопорушення та ризиків. Так, підозрюваний, «будучи призначеним окупаційною владою на посаду голови незаконно сформованої, так званої “Новокаховської військово-цивільної адміністрації”, усвідомлюючи обставини, що вказують на існування збройного конфлікту між Україною та рф, і вчинення ним діяння у зв'язку з цим конфліктом, тобто приймаючи участь у збройному конфлікті на боці рф, віддав наказ на незаконне затримання (незаконне ув'язнення) потерпілого, що є грубим порушенням ст. 147 Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949, ратифікованої Указом Президії*

---

²⁵¹ Фоміна Т. Г. Обґрунтування ризику переховування від органів досудового розслідування та/або суду під час застосування запобіжних заходів крізь призму практики ЄСПЛ. *Судова та слідча практика в Україні*. 2018. № 6. С. 126–130.

Верховної Ради Української РСР "Про ратифікацію Женевських конвенцій від 12.08.1949 про захист жертв війни" від 03.07.1954 та ч. 2 ст. 51 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 08.06.1977 року, щодо заборони нападів на цивільних осіб». Крім того, слідчий суддя прийшов до переконання про доведення прокурором **існування ризиків**, передбачених пп. 1, 3, 5 ч. 1 ст. 177 КПК України, «оскільки особа обгрунтовано підозрюється у вчиненні особливо тяжкого злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до дванадцяти років, на даний час переховується від органів досудового розслідування на тимчасово окупованій території України. Оскільки підозрюваний призначений окупаційною владою на посаду голови незаконно сформованої, так званої "Новокаховської військово-цивільної адміністрації", тобто приймає участь у збройному конфлікті на боці РФ, то існує обгрунтований ризик вчинення ним іншого кримінального правопорушення чи продовження кримінального правопорушення у якому він підозрюється»²⁵².

Ухвалою слідчого судді Заводського районного суду міста Миколаєва від 31 травня 2023 р. до особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 28, ч. 1 ст. 438 КК України, обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. В обгрунтування прийнятого рішення слідчий суддя вказав на **наявність обгрунтованої підозри** у вчиненні особою кримінального правопорушення та ризиків. Так, «починаючи з 24.02.2022, підозрюваний, будучи військовослужбовцем загону спеціального радіозв'язку третьої окремої гвардійської ордену Суворова бригади спеціального призначення, реалізуючи протиправний наказ іншого підозрюваного у цьому кримінальному провадженні, а також невстановлених осіб з числа керівного складу збройних формувань, силових структур, органів окупаційної влади Російської Федерації, діючи за попередньою змовою з військовослужбовцями Російської Федерації, а також громадянами України, які добровільно зайняли посади в незаконних правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території Херсонської області з метою реалізації єдиного злочинного умислу, спрямованого на придушення будь-яких проявів незгоди з політикою окупаційної влади та усунення перешкод у реалізації заздалегідь запланованих намірів на тимчасово окупованій території Херсонської області, у тому числі в місті Херсон, здійснював жорстоке поводження з цивільним населенням, нелегальне ув'язнення, застосування фізичного насильства та катувань (тортур) відносно цивільних осіб, зокрема відшукування

---

²⁵² Ухвала Заводського районного суду м. Миколаєва від 10.07.2023 : справа № 487/3894/23, провадження № 1-кк/487/2097/23 // Єдиний державний реєстр судових розслідувань. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112195629>.

та затримання громадян України, противників окупаційної влади, позасудові репресії над ними, катування (тортури) з метою отримання інформації про проукраїнське населення, примушування їх до співпраці з окупаційною владою».

*Крім того, слідчий суддя прийшов до переконання про доведення прокурором **існування ризиків**, передбачених пп. 1, 3, 5 ч. 1 ст. 177 КПК України. «Переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду: враховуючи, що підозрюваний вчинив особливо тяжкий злочин, санкція за який передбачає позбавлення волі на строк від восьми до дванадцяти років, з метою уникнення кримінальної відповідальності останній може й надалі переховуватися від органів досудового розслідування та суду, а у випадку доведення його вини у вчиненні кримінальних правопорушень, підозрюваному загрожує реальне позбавлення волі. Наразі підозрюваний переховується від органів досудового розслідування, прокуратури та суду, вільно пересувається окупованими РФ територіями України, а саме лівобережною частиною Херсонської області, звідки має можливість безперешкодно потрапити до території країни-агресора РФ, у тому числі з метою ухилення від кримінальної відповідальності за скоєний злочин. Незаконно впливати на свідків та/або потерпілих у кримінальному провадженні: орган досудового розслідування вважає, що підозрюваний, зважаючи на посаду, яку він займає – військовослужбовець загону спеціального радіозв'язку третьої окремої гвардійської ордену Суворова бригади спеціального призначення, може за допомогою погроз застосування фізичного насильства чи вбивства впливати на свідків, потерпілих чи їх родичів (враховуючи, що деякі потерпілі раніше затримувались на території м. Херсон та Херсонської області, деякі і на цей час утримуються в місцях несвободи на тимчасово окупованій території Херсонської області) з метою схилити останніх до надання неправдивих показів або взагалі в подальшому відмовитись від них. Вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється: орган досудового розслідування вважає, підозрюваний має можливість продовжувати вчиняти такі ж кримінальні правопорушення чи інші, оскільки він є військовослужбовцем загону спеціального радіозв'язку третьої окремої гвардійської ордену Суворова бригади спеціального призначення, тобто перебуває в незаконному збройному формуванні, сфери діяльності якої розповсюджувались на окупованій території Херсонської області (враховуючи, що ця територія продовжує знаходитись під окупацією). Окрім цього, підозрюваний зареєстрований за адресою (адреса_1), та в будь-який час може вийхати на територію Російської Федерації»²⁵³.*

---

²⁵³ Ухвала Заводського районного суду м. Миколаєва від 31.05.2023 : справа № 487/2947/23, провадження № 1-кс/487/1430/23 // Єдиний державний

Процесуальні особливості застосування запобіжних заходів під час розслідування воєнних злочинів та інших видів кримінальних правопорушень

Ураховуючи необхідність синхронізації кримінальної процесуальної діяльності з воєнними реаліями, законодавець протягом 2022–2023 рр. неодноразово вносив зміни до КПК України, якими, зокрема, передбачив певні особливості у порядку застосування запобіжних заходів, обумовлені:

а) складом кримінального правопорушення, в якому підозрюється, обвинувачується особа (частини 6, 8 ст. 176, ч. 4 ст. 183 КПК України);

б) процесуальним статусом підозрюваного (ст. 201¹ КПК України);

в) дією правового режиму воєнного стану (статті 615, 616 КПК України);

г) співробітництвом з Міжнародним кримінальним судом (статті 628, 629, 631 КПК України).

Далі розглянемо кожен особливості більш детально.

Особливості застосування запобіжних заходів, обумовлені складом кримінального правопорушення, в якому підозрюється, обвинувачується особа. Окреслену особливість передбачено у ч. 6 та у ч. 8 ст. 176 КПК України та запроваджено двома законами: 1) Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки» від 14 квітня 2022 р. № 2198-IX²⁵⁴ (із змінами, внесеними згідно із законами від 16 серпня 2022 р. № 2531²⁵⁵ та від

реєстр судових розслідувань. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111306309>.

²⁵⁴ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки : Закон України від 14.04.2022 № 2198-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20>.

²⁵⁵ Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо обрання запобіжного заходу до військовослужбовців, які вчинили військові злочини під час дії воєнного стану : Закон України від 16.08.2022 № 2531-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2531-20>.

21 березня 2023 р. № 2997-IX²⁵⁶); 2) Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо обрання запобіжного заходу до військовослужбовців, які вчинили військові злочини під час дії воєнного стану» від 16 серпня 2022 р. № 2531²⁵⁷ (із змінами, внесеними згідно із Законом від 1 грудня 2022 р. № 2810-IX²⁵⁸).

У положеннях ч. 6 ст. 176 КПК України нормативно врегульовано обрання запобіжного заходу виключно у вигляді тримання під вартою особам, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109–114², 258–258⁶, 260, 261, 437–442 КК України. Враховуючи виокремлені у розділі 1 цього посібника певні склади кримінальних правопорушень, безальтернативне обрання тримання під вартою передбачено до осіб, які підозрюються, обвинувачуються у вчиненні таких воєнних та пов'язаних з війною кримінальних правопорушень:

- ст. 110 КК України («Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України»);
- ст. 111 КК України («Державна зрада»);
- ст. 111¹ КК України («Колабораційна діяльність»);
- ст. 111² КК України («Пособництво державі-агресору»);
- ст. 113 КК України («Диверсія»);
- ст. 114 КК України («Шпигунство»);
- ст. 114¹ КК України («Перешкодження законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань»);

---

²⁵⁶ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Додаткового протоколу до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму, а також до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення боротьби з тероризмом : Закон України від 21.03.2023 № 2997-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2997-20>.

²⁵⁷ Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо обрання запобіжного заходу до військовослужбовців, які вчинили військові злочини під час дії воєнного стану : Закон України від 16.08.2022 № 2531-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2531-20>.

²⁵⁸ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо закриття кримінального провадження у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння : Закон України від 01.12.2022 № 2810-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2810-20>.

– ст. 114² КК України («Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану»);

– ст. 438 КК України («Порушення законів та звичаїв війни»).

Представники законодавчої ініціативи обґрунтували, що метою змін, зокрема, є запобігання безпідставним та немотивованим рішенням суду щодо обрання стосовно осіб, які вчинили злочини проти національної і громадської безпеки, запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою²⁵⁹.

Виключне обрання тримання під вартою також передбачено до військовослужбовців, які вчинили військові злочини під час дії воєнного стану. Таке положення закріплене у ч. 8 ст. 176 КПК України та поширюється на злочини, передбачені статтями 402–205, 407, 408, 429 КК України. Для обґрунтування необхідності прийняття окремих законодавчих положень народні депутати вказали те, що «військовий злочин, вчинений військовослужбовцем під час дії правового режиму воєнного стану, свідчить про максимальний ступінь суспільно небезпечного діяння, а отже, до такого військовослужбовця може бути застосовано виключно запобіжний захід – тримання під вартою»²⁶⁰.

Отже, через встановлене нормативне регулювання обрання запобіжного заходу в умовах воєнного стану особам, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні перерахованих вище злочинів, слідчий суддя, суд, зваживши відповідні ризики, обставини конкретної справи, не може застосувати до вказаних осіб інший, більш м'який, ніж тримання під вартою, запобіжний захід. Відповідно запобіжним заходом щодо таких осіб передбачено виключно тримання під вартою, що

---

²⁵⁹ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливості застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки»: від 21.03.2022 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1247318>.

²⁶⁰ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України (щодо обрання запобіжного заходу до військовослужбовців, які вчинили військові злочини під час дії воєнного стану)»: 03.06.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1339013>.

обґрунтовано на законодавчому рівні кваліфікацією злочину, у вчиненні якого вони підозрюються чи обвинувачуються, та дією правового режиму воєнного стану.

Зауважимо, що це не перша законодавча спроба визначити перелік злочинів, при розслідуванні яких дозволяється або забороняється застосування тримання під вартою. Схожі нормативні приписи були закріплені у ч. 5 ст. 176 КПК України (на сьогодні вона виключена із Кодексу). Ними також встановлювалось безальтернативне обрання тримання під вартою до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні окремих злочинів проти основ національної безпеки України та громадської безпеки. Різниця у положеннях ч. 5 та ч. 6 ст. 176 КПК України полягає у визначенні періоду, протягом якого застосовуються відповідні положення (під час дії воєнного стану), а також додаткові склади злочинів, при розслідуванні яких передбачається обрання виключно тримання під вартою. Водночас положення ч. 5 ст. 176 КПК України були визнані такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними) (рішення Конституційного Суду України від 25 червня 2019 р. № 7-р/2019²⁶¹).

Із аналізу ч. 2 ст. 29 Конституції України вбачається, що винятків стосовно підстав застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою немає. У ст. 64 Основного Закону України встановлено, що в умовах воєнного або надзвичайного стану не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені, зокрема, ст. 29 Конституції України. Це свідчить про те, що знову постає питання щодо визнання положень про безальтернативне тримання під вартою (на сьогодні це положення ч. 6 та ч. 8 ст. 176 КПК України) конституційними або неконституційними.

Зауважимо, що на вказане Рішення є дві окремі думки суддів Конституційного Суду України, які фактично свідчать про неоднозначність підходів щодо безальтернативного тримання під вартою. Зокрема, в окремій думці судді Конституційного Суду України Первомайського О. О. вказано, що «Легітимною метою внесення змін до ст. 176 КПК України (її доповнення частиною п'ятою) у даному випадку та в цей історичний період, є суспільна необхідність у захисті

---

²⁶¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Ковтун Марини Анатоліївни, Савченко Надії Вікторівни, Костоглодова Ігоря Дмитровича, Чорнобука Валерія Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини п'ятої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України : від 25.06.2019 № 7-р/2019 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-19>.

суверенітету і територіальної цілісності України (ч. 1 ст. 17 Конституції України) та забезпеченні державної (національної) безпеки (ч. 2 ст. 17 Конституції України). У свою чергу, легітимними засобами для досягнення вказаної мети мали бути б визначені, зокрема, кримінально-процесуальні інститути, у тому числі запобіжні заходи, що можуть бути використані під час розслідування злочинів, об'єкт посягання яких пов'язаний із захистом суверенітету й територіальної цілісності України та забезпеченням державної (національної) безпеки»²⁶².

Окреслене питання також перебуває під увагою науковців-практиків, які доволі часто обґрунтовують протилежну до вищевказаної позиції, а саме щодо неконституційності законодавчих положень, які закріплюють безальтернативне тримання під вартою, зокрема щодо військовослужбовців²⁶³, до підозрюваних за колабораціонізм²⁶⁴.

В аспекті викладеного варто звернутись до практики ЄСПЛ. Так, Страсбурзький суд у своїх рішеннях уже неодноразово наголошував на необхідності під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою розглядати можливість застосування інших (альтернативних) запобіжних заходів («Харченко проти України» (*Kharchenko v. Ukraine*), § 80²⁶⁵; «Хайредінов проти України» (*Khayredinov v. Ukraine*), § 29, 31²⁶⁶).

---

²⁶² Окрема думка судді Конституційного Суду України Первомайського О. О. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Ковтун Марини Анатоліївни, Савченко Надії Вікторівни, Костоглодова Ігоря Дмитровича, Чорнобука Валерія Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини п'ятої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України : від 25.06.2019 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na07d710-19>.

²⁶³ Тримання під вартою: чи є альтернатива для військових злочинців? // Юридична Газета online : сайт. 07.02.2023. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/sferi-praktiki/viyskove-pravo/-trimannya-pid-vartoyu-chi-e-alternativa-dlya-viyskovih-zlochiviv.html>.

²⁶⁴ Котельва К. Запобіжний захід для підозрюваних у колабораціонізмі: чи вистачить слідчих ізоляторів? // Українська Гельсінська спілка з прав людини : сайт. 17.12.2022. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/zapobizhnyy-zakhid-dlia-pidozriuvanykh-u-kolaboratsionizmi-chy-vystachyt-slidchikh-izoliatoriv/>.

²⁶⁵ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Харченко проти України» (Заява № 40107/02) : від 10.02.2011 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_662.

²⁶⁶ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Хайредінов проти України» (Заява № 38717/04) : від 14.10.2010 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_665.

Водночас слід навести й інші рішення ЄСПЛ, які певною мірою можна покласти в обґрунтування обрання тримання під вартою, і, зокрема, за воєнні та/або військові злочини. Так, у п. 51 рішення ЄСПЛ у справі «Летельє проти Франції» (*Letellier v. France*) від 26 червня 1991 р. цього рішення йдеться про те, що деякі злочини унаслідок їх особливої тяжкості і суспільної реакції на них можуть призвести до порушення громадського порядку, що може виправдати тримання під вартою, принаймні тимчасово. У виняткових випадках цей чинник може бути враховано, зважаючи на цілі Конвенції, принаймні тією мірою, якою національне законодавство визнає поняття порушення громадського порядку, викликаного злочиним. Однак цю підставу можна вважати відповідною і достатньою лише за умови, що вона ґрунтується на фактах, які свідчать про те, що звільнення обвинуваченого насправді призведе до порушень громадського порядку. Крім того, тримання під вартою вважається законним лише доти, поки існує загроза порушення громадського порядку. Строк тримання під вартою не повинен бути продовжений лише через очікування призначення покарання у вигляді позбавлення волі у вирокі («Летельє проти Франції» (*Letellier v. France*), § 51²⁶⁷). Схожі висновки є в інших рішеннях («І. А. проти Франції» (*I. A. v. France*), § 104 СПЛ сформулював і ²⁶⁸; «Прансип проти Монако» (*Prencipe v. Monaco*), § 79²⁶⁹; «Тирон проти Румунії» (*Tiron v. Romania*), §§ 41–42²⁷⁰). У національній судовій практиці окреслене рішення ЄСПЛ доволі часто слідчі судді, суди використовують для обґрунтування рішення безальтернативного обрання тримання під вартою за воєнні злочини²⁷¹.

---

²⁶⁷ Case of *Letellier v. France* (Application no. 12369/86) : Judgment of the European Court of Human Rights from 26 June 1991 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57678>.

²⁶⁸ Case of *I.A. v. France* (Application no. 1/1998/904/1116) : Judgment of the European Court of Human Rights from 23 September 1998 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-58237>.

²⁶⁹ Case of *Prencipe v. Monaco* (Application no. 43376/06) : Judgment of the European Court of Human Rights from 16 July 2009 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-93630>.

²⁷⁰ Case of *Tiron v. Romania* (Application no. 17689/03) : Judgment of the European Court of Human Rights from 7 July 2009 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-92077>.

²⁷¹ Ухвала Київського районного суду м. Харкова від 18.07.2023 : справа № 953/5872/23, провадження № 1-кс/953/5450/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/112339572>; Ухвала Ірпінського міського суду Київської області від 10.04.2023 : справа

В іншому рішенні ЄСПЛ зазначив, що захист громадського порядку має особливо важливе значення у справах, що стосуються тяжких злочинів проти основних прав людини, як-от військові злочини проти цивільного населення («Міланкович і Брошняк проти Хорватії» (*Milanković and Bošnjak v. Croatia*)²⁷², § 154)²⁷³.

З огляду на вищевикладене, слід визнати, що питання безальтернативного тримання під вартою є непростим та таким, що викликає різні погляди як науковців, так і практиків. Автору, з огляду на положення статей 29, 64 Конституції України, конституційних засад кримінального провадження верховенства права (ст. 8 Конституції України, ст. 8 КПК України), законності (ч. 2 ст. 19 Конституції України, ст. 9 КПК України), рішення Конституційного Суду України № 7-р/2019 від 25 червня 2019 р., складно підтримати законодавця щодо запровадження безальтернативного обрання тримання під вартою в умовах воєнного стану особам, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109–114², 258–258⁶, 260, 261, 437–442 КК України, а також до військовослужбовців, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 402–405, 407, 408, 429 КК України. Хоча ці законодавчі зміни обумовлено насамперед підвищеною суспільною небезпекою вказаних кримінальних правопорушень, вчинених під час дії воєнного стану в Україні, також слід брати до уваги й інші аргументи. Зокрема, згідно зі ст. 176 КПК України запобіжні заходи можуть застосовуватися або слідчим суддею (під час досудового розслідування та до початку підготовчого судового засідання), або судом (під час судового провадження). Під час дії правового режиму воєнного стану згідно з чинними законодавчими положеннями суб'єкт, уповноважений на прийняття рішення про застосування запобіжних заходів, не змінюється. Саме слідчий суддя, суд, ураховуючи наявність підстав для застосування запобіжних заходів (ст. 177 КПК України), обставин кримінального провадження (ст. 178 КПК України), обставин

№ 367/2115/23, провадження № 1-кп/367/650/2023 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110138880>.

²⁷² Case of *Milanković and Bošnjak v. Croatia* (Application no. 37762/12 and 23530/13) : Judgment of the European Court of Human Rights from 12 September 2016 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-162676>.

²⁷³ Посібник із застосування статті 5 Європейської конвенції з прав людини. Право на свободу та особисту недоторканність. Оновлено 31 грудня 2019 року // European Court of Human Rights : офіц. сайт. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_5_UKR.

які свідчать про недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризикам (п. 3 ч. 1 ст. 196 КПК України), уповноважений вирішити питання про застосування запобіжного заходу та прийняти одне з рішень, передбачене ст. 194 КПК України. Інакше, тобто у випадку законодавчого визначення певного виду запобіжного заходу, який має бути обраний щодо підозрюваних, обвинувачених за вчинення певних видів злочинів, йдеться про обмеження суддівської дискреції та про прийняття судом рішення формально, тобто на пряме виконання приписів частин 6, 8 ст. 176 КПК України. Дискреційні повноваження суду щодо обрання запобіжного заходу включають його повноваження *обирати між законними альтернативами* під час вирішення цього питання. Не є винятком, що здебільшого слідчий суддя, суд з урахуванням тяжкості кримінального правопорушення, загроз національній безпеці, інших обставин, прийме рішення саме про обрання найбільш суворого запобіжного заходу. Водночас, на нашу думку, таке рішення повинен прийняти слідчий суддя, суд, а не бути наперед для нього визначеним.

Ще одна особливість застосування запобіжних заходів, обумовлена складом кримінального правопорушення, закріплена в абз. 4 ч. 4 ст. 183 КПК України, згідно з якою під час дії воєнного стану слідчий суддя, суд при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, має право не визначити розмір застави у кримінальному провадженні щодо злочину, передбаченого статтями 109–114², 258–258⁶, 260, 261, 402–405, 407, 408, 429, 437–442 КК України. Зауважимо, що питання про визначення розміру застави або його невизначення є правом слідчого судді, суду.

Отже, урахуовуючи положення частин 6, 8 ст. 176, ч. 4 ст. 183 КПК України, при обранні запобіжного заходу особі, яка підозрюється або обвинувачується у визначених видах злочинів, національне законодавство надає слідчому судді, суду повноваження прийняти одне з рішень: а) обрати тримання під вартою без визначення розміру застави; б) обрати тримання під вартою з визначенням розміру застави; в) відмовити в обранні тримання під вартою, якщо немає підстав для її застосування та не вбачається необхідності позбавляти особу права на свободу.

Особливістю обрання запобіжних заходів під час досудового розслідування воєнних злочинів, зокрема передбачених ст. 438 КК України, є те, що розгляд клопотання слідчим суддею здебільшого здійснюється в порядку ч. 6 ст. 193 КПК України, тобто за відсутності підозрюваного, обвинуваченого. Такий порядок можливий у разі: 1) доведення прокурором наявності підстав, передбачених ст. 177

КПК України; 2) наявності достатніх підстав вважати, що підозрюваний, обвинувачений виїхав та/або перебуває на тимчасово окупованій території України, території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, та/або оголошений у міжнародний розшук.

Особливості застосування запобіжних заходів, обумовлені процесуальним статусом підозрюваного. Ескалація військових дій та збільшення кількості військовополонених після початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України викликала необхідність у врегулюванні правових відносин щодо можливості притягнення військовополонених до кримінальної відповідальності, а також унормування питання обміну підозрюваних, обвинувачених або засуджених осіб, які є військовополоненими. З метою врегулювання цього питання 28 липня 2022 р. було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених» № 2472-IX²⁷⁴. Зміни, внесені цим Законом, стосувались, зокрема, доповнення КПК України ст. 201¹ «Скасування запобіжного заходу».

Правом ініціювати питання про скасування запобіжного заходу наділений прокурор. Нормативні приписи ч. 1 ст. 201¹ КПК України щодо порядку звернення прокурора до слідчого судді, суду з клопотанням про скасування запобіжного заходу є відсильними до положень статей 132, 184 КПК України. Зміст клопотання про скасування запобіжного заходу у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого повинен відповідати загальним положенням, визначеним у ч. 1 ст. 184 КПК України.

Підставою для звернення прокурора до слідчого судді, суду з клопотанням про скасування запобіжного заходу є рішення уповноваженого органу про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого. Здійснення повноважень щодо забезпечення передачі військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення оборонців України, які перебували у полоні держави-

---

²⁷⁴ Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених : Закон України від 28.07.2022 № 2472-IX. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2472-20>.

агресора, покладається на Координаційний штаб з питань поведінки з військовополоненими (підп. 4 п. 4 Положення про Координаційний штаб з питань поведінки з військовополоненими, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 11 березня 2022 р. № 257²⁷⁵). Порядок здійснення передачі військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2022 р. № 441 (для службового користування)²⁷⁶.

Додатками до клопотання прокурора про скасування запобіжного заходу є: 1) матеріали, що підтверджують прийняття уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого; 2) письмова згода підозрюваного, обвинуваченого на проведення обміну як військовополоненого. До клопотання слід також додати витяг з Єдиного реєстру судових розслідувань щодо кримінального провадження (ч. 6 ст. 132 КПК України) та ухвалу слідчого судді, суду про обрання запобіжного заходу.

Надавати слідчому судді, суду рішення уповноваженого органу про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого закон не вимагає; це питання вирішується з урахуванням обставин, встановлених під час відповідного кримінального провадження. Прокурор повинен надати матеріали, що підтверджують прийняття цього рішення, наприклад, довідку про те, що підозрюваний, обвинувачений включений відповідним уповноваженим органом до списку для обміну як військовополонений. Щодо згоди підозрюваного, обвинуваченого на проведення обміну як військовополоненого законом вимог не встановлено, окрім як її письмової форми.

У випадку наявності в матеріалах, що підтверджують прийняття рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого, відомостей, що становлять державну таємницю, до участі у розгляді клопотання допускаються особи, які мають

---

²⁷⁵ Положення про Координаційний штаб з питань поведінки з військовополоненими : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 11.03.2022 № 257 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2022-п>.

²⁷⁶ Про затвердження Порядку здійснення передачі військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора : постанова Кабінету Міністрів України від 12.04.2022 № 441 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/441-2022-п>.

допуск до державної таємниці відповідної форми та яким надано доступ до конкретної секретної інформації (категорії секретної інформації) та її матеріальних носіїв.

Строк надання копій клопотання та доданих до нього матеріалів – не пізніше трьох годин до початку розгляду клопотання. Це нормативне положення узгоджується із загальними правилами щодо порядку застосування запобіжних заходів, закріпленими у ч. 2 ст. 184 КПК України.

У законі не передбачено, хто саме повинен вручити копію цього клопотання та доданих до нього матеріалів. Водночас, урахувуючи, що клопотання про скасування запобіжного заходу складає прокурор, вважаємо, що саме на нього покладається обов'язок вручити копію клопотання та доданих до нього матеріалів особі, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого.

У ч. 4 ст. 201¹ КПК України встановлено правило розгляду клопотання про скасування запобіжного заходу слідчим суддею, судом в день його надходження до суду. Серед обов'язкових учасників судового засідання законодавець визначив лише прокурора. Участь особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, при розгляді клопотання про скасування запобіжного заходу у положеннях ч. 4 ст. 201¹ КПК України не передбачена.

Частина 5 ст. 201¹ КПК України зобов'язує слідчого суддю, суд перевірити обставини, що підтверджують прийняття уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого та надання підозрюваним, обвинуваченим згоди на такий обмін. Перевірці підлягають матеріали, в яких відображено: а) обставини щодо набуття особою статусу підозрюваного, обвинуваченого; б) обставини про набуття особою статусу військовополоненого; в) рішення уповноваженого органу про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого; г) письмову згоду підозрюваного, обвинуваченого на проведення обміну як військовополоненого. Такі обставини відображені у клопотанні прокурора та у доданих до нього матеріалах.

За результатами розгляду клопотання слідчий суддя, суд виносить ухвалу про скасування запобіжного заходу та передачу особи під нагляд уповноваженого органу для організації та проведення її обміну як військовополоненого. Ці нормативні положення по суті не встановлюють можливості прийняти альтернативне судове рішення. Водночас, керуючись нормативним приписом (ч. 5 ст. 201¹

КПК України), що встановлює повноваження слідчого судді, суду прийняти судове рішення за результатами перевірки сукупності обставин, виправданим буде винесення ухвали про відмову у задоволенні клопотання про скасування запобіжного заходу у випадку відсутності підтвердження обставин про прийняття уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого та/або відсутності підтвердження надання підозрюваним, обвинуваченим згоди на такий обмін.

Зміст ухвали слідчого судді, суду про скасування запобіжного заходу законом не конкретизовано. Проте системний аналіз положень КПК України, зокрема статей 196, 201¹, 372, дозволив зробити висновок, що в ухвалі про скасування запобіжного заходу та передачу особи під нагляд уповноваженого органу для організації та проведення її обміну як військовополоненого повинно бути зазначено: 1) кримінальне правопорушення (його суть і правову кваліфікацію із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність), у якому підозрюється, обвинувачується особа; 2) рішення уповноваженого органу про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого; 3) відомості про надання підозрюваним, обвинуваченим згоди на обмін як військовополоненого; 4) запобіжний захід, що скасовується відносно особи, яка має процесуальний статус підозрюваного, обвинуваченого та яка включена відповідним уповноваженим органом до списку для обміну як військовополонений; 5) рішення про передачу особи під нагляд уповноваженого органу для організації та проведення її обміну.

Системний аналіз положень КПК України (статей 201¹, 309, ч. 2 ст. 392) дозволяє зробити висновок, що ухвала слідчого судді, суду про скасування запобіжного заходу оскарженню не підлягає.

Ураховуючи вимоги ч. 6 ст. 202 КПК України, слід визнати, що наслідком постановлення слідчим суддею, судом ухвали про скасування запобіжного заходу є: 1) негайне звільнення підозрюваного, обвинуваченого та 2) передання його під нагляд уповноваженому органу. Винятком є ситуація, коли в уповноваженій службовій особі місця ув'язнення, під вартою в якому перебуває така особа, відсутнє інше судове рішення, що набрало законної сили і прямо передбачає тримання цього підозрюваного, обвинуваченого під вартою.

Привертає увагу той факт, що згідно з вимогами ст. 201¹ КПК України участь особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про передачу для обміну як військовополоненого, під час розгляду клопотання про скасування запобіжного заходу є необов'язковою,

а отже, нормативна вимога щодо негайного звільнення такої особи викликає сумніви. Це пояснюється тим, що військовополонений може знаходитися у таборі або дільниці для тримання військовополонених, яка територіально віддалена від приміщення суду. Отже, малоймовірно, що звільнення такої особи відбуватиметься відразу після постановлення слідчим суддею, судом ухвали про скасування запобіжного заходу.

Згідно з вимогами ст. 20 Закону України «Про попереднє ув'язнення» дана особа звільняється начальником установи попереднього ув'язнення у день отримання ухвали слідчого судді, суду про скасування запобіжного заходу та передається під нагляд представникам уповноваженого органу, що відповідає за поведження з військовополоненими, для організації та проведення її обміну як військовополоненого²⁷⁷.

Поза межами правового регулювання залишилися питання законодавчого урегулювання наслідків скасування запобіжного заходу у випадку, коли обмін військовополоненого не здійснено. Для порівняння зауважимо, що у ст. 84¹ КК України «Звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого» унормоване питання щодо подальшого відбування покарання особи, якщо обмін такого засудженого не відбувся. Хоча така ситуація малоймовірна, вважаємо, що вона все ж таки повинна бути унормована на рівні кримінального процесуального законодавства²⁷⁸.

Особливості застосування запобіжних заходів, обумовлені дією правового режиму воєнного стану. Протягом 2022–2023 рр. розд. XI¹ КПК України «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану» піддавався неодноразовим змінам та трансформаціям, обумовленими необхідністю врахування воєнних реалій. Зокрема, щодо інституту запобіжних заходів змінювалися законодавчі положення щодо порядку обрання тримання під вартою та продовження його строку (п. 2 ч. 1 ст. 615, ч. 6 ст. 615 КПК України), процесуального порядку затримання (п. 6 ч. 1

---

²⁷⁷ Про попереднє ув'язнення : Закон України від 30.06.1993 № 3352-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12>.

²⁷⁸ Фоміна Т. Г. Скасування запобіжного заходу у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого: процесуальний порядок та проблемні питання. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2022. № 3. С. 194–205. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2022.3.18>.

ст. 615 КПК України), скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або зміна запобіжного заходу з інших підстав (ст. 616 КПК України). Окреслені зміни були детально проаналізовані на науковому рівні, зокрема авторами науково-практичного коментаря розділу XI¹ КПК України²⁷⁹, а також в інших дослідженнях І. В. Гловюк, В. А. Завтура²⁸⁰ В. М. Михайленка²⁸¹, Т. Лоскутової²⁸², Т. Г. Фоміної, В. В. Рогальської²⁸³ та ін.

Законодавчі зміни щодо порядку застосування запобіжних заходів не стільки обумовлені видами злочинів, скільки часом, у який вони обираються, тобто періодом воєнного стану, який діє в нашій державі з 24 лютого 2022 р. Водночас серед нормативних положень, які діють у період воєнного стану, можна виокремити деякі особливості, що стосуються злочинів, пов'язаних з війною. Зокрема, мова йде про скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації. Така можливість передбачена у ст. 616 КПК України.

---

²⁷⁹ Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану. Науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України (станом на 30 грудня 2022 р.) / І. Гловюк, О. Дроздов, Г. Тетерятник та ін. Дніпро ; Львів ; Одеса ; Харків, 2023. Вид. 4. 82 с.

²⁸⁰ Hloviuk I., Zavtura V. Кримінальне провадження в Україні в режимі воєнного стану // The Challenges and Opportunities in Law: Ukrainian Case under the Conditions of War / ed. by T. Davulis, L. Gaspareėnienė. Kraków, 2023. Pp. 517–633. DOI: <https://doi.org/10.12797/9788381388887.06>.

²⁸¹ Михайленко В. Еволюція судової практики у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану: запобіжні заходи // Юридична Газета online : сайт. 03.05.2022. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/evolyuciya-sudovoyi-praktiki-u-kriminalnomu-provadhzhenni-v-umovah-voennogo-stanu-zapobizhni-zahodi.html>.

²⁸² Лоскутов Т. Правова регламентація тримання під вартою в умовах воєнного стану. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. № 98, т. 2. С. 135–144. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.61>; Лоскутов Т. Правове регулювання кримінального процесуального затримання в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2022. Вип. 70. С. 417–423. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.67>.

²⁸³ Фоміна Т. Г., Рогальська В. В. Особливості застосування запобіжних заходів в умовах воєнного стану // *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects* : monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2022. Pp. 1289–1297. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-162>.

Зокрема, з огляду на предмет дослідження слід звернутися до частин 1–3 ст. 616 КПК України, якими передбачено випадки та порядок скасування тримання під вартою. У положеннях ч. 1 ст. 616 КПК України встановлено виключний перелік злочинів, за вчинення яких щодо підозрюваних, найбільш суворий запобіжний захід не може бути скасовано. Порівняння визначених законом складів злочинів та тих, що виокремлені у розділі 1 цього посібника, дає можливість зрозуміти, що скасовано тримання під вартою може бути у випадках його обрання до підозрюваних у вчиненні окремих видів кримінальних правопорушень, пов'язаних з війною, а саме: ч. 4 ст. 185 КК України (за ознакою вчинення в умовах воєнного стану), ст. 201², ст. 435¹, ст. 447 КК України.

Скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації відбувається у декілька етапів:

1) звернення підозрюваного, обвинуваченого до прокурора з клопотанням про скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період (слід звернути увагу, що підозрюваний має звернутися саме до прокурора, а не відразу до слідчого судді, оскільки у такому випадку у його клопотанні буде відмовлено у зв'язку з недотриманням порядку подачі клопотання, про що свідчить відповідна судово практика²⁸⁴);

2) розгляд прокурором клопотання підозрюваного, обвинуваченого;

3) складання прокурором клопотання про скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період (вимоги до цього клопотання визначено у ч. 1 ст. 616 КПК України). Слід зауважити, що відповідне клопотання має містити висновок про придатність особи до несення військової служби в умовах воєнного стану. Проте на практиці іноді це буває складно реалізувати, оскільки підозрюваний, обвинувачений фактично перебуває в умовах слідчого ізолятора і, відповідно, самостійно виконати окреслену вимогу не може. Водночас це питання організаційного характеру, яке може допомогти вирішити, зокрема захисник або інша особа;

---

²⁸⁴ Ухвала Святошинського районного суду м. Києва від 03.03.2023 : справа № 759/17268/22, провадження № 1-кп/759/609/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110110245>; Ухвала Ленінського районного суду м. Миколаєва від 04.04.2023 : справа № 489/741/23, провадження № 1-кп/489/712/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109990386>.

4) звернення прокурора із клопотанням до слідчого судді або суду, який розглядає кримінальне провадження;

5) розгляд слідчим суддею, судом відповідного клопотання;

6) прийняття слідчим суддею, судом рішення про скасування запобіжного заходу для подальшого проходження підозрюваним, обвинуваченим військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або рішення про відмову у скасуванні.

У випадку прийняття слідчим суддею, судом рішення про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, підозрюваний, обвинувачений має невідкладно, не пізніше 24 годин, з'явитися до відповідного територіального центру комплектування та соціальної підтримки за місцем реєстрації.

Вивчення судової практики свідчить про те, що слідчі судді, суди при розгляді питання про скасування запобіжного заходу досліджують такі критерії: вид злочину, у вчиненні якого підозрюється або обвинувачується особа; чи здатна особа здійснювати захист держави; чи є особа військовозобов'язаною та чи підлягає мобілізації; чи немає в неї обмежень щодо несення військової служби та ін.²⁸⁵

Приклад скасування тримання під вартою для проходження військової служби за призовом під час мобілізації може бути такий:

«...Ухвалою Солом'янського районного суду м. Києва від 13.02.2023 скасовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою для проходження військової служби за призовом під час мобілізації щодо підозрюваного у вчиненні злочину, передбаченого ч. 4 ст. 185 КК України (крадіжки, вчиненої повторно, за попередньою змовою групою осіб під час дії воєнного стану на території України). Обвинуваченим ОСОБА_4 до свого клопотання долучено довідку № 119 від 28.01.2023 ДУ "ГМЦ МВС України", згідно якої останній підпадає під проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та придатний до військової служби. Судом серед іншого було враховано відомості про особу обвинуваченого, зокрема бажання останнього вступити до лав Збройних Сил України»²⁸⁶.

---

²⁸⁵ Ухвала Солом'янського районного суду м. Києва від 14.02.2023 : справа № 760/9921/2222, провадження № 1-кп/760/757/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108958953>; Ухвала Камінь-Каширського районного суду Волинської області від 10.02.2023 : справа № 157/1662/2222, провадження № 1-кп/157/63/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108946756>.

²⁸⁶ Ухвала Солом'янського районного суду м. Києва від 13.02.2023 : справа № 760/9919/2222, провадження № 1-кп/760/756/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108943794>.

Особливості застосування запобіжних заходів, обумовлені співробітництвом з Міжнародним кримінальним судом²⁸⁷. Законом України від 3 травня 2022 р. № 2236-IX²⁸⁸ КПК України доповнено новим розд. IX² «Особливості співробітництва з Міжнародним кримінальним судом», що, зокрема, передбачена можливість затримання осіб, які розшукуються МКС або стосовно яких надійшло прохання МКС про тимчасовий арешт або про арешт і передачу (ст. 628 КПК України); застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на прохання МКС про тимчасовий арешт (тимчасового арешту) (ст. 629 КПК України); виконання прохання Міжнародного кримінального суду про арешт і передачу (ст. 631 КПК України).

Положення ст. 628 КПК України щодо затримання є бланкетними та відсилають до ст. 582 КПК України, що регламентує порядок затримання особи, яка розшукується іноземною державою.

Затримання особи, яка розшукується МКС, є попереднім етапом співробітництва України з МКС у протидії злочинам, що підпадають під юрисдикцію МКС й полягає в тому, щоб забезпечити можливість виконання прохання МКС про тимчасовий арешт або про арешт і передачу.

Відповідно до ч. 7 ст. 582, ст. 628 КПК України порядок затримання осіб особи, яка розшукується МКС, здійснюється відповідно до статей 206, 208 КПК України з урахуванням особливостей, встановлених розд. IX² КПК України «Особливості співробітництва з Міжнародним кримінальним судом». Ураховуючи положення ст. 208 КПК України, уповноважена службова особа, яка здійснила затримання особи повинна негайно повідомити затриманому зрозумілою для нього мовою підстави затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, а також роз'яснити його права. При цьому про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, складається протокол.

Слід звернути увагу, що згідно з вимогами ч. 4 ст. 208 КПК України особи, яка розшукується МКС або стосовно якої надійшло прохання МКС про тимчасовий арешт або про арешт і передачу, необхідно роз'яснити право надати згоду на передачу до МКС у спрощеному порядку. Такий порядок регламентовано у ст. 630 КПК України.

---

²⁸⁷ Це питання буде більш детально розглянуто у підрозділі 5 розділу 2 цього посібника. У межах цього підрозділу вказані особливості проаналізовані в загальному вигляді.

²⁸⁸ Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом : Закон України від 03.05.2022 № 2236-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2236-20>.

Особливості затримання особи, яка розшукується МКС, полягають насамперед у порядку інформування прокурорів різного рівня про таке затримання (частини 2–4 ст. 582 КПК України), а також Міністерство закордонних справ України (ч. 5 ст. 582 КПК України). Якщо в разі затримання особи в порядку ст. 208 КПК України необхідно лише надіслати копію протоколу затримання прокурору, то в разі затримання особи, яка розшукується МКС, про таку дію необхідно негайно проінформувати прокурора, у межах територіальної юрисдикції якого здійснено затримання, та надіслати йому письмове повідомлення. Таке повідомлення повинно містити докладну інформацію щодо підстав та мотивів затримання з наданням копії протоколу затримання. Прокурор, у межах територіальної юрисдикції якого здійснено затримання, повинен перевірити додержання національного законодавства щодо законності порядку та дотримання прав затриманої особи; перевірити відповідність затриманої особи особі, розшукуваній МКС; скласти та негайно направити повідомлення про затримання особи до відповідної обласної прокуратури.

Після затримання особи в порядку ст. 628 КПК України до особи, яка розшукується МКС, може бути застосовано тимчасовий арешт, порядок застосування якого регламентовано у ст. 629 КПК України. Рішення про застосування тимчасового арешту приймає слідчий суддя, у межах територіальної юрисдикції якого здійснено затримання такої особи (ч. 3 ст. 629 КПК України).

Зауважимо, що у п. 10 ч. 1 ст. 541 КПК України міститься визначення тимчасового арешту. Водночас тимчасовий арешт у розумінні ст. 629 КПК України становить різновид тримання під вартою особи, розшукуваної МКС, та щодо якої надійшло прохання МКС про тимчасовий арешт, який може бути обрано строком до 60 днів.

У випадку, якщо особа дасть згоду на передачу до МКС у спрощеному порядку, до неї застосовується запобіжний захід у вигляді тримання під вартою до фактичної передачі особи до Міжнародного кримінального суду (п. 4 ч. 9 ст. 629 КПК України).

Протягом строку дії тимчасового арешту (60 днів) від МКС може надійти прохання про арешт і передачу. Якщо таке прохання не надійшло протягом 60 днів, особа підлягає негайному звільненню з-під варті (ч. 10 ст. 629 КПК України).

Після надходження прохання МКС про арешт і передачу до особи, відповідно до ч. 1 ст. 631 КПК України, може бути застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою до її фактичної передачі. Одночасно вирішується питання про передачу такої особи до МКС (ст. 631 КПК України).

Підбиваючи підсумок наголосимо, що інститут запобіжних заходів встановлює суттєві обмеження прав і свобод людини. Водночас Україна як правова держава, дотримуючись засади верховенства права, намагається адаптувати нормативні положення під воєнні реалії, тому було внесено низку змін та доповнень до КПК України, які сприяли трансформації окресленого інституту. Розглянуті у цьому підрозділі положення щодо застосування запобіжних заходів не завжди підтримуються правниками, деякі зміни викликають бурхливі дискусії (зокрема, щодо безальтернативності тримання під вартою, скасування запобіжного заходу у зв'язку з прийняттям рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого). Викладені авторські ремарки – спроба системного опису особливостей застосування запобіжних заходів під час розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень, а також пояснення основних серед них.

2.2.2. Прийняття рішення щодо зупинення досудового розслідування

Поняття та підстави зупинення досудового розслідування. Зупинення досудового розслідування – це вимушене тимчасове припинення процесуальної діяльності у кримінальному провадженні, спричинене наявністю обставин, які перешкоджають подальшому провадженню і закінченню досудового розслідування²⁸⁹. Аналіз положень КПК України, зокрема щодо наслідків зупинення та скасування постанови про зупинення досудового розслідування, свідчить про те, що це рішення має бути виключний характер, коли продовження провадження є об'єктивно неможливим. Зупинене може бути як досудове слідство, так і дізнання.

Підстави зупинення досудового розслідування передбачені ч. 1 ст. 280 КПК України. До них належать:

- 1) підозрюваний захворів на тяжку хворобу, яка перешкоджає його участі у кримінальному провадженні, за умови підтвердження цього відповідним медичним висновком;
- 2) оголошено в розшук підозрюваного;
- 3) слідчий суддя відмовив у задоволенні клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування;
- 4) наявна необхідність виконання процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва;

---

²⁸⁹ Кримінальний процес: підручник: у 2 ч. / І. В. Басиста, Р. І. Благута, І. В. Гловюк та ін.; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2022. Ч. 2. С. 166.

5) наявні об'єктивні обставини, що унеможливають подальше проведення досудового розслідування в умовах воєнного стану;

6) уповноваженим органом прийнято рішення про передачу підозрюваного для обміну як військовополоненого та підозрюваним надано письмову згоду на проведення такого обміну.

Така підстава, як **«підозрюваний захворів на тяжку хворобу, яка перешкоджає його участі у кримінальному провадженні, за умови підтвердження цього відповідним медичним висновком»**, не є легкою для тлумачення, адже дефініції поняття «тяжка хвороба» для цілей КПК України немає, а формулювання «перешкоджає його участі у кримінальному провадженні» є оцінним і визначається дискреційно. У доктрині є два основні підходи щодо розуміння цієї підстави. Один з них полягає в тому, що підозрюваний страждає на важке захворювання (психічне або соматичне); хвороба як тяжка визначається на підставі Переліку захворювань, які є підставою для подання в суди матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання, встановленого наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань та Міністерства охорони здоров'я України від 18 січня 2000 р. № 3/6, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 9 березня 2000 р. за № 155/4376²⁹⁰; захворювання має бути не хронічним, а мати тимчасовий характер, тобто коли через деякий час можливе і повне видужання, і зняття гострих форм захворювання²⁹¹. Інший полягає у тому, що цей перелік не може бути використаний для прийняття рішення про зупинення досудового розслідування²⁹², а визначення хвороби як тяжкої цілком залежить від того, чи перешкоджає вона участі підозрюваного у кримінальному провадженні, адже навіть якщо певну хворобу оцінити як тяжку, однак яка дозволяє провести процесуальні дії за участю підозрюваного та прийняти остаточне рішення, вона не є підставою для зупинення досудового розслідування; отже, під час вирішення питання щодо зупинення досудового розслідування згідно з п. 1 ч. 1 ст. 280 КПК України головною і фактично єдиною умовою щодо хвороби є те, що вона має перешкоджати участі підозрюваного у кримінальному провадженні²⁹³. З урахуванням медичних даних рішення

---

²⁹⁰ Станом на сьогодні цей перелік втратив чинність.

²⁹¹ Кримінальний процес : підручник : у 2 ч. / І. В. Басиста, Р. І. Благута, І. В. Гловок та ін. ; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2022. Ч. 2. С. 167–168.

²⁹² Расчотнов Є. В. Зупинення досудового розслідування у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. С. 74.

²⁹³ Там само. С. 79.

про те, чи є конкретна хвороба (психічна чи соматична) підставою для зупинення досудового розслідування, приймається виключно дізнавачем (за погодженням з прокурором), слідчим (за погодженням з прокурором), прокурором.

Формулювання «за умови підтвердження цього відповідним медичним висновком» свідчить про те, що законодавець чітко не вказав різновид висновку. Зазначимо, що існує форма первинної облікової документації № 086/о «Медична довідка (лікарський консультаційний висновок)» та форма первинної облікової документації № 028/о «Консультаційний висновок спеціаліста», затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України від 14 лютого 2012 р. № 110. Відповідно можливе використання даних цих висновків або, як зазначає Т. В. Лукашкіна, висновку медичної експертизи, а наявність психічного захворювання повинна підтверджуватися висновком психіатричної експертизи²⁹⁴. На час проведення експертизи досудове розслідування не зупиняється.

В аспекті саме психічного захворювання важливо врахувати такі рекомендації. Якщо експерти дійдуть висновку про наявність у підозрюваного хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки, унаслідок якого він під час вчинення суспільно небезпечного діяння не міг усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними (тобто був неосудним), слідчий повинен буде винести постанову про зміну порядку досудового розслідування і продовжити його згідно з правилами, передбаченими гл. 39 КПК «Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру». Коли з висновку психіатричної експертизи (який буде перевірений і оцінений слідчим, прокурором відповідно до ст. 94 КПК України) вбачатиметься, що особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння (і має бути визнана неосудною), потребує застосування примусових заходів медичного характеру, очевидно, що досудове розслідування потрібно буде завершити складанням клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру щодо такої особи. Яке рішення може бути ухвалене слідчим, коли експерти вважатимуть, що на момент вчинення суспільно небезпечного діяння особа не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або

---

²⁹⁴ Лукашкіна Т. В. Деякі проблеми визначення підстав для зупинення досудового розслідування в кримінальному провадженні України // Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування : монографія / за заг. ред. Ю. П. Аленіна ; відп. за вип. І. В. Гловюк. Одеса : Гельветика, 2018. С. 714.

керувати ними, але застосування примусових заходів не потребує, КПК України чітко не визначає²⁹⁵. Якщо ж з висновку психіатричної експертизи вбачатиметься, що підозрюваний під час вчинення злочину через наявний у нього психічний розлад не був здатний повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними, тобто може бути визнаний судом обмежено осудним, слідчий повинен буде продовжувати досудове розслідування у загальному порядку, оскільки обмежено осудні особи є суб'єктами злочину (ст. 20 КК України)²⁹⁶.

Підстава *«оголошено в розшук підозрюваного»* раніше (до набуття чинності Законом України від 16 березня 2017 р. № 1950/VIII) була сформульована як «підозрюваний переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності і його місцезнаходження невідоме». Чинне формулювання містять менш суворий стандарт доказування для зупинення досудового розслідування, адже нема потреби доведення саме того, що підозрюваний переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності. Зважаючи на це оголошення розшуку підозрюваного не повинно автоматично вважатися підставою для зупинення перебігу строків давності відповідно до ч. 2 ст. 49 КК України, у матеріалах провадження мають міститися дані про причини, з яких місцезнаходження підозрюваного невідоме (дані про те, чи відомо йому про здійснюване кримінальне провадження, чи переховується він із метою уникнення кримінальної відповідальності)²⁹⁷. Така позиція викладена і у практиці Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (далі – ККС ВС): підстава для оголошення розшуку під час досудового розслідування «місцезнаходження підозрюваного невідоме» може міститися, якщо підозрюваний ухиляється від слідства або якщо з інших причин не встановлено його місцезнаходження. Саме тому зупинення досудового розслідування у зв'язку з розшуком підозрюваного само по собі ще не може свідчити про ухилення останнього від слідства. Для застосування положень ч. 2 ст. 49 КК України у такому випадку обов'язково має бути підтверджено факт умисного ухилення підозрюваного від слідства²⁹⁸. При

---

²⁹⁵ Там само. С. 714–715.

²⁹⁶ Там само. С. 718.

²⁹⁷ Там само. С. 709.

²⁹⁸ Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 03.03.2021 : справа № 686/10936/17-к, провадження № 51-1607км20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95345078>.

цьому під ухиленням від слідства або суду слід розуміти будь-які умисні дії особи, вчинені виключно з метою уникнення кримінальної відповідальності за вчинений злочин, що, зокрема, змушує правоохоронні органи вживати відповідних заходів, спрямованих на розшук і затримання правопорушника; такою особою визнається підозрюваний або обвинувачений, який, вчинивши кримінальне правопорушення, здійснив усі необхідні дії, спрямовані на приховування місця свого перебування від слідства чи суду²⁹⁹.

Утім із формулювання випливає, що до зупинення досудового розслідування слідчий, дізнавач зобов'язаний виконати всі дії для здійснення розшуку підозрюваного (ч. 2 ст. 280 КПК України), та те, що до оголошення підозрюваного в розшук слідчий, прокурор зобов'язаний вжити заходів щодо встановлення його місцезнаходження (що впливає з ч. 1 ст. 281 КПК України), приймати рішення про розшук слід лише тоді, коли усі можливі заходи щодо встановлення місцезнаходження підозрюваного не дали позитивного результату.

Слід вказати на важливий аспект: ч. 1 ст. 281 КПК України передбачає: якщо під час досудового розслідування місцезнаходження підозрюваного невідоме **або** (виділено автором. – І. Г.) він виїхав та/або перебуває на тимчасово окупованій території України чи за межами України та не з'являється без поважних причин на виклик слідчого, прокурора за умови його належного повідомлення про такий виклик, слідчий, прокурор оголошує розшук такого підозрюваного. Тобто фактично йдеться про дві підстави розшуку: 1) місцезнаходження підозрюваного невідоме; 2) підозрюваний виїхав та/або перебуває на тимчасово окупованій території України чи за межами України та не з'являється без поважних причин на виклик слідчого, прокурора за умови його належного повідомлення про такий виклик – тобто місцезнаходження відоме, але забезпечити його особисту участь у кримінальному провадженні неможливо. При цьому, як слушно звертається увага, «буквальне тлумачення цієї норми вказує на те, що для оголошення розшуку підозрюваного достатньо одного випадку його неявки, адже вказано на „повідомлення про такий виклик“»³⁰⁰.

---

²⁹⁹ Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 03.06.2021 : справа № 344/7812/16-к, провадження № 51-6207км20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97495827>.

³⁰⁰ Зінковський І. П. Повноваження слідчого при обранні, зміні та скасуванні заходів забезпечення кримінального провадження : дис. ... д-ра філософії : 081. Одеса, 2019. С. 106.

Оголошення розшуку може оформлюватися двома способами: 1) окремою постановою, якщо досудове розслідування не зупиняється; 2) викладом цього рішення у постанові про зупинення досудового розслідування. Відомості про оголошення розшуку підозрюваного протягом 24 годин з моменту винесення постанови вносяться до ЄРДР. Постанова про оголошення особи в розшук згідно зі ст. 306 КПК України не підлягає оскарженню на досудовому провадженні³⁰¹.

Здійснення розшуку підозрюваного може бути доручено оперативним підрозділам, перелік яких міститься у ст. 41 КПК України.

Така підстава зупинення досудового розслідування, як **«слідчий суддя відмовив у задоволенні клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування»**, застосовна лише щодо кримінально караних діянь, стосовно яких передбачена можливість спеціального досудового розслідування за наявності передбачених КПК України умов (ст. 297¹ КПК України). Для воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень це статті 110, 111, 111¹, 111², 114¹, 114², 438, 447 КК України.

Згідно зі ст. 297⁴ КПК України слідчий суддя відмовляє у задоволенні клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування, якщо прокурор, слідчий не доведе, що підозрюваний переходується від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або оголошений у міжнародний розшук, та/або уповноваженим органом прийнято рішення про передачу підозрюваного для обміну як військовополоненого та такий обмін відбувся. Утім, зважаючи на положення ч. 2 цієї самої статті, під час вирішення питання про здійснення спеціального досудового розслідування слідчий суддя зобов'язаний врахувати наявність достатніх доказів для підозри особи щодо якої подано клопотання у вчиненні кримінального правопорушення. Тому можна зробити висновок, що слідчий суддя може відмовити в задоволенні клопотання також у зв'язку з відсутністю достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення³⁰². Утім, якщо слідчий суддя відмовив у клопотанні,

---

³⁰¹ Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 02.10.2018 : справа № 522/15961/17, провадження № 51-231км18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76972457>.

³⁰² Лукашкіна Т. В. Деякі проблеми визначення підстав для зупинення досудового розслідування в кримінальному провадженні України //

пославшись на те, що бракує достатніх доказів для визнання обґрунтованості підозри, досудове розслідування також слід продовжувати для збирання необхідних доказів³⁰³. За цієї підстави неможливо забезпечити особисту участь підозрюваного у кримінальному провадженні, утім, слідчий суддя відмовляє у клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування. Рішення про зупинення досудового розслідування може бути прийнято лише після відмови у задоволенні клопотання. Зважаючи на те, що можливе повторне клопотання до слідчого судді за наявності нових обставин, які підтверджують, що підозрюваний переховується від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або оголошений у міжнародний розшук, та/або уповноваженим органом прийняти рішення про передачу підозрюваного для обміну як військовополоненого та такий обмін відбувся, звертатися з новим клопотанням доречно лише відновивши зупинене досудове розслідування.

Підстава зупинення досудового розслідування: **«наявна необхідність виконання процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва»** – є доволі проблемною, зважаючи на такі чинники. По-перше, йдеться про необхідність виконання певних процесуальних дій за межами України. А виконання будь-яких слідчих, процесуальних дій насамперед не повинно впливати на право підозрюваного на розгляд провадження в розумні строки, недопустимо було б зупинити провадження, коли тяжка хвороба (поранення) потерпілого чи свідка не дозволяють провести їх допит для з'ясування обставин провадження. По-друге, відповідно до ч. 5 ст. 280 КПК після зупинення досудового розслідування проведення слідчих (розшукових) дій не допускається, крім тих, які спрямовані на встановлення місцезнаходження підозрюваного (недопустимо зупинити провадження, якщо для проведення експертизи необхідний тривалий час). Отже, маємо протиріччя – заборонено провадити слідчі (розшукові) дії після зупинення досудового розслідування, а на підставі запити про міжнародне співробітництво такі дії провадитимуться³⁰⁴. Такі протиріччя можуть призвести до оспорювання допустимості отриманих доказів, якщо досудове розслідування було зупинене.

Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування : монографія / за заг. ред. Ю. П. Алєніна ; відп. за вип. І. В. Гловок. Одеса : Гельветика, 2018. С. 707.

³⁰³ Там само. С. 708.

³⁰⁴ Там само. С. 706–707.

Якщо буквально тлумачити ці положення, то доречним є розуміння, що ця підстава застосовна, коли йдеться про звернення до компетентних органів іншої держави, якщо наявна необхідність виконання процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва³⁰⁵, а прийняття рішення можливе після скерування запиту. Міжнародне співробітництво у цьому випадку вжите у значенні, наведеному у ст. 542 КПК України.

Підстава **«наявні об'єктивні обставини, що унеможливають подальше проведення досудового розслідування в умовах воєнного стану»** була введена у ст. 280 КПК України Законом України від 14 квітня 2022 р. № 2201-ІХ. Проте до ст. 615 КПК України ще Законом України від 3 березня 2022 р. № 2111-ІХ було внесено доповнення, відповідно до якого «відсутня об'єктивна можливість звернення до суду з обвинувальним актом – строком досудового розслідування у кримінальному провадженні зупиняється та підлягає поновленню, якщо підстави для зупинення перестали існувати». Тобто на тепер є дві спеціальні норми щодо зупинення досудового розслідування у період воєнного стану. Зазначимо, що ККС ВС підкреслив, що, незважаючи на різницю у текстуальному формулюванні, йдеться про один інститут: «Довід про вихід слідчого судді за межі своїх повноважень обвинувачення ґрунтує на тому, що на відміну від формулювання, викладеного у пункті 2 частини 1 статті 303 КПК, яке передбачає право оскаржити рішення про зупинення „досудового розслідування“, пункт 3 частини 1 статті 615 КПК передбачає рішення про зупинення „строку досудового розслідування“. Суд не вважає різницю у формулюванні у згаданих положеннях КПК вирішальною для права на оскарження постанови слідчого. У другому реченні пункту 3 частини 1 статті 615 КПК законодавець використав вираз „до зупинення досудового розслідування“, що свідчить про те, що в його намір не входило виключити постанови, ухвалені слідчим на підставі цього положення, із загального права на оскарження, передбаченого пунктом 2 частини 1 статті 303 КПК»³⁰⁶.

Наявність цих двох норм спричинила деякі колізії. По-перше, підстави у ст. 280 та 615 КПК України сформульовані не однаково, оскільки у ст. 615 КПК України йдеться про відсутність об'єктивної можливості

---

³⁰⁵ Расчотнов Е. В. Зупинення досудового розслідування у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. С. 117.

³⁰⁶ Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 06.06.2023 : справа № 489/6721/21, провадження № 51-4081км22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111431188>.

подальшого проведення, **закінчення досудового розслідування та звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності** (виділено автором. – І. Г.), натомість ст. 280 КПК України обмежена неможливістю лише подальшого проведення досудового розслідування в умовах воєнного стану. По-друге, норма п. 4 ст. 280 КПК України не вирішила питання процесуального рішення за неможливості: закінчення досудового розслідування та звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності³⁰⁷. По-третє, суб'єкти зупинення досудового розслідування за ст. 280 та ст. 615 КПК України різні. Як зазначає М. В. Тішин, у ст. 280 КПК України йдеться про те, що досудове розслідування зупиняється вмотивованою постановою прокурора або слідчого, дізнавача за погодженням з прокурором, а у п. 3 ч. 1 ст. 615 КПК України – про те, що строк досудового розслідування у кримінальному провадженні зупиняється на підставі вмотивованої постанови прокурора з викладом відповідних обставин. Отже, є колізія в аспекті того, чи уповноважені в умовах воєнного стану зупинити досудове розслідування за п. 4 ч. 1 ст. 280 КПК України слідчі та дізнавачі. Як видається, вони не мають таких повноважень, адже норма ст. 615 КПК України є спеціальною за темпоральною ознакою стосовно суб'єкта, а на застосовність п. 4 ч. 1 ст. 280 КПК України лише в умовах воєнного стану прямо вказують формулювання цього пункту³⁰⁸. По-четверте, у разі скасування слідчим суддею постанови про зупинення досудового розслідування, винесеної у порядку ст. 615 КПК України, строк із дня винесення постанови про зупинення кримінального провадження до дня її скасування слідчим суддею не включатиметься у строки досудового розслідування, передбачені ст. 219 КПК України (ч. 5 ст. 219 КПК України), а на постанови, винесені в порядку ст. 280 КПК України, цей виняток не поширюється³⁰⁹.

---

³⁰⁷ Гловюк І., Завтур В. Зміни у кримінальному провадженні від 14 квітня 2022 року // Pravo.Ua : сайт. URL: <https://pravo.ua/zminy-u-kryminalnomu-provadhzhenni-vid-14-kvitnia-2022-roku/>.

³⁰⁸ Тішин М. В. Забезпечення прокурором допустимості доказів в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 282–287. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.53>.

³⁰⁹ Завтур В. А. Зупинення досудового розслідування з підстав, обумовлених воєнним станом: окремі питання нормативної регламентації та

Підстава «уповноваженим органом прийнято рішення про передачу підозрюваного для обміну як військовополоненого та підозрюваним надано письмову згоду на проведення такого обміну» для зупинення досудового розслідування була введена до КПК України Законом України від 28 липня 2022 р. № 2472-IX (що детально висвітлювалось у доктрині³¹⁰). Для правильного застосування цієї підстави важливо розуміти перелік осіб, які у міжнародного гуманітарному праві належать до військовополонених.

Військовополоненими, у розумінні Женевської конвенції про поводження з військовополоненими³¹¹, є особи, які потрапили в полон до супротивника й належать до однієї з таких категорій:

1. Особового складу збройних сил сторони конфлікту, а також членів ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил.

правозастосування // Протидія кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький, 27 жовт. 2022 р.). Кропивницький : ДонДУВС, 2022. С. 244–247.

³¹⁰ Актуальні проблеми нормативно-правового визначення статусу військовополонених : матеріали міжвід. наук.-практ. конф. (м. Київ, 10 листоп. 2022 р.) / редкол.: С. С. Чернявський, Є. Ю. Бараш, В. В. Корольчук. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. 253 с.; Гловюк І. В., Тетерятник Г. К. Питання унормування належної правової процедури кримінального процесуального забезпечення обміну військовополонених. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 478–483. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/109>; Фоміна Т. Г. Обмін військовополонених під час кримінального провадження: окремі питання // Злочинність і протидія їй в умовах війни: глобальний, регіональний та національний виміри : зб. доп. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 12 квіт. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінал. асоц. України, Наук. парк «Наука та безпека». Харків : ХНУВС, 2023. С. 227–229; Капліна О. В. Як обміняти військовополоненого армії РФ, якщо його підозрюють у скоєнні воєнних злочинів? // Українська Гельсінська спілка з прав людини : сайт. 21.02.2023. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/yak-obminiyat-viyskovopoloneno-ho-armii-rf-iaakshcho-yoho-pidozriuut-u-skoienni-voiennykh-zlochyniv/>; Фоміна Т. Г. Процесуальний статус особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого: проблеми визначення та унормування // Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2022. С. 400–405.

³¹¹ Тлумачення ст. 4 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими див.: <https://blogs.icrc.org/ua/2023/11/08/4/>.

2. Членів інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема членів організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загоны, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам:

- а) ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих;
- б) вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані;
- в) вони носять зброю відкрито;
- г) вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни.

3. Членів особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує.

4. Осіб, які супроводжують збройні сили, але фактично не входять до їхнього складу, наприклад цивільних осіб з екіпажів військових літаків, військових кореспондентів, постачальників, особового складу робочих підрозділів або служб побутового обслуговування збройних сил, за умови, що вони отримали на це дозвіл тих збройних сил, які вони супроводжують, для чого останні видають їм посвідчення особи за зразком, наведеним у додатку.

5. Членів екіпажів суден торговельного флоту, зокрема капітанів, лоцманів та юнг, а також екіпажів цивільних повітряних суден сторін конфлікту, які не користуються більш сприятливим режимом згідно з будь-якими іншими положеннями міжнародного права.

6. Жителів неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, не маючи часу сформуватися в регулярні війська, за умови, що вони носять зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни.

З наведеними нижче особами поведуться так само, як і з військовополоненими, згідно із Женевською конвенцією про поводження з військовополоненими:

1. Особами, які належать або належали до збройних сил окупованої країни, якщо держава-окупант вважає за потрібне з причини такої відданості інтернувати їх, навіть якщо перед тим їх було звільнено тоді, коли бойові дії проходили за межами окупованої зазначеною державою території, зокрема коли ці особи зробили безуспішну спробу приєднатися до збройних сил, до яких вони належать і які ведуть бойові дії, або коли вони не з'явилися за викликом, зробленим з метою їхнього інтернування.

2. Особами, які належать до однієї з категорій, перелічених у цій статті, яких прийняли на своїй території нейтральні держави або держави, що не воюють, і яких ці держави повинні інтернувати відповідно до міжнародного права, якщо вони не вирішать застосувати до них більш сприятливий режим.

Згідно з Додатковим протоколом до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р., будь-який комбатант, як це визначено у ст. 43, який потрапляє під владу супротивної сторони, є військовополоненим. Хоча всі комбатанти зобов'язані додержуватися норм міжнародного права, застосовуваного в період збройних конфліктів, порушення цих норм не позбавляє комбатанта його права вважатися комбатантом або, якщо він підпадає під владу супротивної сторони, його права вважатися військовополоненим, за винятком випадків, передбачених у пп. 3 і 4 (ст. 44). Цей же документ визнає, що особи, які входять до складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті (крім медичного і духовного персоналу, про який йдеться у ст. 33 Третьої конвенції), є комбатантами, тобто вони мають право брати безпосередню участь у воєнних діях (ст. 43). При цьому особи зі складу медичного та духовного персоналу, затримані державою, що тримає в полоні, з метою надання допомоги військовополоненим, не вважаються військовополоненими. Однак вони, як мінімум, користуються пільгами та захистом, передбаченими Женевською конвенцією про поводження з військовополоненими, їм також забезпечують усі можливості для надання медичної та духовної допомоги військовополоненим (ст. 33 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими).

Як зазначає О. В. Сенаторова, військовополонений – це комбатант, який потрапив до рук супротивної сторони або конкретні некомбатанти, для яких статус військовополонених надається МГП. Військовополоненими є такі категорії осіб: а) члени збройних сил сторони конфлікту, в тому числі представники міліції чи добровольчого корпусу, що входять до складу таких збройних сил; б) члени інших ополченців або іншого волонтерського корпусу, які належать стороні конфлікту, за умови, що такі групи: перебувають під відповідальним командуванням; мають чіткий розрізнявальний знак, який можна впізнати на відстані; відкрито носять зброю; здійснюють військові операції відповідно до норм МГП; в) цивільні особи, які супроводжують збройні сили, за умови, що вони санкціоновані збройною силою, яку вони супроводжують; г) члени екіпажів торговельних та цивільних літаків учасника конфлікту, які не користуються більш

сприятливим ставленням до міжнародного права; д) учасники *levée en masse* е) військові поранені, хворі під час війни і поранені внаслідок корабельних аварій, які потрапляють в руки ворога³¹².

В Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затвердженій наказом Міністерства оборони України від 23 березня 2017 р. № 164, військовополонені визначені як особи, які потрапили в полон до супротивника й належать до однієї з таких категорій:

особовий склад збройних сил сторони конфлікту, а також члени ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил;

члени інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема члени організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загоны, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам:

ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих;

вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані;

вони носять зброю відкрито;

вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни;

члени особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує;

особи, які супроводжують збройні сили, але фактично не входять до їхнього складу, наприклад, цивільні особи з екіпажів військових літаків, військові кореспонденти, постачальники, особовий склад робочих підрозділів або служб побутового обслуговування збройних сил за умови, що вони отримали на це дозвіл тих збройних сил, які вони супроводжують, для чого останні видають їм посвідчення особи за зразком;

члени екіпажів суден торговельного флоту, зокрема капітани, лоцмани та юнги, а також екіпажів цивільних повітряних суден сторін конфлікту, які не користуються більш сприятливим режимом згідно з будь-якими іншими положеннями міжнародного права;

жителі неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, не маючи часу

---

³¹² Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти : навч. посіб. Київ : ФОП Голембовська О. О., 2018. С. 174–175.

сформуватися в регулярні війська, за умови, що вони носять зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни.

Утім КПК України не містить визначення військовополоненого, хоча є визначення особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого: це будь-яка особа, яка має процесуальний статус підозрюваного, обвинуваченого, засудженого та яка включена відповідним уповноваженим органом до списку для обміну як військовополонений (п. 28 ч.1 ст. 3 КПК України).

Спеціальними умовами зупинення досудового розслідування за цією підставою є:

1) уповноваженим органом прийнято рішення про передачу підозрюваного для обміну як військовополоненого. КПК України не регламентує, про який орган ідеться, та форму рішення. Кабінетом Міністрів України затверджено Порядок здійснення передачі військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора (для службового користування) постановою від 12 квітня 2022 р. № 441, та Положення про Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими, затверджене постановою від 11 березня 2022 р. № 257. Згідно з Положенням Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими здійснює повноваження щодо забезпечення передачі військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення оборонців України, які перебували у полоні держави-агресора, відповідно до Порядку здійснення передачі військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2022 р. № 441. Рішення Координаційного штабу фіксуються у протоколі засідання, який підписується головою Координаційного штабу та секретарем і надсилається усім членам Координаційного штабу. Як процитовано в ухвалі слідчого судді, «Згідно з п. 25 згаданого Порядку рішення про затвердження списку для здійснення передачі військовополонених ворогів та звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора, ухвалює Голова Координаційного штабу у взаємодії з Об'єднаним центром з координації пошуку та звільнення військовополонених, незаконно позбавлених волі осіб внаслідок агресії проти України, який функціонує при СБУ»³¹³. Крім

---

³¹³ Ухвала Личаківського районного суду м. Львова від 20.09.2022 : справа № 463/1712/22, провадження №1-кц/463/5209/22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106377019>.

того, у цьому провадженні слідчому судді надавався витяг з протоколу щодо прийняття рішення про затвердження списку для здійснення передачі військовополонених ворогів та звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора³¹⁴;

2) підозрюваним надано письмову згоду на проведення такого обміну. Важливо, що, як пише М. І. Пашковський, п. 28 ст. 3 КПК України згадує не про обмін військовополонених, а про «обмін як військовополоненого», що також підтверджує тезу про можливість застосування такого обміну до усіх категорій учасників збройного конфлікту³¹⁵. Такий випадок мав місце, і в ухвалі слідчого судді зазначено, що надано письмову згоду на проведення обміну як військовополоненого на громадян України, що перебувають у полоні в російській федерації³¹⁶.

Зважаючи на формулювання «уповноваженим органом прийнято рішення про передачу підозрюваного для обміну як військовополоненого та підозрюваним надано письмову згоду на проведення такого обміну», таке зупинення досудового розслідування доречне до прийняття рішення про проведення спеціального досудового розслідування.

Рішення про зупинення досудового розслідування з цієї підстави оскарженню не підлягає (п. 5 ч. 1 ст. 280 КПК України).

Умови зупинення досудового розслідування. Загальними умовами зупинення досудового розслідування є такі: особі повідомлено про підозру або складено щодо неї таке повідомлення; доведено факт учинення кримінального правопорушення підозрюваним; виконано всі слідчі (розшукові) й інші процесуальні дії, проведення яких необхідне та можливе до прийняття рішення про зупинення досудового розслідування; ужито заходів для збереження доказів у кримінальному провадженні³¹⁷.

---

³¹⁴ Там само.

³¹⁵ Пашковський М. І. Обмін осіб як військовополонених і кримінальне провадження: аналіз перших судових рішень // Актуальні проблеми нормативно-правового визначення статусу військовополонених : матеріали міжвід. наук.-практ. конф. (м. Київ, 10 листоп. 2022 р.) / редкол.: С. С. Чернявський, Є. Ю. Бараш, В. В. Корольчук. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 145.

³¹⁶ Ухвала Личаківського районного суду м. Львова від 20.09.2022 : справа № 463/1712/22, провадження №1-кц/463/5209/22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106377019>.

³¹⁷ Расчотнов Є. В. Зупинення досудового розслідування у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. С. 53.

Спеціальні умови торкаються конкретної підстави і були розглянуті вище під час характеристики підстав зупинення досудового розслідування.

Частина 1 ст. 280 КПК України чітко регламентує, що досудове розслідування може бути зупинене після повідомлення особі про підозру, тобто у разі наявності обставин, які перешкоджають руху досудового розслідування до повідомлення про підозру, має вирішуватися питання про продовження строків досудового розслідування. Зважаючи на формулювання ст. 42 КПК України, постанова про зупинення досудового розслідування може бути винесена у випадку, коли стосовно особи складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень.

До зупинення досудового розслідування слідчий, дізнавач зобов'язаний виконати всі слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії, проведення яких необхідне та можливе. Додатково, якщо йдеться про зупинення досудового розслідування за п. 1 ч. 1 ст. 280 КПК України слідчий, дізнавач зобов'язаний виконати всі дії для здійснення розшуку підозрюваного.

Якщо у кримінальному провадженні є два або декілька підозрюваних, а підстави для зупинення стосуються не всіх, прокурор має право виділити досудове розслідування і зупинити його стосовно окремих підозрюваних.

Суб'єкти та порядок зупинення досудового розслідування. Суб'єктами прийняття постанови про зупинення досудового розслідування є слідчий (за погодженням з прокурором), дізнавач (за погодженням з прокурором), прокурор. Виходячи з положень ст. 615 КПК України, якщо йдеться про зупинення за п. 5 ч. 1 ст. 280 КПК України, то такі повноваження має лише прокурор.

Постанова про зупинення досудового розслідування складається зі вступної, мотивувальної та резолютивної частин та має відповідати вимогам, передбаченим ст. 110 КПК України.

Відомості про зупинення досудового розслідування, що вносяться до ЄРДР протягом 24 годин з моменту прийняття процесуального рішення. Копія постанови надсилається стороні захисту, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, які мають право її оскаржити слідчому судді.

Згідно з ч. 5 ст. 280 КПК України після зупинення досудового розслідування проведення слідчих (розшукових) дій не допускається, крім тих, які спрямовані на встановлення місцезнаходження

підозрюваного. Переліку таких дій КПК України не містить. Ця стаття не містить обмежень стосовно проведення інших процесуальних дій (наприклад, подання клопотання про арешт майна, витребування речей і документів тощо), проте у ч. 1 ст. 282 КПК України зазначається, що зупинене досудове розслідування відновлюється у разі потреби проведення слідчих (розшукових) **чи інших процесуальних дій** (виділено автором. – *І. Г.*).

Копія постанови про зупинення досудового розслідування надсилається стороні захисту, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, які мають право її оскаржити слідчому судді. У разі скасування такої постанови строк із дня винесення постанови про зупинення кримінального провадження до дня її скасування слідчим суддею включається у строки, передбачені цією статтею, крім випадків винесення такої постанови у порядку, встановленому ст. 615 КПК України (ч. 5 ст. 219 КПК України). Для дізнання інше правило: строк із дня винесення постанови про зупинення кримінального провадження до дня її скасування слідчим суддею або винесення постанови про відновлення кримінального провадження не включається до строків, передбачених цією статтею (ч. 4 ст. 298⁵ КПК України). Крім того, колегія суддів ККС ВС дійшла висновку, що у разі скасування прокурором постанови про зупинення кримінального провадження строк із дня винесення відповідної постанови слідчого до дня її скасування прокурором включається у строки досудового розслідування³¹⁸.

Відновлення досудового розслідування. КПК України передбачає такі групи підстав для відновлення досудового розслідування:

1) підстави для зупинення перестали існувати (підозрюваний видужав, його місцезнаходження встановлено, завершено проведення процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва, припинено чи скасовано воєнний стан, обмін підозрюваного як військовополоненого проведено або такий обмін не відбувся), або наявна можливість подальшого проведення досудового розслідування за таких умов;

2) потреба проведення слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій;

3) скасування слідчим суддею постанови про зупинення досудового розслідування.

---

³¹⁸ Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 06.06.2023 : справа № 343/828/22, провадження № 51-2574км23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111524530>.

Відновлення досудового розслідування здійснюється за постановою дізнавача, слідчого, прокурора.

Відомості про відновлення досудового розслідування вносяться до ЄРДР протягом 24 годин з моменту прийняття процесуального рішення.

Копія постанови про відновлення досудового розслідування невідкладно надається, а у випадку неможливості надання надсилається у триденний строк стороні захисту, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження.

Згідно з ч. 5 ст. 219 КПК України строк із дня винесення постанови про зупинення кримінального провадження до винесення постанови про відновлення кримінального провадження не включається у строки, передбачені цією статтею, крім дня прийняття відповідної постанови. Строк із дня винесення постанови про зупинення кримінального провадження до дня її скасування слідчим суддею включається у строки, передбачені цією статтею, крім випадків винесення такої постанови у порядку, встановленому статтею 615 КПК України. Утім стосовно дізнання є такі правила: строк із дня винесення постанови про зупинення кримінального провадження до дня її скасування слідчим суддею або винесення постанови про відновлення кримінального провадження не включається до строків, передбачених ст. 298⁵ КПК України.

2.2.3. Прийняття рішення щодо закінчення досудового розслідування

Форми закінчення досудового розслідування. Кримінальний процесуальний кодекс України зараз передбачає такий перелік рішень для закінчення досудового розслідування, кожне з яких застосовне до воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень у цілому (з певними обумовленням стосовно конкретних складів кримінальних правопорушень):

- обвинувальний акт;
- клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру;
- клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру;
- клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності;
- постанова про закриття кримінального провадження та провадження щодо юридичної особи;
- клопотання про закриття кримінального провадження (п. 3¹ ч. 1 ст. 284 КПК України, ст. 479¹ КПК України).

Розмежування компетенції стосовно прийняття рішень щодо закінчення досудового розслідування проілюстровано в табл. 6.

Таблиця 6

Розмежування компетенції стосовно прийняття рішень щодо закінчення досудового розслідування

<i>Суб'єкт</i>	<i>Процесуальне рішення</i>	<i>Межі компетенції</i>
Слідчий, дізнавач	Обвинувальний акт (затверджується прокурором)	
	Клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру (затверджується прокурором)	
	Клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру (затверджується прокурором)	
	Постанова про закриття кримінального провадження	<p>Про закриття кримінального провадження слідчий, дізнавач, прокурор приймає постанову.</p> <p>Слідчий, дізнавач приймає постанову про закриття кримінального провадження, якщо в цьому кримінальному провадженні Жодній особі не повідомлялося про підозру з підстав:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) встановлена відсутність події кримінального правопорушення; 2) встановлена відсутність в діянні складу кримінального правопорушення;

		<p>4¹) втратив чинність закон, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння; 9¹) існує нескасована постановою слідчого, дізнавача, прокурора про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених пп. 1, 2, 4, 9 ч. 1 ст. 284 КПК України, у кримінальному провадженні щодо того самого діяння, що розслідувалося з дотриманням вимог щодо підслідності.</p> <p>Слідчий, дізнавач зобов'язані закрити кримінальне провадження також у разі, коли строк досудового розслідування, визначений ст. 219 КПК України, закінчився та жодній особі не було повідомлено про підозру</p>
Прокурор	Обвинувальний акт	Обвинувальний акт може бути складений прокурором, зокрема, якщо він не погодиться з обвинувальним актом, що був складений слідчим, дізнавачем
	Клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру	
	Клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру	

Розділ 2. Розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень: кримінальні процесуальні аспекти

	Клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності	Встановивши на стадії досудового розслідування підстави для звільнення від кримінальної відповідальності та отримавши згоду підозрюваного на таке звільнення, прокурор складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування у повному обсязі надсилає його до суду
	Постанова про закриття кримінального провадження	<p>Про закриття кримінального провадження слідчий, дізнавач, прокурор приймає постанову.</p> <p>Прокурор приймає постанову про закриття кримінального провадження, у тому числі щодо підозрюваного, з підстав:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) встановлена відсутність події кримінального правопорушення; 2) встановлена відсутність у діянні складу кримінального правопорушення; 3) не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати; 4¹⁾ втратив чинність закон, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння;

		<p>5) помер підозрюваний, обвинувачений, особа, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого;</p> <p>6) існує вирок по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню;</p> <p>7) потерпілий, а у випадках, передбачених цим КПК України, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, крім кримінального провадження щодо кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством;</p> <p>8) стосовно кримінального правопорушення, щодо якого не отримано згоди держави, яка видала особу;</p> <p>9¹) існує нескасована постановова слідчого, дізнавача, прокурора про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених пп. 1, 2, 4, 9</p>
--	--	---

Розділ 2. Розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень: кримінальні процесуальні аспекти

		<p>ч. 1 ст. 284 КПК України, у кримінальному провадженні щодо того самого діяння, що розслідувалося з дотриманням вимог щодо підслідності;</p> <p>10) після повідомлення особі про підозру закінчився строк досудового розслідування, визначений ст. 219 КПК України, крім випадку повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи.</p> <p>Прокурор зобов'язаний закрити кримінальне провадження також у разі, коли строк досудового розслідування, визначений ст. 219 КПК України, закінчився та жодній особі не було повідомлено про підозру</p>
	Постанова про закриття провадження щодо юридичної особи	Провадження щодо юридичної особи підлягає закриттю у разі встановлення відсутності підстав для застосування до неї заходів кримінально-правового характеру, закриття кримінального провадження щодо уповноваженої особи юридичної особи
	Клопотання про закриття кримінального провадження	Закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої п. 3 ¹ ч. 1

		<p>ст. 284 КПК України (не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, у разі закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, крім випадків вчинення особливо тяжкого злочину проти життя чи здоров'я особи або злочину, за який згідно із законом може бути призначено покарання у виді довічного позбавлення волі), здійснюється судом за клопотанням прокурора.</p> <p>У разі якщо підозрюваний заперечує проти закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої пунктом 4¹ ч. 1 ст. 284 (втратив чинність закон, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння) КПК України, прокурор у найкоротший строк після ознайомлення з матеріалами досудового розслідування звертається до суду з клопотанням про закриття кримінального провадження щодо підозрюваного</p>
Слідчий суддя	Ухвала про закриття кримінального провадження	Якщо закінчилися строки досудового розслідування з моменту внесення відомостей про

		кримінальне правопорушення до ЄРДР до дня повідомлення особі про підозру, встановлені ч. 1 ст. 219 КПК України, слідчий суддя може винести ухвалу про закриття кримінального провадження за клопотанням іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, або її представника
--	--	---

Обвинувальний акт. Обвинувальний акт є процесуальним рішенням, яке приймається у разі, якщо в ході досудового розслідування зібрані докази достатні для складання обвинувального акта. Це визначає дізнавач, слідчий, прокурор. Крім цього, обвинувальний акт є процесуальним рішенням, яким прокурор висуває обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення і яким завершується досудове розслідування (ч. 4 ст. 110 КПК України), на відміну від повідомлення про підозру, яке теж є процесуальним рішенням, але там міститься обґрунтоване припущення про вчинення особою кримінального правопорушення. ККС ВС вказав, що «У стадії досудового розслідування обвинувачення особи пов'язується з моментом складання обвинувального акта, що містить офіційну, сформовану на досудовому розслідуванні версію про вчинення особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність»³¹⁹.

Стаття 291 КПК України містить вимоги до обвинувального акта та додатків до нього.

Значимо, що на практиці неодноразово виникало питання щодо кореляції повідомлення про підозру та обвинувального акта у контексті фактичних обставин кримінального правопорушення. Це питання було вирішене у постанові Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду: розбіжності у викладі

³¹⁹ Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 20.09.2018 : справа № 651/309/16-к, провадження № 51-4005км18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76673368>.

фактичних обставин кримінального правопорушення у повідомленні про підозру та в обвинувальному акті, за умови, що такий їх виклад в обвинувальному акті дає повне розуміння кожного з елементів складу кримінального правопорушення для юридично-правової оцінки діяння за відповідною кримінально-правовою нормою не є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону³²⁰.

Згідно з ч. 1 ст. 291 КПК України обвинувальний акт складається слідчим, дізнавачем, після чого затверджується прокурором. Обвинувальний акт може бути складений прокурором, зокрема якщо він не погодиться з обвинувальним актом, що був складений слідчим, дізнавачем. Утім, хоча в доктрині та на практиці є різні думки, правильним є підхід, що «слово “зокрема” вказує лише на приклад ситуації, за якої прокурор може самостійно скласти обвинувальний акт»³²¹, а вичерпного переліку таких випадків КПК України не містить, тобто прокурор як процесуальний керівник і в інших випадках має повноваження складати обвинувальний акт.

Обвинувальний акт складається один у кримінальному провадженні, незалежно від кількості підозрюваних.

Обвинувальний акт підписується слідчим, дізнавачем та прокурором, який його затвердив, або лише прокурором, якщо він склав його самостійно (ч. 3 ст. 291 КПК України).

Обвинувальний акт має бути складений та направлений до суду у межах строків досудового розслідування. ККС ВС зазначив: «... у рамках строку досудового розслідування обвинувальний акт має бути не лише складено, затверджено та вручено, а й безпосередньо направлено на адресу суду»³²².

Копія обвинувального акта та реєстру матеріалів досудового розслідування підозрюваному має бути надана прокурором під розписку підозрюваному, його захиснику та законному представнику

---

³²⁰ Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 15.01.2024 : справа № 683/694/20, провадження № 51-3591кмо23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116446104>.

³²¹ Гловюк І., Торбас О. Прокурор у системі суб'єктів, уповноважених на закінчення досудового розслідування. *Право України*. 2020. № 3. С. 278. DOI: <https://doi.org/10.33498/loou-2020-03-270>.

³²² Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 15.09.2021 : справа № 711/3111/19, провадження № 51-2890км19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99687323>.

одночасно з переданням обвинувального акта до суду. Якщо провадження здійснюється щодо юридичної особи, копії обвинувального акта та реєстру матеріалів досудового розслідування надаються також представнику такої юридичної особи (ст. 293 КПК України).

Клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру, згідно з ч. 1 ст. 503 КПК України, складається щодо:

– особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене законом України про кримінальну відповідальність, у стані неосудності;

– особи, яка вчинила кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіла на психічну хворобу до постановлення вироку (ч. 1 ст. 503 КПК України).

Таке клопотання складається за підсумками досудового розслідування щодо застосування примусових заходів медичного характеру та затверджується прокурором, якщо складене слідчим або дізнавачем.

Клопотання має відповідати тим самим вимогам, що і обвинувальний акт, і додатково містити інформацію про примусовий захід медичного характеру, який пропонується застосувати до особи, яка бере участь у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру, та позицію щодо можливості забезпечення участі особи під час судового провадження за станом здоров'я.

Копія клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру та копія реєстру матеріалів досудового розслідування прокурором вручається під розписку законному представнику, захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру одночасно з переданням клопотання до суду.

Клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру складається щодо неповнолітнього, який не досяг віку кримінальної відповідальності, проте є достатня сукупність доказів вчинення ним діяння, передбаченого КК України, за які він не може бути притягнений до кримінальної відповідальності в силу віку. Стосовно воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень кримінальна відповідальність за загальним правилом можлива з моменту досягнення 16-річного віку, проте за крадіжку (ст. 185), грабіж (ст. 186), розбій (ст. 187), вимагання (ст. 189) – із 14 років.

Клопотання має відповідати тим самим вимогам, що і обвинувальний акт, і додатково містити інформацію про захід виховного

характеру, який пропонується застосувати. Клопотання затверджуються прокурором, якщо складене слідчим або дізнавачем.

Копія клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру та копія реєстру матеріалів досудового розслідування прокурором вручається під розписку законному представнику, захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів виховного характеру одночасно з передачею клопотання до суду.

Клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності. Відмітимо, що для цієї форми закінчення досудового розслідування є істотні обмеження щодо воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень.

По-перше, це торкається загальних підстав звільнення від кримінальної відповідальності. Зважаючи на матеріально-правові обмеження у статтях 45–49 КК України, можливість звільнення від кримінальної відповідальності розміщено у табл. 7.

Таблиця 7

Звільнення від кримінальної відповідальності

Диспозиція	Санкція	Звільнення від кримінальної відповідальності
Частина 1 ст. 110 КК України Умисні дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, а також публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій	караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років з конфіскацією майна або без такої	звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки; звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки
Частина 1 ст. 111¹ КК України Публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України,	караються позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на	звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки;

Розділ 2. Розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень: кримінальні процесуальні аспекти

<p>встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невідання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України</p>	<p>строк від десяти до п'ятнадцяти років</p>	<p>звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки</p>
<p>Частина 2 ст. 111¹ КК України Добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора</p>	<p>карається позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої</p>	<p>звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки;</p> <p>звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки</p>
<p>Частина 3 ст. 111¹ КК України</p>	<p>караються виправними роботами на строк до двох років</p>	<p>звільнення від кримінальної відповідальності у</p>

<p>Здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а також дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти</p>	<p>або арештом на строк до шести місяців, або позбавленням волі на строк до трьох років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років</p>	<p>зв'язку з передачею особи на поруки</p> <p>звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки</p>
<p>Частина 4 ст. 111¹ КК України Передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі</p>	<p>караються штрафом до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна</p>	<p>звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки;</p> <p>звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки</p>

Розділ 2. Розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень: кримінальні процесуальні аспекти

окупаційною адміністрацією держави-агресора		
<p>Частина 1 ст. 114² КК України Поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, у тому числі про їх переміщення територією України, якщо така інформація не розміщувалася (не поширювалася) у відкритому доступі Генеральним штабом Збройних Сил України, Міністерством оборони України, Головним управлінням розвідки Міністерства оборони України чи Службою безпеки України або в офіційних джерелах країн-партнерів, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану</p>	<p>карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років</p>	<p>звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки;</p> <p>звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки</p>
<p>Частина 1 ст. 201² КК України Продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги або використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги або укладання інших правочинів щодо розпоря-</p>	<p>караються штрафом від двох до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до чотирьох років</p>	<p>звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки;</p> <p>звільнення від кримінальної відповідальності у</p>

<p>дження таким майном, з метою отримання прибутку, вчинені у значному розмірі</p>		<p>зв'язку із зміною обстановки;</p> <p>звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності</p>
<p>Частина 2 ст. 201² КК України Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або у великому розмірі</p>	<p>караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років</p>	<p>звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки;</p> <p>звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки;</p> <p>звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності</p>
<p>Частина 1 ст. 435¹ КК України Образа честі і гідності, погроза вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна військовослужбовцю, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії</p>	<p>карається обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк</p>	<p>звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки;</p> <p>звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки;</p>

Розділ 2. Розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень: кримінальні процесуальні аспекти

<p>Російської Федерації, його близьким родичам чи членам сім'ї</p>		<p>звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності</p>
<p>Частина 2 ст. 435¹ КК України Виготовлення та поширення матеріалів, які містять образу честі і гідності, погрозу вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна військовослужбовцю, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації, його близьким родичам чи членам сім'ї</p>	<p>карається обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк</p>	<p>звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки;</p> <p>звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки;</p> <p>звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності</p>
<p>Частина 1 ст. 436² КК України Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, розпочатої у 2014 році, у тому числі шляхом представлення збройної агресії Російської Федерації проти України як внутрішнього громадянського конфлікту, виправдову-</p>	<p>караються виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців, або позбавленням волі на строк до трьох років</p>	<p>звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки;</p> <p>звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки</p>

<p>вання, визнання правомірною, заперечення тимчасової окупації частини території України, а також глорифікація осіб, які здійснювали збройну агресію Російської Федерації проти України, розпочату у 2014 році, представників збройних формувань Російської Федерації, іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих Російською Федерацією, а також представників окупаційної адміністрації Російської Федерації, яку складають її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та представників підконтрольних Російській Федерації самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України</p>		<p>звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності</p>
<p>Частина 2 ст. 436² КК України Виготовлення, поширення матеріалів, у</p>	<p>караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий</p>	<p>звільнення від кримінальної відповідальності у</p>

<p>яких міститься виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, розпочатої у 2014 році, у тому числі шляхом представлення збройної агресії Російської Федерації проти України як внутрішнього громадянського конфлікту, виправдовування, визнання правомірною, заперечення тимчасової окупації частини території України, а також глорифікація осіб, які здійснювали збройну агресію Російської Федерації проти України, розпочату у 2014 році, представників збройних формувань Російської Федерації, іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих Російською Федерацією, а також представників окупаційної адміністрації Російської Федерації, яку складають її державні органи і структури,</p>	<p>строк, з конфіскацією майна або без такої</p>	<p>зв'язку з передачею особи на поруки;</p> <p>звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки;</p> <p>звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності</p>
---	--	---

функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та представників підконтрольних Російській Федерації самопроголошених органів, які узурупували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України		
--	--	--

Важливо! Згідно з ч. 5 ст. 49 КК України давність не застосовується у разі вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, передбачених у статтях 109–114², катування, передбаченого ч. 3 ст. 127, проти миру та безпеки людства, передбачених у статтях 437–439 і ч. 1 ст. 442 КК України.

По-друге, є спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності, які продемонстровані в табл. 8.

Таблиця 8

Спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності

Стаття КК України	Звільнення від кримінальної відповідальності
Стаття 111. Державна зрада	Звільняється від кримінальної відповідальності громадянин України, якщо він на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників ніяких дій не вчинив і добровільно заявив органам державної влади про свій зв'язок з ними та про отримане завдання

Стаття 447. Найманство	Найманець звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені частиною четвертою цієї статті, якщо він до притягнення до кримінальної відповідальності добровільно припинив участь у збройному конфлікті, воєнних або насильницьких діях та повідомив про свою участь у конфлікті, воєнних або насильницьких діях або іншим чином сприяв припиненню або розкриттю злочинів, передбачених частинами першою – третьою цієї статті, якщо в його діях немає складу іншого злочину
------------------------	--

У застосуванні цієї форми закінчення досудового розслідування можна виокремити такі етапи:

1) встановлення слідчим, дізнавачем, прокурором підстав для звільнення від кримінальної відповідальності;

2) отримання прокурором згоди підозрюваного на звільнення від кримінальної відповідальності; для цього йому роз'яснюється суть підозри, підстава звільнення від кримінальної відповідальності і право заперечувати проти закриття кримінального провадження з цієї підстави;

3) складання прокурором клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності; КПК України прямо не передбачає право на ознайомлення підозрюваного з цим клопотанням, але таке ознайомлення має бути забезпечено, зважаючи на дію засади забезпечення права на захист;

4) ознайомлення потерпілого з клопотанням та з'ясування прокурором його думки щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності;

5) направлення прокурором клопотання з додатками до суду³²³.

Вимоги клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності регламентовано ст. 287 КПК України. Умовами складання

³²³ Кримінальний процес : підручник : у 2 ч. / І. В. Басиста, Р. І. Благута, І. В. Гловюк та ін. ; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2022. Ч. 2. С. 209.

клопотання та скерування його до суду є письмова згода особи на звільнення від кримінальної відповідальності (додається до клопотання) та ознайомлення з клопотанням потерпілого і з'ясування його думки щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності (здійснюється прокурором).

Постанова про закриття кримінального провадження та провадження щодо юридичної особи. Сутність закриття кримінального провадження полягає у закінченні здійснення кримінально-процесуальної діяльності у кримінальному провадженні або стосовно особи (згідно з ч. 5 ст. 284 КПК України рішення прокурора про закриття кримінального провадження щодо підозрюваного не є перешкодою для продовження досудового розслідування щодо відповідного кримінального правопорушення) через наявність обставин, які унеможливають подальше здійснення такої діяльності або свідчать про її безпредметність.

Підстави закриття кримінального провадження передбачені в ч. 1 ст. 284 КПК України.

Важливо! Встановлена відсутність події кримінального правопорушення: така обставина повинна застосовуватися у випадках, якщо: а) встановлено, що не було самого факту, для розслідування якого почате провадження; б) встановлено, що сама подія мала місце, однак її не можна визнати кримінальним правопорушенням, бо вона була результатом дії стихійного лиха, фізіологічних процесів тощо; в) встановлено, що подія мала місце, проте не була кримінальним правопорушенням, оскільки пов'язана з діями потерпілого, а не сторонніх осіб (самогубство, нещасні випадки на підприємствах)³²⁴.

Встановлена відсутність у діянні складу кримінального правопорушення – застосовується, коли встановлено, що подія, з приводу якої проводиться розслідування, мала місце, була результатом діянь певної особи, проте це діяння не є кримінальним правопорушенням унаслідок: а) відсутності хоча б одного з елементів складу правопорушення (об'єкта, суб'єкта, об'єктивної та суб'єктивної сторін); б) непричетності особи до кримінального правопорушення. Ця обставина виявляється: якщо достовірно встановлено, що правопорушення вчинене не даною особою, а іншою, і цю особу встановлено, та якщо встановлено, що правопорушення вчинене не цією особою, а іншою, проте невідомо ким саме³²⁵.

---

³²⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / відп. ред.: С. В. Ківалов та ін. Харків : Одиссей, 2013. С. 557–558.

³²⁵ Там само. С. 558.

Касаційний кримінальний суд Верховного Суду звертає увагу на те, що «в провадженні, де потерпілий вказує на конкретну особу як на таку, що вчинила кримінальне правопорушення щодо нього, орган досудового розслідування за результатами всебічного, повного і неупередженого дослідження усіх обставин кримінального провадження, має вирішити питання про наявність чи відсутність події кримінального правопорушення, а за її встановлення – про наявність або відсутність ознак кримінального правопорушення в діянні конкретної особи, про достатність доказів для доведення винуватості особи в суді, про наявність/відсутність підстав до звільнення від кримінальної відповідальності конкретної особи»³²⁶.

Найбільш логічним є поділ підстав закриття кримінального провадження та провадження щодо юридичної особи на реабілітуючі, нереабілітуючі та процесуальні (формальні, нейтральні)³²⁷, зважаючи на те, що не усі з підстав, передбачених ст. 284 КПК України, можна віднести або до реабілітуючих, або до нереабілітуючих, проте їх низка перешкоджає руху кримінального провадження безвідносно обставин виникнення³²⁸. Позиція ККС ВС полягає у тому, що реабілітуючі пов'язані з констатацією факту того, що підозрюваний/обвинувачений не вчинив злочину. На противагу цьому нереабілітуючі позитивно вирішують питання про вчинення особою злочину. Коли йдеться про реабілітуючі підстави закриття кримінального провадження слід виходити з того, що особа не вчинила протиправного діяння, передбаченого кримінальним законом і, як результат, має право на реабілітацію. До таких підстав належать ті, які свідчать про повну невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, що їй інкримінується, і мають наслідки зняття підозри, відновлення доброго імені, гідності та репутації»³²⁹.

---

³²⁶ Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 07.06.2023 : справа № 545/51/22, провадження № 51-2327км23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111460528>.

³²⁷ Лобойко Л. М. Кримінальний процес : підручник. Київ : Істина, 2014. С. 260.

³²⁸ Детальніше див.: Кримінальний процес : підручник : у 2 ч. / І. В. Басиста, Р. І. Благута, І. В. Гловюк та ін. ; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2022. Ч. 2. С. 203.

³²⁹ Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 07.07.2021 : справа № 487/1817/18, провадження № 51-1960км21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98220764>.

Отже:

1) *реабілітуючі підстави*: встановлена відсутність події кримінального правопорушення; встановлена відсутність у діянні складу кримінального правопорушення; не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати (пп. 1–3 ч. 1 ст. 284 КПК України);

2) *нереабілітуючі підстави*: помер підозрюваний, обвинувачений, особа, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого (п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК України); втратив чинність закон, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння³³⁰;

3) *процесуальні (формальні) підстави*: існує вирок по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню; потерпілий, а у випадках, передбачених КПК України, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, крім кримінального провадження щодо кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством; стосовно кримінального правопорушення, щодо якого не отримано згоди держави, яка видала особу; існує нескасована постанова слідчого, дізнавача, прокурора про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених пп. 1, 2, 4, 9 ч. 1 ст. 284 КПК України, у кримінальному провадженні щодо того самого діяння, що розслідувалося з дотриманням вимог щодо підслідності; після повідомлення особі про підозру закінчився строк досудового розслідування, визначений ст. 219 КПК України, крім випадку повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи; коли строк досудового

---

³³⁰ Щодо проблематики підстави детальніше див.: Гловюк І. В. Закриття кримінального провадження у зв'язку з декриміналізацією діяння: нові питання // Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2022. С. 136–140; Hloviuk I. Кримінальне провадження щодо діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність: pro et contra // International security studios: managerial, economic, technical, legal, environmental, informative and psychological aspects : monograph. Tbilisi, Georgia, 2023. Pp. 364–387. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7825520>

розслідування, визначений ст. 219 КПК України, закінчився та жодній особі не було повідомлено про підозру (пп. 6, 7, 8, 9, 10, абз. ч. 1 ст. 284 КПК України).

Суб'єкти закриття кримінального провадження та розмежування їх компетенції детально відображені у табл. 9.

Таблиця 9

Розмежування компетенції стосовно прийняття рішень щодо закінчення досудового розслідування

Суб'єкт	Процесуальне рішення	Межі компетенції
Слідчий, дізнавач	Постанова про закриття кримінального провадження	<p>Про закриття кримінального провадження слідчий, дізнавач, прокурор приймає постанову.</p> <p>Слідчий, дізнавач приймає постанову про закриття кримінального провадження, якщо в цьому кримінальному провадженні Жодній особі не повідомлялося про підозру з підстав:</p> <p>1) встановлена відсутність події кримінального правопорушення;</p> <p>2) встановлена відсутність в діянні складу кримінального правопорушення;</p> <p>4¹) втратив чинність закон, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння;</p> <p>9¹) існує нескасована постанова слідчого, дізнавача, прокурора про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених пп. 1, 2, 4, 9 ч. 1 ст. 284 КПК України, у кримінальному провадженні щодо того самого діяння, що розслідувалося з дотриманням вимог щодо підслідності.</p> <p>Слідчий, дізнавач зобов'язані закрити кримінальне провадження</p>

		також у разі, коли строк досудового розслідування, визначений ст. 219 КПК України, закінчився та жодній особі не було повідомлено про підозру
Прокурор	Постанова про закриття кримінального провадження	<p>Про закриття кримінального провадження слідчий, дізнавач, прокурор приймає постанову.</p> <p>Прокурор приймає постанову про закриття кримінального провадження, у тому числі щодо підозрюваного, з підстав:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) встановлена відсутність події кримінального правопорушення; 2) встановлена відсутність в діянні складу кримінального правопорушення; 3) не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати; 4) втратив чинність закон, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння; 5) помер підозрюваний, обвинувачений, особа, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого; 6) існує вирок по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню;

		<p>7) потерпілий, а у випадках, передбачених цим КПК України, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, крім кримінального провадження щодо кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством;</p> <p>8) стосовно кримінального правопорушення, щодо якого не отримано згоди держави, яка видала особу;</p> <p>9¹) існує нескасована постанова слідчого, дізнавача, прокурора про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених пп. 1, 2, 4, 9 ч. 1 ст. 284 КПК України, у кримінальному провадженні щодо того самого діяння, що розслідувалося з дотриманням вимог щодо підслідності;</p> <p>10) після повідомлення особі про підозру закінчився строк досудового розслідування, визначений ст. 219 КПК України, крім випадку повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи.</p> <p>Прокурор зобов'язаний закрити кримінальне провадження також у разі, коли строк досудового розслідування, визначений ст. 219 КПК України, закінчився та жодній особі не було повідомлено про підозру</p>
	<p>Постанова про закриття провадження</p>	<p>Провадження щодо юридичної особи підлягає закриттю у разі встановлення відсутності підстав</p>

	щодо юридичної особи	для застосування до неї заходів кримінально-правового характеру, закриття кримінального провадження щодо уповноваженої особи юридичної особи
Слідчий суддя	Ухвала про закриття кримінального провадження	Якщо закінчилися строки досудового розслідування з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР до дня повідомлення особі про підозру, встановлені ч. 1 ст. 219 КПК України, слідчий суддя може винести ухвалу про закриття кримінального провадження за клопотанням іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, або її представника

Важливо! У кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень в період воєнного стану є ризик того, що особа може померти до повідомлення про підозру. У таких ситуаціях підставою закриття кримінального провадження є п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК України – помер підозрюваний, обвинувачений, особа, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого. Утім таке рішення приймається в межах особливої процедури. Зокрема, прокурор до винесення постанови про закриття кримінального провадження направляє одному з близьких родичів або члену сім'ї, коло яких визначено КПК України, та/або захиснику померлого письмове повідомлення про можливість закриття кримінального провадження у зв'язку із смертю підозрюваного, особи, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю, із роз'ясненням права заявити клопотання про непогодження із закриттям кримінального провадження (ч. 10 ст. 284 КПК України). Незважаючи на формулювання «одному з близьких родичів або члену сім'ї, коло яких визначено цим Кодексом, та/або захиснику померлого», правильно направляти обом категоріям осіб.

Якщо згоди немає, кримінальне провадження має продовжуватися у загальному порядку, хоча у КПК України відсутні особливості провадження щодо померлого обвинуваченого за участю його близького родича або члена сім'ї та захисника.

Постанова про закриття кримінального провадження, про закриття провадження щодо юридичної особи має відповідати вимогам, викладеним у ч. 5 ст. 110 КПК України, і складатись із вступної, мотивувальної та резолютивної частин. У постанові мають бути чітко вказані: підстава закриття; докази, які підтверджують існування такої підстави; дотримання процедурних вимог (зокрема, по ч. 10 ст. 284 КПК України). Відомості про закриття кримінального провадження та провадження щодо юридичної особи вносяться до ЄРДР протягом 24 годин з моменту прийняття рішення.

Копія постанови слідчого, дільничного про закриття кримінального провадження надсилається заявнику, потерпілому, прокурору. Прокурор може скасувати постанову про закриття провадження або за власною ініціативою протягом 20 днів з моменту отримання копії; або за скаргою заявника, потерпілого, якщо скарга подана протягом десяти днів з моменту отримання заявником, потерпілим копії постанови.

Копія постанови прокурора про закриття кримінального провадження та/або провадження щодо юридичної особи надсилається заявнику, одному із близьких родичів або члену сім'ї, та/або захиснику померлого, потерпілому, його представнику, підозрюваному, захиснику, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження (ч. 6 ст. 284 КПК України).

Постанова дільничного, слідчого, прокурора про закриття кримінального провадження може бути оскаржена до слідчого судді у порядку ст. 303 КПК України.

Важливо! *Позиція ККС ВС стосовно строків досудового розслідування при скасуванні постанови про закриття кримінального провадження (**висновок щодо застосування положень абз. 2 п. 10 ч. 1 ст. 284, ч. 6 ст. 284, ч. 6 ст. 36, ст. 219 КПК України**):

---

* **Увага!** Застосовується з урахуванням змін до КПК України, внесених Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури» від 8 грудня 2023 року № 3509-IX, чинний з 1 січня 2024 року (див.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3509-20>).

Таблиця змін і доповнень до КПК України (див.: <https://www.researchgate.net/publication/376414171>).

«У разі скасування прокурором, який здійснює процесуальне керівництво, в порядку частини 6 статті 284 КПК або прокурорами вищого рівня під час реалізації повноважень, передбачених частиною 6 статті 36 КПК, постанови про закриття кримінального провадження, у якому жодній особі не було повідомлено про підозру, час між винесенням постанови про закриття та її скасуванням не включається у строки досудового розслідування за умови, якщо постанова про скасування постанови про закриття кримінального провадження винесена уповноваженим прокурором та у строки, встановлені КПК.

Скасування прокурором, який здійснює процесуальне керівництво, постанови слідчого, дізнавача про закриття кримінального провадження, у якому жодній особі не повідомлено про підозру, поза межами встановленого частиною 6 статті 284 КПК двадцятиденного строку з дня отримання копії постанови, крім випадків скасування актом прокурором постанови про закриття кримінального провадження за скаргами заявника чи потерпілого, а Генеральним прокурором, керівником обласної прокуратури, керівником окружної прокуратури, їх першими заступниками та заступниками постанови слідчого, прокурора про закриття кримінального провадження, у якому жодній особі не повідомлено про підозру, поза межами строків, передбачених статтею 219 КПК, позбавляють слідчого за погодженням з прокурором або прокурора права повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, у зв'язку з яким розпочато дане досудове розслідування.

У разі скасування Генеральним прокурором, керівником обласної прокуратури, керівником окружної прокуратури, їх першими заступниками та заступниками в межах строків, передбачених статтею 219 КПК, постанови прокурора про закриття кримінального провадження, у якому особі було повідомлено про підозру, час між винесенням постанови про закриття кримінального провадження до її скасування враховується у строки досудового розслідування.

Кримінальним процесуальним законом не передбачено права скасування Генеральним прокурором, керівником обласної прокуратури, керівником окружної прокуратури, їх першими заступниками та заступниками постанови прокурора про закриття кримінального провадження, у якому особу повідомлено про підозру, поза межами строків, передбачених статтею 219 КПК.

Недотримання прокурором, який здійснює процесуальне керівництво, вимог частини 6 статті 284 КПК, а прокурорами вищого рівня – вимог частини 6 статті 36 КПК у кримінальних провадженнях, у яких до скасування постанови про закриття кримінального провадження жодній особі не повідомлялося про підозру, тягне за собою

визнання повідомлення про підозру незаконним, а кримінальне провадження у таких випадках підлягає закриттю на підставі абзацу 2 пункту 10 частини 1 статті 284 КПК як таке, у якому строк досудового розслідування, визначений статтею 219 КПК, закінчився та жодній особі не було повідомлено про підозру, крім випадків скасування постанов дільничого, слідчого, прокурора про закриття кримінального провадження за скаргами учасників кримінального провадження, зазначених в частині 6 статті 284 та пунктах 3, 4 частини 1 статті 303 КПК.

У разі скасування постанов дільничого, слідчого, прокурора про закриття кримінального провадження за скаргами учасників кримінального провадження, зазначених в пунктах 3, 4 частини 1 статті 303 КПК, за результатами судово-контрольної діяльності, час між винесенням таких постанов до їх скасування не включається у строки досудового розслідування як у кримінальних провадженнях, у яких жодній особі не повідомлено про підозру, так і провадженнях, у яких було повідомлено про підозру»³³¹.

Короткий зміст цієї позиції систематизовано у табл. 10.

Таблиця 10

Зміст постанови Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 3 квітня 2023 р. у справі № 367/1335/21

<i>Суб'єкт</i>	<i>Наявність/ відсутність повідомлення про підозру</i>	<i>Строк</i>	<i>Результат</i>
Прокурор або генеральний прокурор, керівник обласної прокуратури, керівник окружної	Жодній особі не було повідомлено про підозру	1) У строки, встановлені КПК 2) поза межами 20-денного строку з дня	1) Час між винесенням постанови про закриття та її скасуванням не включається у строки досудового розслідування

³³¹ Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 03.04.2023 : справа № 367/1335/21, провадження № 51-2448км22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110175762>.

<p>прокуратури, їх перші заступники та заступники</p>		<p>отримання копії постанови – прокурор; поза межами строків, передбачених статтею 219 КПК – генеральний прокурор, керівник обласної прокуратури, керівник окружної прокуратури, їх перші заступники та заступники</p> <p>3) виняток: скасування прокурором постанови про закриття кримінального провадження за скаргами заявника чи потерпілого</p>	<p>2) позбавляють слідчого за погодженням з прокурором або прокурора права повідомлення особі про підозру</p> <p>3) у постанові не зазначено, за логікою – можливе повідомлення про підозру</p>
<p>Генеральний прокурор, керівник обласної прокуратури, керівник окружної прокуратури, їх перші заступники та заступники</p>	<p>Було повідомлено про підозру</p>	<p>У межах строків, передбачених ст. 219 КПК України</p> <p><u>не передбачено права скасування Генеральним прокурором, керівником обласної прокуратури, керівником окружної прокуратури, їх</u></p>	<p>Час між винесенням постанови про закриття кримінального провадження до її скасування враховується у строки досудового розслідування</p>

		<u>першими заступниками та заступниками постанова прокурора про закриття кримінального провадження, у якому особу повідомлено про підозру, поза межами строків, передбачених ст. 219 КПК України</u>	
Слідчий суддя	Жодній особі не було повідомлено про підозру; було повідомлено про підозру		Час між винесенням таких постанов до їх скасування не включається у строки досудового розслідування

2.3. ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ І ПОВ'ЯЗАНИХ З ВІЙНОЮ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Реалізація завдань кримінального провадження багато в чому залежить від належного виконання його учасниками, насамперед підозрюваним, своїх процесуальних обов'язків. Принципово важливою є особиста присутність під час проведення процесуальних дій, що забезпечує не лише процесуальну комунікацію, а й додаткову гарантію дотримання його прав. З огляду на це міжнародні стандарти справедливого правосуддя, визначені підп. «с» п. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р.³³²,

³³² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від 04.11.1950 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

підп. «d» п. 3 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р.³³³ передбачають необхідність такої участі.

Водночас низка міжнародних документів передбачає винятки із загального правила про особисту присутність підозрюваного, обвинуваченого під час судового розгляду. Так, наприклад, приписи ст. 21 Європейської конвенції про міжнародну дійсність кримінальних вироків від 28 травня 1970 р. передбачають, що в разі, «коли ця Конвенція не передбачає іншого, виконання вироків, винесених у відсутність обвинуваченого, та постанов у кримінальних справах здійснюється за тими самими правилами, що й інших вироків»³³⁴. Резолюція № (75) 11 «Про критерії, які регламентують розгляд, що проводиться за відсутності обвинуваченого» від 19 січня 1973 р. визначає умови та мінімальний перелік загальних правил щодо заочного розгляду, якими мають керуватися держави – члени Ради Європи при розгляді справи за відсутності підсудного³³⁵. Рекомендація № 6 R (87) 18 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Стосовно спрощення кримінального правосуддя» в від 17 вересня 1987 р. встановлює, що «держави-члени повинні розглянути й дозволити судам першої інстанції заслуховувати справи й приймати за ними рішення за відсутності обвинуваченого, за умови, що обвинувачений був проінформований належним чином про дату слухання та про своє право на законне чи інше представництво у суді»³³⁶.

До того ж практика ЄСПЛ у рішеннях від 24 травня 2007 р. у справі «Да Лус Домінгеш Ферейра проти Бельгії» (*Da Luz Domingues Ferreira v. Belgium*)³³⁷, від 12 лютого 1985 р. «Колоцца проти Італії»

---

³³³ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : від 16.12.1966 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

³³⁴ Європейська конвенція про міжнародну дійсність кримінальних вироків : від 28.05.1970 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_341.

³³⁵ On the criteria governing proceedings held in the absence of the accused: Adopted by the Committee of Ministers on 21 May 1975 at the 245th meeting of the Ministers' Deputies // Council of Europe : сайт. URL: <https://rm.coe.int/09000016804f7581>.

³³⁶ Рекомендація № R (87) 18 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо спрощення кримінального правосуддя : від 17.09.1987 // Судова влада України : офіц. сайт. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_87_18_1987_09_17.pdf.

³³⁷ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Да Лус Домінгеш Ферейра проти Бельгії» від 24 травня 2007 року № 50049/99. *Прецеденти*

(*Colozza v. Italy*)³³⁸; від 22 вересня 1994 р. у справі «Лала проти Нідерландів» (*Lala v. the Netherlands*)³³⁹; від 13 лютого 2001 р. у справі «Кромбах проти Франції» (*Krombach c. France*)³⁴⁰ передбачає можливість здійснення судового провадження і за відсутності обвинуваченого. В основу їх прийняття покладені такі чинники, як: а) належне повідомлення обвинуваченого про судовий розгляд, який має здійснюватися щодо нього; б) обов'язкове забезпечення реалізації права на захист; в) свідома відмова обвинуваченого від участі у судовому розгляді; г) право на повторний розгляд справи³⁴¹.

Питання щодо забезпечення невідворотності притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення завжди перебуває в полі зору кримінально-правової політики провідних країн світової спільноти. Одним із процесуальних засобів його забезпечення, за випадків, коли особа переховується від органів досудового розслідування та суду, є застосування процедури заочного кримінального провадження. Відповідно до західноєвропейської правової доктрини для позначення заочного судочинства застосовується юридична формула *in contumaciam*, що з латини перекладається як «у відповідь на впертість». За англосаксонською – *in absentia*, з латини – «за відсутності». Етимологія цих категорій вказує, що заочне кримінальне провадження здійснюється внаслідок протидії правосуддю шляхом невиконання обвинуваченим обов'язку особисто бути присутнім у суді або через використання ним права на розгляд судом обвинувачення за його відсутності³⁴².

Європейського суду по правам людини країнами-членами Ради Європи. 2007. № 12. С. 209–216.

³³⁸ Колоцца против Италии // Precedent. ua : сайт. URL: <https://precedent.in.ua/2016/04/08/kolotstsa-protyv-italyyu>.

³³⁹ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Лала проти Нідерландів» (*Lala v. The Netherlands*) : від 22.09.1994 // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі : сайт. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?Aidx=374>.

³⁴⁰ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Кромбах проти Франції» : від 13.02.2001 // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі : сайт. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?Aidx=348>.

³⁴¹ Кримчук С. Г. Теоретико-правові та прикладні основи здійснення повідомлення про підозру в кримінальному провадженні : дис. ... д-ра філософії : 081. Київ, 2020. 223 с.

³⁴² Баулін О. Спеціальне кримінальне провадження у контексті верховенства права. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 3. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/3-2017/baulin.pdf>.

У кримінальному процесі України дієвість такої процедури розпочалася з використання режиму спеціального досудового розслідування, запровадженого Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини» від 7 жовтня 2014 р.³⁴³ На його підставі КПК України доповнено новою гл. 24¹ «Особливості спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень», яка містить у собі п'ять статей (статті 297¹–297⁵ КПК України). Подальша трансформація процедури «in absentia» відбувалася в порядку, передбаченому законами України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо невідворотності покарання осіб, які переховуються на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції» від 15 січня 2015 р.³⁴⁴, «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо окремих питань накладення арешту на майно з метою усунення корупційних ризиків при його застосуванні» від 10 листопада 2015 р.³⁴⁵, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Генеральної прокуратури України» від 12 травня 2016 р.³⁴⁶, «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення механізмів забезпечення завдань кримінального провадження» від 16 березня 2017 р.³⁴⁷,

---

³⁴³ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини : Закон України від 07.10.2014 № 1689-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-18>.

³⁴⁴ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо невідворотності покарання осіб, які переховуються на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції : Закон України від 15.01.2015 № 119-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119-19>.

³⁴⁵ Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо окремих питань накладення арешту на майно з метою усунення корупційних ризиків при його застосуванні : Закон України від 10.11.2015 № 769-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/769-19>.

³⁴⁶ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Генеральної прокуратури України : Закон України від 12.05.2016 № 1355-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1355-19>.

³⁴⁷ Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення механізмів забезпечення завдань кримінального

«Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 р. № 2617-VIII³⁴⁸, «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення окремих положень у зв'язку зі здійсненням спеціального досудового розслідування» від 27 квітня 2021 р.³⁴⁹, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 3 березня 2022 р.³⁵⁰, «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану» від 24 березня 2022 р.³⁵¹, «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та

провадження : Закон України від 16.03.2017 № 1950-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1950-19>.

³⁴⁸ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19>.

³⁴⁹ Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення окремих положень у зв'язку зі здійсненням спеціального досудового розслідування : Закон України від 27.04.2021 № 1422-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1422-20>.

³⁵⁰ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022 № 2108-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20>.

³⁵¹ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану : Закон України від 24.03.2022 № 2160-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20>.

громадської безпеки» від 14 квітня 2022 р.³⁵², «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених» від 28 липня 2022 р.³⁵³, «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Додаткового протоколу до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму, а також до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення боротьби з тероризмом» 21 березня 2023 р.³⁵⁴, положеннями яких значно розширено можливості для здійснення спеціального досудового розслідування, зокрема й щодо воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень.

Здійснюючи аналіз положень гл. 24¹ КПК України, В. Г. Галаган, Ж. В. Удовенко та інші правники цілком слушно зауважують, що ця глава складається лише з п'яти статей, в яких унормовуються переважно процесуальні питання щодо підготовки клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування, його розгляду слідчим суддею та прийняття рішення по суті, а також щодо порядку вручення підозрюваному процесуальних документів. Інші важливі положення мають місце в ст. 7, ч. 1 ст. 34, ч. 2 ст. 52, ст. 139, ст. 176, ст. 216 та багатьох інших нормах КПК України. Таке розташування процесуальних норм є незручним для їх використання правозастосовним органом³⁵⁵.

---

³⁵² Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки : Закон України від 14.04.2022 № 2198-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20>.

³⁵³ Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених : Закон України від 28.07.2022 № 2472-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2472-20>.

³⁵⁴ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Додаткового протоколу до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму, а також до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення боротьби з тероризмом : Закон України від 21.03.2023 № 2997-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2997-20>.

³⁵⁵ Галаган В., Удовенко Ж. Дотримання засади невторчання у приватне життя під час спеціального досудового розслідування. *Право України*. 2015.

Необхідність запровадження вищевказаних законодавчих змін насамперед обумовлювалася тимчасовою окупацією Автономної Республіки Крим, проведенням антитерористичної операції (операції об'єднаних сил) на території Донецької і Луганської областей, а також неефективністю інституту екстрадиції та інших форм правової допомоги в міждержавних відносинах. До того ж після 24 лютого 2022 р. більшість кримінальних проваджень за підозрою російських військовослужбовців, колаборантів у вчиненні воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень відбуваються так само *in absentia*.

Досліджуючи можливість здійснення кримінального провадження за відсутності особи, яку підозрюють у вчиненні злочину, слід зазначити, що в законодавстві іноземних країн вказаний інститут може бути використаний лише на стадії судового розгляду кримінального провадження, а відсутність підозрюваного на стадії досудового розслідування призводить до зупинення такого розслідування³⁵⁶.

Спеціальне досудове розслідування здійснюється на підставі ухвали слідчого судді у кримінальному провадженні щодо злочинів, передбачених статтями 109, 110, 110², 111, 111¹, 111², 112, 113, 114, 114¹, 114², 115, 116, 118, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 127, ч. 2 і 3 ст. 146, статтями 146¹, 147, частинами 2 – 5 ст. 191 (у випадку зловживання службовою особою своїм службовим становищем), статтями 209, 255–258⁶, 348, 364, 364¹, 365, 365², 368, 368², 368³, 368⁴, 369, 369², 370, 379, 400, 408, 436, 436¹, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447 КК України стосовно підозрюваного, крім неповнолітнього, який переховується від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або оголошений у міжнародний розшук.

Здійснення спеціального досудового розслідування щодо інших злочинів не допускається, крім випадків, коли злочини вчинені особами, які переховуються від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної Верховною

№ 7. С. 9–15; Кримчук С. Г. Теоретико-правові та прикладні основи здійснення повідомлення про підозру в кримінальному провадженні : дис. ... д-ра філософії : 081. Київ, 2020. С. 92.

³⁵⁶ Шишман Д. М. Обізнаність підозрюваного про розпочате кримінальне провадження як обов'язкова умова для здійснення спеціального досудового розслідування (in absentia). *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 179–183. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.10.30>.

Радою України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або оголошені у міжнародний розшук, та розслідуються в одному кримінальному провадженні із злочинами, зазначеними у цій частині, а виділення матеріалів щодо них може негативно вплинути на повноту досудового розслідування та судового розгляду³⁵⁷.

Процедура спеціального досудового розслідування (*in absentia*) здійснюється за загальними правилами досудового розслідування, з урахуванням приписів ч. 1 ст. 297¹ КПК України. Механізм проведення спеціального досудового розслідування тісно пов'язаний із загальним досудовим розслідуванням, тому що його проведенню завжди передує загальне досудове розслідування, яке здійснюється доти, поки слідчим не будуть встановлені підстави для переведення досудового розслідування на спеціальний режим, який остаточно встановлюється ухвалою слідчого судді. Характерною особливістю механізму спеціального досудового розслідування є здійснення спеціального порядку розслідування на основі загальних правил лише з урахуванням гл. 24¹ КПК України³⁵⁸.

Не можна оминати увагою той факт, що застосування режиму спеціального досудового розслідування у кримінальному провадженні не має незворотного характеру. За випадків, коли підозрюваний, стосовно якого слідчим суддею постановлено ухвалу про здійснення спеціального досудового розслідування, затриманий або добровільно з'явився до органу досудового розслідування, подальше досудове розслідування щодо нього має здійснюватися у загальному порядку (ч. 5 ст. 297⁴ КПК України).

Міжнародні суди одностайно наголошують, що держава зобов'язана застосувати всі наявні засоби, щоб підозрюваний був належним чином поінформований про кримінальне провадження проти нього. Це відображено в рішеннях ЄСПЛ («Санадер проти Хорватії» (*Sanader v Croatia*), «Сейдовіс проти Італії» (*Sejdovic v Italy*), «Стоянков проти Болгарії» (*Stoyanov v Bulgaria*)), Комітету ООН з прав людини («Мбенге проти Заїру» (*Mbenge v. Zair*)) та Міжнародного кримінального суду (справа проти Саїфа Аль-Іслама Гаддафі)³⁵⁹. Насамперед

---

³⁵⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

³⁵⁸ Там само.

³⁵⁹ Капалкіна І. Провадження *in absentia*. Недоліки, сприйняття суспільством та очікування потерпілих // Justtalk : сайт. 08.06.2023. URL:

вказане обумовлюється тим, що обізнаність особи про розпочате щодо неї кримінальне провадження, а також те, у чому вона підозрюється, надає можливість реалізувати своє право на захист і відстоювати власну позицію в суді та забезпечити реалізацію засади змагальності. Відповідно до національного законодавства спеціальне досудове розслідування може здійснюватися тільки щодо особи, яка набула статусу підозрюваного. Проте особа може набути такого статусу лише коли вжито всіх належних заходів для вручення їй письмового повідомлення про підозру.

Виходячи з положень кримінального процесуального закону, зокрема статей 42, 278, 279 КПК України, складені органом досудового розслідування повідомлення про підозру або повідомлення про зміну раніше повідомленої підозри повинні бути вручені особі, а якщо її місце перебування невідоме, вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений гл. 6 КПК України «Повідомлення»³⁶⁰. Повідомлення у кримінальному провадженні є процесуальною дією, за допомогою якої слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд повідомляє певного учасника кримінального провадження про дату, час та місце проведення відповідної процесуальної дії або про прийняте процесуальне рішення чи здійснену процесуальну дію (ч. 1 ст. 111 КПК України)³⁶¹. Порушення окреслених правил прослідковується у кримінальному провадженні № 12014050260000924, в якому:

<https://justtalk.com.ua/post/provadžzhennya-in-absentia-nedoliki-spriynnyattya-suspilstvom-ta-ochikuvannya-poterpilih>.

³⁶⁰ Глобенко Г. І. До питань подальшого удосконалення процедури досудового розслідування // *Правова наука і державотворення в Україні в контексті правової інтеграції* : матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 24–25 трав. 2019 р.) / Сум. філія Харків. нац. ун-ту внутр. справ. Суми : Ельдорадо, 2019. С. 118; Шишман Д. М. Обізнаність підозрюваного про розпочате кримінальне провадження як обов'язкова умова для здійснення спеціального досудового розслідування (in absentia). *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 181. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.10.30>; Огляд судової практики Касаційного кримінального суду щодо здійснення спеціальної процедури кримінального провадження (досудового розслідування та судового розгляду) за відсутності обвинуваченого (in absentia) (актуальна практика). Рішення, внесені до ЄДРСР, з 2018 року по серпень 2022 року / упоряд.: В. В. Щепоткіна. Київ, 2022. С. 20.

³⁶¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

«...У відношенні ОСОБА_7 було складено повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення. Однак дане повідомлення особисто йому вручено не було, у зв'язку з тим, що є всі підстави вважати, що на даний час ОСОБА_7 знаходиться на території Донецької області, яка є тимчасово окупованою внаслідок збройного нападу Російської Федерації на Україну. Згідно з ч. 1 ст. 278КПК України письмове повідомлення про підозру вручається в день його складення слідчим або прокурором, а у випадку неможливості такого вручення – у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень. Відповідно до ч. 2 ст. 135 КПК України, у разі тимчасової відсутності особи за місцем проживання повістка для передачі їй вручається під розписку дорослому члену сім'ї особи чи іншій особі, яка з нею проживає, житлово-експлуатаційній організації за місцем проживання особи або адміністрації за місцем її роботи. Тому, слідчий у своєму клопотанні посилається на те, що згідно з вимогами, передбаченими ч. 3 ст. 111, ст. 135, 276–279 КПК України, повідомлення про підозру було вручено директору житлово-експлуатаційної організації КП “КОМСЕРВІС”, за місцем проживання ОСОБА_7. Однак, жодних доказів, що саме Житлово-експлуатаційна організація КП “КОМСЕРВІС” здійснює обслуговування будинку за адресою: АДРЕСА_5, та взагалі, що така організація існувала та здійснювала свою діяльність на момент вручення підозри, ані слідчим до клопотання, ані прокурором у судовому засіданні, суду надано не було. Тому суд ставить під сумнів вручення даної підозри у встановлений законом спосіб і відмовляє у задоволенні клопотання слідчого ОСОБА_5 про здійснення спеціального досудового розслідування у кримінальному провадженні № 12014050260000924»³⁶².

Дійсно, у разі здійснення спеціального досудового розслідування, зокрема й щодо воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень, повістки про виклик підозрюваного, повідомлення про підозру мають надсилатися за останнім відомим місцем його проживання чи перебування. Водночас вони обов'язково публікуються в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора³⁶³. Після цього підозрюваний вважається належним чином

---

³⁶² Ухвала Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровська від 08.11.2022 : справа № 204/8858/22, провадження № 1-кц/204/2016/22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107362235>.

³⁶³ Порядок організації публікації в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора повісток про виклик, повідомлень про підозру та відо-

ознайомленим з її змістом. Прикладом вказаного може слугувати ухвала про здійснення спеціального досудового розслідування у кримінальному провадженні № 1202210000000690:

«03.09.2022 ОСОБА_1, у відповідності до вимог ч. 1 ст. 278 та ч. 8 ст. 135 КПК України, повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 438 КК України. Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1302-р від 21.10.2020, друкованими засобами масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження, в якому в 2022 році розміщуються повістки про виклик підозрюваного, обвинуваченого та інформація про процесуальні документи, визначено газету “Урядовий кур’єр”. У зв’язку з наведеним, відповідно вимог ст. ст. 133, 135, 276, 278, 279 КПК України, у газеті “Урядовий кур’єр” опубліковано повідомлення про підозру від 03.09.2022 з повістками про виклик підозрюваного ОСОБА_1 на 05.09.2022, 06.09.2022, 07.09.2022 та 26.09.2022, 27.09.2022, 28.09.2022 відповідно. Крім того, на виконання вимог ст. ст. 133, 135, 276, 278, 279 КПК України, на офіційному веб-сайті Офісу Генерального прокурора в рубриці “Повістки про виклик та відомості про здійснення спеціального досудового розслідування” опубліковано повідомлення про підозру від 03.09.2022 з повістками про виклик підозрюваного ОСОБА_1 на 05.09.2022, 06.09.2022, 07.09.2022 та 26.09.2022, 27.09.2022, 28.09.2022 відповідно»³⁶⁴.

Направлення повідомлення про підозру та повісток підозрюваному, який перебуває на тимчасово окупованій території України, за допомогою месенджера «Viber» на номер телефону, яким користувався підозрюваний, та підтвердження того, що він переглянув ці повідомлення, відповідає положенням КПК України та є додатковим заходом до основних способів інформування підозрюваного, передбачених КПК України, як-то вручення повідомлення про підозру та повісток захиснику підозрюваного та вжиття заходів до їх вручення самому підозрюваному³⁶⁵.

мостей щодо підозрюваних, стосовно яких надано дозвіл на здійснення спеціального досудового розслідування : затв. наказом Ген. прокуратура від 30.05.2023 № 141 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0141905-23>.

³⁶⁴ Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 13.10.2022 : справа № 761/20843/22, провадження № 1-кс/761/11512/2022 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106824789>.

³⁶⁵ Огляд судової практики Касаційного кримінального суду щодо здійснення спеціальної процедури кримінального провадження (досудового розслідування та судового розгляду) за відсутності обвинуваченого (in

Крім набуття особою процесуального статусу підозрюваного, іншою обов'язковою підставою, яка має враховуватися під час здійснення спеціального досудового розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень, є доведення стороною обвинувачення, що підозрюваний виїхав та/або перебуває на тимчасово окупованій території України, території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, та/або відомості про оголошення підозрюваного в міжнародний розшук. У контексті розгляду цього питання зазначимо, що до набрання чинності Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення окремих положень у зв'язку зі здійсненням спеціального досудового розслідування» від 27 квітня 2021 р.³⁶⁶ спеціальне досудове розслідування безпосередньо розпочиналося з оголошення підозрюваного в міжнародний розшук, що значно ускладнювало його процедуру. Здебільшого це мало місце у кримінальних справах, пов'язаних з подіями на Майдані, анексією Криму та військовим конфліктом на Донбасі, коли потенційні підозрювані, на думку правоохоронних органів, переховувалися на невідконтрольних територіях³⁶⁷. Отже, вищевказані законодавчі зміни виключили з пріоритету міжнародний розшук (п. 4 ч. 2 ст. 297² КПК України).

Підтвердити факт перебування підозрюваного за межами України можливо шляхом проведення комплексу слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема отримання письмових повідомлень від підрозділів Державної прикордонної служби щодо перетину державного кордону громадянами України, включаючи відеофіксацію, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних систем (статті 263, 264 КПК України) тощо³⁶⁸.

---

absentia). Рішення, внесені до ЄДРСР, з 2018 року по серпень 2022 року / упоряд. В. В. Щепоткіна. Київ, 2022. С. 7.

³⁶⁶ Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення окремих положень у зв'язку зі здійсненням спеціального досудового розслідування : Закон України від 27.04.2021 № 1422-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1422-20>.

³⁶⁷ Кудрявцев О. Процедура in absentia – це найсуперечливіший інститут сучасного українського кримінального процесу // ЛІГА.net : сайт. URL: <https://blog.liga.net/user/okudryavtsev/article/43418>.

³⁶⁸ Нікітенко В. М. Проблеми досудового розслідування (in absentia) // Житомирська політехніка : сайт. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/11/61-1.pdf>.

Крім цього, підозрюваний унаслідок ухилення без поважних причин від явки на виклик слідчих органів або суду має бути оголошений в розшук. Достатньою підставою для оголошення в розшук особи, підозрюваної у вчиненні злочину, є наявність у матеріалах досудового розслідування доказів того, що вона перебуває на тимчасово окупованій території України та не з'являється без поважних причин на виклик слідчого за умови її належного повідомлення. Додатковим підтвердженням перебування особи на тимчасово окупованій території України є зазначення у відкритих джерелах, зокрема в мережі Інтернет, конкретного місцезнаходження особи на цій території³⁶⁹. Окреслені підстави щодо оголошення в розшук особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 438 КК України належним чином відображені в ухвалі кримінального провадження за № 62022050020000074.

«...Враховуючи те, що 11.07.2022 року, 12.07.2022 року, 13.07.2022 року підозрюваний належним чином викликалася до органу досудового розслідування, в тому числі для вручення повідомлення про підозру та проведення процесуальних дій, у спосіб, передбачений законом, а саме через засоби масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на сайті офісу Генерального прокурора, проте не з'явився у призначений час та не повідомив про поважні причини неприбуття, беручи до уваги той факт, що з урахуванням зібраних матеріалів підтверджується те, що ОСОБА_5 з березня 2022 року перебуває та залишається натепер в смт. Ново-псков Луганської області, тобто на території, яка на цей час не підконтрольна державним органам України через тимчасову окупацію країною-агресором РФ внаслідок широко-масштабної збройної агресії, необхідно вважати, що підозрюваний ОСОБА_5 переховується від органу досудового слідства на тимчасово окупованій території України з метою ухилення від кримінальної відповідальності»³⁷⁰.

Відповідно до ч. 1 ст. 297² КПК України з клопотанням про здійснення спеціального досудового розслідування до слідчого судді має

---

³⁶⁹ Огляд судової практики Касаційного кримінального суду щодо здійснення спеціальної процедури кримінального провадження (досудового розслідування та судового розгляду) за відсутності обвинуваченого (in absentia). Рішення, внесені до ЄДРСР, з 2018 року по серпень 2022 року / упоряд В. В. Щепоткіна. Київ, 2022. С. 10.

³⁷⁰ Ухвала Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 05.12.2022 : справа № 183/6587/22, провадження № 1-кс/183/1749/22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107959506>.

право звернутися безпосередньо прокурор або слідчий за погодженням з прокурором. Якщо у кримінальному провадженні повідомлено про підозру декільком особам, слідчий, прокурор вправі звернутися до слідчого судді із клопотанням про здійснення спеціального досудового розслідування лише стосовно тих підозрюваних, щодо яких наявні передбачені ч. 2 ст. 297¹ КПК України підстави, а стосовно інших підозрюваних подальше досудове розслідування у цьому самому кримінальному провадженні здійснюватиметься згідно із загальними правилами, передбаченими КПК України³⁷¹.

Аналіз кримінального процесуального законодавства України вказує на відсутність в його приписах визначення терміна «клопотання», проте в окремих його положеннях формулюються елементи процесуальної форми. У Великому словнику сучасної української мови клопотання визначається як письмова заява, прохання про щонебудь, яке подають до офіційної установи³⁷². Велика українська юридична енциклопедія визначає клопотання як звернення учасника кримінального провадження (слідчого, прокурора, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, захисника, цивільного позивача, цивільного відповідача та ін.) до особи, яка має право приймати рішення в кримінальному провадженні (слідчого, прокурора, слідчого судді, судді) з метою реалізації певних процесуальних прав та обов'язків³⁷³.

У клопотанні про здійснення спеціального досудового розслідування зазначаються:

1) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання;

2) правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

3) виклад обставин, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні кримінального правопорушення, і посилання на обставини;

---

³⁷¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

³⁷² Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2009. С. 547.

³⁷³ Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / редкол.: В. Т. Нор (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2020. Т. 19: Кримінальний процес, судоустрій, прокуратура та адвокатура. С. 75.

4) відомості про те, що підозрюваний виїхав та/або перебуває на тимчасово окупованій території України, території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, та/або відомості про оголошення підозрюваного в міжнародний розшук;

5) виклад обставин про те, що підозрюваний переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності;

б) перелік свідків, яких слідчий, прокурор вважає за необхідне допитати під час розгляду клопотання (ч. 2 ст. 297² КПК України)³⁷⁴.

Клопотання слідчого про здійснення спеціального досудового розслідування обов'язково погоджується з прокурором. Тобто прокурор має ознайомитися з матеріалами відповідного кримінального провадження і, вбачаючи достатність доказів, обґрунтованість підозри у вчиненні воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень, належність способів вручення повісток і процесуальних документів погодити подане клопотання або відмовити в цьому. Зі свого боку під час вирішення питання про здійснення спеціального досудового розслідування слідчий суддя зобов'язаний урахувати наявність достатніх доказів для підозри особи, щодо якої подано клопотання (ч. 2 ст. 297 КПК України). Отже, за змістом вказаної норми обов'язок доведення обґрунтованості підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, щодо якої подано клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування, покладено на слідчого, прокурора. Так, наприклад, у кримінальному провадженні № 1202210000000690 наявність обґрунтованої підозри у вчиненні ОСОБА_1 інкримінованого йому кримінального правопорушення підтверджується такими доказами, зібраними під час досудового розслідування:

«... – протоколами огляду трупа ОСОБА_3, ІНФОРМАЦІЯ_1, від 13.04.2022 та 14.04.2022 з додатком у вигляді фототаблиць;

– протоколом пред'явлення трупа для впізнання від 02.05.2022, відповідно до якого ОСОБА_5, яка є рідною сестрою ОСОБА_3, впізнала останнього за індивідуальними ознаками;

– висновком судово-медичної експертизи № 29 від 29.05.2022, згідно якого у ОСОБА_3 виявлено тілесні ушкодження у виді наскрізних вогнепальних поранень грудної клітки та живота з вхідними ранами в підлопатковій ділянці справа та міжлопатковій ділянці, від

---

³⁷⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

яких відходять раневі канали в напрямку ззаду наперед та справа наліво в горизонтальній площині з ушкодженням на своєму шляху органів грудної клітки, ребер і органів черевної порожнини, сполучаючись по зонду з ранами передньої стінки живота та грудної клітки, які мають ознаки вхідних вогнепальних ран, які відносяться до тяжких тілесних ушкоджень та перебувають у причинно-наслідковому зв'язку з настанням смерті;

– протоколом допиту свідка ОСОБА_4 від 09.06.2022, в ході якого останній вказав на фактичні обставини вбивства ОСОБА_3 військовослужбовцями збройних сил російської федерації ОСОБА_1 та його командиром ОСОБА_2;

– протоколами пред'явлення особи для впізнання за фотознімками від 10.08.2022 за участю свідка ОСОБА_4, в ході яких останній впізнав військовослужбовців збройних сил російської федерації ОСОБА_1 та його командира ОСОБА_2 за індивідуальним рисами обличчя;

– протоколами огляду інтернет-ресурсу від 26.08.2022, а саме особистих сторінок військовослужбовців збройних сил російської федерації ОСОБА_1 та ОСОБА_2 в соціальних мережах;

– іншими матеріалами кримінального провадження в їх сукупності»³⁷⁵.

Відповідно до ч. 1 ст. 297³ КПК України клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування розглядається слідчим суддею за участю особи, яка подала клопотання, та захисника. Зокрема, таке клопотання має розглядатися за участю слідчого, прокурора. Зі свого боку їх неявка може стати наслідком відмови в його задоволенні. Так, наприклад, у кримінальному провадженні, відомості по якому внесені 15.03.2022 р. до Єдиного реєстру досудових розслідувань за № 62022050020000074, в судове засідання неодноразово не з'являлися та клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування не підтримали. З огляду на це:

«... в задоволенні клопотання слідчого Другого слідчого відділу (з дислокацією у м. Северодонецьку) Територіального управління Державного бюро розслідувань, розташованого у м. Краматорську ОСОБА_3, погоджене з прокурором Луганської обласної прокуратури ОСОБА_4, про здійснення спеціального досудового розслідування відносно ОСОБА_5, – відмовлено»³⁷⁶.

---

³⁷⁵ Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 13.10.2022 : справа № 761/20843/22, провадження № 1-кц/761/11512/2022 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106824789>.

³⁷⁶ Ухвала Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 05.12.2022 : справа № 183/6587/22, провадження № 1-кц/183/

Те, що підозрюваний у вчиненні воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень особисто не реалізує надані йому кримінальним процесуальним законом права у кримінальному провадженні, участь у якому він ігнорує, зовсім не означає, що в такому провадженні відсутні дієві гарантії захисту та охорони його прав і законних інтересів³⁷⁷. Практика ЄСПЛ засвідчує відповідність розгляду справ *in absentia* вимогам Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод в разі дотримання певних гарантій та умов для забезпечення загальної справедливості провадження (рішення Великої Палати ЄСПЛ від 1 березня 2006 р. у справі «Сейдовіч проти Італії» (*Sejdovic v. Italy*); рішення ЄСПЛ від 12 лютого 2015 р. у справі «Санадер проти Хорватії» (*Sanader v. Croatia*)). Однією з таких умов є представництво захисниками інтересів осіб, чії справи розглядають *in absentia*. З огляду на вказане задля належної реалізації права на захист підозрюваного в таких провадженнях забезпечується обов'язкова участь захисника, якому надсилаються копії документів, що підлягають врученню підозрюваному (ч. 1 ст. 297³, ч. 2 ст. 297⁵ КПК України). Якщо підозрюваний самостійно не залучив захисника, слідчий суддя зобов'язаний вжити необхідних заходів для його залучення. Зокрема, під час розгляду такого клопотання у кримінальному провадженні № 42022132580000062, відомості про яке внесено до Єдиного реєстру досудових розслідувань 29 квітня 2022 р., встановлено відсутність даних про залучення захисника. На підставі чого:

«...слідчий суддя приходить до висновку залучити захисника для розгляду клопотання прокурора Старобільської окружної прокуратури Луганської області ОСОБА_2 про здійснення спеціального досудового розслідування за підозрою ОСОБА_3 і доручає Регіональному центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Дніпропетровській області призначити захисника»³⁷⁸.

1749/22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107959506>; Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 05.09.2022 : справа № 757/22944/22-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106276418>.

³⁷⁷ Верещак О. І. Спеціальне досудове розслідування у кримінальному провадженні : дис. ... д-ра філософії : 081. Київ, 2023. С. 108.

³⁷⁸ Ухвала Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 01.12.2022 : справа № 201/9488/22, провадження № 1-кс/201/3517/2022 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107607024>.

В умовах призначення підозрюваному адвоката за призначенням можуть виникати обставини, коли адвокат за призначенням не має зв'язку з клієнтом, а отже, не може погодити правову позицію з клієнтом, а також повідомити його про процесуальне становище справи. Крім того, закон не зобов'язує слідчого, прокурора надати захиснику для ознайомлення примірник клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування та матеріалів, якими воно обґрунтовано. Отже, захисник позбавляється можливості підготувати правову позицію, а тому підозрюваний позбавлений права на практичну й ефективну правову допомогу (порушення ч. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). Відповідно до вимог закону кожен захисник діє від імені та в інтересах клієнта, попередньо погодивши правову позицію з ним³⁷⁹.

Отже, розкриваючи сутність спеціального досудового розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень окремого розгляду потребують питання, що стосуються процесуального статусу захисника. Зокрема, А. І. Шевчишен з метою недопущення формування практики відведення захиснику лише ролі одержувача копій процесуальних документів, які підлягають врученню підозрюваному під час спеціального досудового розслідування, цілком обґрунтовано пропонує оптимізувати його процесуальні повноваження. На його переконання, адвокати повинні: а) мати чітко визначені орієнтири моральної допустимості своїх дій при формулюванні правової позиції сторони захисту без участі клієнта та її реалізації; б) виходити зі своєї професійної компетентності з урахуванням особистого досвіду захисту клієнтів у кримінальних провадженнях, керуватися неупередженим та об'єктивним дослідженням ним обставин злочину для визначення необхідних і доступних йому законних засобів для здійснення захисту клієнта³⁸⁰.

У контексті розгляду окресленого аспекту звертає на себе увагу огляд судової практики Касаційного кримінального суду з питань пасивної участі захисника у кримінальному провадженні за процедурою *in absentia*, що є істотним порушенням кримінального процесуального закону, порушенням права на захист, що перешкоджає суду

---

³⁷⁹ Верещак О. І. Спеціальне досудове розслідування у кримінальному провадженні : дис. ... д-ра філософії : 081. Київ, 2023. С. 121.

³⁸⁰ Шевчишен А. І. Проблеми доказування стороною обвинувачення у судовому розслідуванні корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 624 с.

ухвалити законне й обґрунтоване судове рішення. Пасивною участю захисника, зокрема, може вважатися незаявлення ним жодних заяв чи клопотань, спрямованих на захист обвинуваченого, згода з усіма клопотаннями сторони обвинувачення, відсутність інформації про зустрічі з обвинуваченим, неузгодження з ним лінії захисту від обвинувачення³⁸¹.

Аналіз положень кримінального процесуального законодавства в досліджуваному аспекті вказує на окремі протиріччя. Насамперед це безпосередньо стосується визначення моменту, з якого захисник залучається до *in absentia*. Згідно з п. 8 ч. 2 ст. 52 КПК України його участь є обов'язковою з моменту прийняття відповідного процесуального рішення³⁸², а отже, після постановлення слідчим суддею ухвали про здійснення спеціального досудового розслідування. Інша норма акцентує увагу на тому, що розгляд клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування відбувається за обов'язковою участі захисника (ч. 1 ст. 297³ КПК України)³⁸³. З огляду на вказане варто підтримати пропозицію правників, відповідно до якої у положеннях КПК України обов'язкову участь захисника у досліджуваних провадженнях слід передбачити саме з моменту отримання слідчим суддею клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування³⁸⁴.

Детальний аналіз тенденцій розвитку національного кримінального процесуального законодавства вказує на те, що регламентація

---

³⁸¹ Огляд судової практики Касаційного кримінального суду щодо здійснення спеціальної процедури кримінального провадження (досудового розслідування та судового розгляду) за відсутності обвинуваченого (*in absentia*). Рішення, внесені до ЄДРСР, з 2018 року по серпень 2022 року / упоряд. В. В. Щепоткіна. Київ, 2022. С. 10.

³⁸² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

³⁸³ Там само.

³⁸⁴ Шаренко С., Шило О. Спеціальне досудове розслідування і судове провадження: проблемні питання правового регулювання. *Право України*. 2015. № 7. С. 61; Маленко О. В. Правове регулювання заочного кримінального провадження за КПК України 2012 року: порівняльно-правовий аспект. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. Т. 8, № 2. С. 86; Нагорнюк-Данилюк О. О. Спеціальне кримінальне провадження в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. С. 239; Мудрецька Г. В. Правове регулювання застосування інституту спеціального досудового розслідування в межах кримінального провадження. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 3. С. 105.

нституту спеціального досудового розслідування в умовах воєнного стану в цілому відповідає вимогам сьогодення. Втім приписи глави 24¹ КПК України зазнали значної кількості змін та доповнень, що вказує на складність правового регулювання цих правовідносин і незавершеність процесу становлення як самого *in absentia*, так і меж його застосування.

2.4. МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ І ПОВ'ЯЗАНИХ З ВІЙНОЮ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

2.4.1. Правова основа міжнародного співробітництва під час розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень

Правило щодо необхідності міждержавного співробітництва та надання взаємної правової допомоги існує протягом багатьох років. Основи міжнародного співробітництва держав, зокрема і у сфері протидії злочинності, знаходять своє відображення у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 р. Основоположні норми міжнародного кримінального права й процесу імплементуються у національне законодавство країн – учасниць міжнародних угод.

Міжнародне співробітництво в сфері кримінального судочинства слід розглядати як спосіб взаємодії органів досудового розслідування, оперативних підрозділів, прокуратури та суду у порядку, що здійснюється на основі міжнародних договорів України та у передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України. У разі відсутності міжнародного договору співробітництво здійснюється на засадах взаємності на підставі запиту іншої держави або міжнародної організації. Принцип взаємності передбачає покладення обов'язку на країну, яка звернулась із запитом (проханням) про міжнародну правову допомогу до іншої країни, прийняти і розглянути запит такої країни у майбутньому.

Міжнародне співробітництво здійснюється задля реалізації завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК України). Здійснюється воно за різними напрямками: у зв'язку із попередженням кримінальних правопорушень (які готуються), досудовим розслідуванням, судовим провадженням, виконанням прийнятих процесуальних рішень. Міжнародне співробітництво може бути процесуальним та не-процесуальним (неформальним), двостороннім чи багатостороннім.

Правову основу міжнародного співробітництва під час досудового розслідування воєнних злочинів та пов'язаних з війною кримінальних правопорушень становлять багатосторонні та двосторонні міжнародні договори, рішення Європейського суду з прав людини та національне законодавство України.

1. Багатосторонні міжнародні договори з питань кримінального судочинства:

1) конвенції Ради Європи: Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р.³⁸⁵, Європейська конвенція про видачу правопорушників 1957 р.³⁸⁶, Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах 1972 р.³⁸⁷, Європейська конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів 1974 р.³⁸⁸, Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом 1977 р.³⁸⁹, Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом 1990 р.³⁹⁰, Конвенція про кіберзлочинність 2001 р.³⁹¹, Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму 2005 р.³⁹², Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму

---

³⁸⁵ Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах : від 20.04.1959 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036.

³⁸⁶ Європейська конвенція про видачу правопорушників : від 13.12.1957 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_033.

³⁸⁷ Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах : від 15.05.1972 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_008.

³⁸⁸ Європейська конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів : від 25.01.1974 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_125.

³⁸⁹ Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом : від 27.01.1977 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_331.

³⁹⁰ Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом : від 08.11.1990 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_029.

³⁹¹ Конвенція про кіберзлочинність : від 23.11.2001 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575.

³⁹² Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму : від 16.05.2005 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948.

2005 р.³⁹³, Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми 2005 р.³⁹⁴;

2) конвенції Організації Об'єднаних Націй: Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом 1997 р.³⁹⁵, Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 р.³⁹⁶, Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р.³⁹⁷, Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму 2005 р.³⁹⁸;

3) конвенції Організації американських держав: Конвенція про екстрадицію 1933 р.³⁹⁹, Міжамериканська конвенція про взаємну допомогу в кримінальних справах 1992 р.⁴⁰⁰

Оскільки мова йде про міжнародне співробітництво під час розслідування воєнних злочинів, слід окремо зазначити про Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. як джерело таких взаємовідносин. Зокрема, згідно з указаним документом держави-учасниці зобов'язані виконувати прохання Міжнародного кримінального суду про надання допомоги у зв'язку зі здійсненням розслідувань або кримінального переслідування⁴⁰¹.

---

³⁹³ Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму : від 16.05.2005 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_712.

³⁹⁴ Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми : від 16.05.2005 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858.

³⁹⁵ Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом : від 15.12.1997 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_374.

³⁹⁶ Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму : від 09.12.1999 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518.

³⁹⁷ Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : від 15.11.2000 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789.

³⁹⁸ Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму : від 14.09.2005 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d68.

³⁹⁹ Конвенція про екстрадицію : від 26.12.1933 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_001-33.

⁴⁰⁰ Міжамериканська конвенція про взаємну допомогу в кримінальних справах : від 23.05.1992 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/926_001-92.

⁴⁰¹ Римський Статут Міжнародного кримінального суду : від 17.07.1998 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588.

2. *Двосторонні договори про правову допомогу у кримінальних справах (кримінальних провадженнях) із різними країнами.* Наприклад, Договір між Україною та Канадою про взаємодопомогу у кримінальних справах від 23 вересня 1996 р.⁴⁰², Договір між Україною і Китайською Народною Республікою про екстрадицію від 10 грудня 1998 р.⁴⁰³, Договір між Україною та Сполученими Штатами Америки про взаємну правову допомогу у кримінальних справах від 10 лютого 2000 р.⁴⁰⁴, Угода між Україною та Організацією Об'єднаних Націй про виконання вироків Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії від 7 серпня 2007 р.⁴⁰⁵, Угода між Україною та Королівством Нідерландів про міжнародне правове співробітництво щодо злочинів, пов'язаних зі збиттям літака рейсу МН17 Малайзійських авіаліній 17 липня 2014 р.⁴⁰⁶, Угода про співробітництво між Євроюстом та Україною від 27 червня 2016 р.⁴⁰⁷, Угода про оперативне та стратегічне співробітництво між Україною та Європолем від 14 грудня 2016 р.⁴⁰⁸ та ін. Загалом на сьогодні нараховується

---

⁴⁰² Договір між Україною та Канадою про взаємодопомогу у кримінальних справах : від 23.09.1996 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124_003.

⁴⁰³ Договір між Україною і Китайською Народною Республікою про екстрадицію : від 10.12.1998 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156_026.

⁴⁰⁴ Договір між Україною та Сполученими Штатами Америки про взаємну правову допомогу у кримінальних справах : від 22.07.1998 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_019.

⁴⁰⁵ Угода між Україною та Організацією Об'єднаних Націй про виконання вироків Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії : від 07.08.2007 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_k51.

⁴⁰⁶ Угода між Україною та Королівством Нідерландів про міжнародне правове співробітництво щодо злочинів, пов'язаних зі збиттям літака рейсу МН17 Малайзійських авіаліній 17 липня 2014 року : від 07.07.2017 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/528_002-17.

⁴⁰⁷ Угода про співробітництво між Євроюстом та Україною : від 27.06.2016 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_024-16.

⁴⁰⁸ Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво : від 14.12.2016 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-16.

67 двосторонніх угод України у сфері міжнародно-правового співробітництва.

3. *Міжвідомчі договори про правову допомогу у кримінальних справах (кримінальних провадженнях) із різними країнами.* Мова йде, наприклад, про Угоду між Генеральною прокуратурою України і Міністерством юстиції Республіки Польща на виконання ст. 3 Договору між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 24 травня 1993 р.⁴⁰⁹, Меморандум про співробітництво між Генеральною прокуратурою України і Федеральною прокуратурою Швейцарської Конфедерації в боротьбі з організованою злочинністю і відмиванням доходів від 19 квітня 1999 р.⁴¹⁰, Угода про співробітництво між Міністерством внутрішніх справ України та Міністерством внутрішніх справ Республіки Польща в боротьбі із злочинністю від 12 березня 1992 р.⁴¹¹ та багато інших.

4. *Рішення Європейського суду з прав людини.* Як відомо, рішення Європейського суду з прав людини є джерелом права для країн, які визнали його юрисдикцію шляхом приєднання до Європейської конвенції з прав людини 1950 р. Тому його рішення повинні враховуватись і під час вирішення питань, пов'язаних із міжнародною взаємодією у сфері кримінального судочинства.

Наприклад, у рішенні по справі «Хачатуров проти Вірменії» (заява № 59687/17) ЄСПЛ визначив, що, «ухвалюючи рішення про екстрадицію іноземця на його батьківщину, органи влади повинні враховувати стан здоров'я особи. Інакше такий захід може бути розцінений як нелюдське поводження»⁴¹². А по справах «Кабулов проти

---

⁴⁰⁹ Угода між Генеральною прокуратурою України і міністерством юстиції Республіки Польща на виконання статті 3 Договору між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 24 травня 1993 року : від 10.11.1998 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_013.

⁴¹⁰ Меморандум про співробітництво між Генеральною прокуратурою України і Федеральною прокуратурою Швейцарської Конфедерації в боротьбі з організованою злочинністю і відмиванням доходів : від 19.04.1999 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/756_010.

⁴¹¹ Угода про співробітництво між Міністерством внутрішніх справ України та Міністерством внутрішніх справ Республіки Польща в боротьбі із злочинністю : від 12.03.1992 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_044.

⁴¹² Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Хачатуров проти Вірменії» : від 24.06.2021 // Практика ЄСПЛ. Український аспект : сайт. URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-xachaturov-proti-vmeni/>.

України» (заява № 41015/04) та «Коктиш проти України» (заява № 43707/07) ЄСПЛ фактично встановив заборону на екстрадицію особи до іншої країни, у разі якщо існує великий ризик застосування катувань або інших форм неналежного поводження до такої особи з боку правоохоронних органів приймаючої країни. Зокрема, по першій із згаданих справ «суд проаналізував доповіді різноманітних міжнародних і національних організацій про стан дотримання Казахстаном прав людини, в яких описані численні випадки катування, протиправного поводження з особами, які утримуються під вартою. Тому суд вирішив, що якби державними органами України пан Кабулов був виданий Казахстану, це призвело би до порушення ст. 3 Конвенції»⁴¹³. По другій справі – «Коктиш проти України» ЄСПЛ встановив, що «міжнародні організації доповідали про численні порушення прав людини у Білорусі, зокрема про катування чи інші форми неналежного поводження, а також про істотні проблеми у співпраці національних органів з міжнародними структурами по правах людини. Самі білоруські суди визнавали, що пан Коктиш зазнав неналежного поводження, перебуваючи у попередньому ув'язненні у Білорусі. Тому суд одностайно постановив, що Україна порушить свої зобов'язання згідно зі ст. 3 Конвенції, якщо передасть заявника компетентним органам Білорусі»⁴¹⁴.

5. Національне законодавство. На національному рівні порядок здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження врегульований КПК України⁴¹⁵, Законом України «Про оперативну-розшукову діяльність»⁴¹⁶, Законом України «Про виконання Угоди між Україною та Королівством Нідерландів про міжнародне правове співробітництво щодо злочинів, пов'язаних зі збиттям літака рейсу МН17 Малайзійських авіаліній 17 липня

---

⁴¹³ Рішення Європейського суду з прав людини «Кабулов проти України» (Заява № 41015/04) : від 19.11.2009 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_881.

⁴¹⁴ Збірник рішень у справах про заборону катувань чи нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання (стаття 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) / упоряд.: В. С. Батиргарєва, М. О. Соколенко, О. О. Хань та ін. Харків : Право, 2020. С. 866–870.

⁴¹⁵ Кримінальний процесуальний кодекс України : від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

⁴¹⁶ Про оперативну-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.

2014 року»⁴¹⁷, Інструкцією про порядок здійснення міжнародного співробітництва з питань взаємної правової допомоги, видачі правопорушників (екстрадиції), передачі (прийняття) засуджених осіб, виконання вироків та інших питань міжнародного судового співробітництва у кримінальному провадженні під час судового провадження, затвердженою наказом Міністерства юстиції України від 19 серпня 2019 р. № 2599/5⁴¹⁸ та наказом Генеральної прокуратури України «Про організацію роботи органів прокуратури України у сфері міжнародного співробітництва» від 12 вересня 2023 р. № 258⁴¹⁹.

2.4.2. Форми міжнародного співробітництва під час розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень

Процедурі міжнародного співробітництва під час кримінального провадження присвячено розд. IX КПК України. Міжнародне співробітництво під час досудового розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень може виражатися шляхом вручення документів, виконання окремих процесуальних дій, видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, тимчасової передачі осіб, перейняття кримінального переслідування. Також під час кримінального провадження передбачається можливість вчинення таких заходів, як передача засуджених осіб та виконання вироків. Слід зазначити, що міжнародним договором України можуть бути передбачені інші, ніж у КПК України, форми співробітництва під час кримінального провадження (ст. 542 КПК України).

---

⁴¹⁷ Про виконання Угоди між Україною та Королівством Нідерландів про міжнародне правове співробітництво щодо злочинів, пов'язаних зі збиттям літака рейсу MH17 Малайзійських авіаліній 17 липня 2014 року : Закон України від 12.07.2018 № 2507-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2507-19>.

⁴¹⁸ Інструкція про порядок здійснення міжнародного співробітництва з питань взаємної правової допомоги, видачі правопорушників (екстрадиції), передачі (прийняття) засуджених осіб, виконання вироків та інших питань міжнародного судового співробітництва у кримінальному провадженні під час судового провадження : затв. наказом М-ва юстиції України від 19.08.2019 № 2599 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-19>.

⁴¹⁹ Про організацію роботи органів прокуратури України у сфері міжнародного співробітництва : наказ Ген. прокуратури України від 12.09.2023 № 258 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0258905-23>.

Під час розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень можливі такі *форми міжнародного співробітництва*:

- міжнародна правова допомога;
- видача осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиція);
- кримінальне провадження у порядку перейняття;

Міжнародна правова допомога. Під поняттям «міжнародна правова допомога» слід розуміти проведення компетентними органами однієї держави процесуальних дій, виконання яких необхідне для досудового розслідування, судового розгляду або для виконання вироку, ухваленого судом іншої держави або міжнародною судовою установою (п. 1 ч. 1 ст. 541 КПК України).

У рамках процедури міжнародної правової допомоги під час досудового розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень можливе проведення будь-яких процесуальних дій, що передбачені КПК України або міжнародним договором. Зокрема, за запитом компетентного органу іноземної держави про міжнародну правову допомогу можливе вручення документів та рішень, які долучаються до такого запиту. Про що складається протокол про вручення особі документів із зазначенням місця та дати їх вручення (ст. 554 КПК України).

Якщо для давання показань або участі в інших процесуальних діях під час кримінального провадження необхідна присутність особи, яка тримається під вартою або відбуває покарання у виді позбавлення волі на території іноземної держави і така особа не притягується до кримінальної відповідальності в цьому кримінальному провадженні, орган досудового розслідування, прокурор, суддя або суд України, які здійснюють кримінальне провадження, можуть направити прохання про тимчасову передачу особи в Україну (ст. 565 КПК України). Щодо інших осіб, які перебувають за межами України та участь яких є необхідною для провадження слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій на території України, то вони викликаються повісткою на підставі запиту (доручення) про міжнародну правову допомогу.

При цьому важливими є законодавчо визначені гарантії імунітету таких осіб: вони не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності, затримані, стосовно них не може бути обраний запобіжний захід у вигляді тримання під вартою або інші заходи забезпечення кримінального провадження як з приводу кримінального правопорушення, яке є предметом цього кримінального провадження, так і за будь-яке інше кримінальне правопорушення, вчинене

до перетинання державного кордону України (при в'їзді в Україну). Стосовно такої особи не може бути приведений до виконання вирок, ухвалений до перетину державного кордону України у зв'язку з викликом. Такі процесуальні заходи можуть бути застосовані щодо підозрюваного чи обвинуваченого, однак лише за злочин, зазначений у повістці (ст. 566 КПК України).

Крім того, під час досудового розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень передбачається можливість проведення допиту за запитом компетентного органу іноземної держави у режимі відео- або телефонної конференції у разі неможливості прибуття особи, що допитується до компетентного органу іноземної держави, для забезпечення її безпеки або з інших підстав. Допит шляхом відео- або телефонної конференції виконується у порядку, передбаченому процесуальним законом запитуючої сторони у тій мірі, в якій такий порядок не суперечить засадам кримінального процесуального законодавства України та загальнови- знаним стандартам забезпечення прав людини і основоположних свобод (ст. 567 КПК України).

На підставі запиту про міжнародну правову допомогу під час досудового розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень можливе здійснення розшуку, арешту та конфіскації майна, грошей і цінностей, які:

- 1) одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна;
- 2) призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення;
- 3) були предметом кримінального правопорушення;
- 4) були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення;
- 5) належить підозрюваним, обвинуваченим або засудженим особам.

У такому разі виявлене майно може бути передане компетентному органу запитуючої сторони як доказ у кримінальному провадженні або для повернення власнику чи може бути конфісковане, якщо це передбачено вироком чи іншим рішенням суду запитуючої сторони, які набрали законної сили (ст. 568 КПК України).

Порядок надсилання запиту про міжнародну правову допомогу. Запит про міжнародну правову допомогу під час досудового розслідування воєнних злочинів та пов'язаних із війною кримінальних

правопорушень надсилається до Офісу Генерального прокурора слідчим за погодженням з прокурором або самостійно прокурором.

Офіс Генерального прокурора розглядає запит на предмет обґрунтованості і відповідності вимогам законів та міжнародних договорів України. У разі прийняття рішення про направлення запиту Офіс Генерального прокурора протягом десяти днів надсилає запит безпосередньо уповноваженому органу запитуваної сторони або дипломатичним шляхом.

У разі відмови у направленні запиту всі матеріали протягом десяти днів повертаються відповідному слідчому або прокурору з викладом недоліків, які потрібно усунути, або з поясненням причин неможливості направлення запиту (ст. 551 КПК України).

Запит про міжнародну правову допомогу під час досудового розслідування воєнних злочинів та пов'язаних із війною кримінальних правопорушень повинен відповідати встановленим законом вимогам та має містити:

- 1) назву органу, який звертається за допомогою, та компетентного органу запитуваної сторони;
- 2) посилання на відповідний міжнародний договір або на дотримання засади взаємності;
- 3) найменування кримінального провадження, щодо якого запитується міжнародна правова допомога;
- 4) стислий опис кримінального правопорушення, що є предметом кримінального провадження, та його правову кваліфікацію;
- 5) відомості про повідомлену підозру, обвинувачення з викладенням повного тексту відповідних статей Кримінального кодексу України;
- 6) відомості про відповідну особу, зокрема її ім'я та прізвище, процесуальний статус, місце проживання або перебування, громадянство, інші відомості, які можуть сприяти виконанню запиту, а також зв'язок цієї особи із предметом кримінального провадження;
- 7) чіткий перелік запитуваних процесуальних дій та обґрунтування їхнього зв'язку із предметом кримінального провадження;
- 8) відомості про осіб, присутність яких вважається необхідною під час виконання процесуальних дій, і обґрунтування цієї необхідності;
- 9) інші відомості, які можуть сприяти виконанню запиту або передбачені міжнародним договором чи вимогою компетентного органу запитуваної сторони (ст. 552 КПК України).

У разі направлення запиту про вручення особі документів або викликів до суду надання інформації про стислий опис кримінального правопорушення та його правову кваліфікацію, відомості про

повідомлену підозру, обвинувачення, а також відомості про осіб, присутність яких вважається необхідною під час виконання процесуальних дій, не вимагається.

Звертаємо увагу! До запиту про допит особи як свідка, потерпілого, експерта, підозрюваного або обвинуваченого додаються: належним чином засвідчений витяг відповідних статей КПК України з метою роз'яснення особі її процесуальних прав і обов'язків; перелік питань, які слід поставити особі, або відомості, які необхідно отримати від особи. До запиту про проведення обшуку, огляду місця події, вилучення, арешту чи конфіскації майна або інших процесуальних дій, дозвіл на проведення яких надається судом згідно з КПК України, додається інформація про докази, які обґрунтовують потребу у відповідних заходах (ст. 552 КПК України).

Важливим механізмом міжнародного співробітництва під час розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень є можливість *створення спільних слідчих груп*, які діють для проведення досудового розслідування обставин кримінальних правопорушень, вчинених на територіях декількох держав.

Питання про створення спільних слідчих груп розглядає і вирішує Офіс Генерального прокурора за запитом слідчого органу досудового розслідування України, прокурора України та компетентних органів іноземних держав.

Слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії виконуються членами спільної слідчої групи тієї держави, на території якої вони проводяться.

Координацію діяльності спільних слідчих груп здійснює ініціатор створення спільної слідчої групи або один з її членів (ст. 571 КПК України).

Наразі відомо про створення *Спільної слідчої групи з розслідування тяжких міжнародних злочинів в Україні* (Joint Investigation Team – JIT). До цієї групи входять представники України, Польщі, Литви, Естонії, Латвії, Словаччини та Румунії. Її учасниками також є Євроюст та Офіс прокурора Міжнародного кримінального суду⁴²⁰.

---

⁴²⁰ Члени спільної групи з розслідування тяжких міжнародних злочинів в Україні підписали угоду про розслідування злочину геноциду // Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій : офіц. сайт. 15.04.2023. URL: <https://minre.gov.ua/2023/04/15/chleny-spilnoyi-grupy-z-rozsliduvannya-tyazhkyh-mizhnarodnyh-zlochyniv-v-ukrayini-pidpysaly-ugodu-pro-rozsliduvannya-zlochynu-genoczydu/>.

Видача осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиція). Під цим видом міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні, зокрема щодо воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень, слід розуміти видачу особи державі, компетентними органами якої ця особа розшукується для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку. Екстрадиція включає:

- офіційне звернення про встановлення місця перебування на території запитуваної держави особи, яку необхідно видати, та видачу такої особи;
- перевірку обставин, що можуть перешкоджати видачі;
- прийняття рішення за запитом;
- фактичну передачу такої особи під юрисдикцію запитуючої держави (ст. 541 КПК України).

Процедура екстрадиції також може застосовуватись з метою притягнення осіб до кримінальної відповідальності за воєнні злочини та пов'язані із війною кримінальні правопорушення, вчинені на території України.

Запит про видачу особи (екстрадицію) направляється за умови, якщо за законом України хоча б за один із злочинів, у зв'язку з якими запитується видача, передбачено покарання у виді позбавлення волі на максимальний строк не менше одного року або особу засуджено до покарання у виді позбавлення волі і невідбутий строк становить не менше чотирьох місяців (ст. 573 КПК України).

Центральним органом України щодо видачі особи (екстрадиції), якщо інше не передбачено міжнародним договором України, є Офіс Генерального прокурора. Зокрема, Офіс Генерального прокурора щодо видачі особи (екстрадиції):

1) звертається до компетентних органів іноземних держав із запитом про видачу особи (екстрадицію), тимчасову видачу або транзитне перевезення;

2) розглядає запити компетентних органів іноземних держав про видачу особи (екстрадицію), тимчасову видачу або транзитне перевезення та приймає рішення щодо них;

3) організовує проведення екстрадиційної перевірки;

4) організовує прийом-передачу осіб, щодо яких прийнято рішення про видачу (екстрадицію), тимчасову видачу чи транзитне перевезення;

5) здійснює інші повноваження, визначені цим розділом або міжнародним договором про видачу особи (екстрадицію) (ст. 574 КПК України).

У разі необхідності запобігання закінченню строків давності притягнення до кримінальної відповідальності або втраті доказів у кримінальному провадженні щодо воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень, Україною може бути направлено запит до іноземної держави про тимчасову видачу особи (ст. 579 КПК України).

Клопотання про видачу особи в Україну готує слідчий, прокурор, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування, або суд, який розглядає справу з дотриманням вимог КПК України та відповідним міжнародним договором України.

Клопотання складатиметься у письмовій формі і повинно містити дані про особу, видача якої вимагається, обставини і кваліфікацію вчиненого нею злочину. *До клопотання додаються такі документи:*

1) засвідчена копія ухвали слідчого судді або суду про тримання особи під вартою, якщо видача запитується для притягнення до кримінальної відповідальності;

2) довідка про відомості, які вказують на вчинення кримінального правопорушення особою, або довідка про докази, якими підтверджується винуватість розшукуваної особи у його вчиненні;

3) положення статті закону України про кримінальну відповідальність, за яким кваліфікується кримінальне правопорушення;

4) висновок компетентних органів України про громадянство особи, видача якої запитується, складений згідно з вимогами закону про громадянство України;

5) інформація про перебіг строків давності;

6) інші відомості, передбачені міжнародним договором України, який також чинний для іноземної держави, на території якої встановлено розшукувану особу.

Клопотання та додатки до нього підписуються слідчим, прокурором, засвідчуються печаткою відповідного органу та перекладаються мовою, передбаченою міжнародним договором України.

Прокурор передає клопотання про видачу особи (екстрадицію) до Офісу Генерального прокурора через відповідну обласну прокуратуру протягом десяти днів з дня затримання особи на території іноземної держави. Керівник відповідного органу досудового розслідування безпосередньо передає клопотання про видачу особи (екстрадицію) у зазначений строк

Офіс Генерального прокурора за наявності підстав, передбачених міжнародним договором України, звертається до компетентного органу іноземної держави із запитом про видачу особи в Україну. Запит про видачу направляється керівником Офісу Генерального

прокурора або уповноваженою ним особою протягом п'яти днів з дня отримання клопотання (ст. 575 КПК України).

Кримінальне провадження у порядку перейняття. Кримінальне провадження у порядку перейняття як форма міжнародного співробітництва України також може мати місце під час розслідування воєнних злочинів та пов'язаних із війною кримінальних правопорушень. Ця діяльність може проводитись як за ініціативою України, так і іноземної держави. Яскравим прикладом є міжнародне правове співробітництво щодо злочинів, пов'язаних зі збиттям літака рейсу МН17 Малайзійських авіаліній 17 липня 2014 р. між Україною та Королівством Нідерландів. Зокрема, угодою між Україною та Королівством Нідерландів про міжнародне правове співробітництво щодо злочинів, пов'язаних зі збиттям літака рейсу МН17 Малайзійських авіаліній 17 липня 2014 р., від 7 липня 2017 р. передбачалась можливість передачі провадження до компетентних органів Королівства Нідерландів у разі їх звернення до України.

Актуальність реалізації механізму перейняття також пов'язано з тим, що кримінальна юрисдикція стосовно воєнних злочинів має універсальний характер, тобто здійснювати їх розслідування може будь-яка держава, незважаючи на те, що вони вчиняються на території України.

Загалом під перейняттям кримінального провадження слід розуміти здійснення компетентними органами однієї держави розслідування з метою притягнення особи до кримінальної відповідальності за злочини, вчинені на території іншої держави, за її запитом (п. 3 ч. 1 ст. 541 КПК України). Проте кримінальне провадження може бути перейняте Україною, якщо судовими органами іноземної держави по ньому не було ухвалено вирок (ч. 2 ст. 595 КПК України).

Порядок і умови перейняття кримінального провадження від іноземних держав. Клопотання компетентних органів інших держав про перейняття Україною кримінальних проваджень щодо воєнних злочинів або пов'язаних з війною кримінальних правопорушень для подальшого їх розслідування розглядається Офісом Генерального прокурора протягом двадцяти днів з дня його надходження.

Кримінальне провадження може бути перейняте Україною за таких умов:

1) особа, яка притягається до кримінальної відповідальності, є громадянином України і перебуває на її території;

2) особа, яка притягається до кримінальної відповідальності, є іноземцем або особою без громадянства і перебуває на території України, а її видача згідно із цим Кодексом або міжнародним договором України неможлива або у видачі відмовлено;

3) запитуюча держава надала гарантії, що у разі ухвалення вироку в Україні особа, яка притягається до кримінальної відповідальності, не піддаватиметься у запитуючій державі державному обвинуваченню за те ж кримінальне правопорушення;

4) діяння, якого стосується запит, є кримінальним правопорушенням за законом України про кримінальну відповідальність.

У разі перейняття кримінального провадження Офіс Генерального прокурора в порядку, передбаченому КПК України, доручає здійснення досудового розслідування відповідному прокурору, про що повідомляє державу, яка надіслала запит.

При відмові перейняти кримінальне провадження Офіс Генерального прокурора повертає матеріали відповідним органам іноземної держави з обґрунтуванням підстав відмови (ст. 595 КПК України). Зокрема, Офіс Генерального прокурора відмовляє у перейнятті кримінального провадження у разі, якщо недотримано вимоги, про які зазначено вище, а також у таких випадках:

1) щодо цієї ж особи у зв'язку з тим же кримінальним правопорушенням в Україні судом ухвалено виправдувальний вирок;

2) щодо цієї ж особи у зв'язку з тим же кримінальним правопорушенням в Україні судом ухвалено обвинувальний вирок, за яким покарання вже відбуте або виконується;

3) щодо цієї ж особи у зв'язку з тим же кримінальним правопорушенням в Україні закрито кримінальне провадження або її звільнено від відбування покарання у зв'язку з помилуванням або амністією;

4) провадження щодо заявленого кримінального правопорушення не може здійснюватися у зв'язку із закінченням строку давності (ст. 596 КПК України).

Порядок і умови передання кримінального провадження компетентному органу іншої держави. Незакінчене кримінальне провадження щодо воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень може бути передане іншій державі за умови, що задача особи, яка підлягає притягненню до кримінальної відповідальності, неможлива або у видачі такої особи Україні відмовлено.

Передання кримінального провадження компетентному органу іншої держави здійснюється за клопотанням, яке вправі скласти слідчий за погодженням з прокурором, прокурор та суд. Таке клопотання надсилається до Офісу Генерального прокурора, де розглядається протягом двадцяти днів з моменту надходження.

Клопотання про передання кримінального провадження повинно містити:

1) назву органу, який здійснює кримінальне провадження;

2) посилання на відповідний міжнародний договір про надання правової допомоги;

3) найменування кримінального провадження, передання якого запитується;

4) опис кримінального правопорушення, що є предметом кримінального провадження, та його правову кваліфікацію;

5) прізвище, ім'я, по батькові особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, дату і місце народження, місце проживання або перебування та інші відомості про неї.

До клопотання додаються:

1) документи:

– матеріали кримінального провадження;

– текст статті закону України про кримінальну відповідальність, за яким кваліфікується кримінальне правопорушення, щодо якого здійснюється провадження;

– відомості про громадянство особи;

2) наявні речові докази.

Копії матеріалів залишаються в органі, який здійснював кримінальне провадження в Україні (ст. 600 КПК України).

З моменту перейняття компетентним органом іншої держави кримінального провадження відповідні органи України не мають права здійснювати будь-які процесуальні дії щодо особи у зв'язку з кримінальним правопорушенням, щодо якого передано кримінальне провадження, інакше, ніж на підставі запиту про надання міжнародної правової допомоги з боку держави, яка перейняла кримінальне провадження. Проте, у разі закриття компетентним органом іноземної держави переданого кримінального провадження на стадії досудового розслідування, це не перешкоджає відновленню провадження в Україні та подальшому розслідуванню в порядку, передбаченому КПК України, якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, не встановлено інше (ст. 601 КПК України).

2.4.3. Співробітництво із Міжнародним кримінальним судом та іншими міжнародними правоохоронними організаціями (Інтерпол, Європол та Євроюст) під час розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень

20 травня 2022 р. набув чинності Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом» від 3 травня 2022 р. № 2236-IX, яким КПК України було доповнено розділом IX² «Особливості співробітництва з

Міжнародним кримінальним судом», який, власне, передбачає особливості процедури співробітництва із зазначеною міжнародною установою.

Співробітництво з МКС здійснюється з метою сприяння у притягненні до кримінальної відповідальності та покаранні осіб, які вчинили воєнні та інші міжнародні злочини на території України та, відповідно, підпадають юрисдикцію цього суду. Співробітництво здійснюється шляхом вжиття необхідних заходів на прохання МКС, в тому числі прохання про надання допомоги, про тимчасовий арешт, про арешт і передачу особи, а також інші прохання, які можуть направлятися відповідно до Римського статуту Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. Своєю чергою, компетентний орган України може також звернутися до МКС із запитом (проханням) про надання допомоги (ст. 617 КПК України).

Відповідно до ч. 1 ст. 618 КПК України співробітництво з МКС під час досудового розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з військовою кримінальних правопорушень забезпечує Офіс Генерального прокурора. Зокрема, в кримінальному процесуальному законодавстві передбачається процедура передачі кримінальних проваджень щодо воєнних злочинів, які розслідуються національними органами досудового розслідування України до МКС для подальшого розгляду. У разі передання кримінального провадження до МКС Офіс Генерального прокурора одержує від слідчого, прокурора або суду матеріали кримінального провадження і направляє їх до МКС. Своєю чергою, на прохання МКС Офіс Генерального прокурора може перейняти кримінальне провадження щодо злочинів проти відправлення правосуддя, що здійснюється МКС (ст. 620 КПК України).

Україна бере на себе зобов'язання щодо виконання прохань МКС про надання допомоги. Вони підлягають виконанню в порядку, передбаченому для виконання запитів (доручень) про міжнародну правову допомогу на території України, але з урахуванням особливостей, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р.⁴²¹ Нагадаємо, що предметом таких прохань може бути:

- 1) ідентифікація і встановлення місця перебування осіб чи предметів;
- 2) отримання доказів, у тому числі показань під присягою, і збирання доказів, включаючи думки експертів та висновки експертизи, необхідні суду;

---

⁴²¹ Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду : від 17.07.1998 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588.

- 3) допит будь-якої особи, стосовно якої здійснюється розслідування або кримінальне переслідування;
- 4) вручення документів, у тому числі судових документів;
- 5) сприяння добровільній явці осіб як свідків або експертів до суду;
- 6) тимчасова передача осіб;
- 7) тимчасовий арешт осіб;
- 8) арешт і передача осіб;
- 9) проведення огляду місць або об'єктів, включаючи ексгумацію та огляд поховань;
- 10) проведення обшуків і накладення арешту;
- 11) надання записів і документів, у тому числі офіційних записів і документів;
- 12) захист потерпілих і свідків та збереження доказів;
- 13) виявлення, відслідковування і заморожування або арешту доходів, майна та активів, а також знарядь злочинів з метою подальшої конфіскації без шкоди для прав третіх сторін;
- 14) надання будь-яких інших видів допомоги, не заборонених законодавством запитуваної держави, з метою сприяння здійсненню розслідування і кримінального переслідування за злочини, що підпадають під юрисдикцію суду.

Важливе значення при розслідуванні воєнних злочинів та пов'язаних з війною кримінальних правопорушень є можливість виконання прохання МКС стосовно *тимчасового арешту особи* (як різновиду запобіжних заходів у досліджуваній категорії кримінальних проваджень). Так, у невідкладних випадках до подання прохання до Офісу Генерального прокурора про передачу розшукуваної особи, МКС може звернутись із проханням про тимчасовий арешт такої особи. *Прохання про тимчасовий арешт повинно містити:*

- 1) інформацію з описом розшукуваної особи, достатню для її ідентифікації, та інформацію стосовно ймовірного місця перебування цієї особи;
- 2) стислий виклад злочинів, у зв'язку з якими запитується арешт цієї особи, і фактів, що ймовірно становлять ці злочини, у тому числі, якщо це можливо, дату й місце вчинення злочину;
- 3) заяву про наявність ордера на арешт чи обвинувального виroku щодо розшукуваної особи; і
- 4) заяву про те, що прохання про передачу розшукуваної особи буде надіслано пізніше.

У разі отримання прохання про тимчасовий арешт правоохоронні органи України зобов'язані невідкладно вжити заходів для затримання відповідної особи відповідно до КПК України. Про затримання

особи відповідна обласна прокуратура протягом шістдесяти годин після затримання повідомляє Офіс Генерального прокурора, який протягом трьох днів інформує МКС (ст. 582 КПК України).

До особи, яка була затримана на підставі прохання про тимчасовий арешт застосовується *запобіжний захід у вигляді тримання під вартою до шістдесяти діб* (тимчасовий арешт). Прокурор звертається з клопотанням про застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на прохання МКС про тимчасовий арешт до слідчого судді, у межах територіальної юрисдикції якого здійснено затримання такої особи.

До клопотання про застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на прохання МКС про тимчасовий арешт *додаються*:

- 1) протокол затримання особи з відміткою про роз'яснення особі її права надати згоду на передачу до МКС у спрощеному порядку;
- 2) копія прохання МКС про тимчасовий арешт та доданих до нього документів, засвідчена Офісом Генерального прокурора;
- 3) документи, що підтверджують особу затриманого (ст. 629 КПК України).

Зміст прохань МКС про співробітництво та будь-які документи, що додаються до такого прохання, не підлягають розголошенню. Розкриття факту звернення з проханням та інформації, що міститься у проханні, здійснюється лише тоді і в тому обсязі, в якому це необхідно для виконання прохання МКС про співробітництво (ст. 622 КПК України).

Важливим процесуальним засобом у розслідуванні воєнних злочинів є запроваджений механізм набуття правоздатності *Прокурором Міжнародного кримінального суду та інших працівників Міжнародного кримінального суду на проведення процесуальних дій на території України*. Зокрема, вказані особи мають право здійснювати процесуальні дії на території України за погодженням з Генеральним прокурором. Проте це право не стосується процесуальних дій, виконання яких за кримінальним процесуальним законодавством України здійснюється за погодженням із прокурором або з дозволу слідчого судді, суду (ст. 624 КПК України).

Ще одним напрямом співробітництва під час розслідування воєнних злочинів та пов'язаних із війною кримінальних правопорушень є взаємодія із такими міжнародними організаціями, як:

– *Міжнародна організація кримінальної поліції* (далі – *Інтерпол*)⁴²²;

---

⁴²² What is INTERPOL? // INTERPOL : офіц. сайт. URL: <https://www.interpol.int/Who-we-are/What-is-INTERPOL>.

- *Європейський поліцейський офіс (далі – Європол)*⁴²³;
- *Агентство Європейського Союзу з питань співробітництва у сфері кримінальної юстиції (далі – Євроюст)*⁴²⁴.

Основними функціями перших двох є діяльність в якості центрів інформаційної та аналітичної співпраці правоохоронних органів держав-членів, як центрів кримінальної розвідки.

В Україні наразі діє Інструкція про порядок використання правоохоронними органами України інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол, що затверджена спільним наказом Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора, Національного антикорупційного бюро України, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 17 серпня 2020 р. за № 613/380/93/228/414/510/2801/5 (далі – Інструкція).

Згідно із зазначеним нормативно-правовим актом цілями міжнародного співробітництва з використанням інформаційної системи Інтерполу є:

- установа місцезнаходження осіб, які розшукуються, з метою їх затримання, арешту, обмеження свободи пересування та подальшої видачі (екстрадиції);
- установа місцезнаходження осіб чи об'єктів, що становлять інтерес для правоохоронних органів України чи інших держав – членів Інтерполу;
- надання чи отримання інформації, що стосується розслідування злочинів, кримінального минулого або злочинної діяльності осіб;
- надання чи отримання інформації з метою попередження про осіб, події, об'єкти, способи вчинення злочинів, що становлять реальну загрозу публічній безпеці та порядку й можуть завдати істотної шкоди майну чи громадянам;
- ідентифікація осіб чи невідомих трупів;
- проведення криміналістичних досліджень;
- надання чи отримання інформації з питань публічної безпеки і порядку;

---

⁴²³ About Europol // Europol : офіц. сайт. URL: <https://www.europol.europa.eu/about-europol>.

⁴²⁴ European Union Agency for Criminal Justice Cooperation (Eurojust) // European Union : сайт. URL: https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/search-all-eu-institutions-and-bodies/eurojust_en.

- ідентифікація загроз, організованих груп та злочинних організацій, тенденцій розвитку злочинності;
- обмін досвідом з питань боротьби зі злочинністю та правоохоронної діяльності.

Правоохоронні органи України надсилають запити/звернення про використання інформаційної системи Інтерполу *уповноваженому підрозділу* та/або уповноваженим територіальним підрозділам, яким є *Національна поліція України* та структурні підрозділи територіальних органів поліції.

У запитах/зверненнях, що надсилаються уповноваженому підрозділу, зазначаються:

- 1) номер кримінального провадження, оперативно-розшукової (розшукової) справи (за наявності);
- 2) детальний опис обставин злочину або підстав проведення оперативно-розшукових заходів чи здійснення ідентифікації особи;
- 3) обґрунтування потреби звернення до компетентних органів іноземних держав;
- 4) заходи, що мають бути здійснені компетентними органами іноземних держав, перелік відомостей, які необхідно отримати з-за кордону;
- 5) перелік держав – членів Інтерполу, на території яких необхідно провести відповідні заходи.

Інформація про фізичних та юридичних осіб, об'єкти та ідентифікаційні дані відтворюється мовою оригіналу в разі їх написання відповідною транслітерацією.

Уповноважений підрозділ у разі одержання запитів/звернень здійснює їх попередню оцінку щодо обґрунтованості, повноти, правильності оформлення, відповідності правилам Інтерполу. У разі задоволення запиту, уповноважений підрозділ на підставі отриманого від правоохоронного органу України запиту/звернення надсилає запит про публікацію Генеральним секретаріатом Інтерполу *оповіщень*⁴²⁵.

Оповіщення Інтерполу – це міжнародні запити про співпрацю або сповіщення, які дозволяють поліції країн-членів ділитися важливою інформацією, пов'язаною зі злочинністю.

---

⁴²⁵ Інструкція про порядок використання правоохоронними органами України інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол : затв. наказом МВС України, Офісу Ген. прокурора, Нац. антикоруп. бюро України, Служби безпеки України, Держ. бюро розслідувань, М-ва фінансів України, М-ва юстиції України від 17.08.2020 № 613/380/93/228/414/510/2801/5 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0849-20>.

Оповіщення видаються Генеральним секретаріатом на запит Національного центрального бюро Інтерполу країни-члена та надаються всім країнам-членам для ознайомлення в базі даних повідомлень.

Оповіщення також можуть надходити на прохання Міжнародних кримінальних трибуналів і Міжнародного кримінального суду для пошуку осіб, яких розшукують за вчинення злочинів під їхньою юрисдикцією, зокрема геноциду, воєнних злочинів і пов'язаних з військовою кримінальних правопорушень, злочинів проти людяності. Вони також можуть видаватися на прохання ООН у зв'язку з виконанням санкцій, накладених Радою Безпеки.

Більшість оповіщень призначені лише для використання поліцією та недоступні для громадськості. Однак витяг із оповіщення може бути опублікований на сайті Інтерполу, якщо країна, яка подає запит, бажає попередити громадськість або звернутися до неї за допомогою.

Залежно від завдань конкретного кримінального провадження уповноважений орган надсилає до Інтерполу одне або декілька таких **оповіщень**:

Жовте оповіщення – використовується для пошуку зниклих безвісти. Однак воно не для підозрюваних у кримінальних злочинах, а для людей, зазвичай неповнолітніх, яких неможливо знайти. Воно також для людей, яких не можуть ідентифікувати себе через психічне захворювання.

Синє оповіщення – це повідомлення використовується для пошуку підозрюваного, місцезнаходження якого невідоме. Інші держави – члени Інтерполу проводять пошуки доти, доки особа не буде знайдена і держава видачі не буде поінформована. Після цього може бути зроблена екстрадиція.

Чорне оповіщення – пошук інформації про невпізнані тіла, які не є громадянами країни.

Червоне оповіщення – червоне повідомлення означає, що скоєно тяжкий злочин і підозрюваний є небезпечним злочинцем. Інтерпол дає вказівку незалежно від країни, в якій перебуває підозрюваний, стежити за цією людиною, а також переслідувати та заарештовувати підозрюваного доти, доки не буде зроблено екстрадицію.

Зелене оповіщення – це повідомлення дуже схоже на червоне повідомлення з аналогічною документацією та обробкою. Основна відмінність у тому, що зелене повідомлення призначене для менш серйозних злочинів.

Помаранчеве оповіщення – коли людина або подія становлять загрозу громадській безпеці, приймаюча країна видає повідомлення

помаранчевого кольору. Вони також надають будь-яку інформацію про подію або підозрюваного. І ця країна зобов'язана попередити Інтерпол про ймовірність такої події на підставі наявної інформації.

Фіолетове оповіщення – для пошуку або надання інформації про способи дії, об'єкти, пристрої та методи приховування, які використовують злочинці.

Рис. 1. Види оповіщень

Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво передбачає, що окрім обміну інформацією, співробітництво може включати: обмін спеціальними знаннями, загальними зведеннями, результатами стратегічного аналізу, інформацією щодо процедур кримінальних розслідувань, інформацією про методи запобігання злочинності, участь у навчальних заходах, а також надання консультацій та підтримки в окремих кримінальних розслідуваннях⁴²⁶.

Важливим напрямом взаємодії Європолу та України постало запровадження Бази даних доказів основних міжнародних злочинів (Core International Crimes Evidence Database – CICED)⁴²⁷. Мова йде про

⁴²⁶ Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво : від 14.12.2016 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-16.

⁴²⁷ Core International Crimes Evidence Database // EUROJUST : сайт. URL: <https://www.eurojust.europa.eu/core-international-crimes-evidence-database>.

створення єдиної міжнародної бази даних із збереження та аналізу доказів воєнних та інших міжнародних злочинів із можливістю доступу до них як для національних, так і для міжнародних правоохоронних органів та організацій. Відповідно доступ до цієї бази мають і уповноважені органи України.

Крім того, Європол створив *оперативну робочу групу OSINT* для підтримки розслідувань воєнних злочинів в Україні. Нова оперативна робоча група (Operational Taskforce – OTF) була створена для сприяння розслідуванням міжнародних злочинів, скоєних в Україні після вторгнення росії у лютому 2022 р.

Мета цієї робочої групи – допомогти виявити підозрюваних та їхню причетність до воєнних злочинів, злочинів проти людяності або злочинів геноциду, скоєних в Україні, завдяки збору та аналізу розвідувальної інформації з відкритих джерел (OSINT).

Такі розвідувальні дані можуть суттєво допомогти слідчим у перевіряти та фіксувати випадки скоєних воєнних злочинів.

OTF очолюють підрозділи з боротьби з міжнародними злочинами поліції Нідерландів (Nationale Politie) та Федерального управління кримінальної поліції Німеччини (Bundeskriminalamt) за підтримки Європолу та його аналітичного проекту «Основні міжнародні злочини» (AP SIC).

Наразі 14 країн погодилися виділити спеціальний підрозділ OSINT для підтримки пріоритетних запитів від України, інших країн та Міжнародного кримінального суду.

OTF може також звертатися за підтримкою та співпрацею до організацій, які не є членами OTF, агенцій ЄС, неурядових організацій або приватних компаній.

Країни-учасниці: Бельгія, Франція, Німеччина, Ірландія, Італія, Литва, Нідерланди, Португалія, Словацька Республіка, Словенія, Іспанія, Норвегія, Велика Британія, Сполучені Штати Америки⁴²⁸.

Євроюст, своєю чергою, координує розслідування і судові переслідування між компетентними органами в державах-членах і покращує співпрацю між ними, зокрема шляхом сприяння виконанню міжнародної взаємної правової допомоги та здійснення прохань про екстрадицію. Слід відмітити, що масштабність воєнних злочинів, що вчинені та продовжують вчинятись російськими військовими на

---

⁴²⁸ Європол створив оперативну робочу групу OSINT для підтримки розслідувань воєнних злочинів в Україні // Портал MBC : офіц. сайт. 30.11.2023. URL: <https://mvs.gov.ua/news/jevropol-stvoriv-operativnu-robocugrupu-osint-dlia-pidtrimki-rozsliduvan-vojennix-zlociniv-v-ukrayini>.

території України призвело до необхідності реформування Євроюсту. Зокрема, у 2022 р. до Регламенту Євроюсту було внесено зміни, що надали організації право зберігати докази стосовно воєнних злочинів та обмінюватися ними. Поряд із цим прийнято рішення щодо розширення компетенції Євроюсту щодо співробітництва із країнами, які не є членами Європейського Союзу, а отже, і Україною.

Також у 2023 р. було підписано угоду про створення при Євроюсті *Міжнародного центру переслідування за злочини агресії* (ІСРА)⁴²⁹. Основною метою центру є підтримання та підвищення ефективності розслідувань злочину агресії шляхом забезпечення слідства ключовими доказами та сприяння оперативному розслідуванню. Цей центр також є інструментом підтримки діяльності Спільної слідчої групи (Joint Investigation Team). Прокурори, які входять до складу ІСРА, працюють в Євроюсті на напівпостійній основі, що забезпечить тісну координацію їхньої роботи із міжнародною організацією із можливістю вироблення спільної стратегії обвинувачення.

---

⁴²⁹ International Centre for the Prosecution of the Crime of Aggression against Ukraine // EUROJUST : сайт. URL: <https://www.eurojust.europa.eu/international-centre-for-the-prosecution-of-the-crime-of-aggression-against-ukraine>.

РОЗДІЛ 3

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ТА ПОВ'ЯЗАНИХ З ВІЙНОЮ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

3.1. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧОГО ОГЛЯДУ ЗА ФАКТАМИ ВЧИНЕННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ І ПОВ'ЯЗАНИХ З ВІЙНОЮ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Документування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень є первинним та важливим етапом. Огляди місць події можуть полягати у документуванні:

по-перше, злочинних дій військових країни-агресора, пошкоджень цивільної інфраструктури, в оглядах місць дислокації ворожих військових формувань, а також оглядах місць масових поховань жертв військової агресії або поодиноких поховань осіб, які постраждали від обстрілів, або інших дій ворожих військових, місць катування військовополонених або цивільних осіб;

по-друге, злочинних дій цивільних осіб як пересічних громадян, так і державних службовців або посадових осіб, які співпрацювали із агресором, як то огляди по фактам колабораційної діяльності, передачі інформації про місце знаходження військової техніки або військових об'єктів, вчинення майнових злочинів в умовах воєнного стану тощо;

по-третє, злочинних дій військових власної країни, як-то огляди місця події за фактами вчинення злочинів у сфері незаконного обігу зброї та боєприпасів, вибухових пристроїв та вибухових речовин, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів тощо.

Огляд місця події є першочерговою та невідкладною слідчою дією, що спрямована на пошук та документування слідів кримінального правопорушення. Її унікальність полягає у сприйнятті слідчим обстановки події у вигляді, яка під впливом часу та умов може швидко змінитися із ризиком втрати слідів та місць їх розташування. Саме під час огляду місця події слідчий моделює механізм вчинених протиправних дій; проводить попередню кримінально-правову кваліфікацію; висуває припущення та загальні версії щодо події кримінального

правопорушення. В місцях проведення активних бойових дій підготовка та виїзд до місця події, а також його проведення з подальшою фіксацією результатів має свою специфіку. Огляд місця події воєнних злочинів та пов'язаних з війною кримінальних правопорушень має низку особливостей, які зумовлені не лише механізмом злочину, але і специфікою воєнного стану, який вніс значні корективи в роботу правоохоронних органів, спрямовану на документування та розслідування злочинів, особливо на територіях, де проводяться активні бойові дії, а також деокупованих територіях.

Можна виокремити низку проблем, які пов'язані з виявленням, документуванням та розслідуванням злочинів, вчинених на таких територіях. Так, проблеми виявлення злочинів насамперед полягають у скороченні джерел інформації про такі злочини. Наприклад, перебої зі зв'язком та постійні обстріли унеможливають вчасне звернення потерпілих або свідків до правоохоронних органів. Значна кількість населення евакуюється із небезпечних територій, що досить часто призводить до втрати з ними зв'язку. Така проблема найчастіше трапляється на деокупованих територіях і ускладнюється тим, що частина населення евакуюється на територію держави-агресора, а це унеможливає зв'язок взагалі. Таким чином, з реальними потерпілими від злочинів та свідками таких злочинів відсутній зв'язок, що унеможливає процес виявлення та розслідування злочинів. Досить часто отримання інформації про злочини може здійснюватися як шляхом опитування громадян, які займали або займають відповідні посади в органах місцевого самоврядування, волонтерів, що постійно спілкуються з населенням, та інших громадян, які на час війни зайняли активну громадську позицію та самоорганізувалися, а також шляхом публікації в засобах масової інформації повідомлень із номерами телефонів, електронними адресами окремих співробітників, до яких можна звернутися щодо інформації про злочин. Крім того, правоохоронні органи утворюють телеграм-канали, через які також можна повідомити окрему інформацію або отримати ту, яка може цікавити мирних громадян⁴³⁰.

Немаловажною є проблема роботи правоохоронних органів на територіях проведення активних бойових дій пов'язана з реальною

---

⁴³⁰ Шарнін А. В. Проблеми документування та розслідування злочинів, учинених на територіях проведення активних бойових дій // Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2022. С. 55–58.

небезпекою для життя та здоров'я співробітників поліції під час виявлення та документування кримінальних правопорушень. Адже, по-стійні артилерійські обстріли, ракетні та авіаційні удари несуть перешкоди як для проведення оглядів місць події з метою документування злочинів, так і для проведення подальших слідчих (розшукових) дій, спрямованих на розслідування вказаних злочинів. Основним способом вирішення вказаної проблеми є значне скорочення часу проведення огляду місця події, а отже часу перебування співробітників у зоні підвищеного ризику. З метою усунення небезпеки втрати доказів, через скорочення часу слідчої (розшукової) дії може бути залучена більша кількість співробітників. Однак у деяких випадках такий крок може призвести до негативних наслідків, адже колона автомобілів, велике скупчення людей або мобільних телефонів може звернути на себе увагу розвідки ворожих підрозділів, яка досить часто здійснюється дистанційно, з допомогою різних типів безпілотних літальних апаратів. Цей аспект обов'язково необхідно враховувати при плануванні слідчих (розшукових) дій і консультуватися із військовими з приводу можливості та доцільності перебування в тих чи інших місцях.

Величезні труднощі для процесу виявлення та розслідування злочинів становить також час, який минає після їх вчинення. Адже досить часто інформація про злочин до правоохоронних органів надходить уже через значний проміжок часу. Це обумовлено і тим, що потерпілі або не мають можливості повідомити про злочин, або виявляють злочин уже згодом після його вчинення. Пояснюється це по-стійною активністю ворожих військових, відсутністю потерпілих на місці вчинення злочину (як-то виявлення пошкоджень майна від обстрілів, або крадіжок такого майна), або перебуванням на окупованій території. Крім того, навіть після отримання повідомлення про вчинення злочину у правоохоронних органів не завжди є можливість відреагувати на нього, адже його документування ускладнюється або навіть унеможливується в цей час через постійні бойові дії на території вчинення злочину або окупацією цієї території. Вказана проблема призводить до втрати або зміни слідової інформації, а отже, до значних труднощів у доказуванні таких злочинів ⁴³¹.

В умовах бойової обстановки перед виїздом на місце події слідчому як керівнику слідчо-оперативної групи (далі – СОГ) рекомендується підготувати маршрут слідування до місця пригоди, вивчити рельєф місцевості куди повинна виїхати СОГ, подбати про забезпечення безпеки членів СОГ та супровід. Отримати інформацію щодо

---

⁴³¹ Там само.

зосередження військових об'єктів, зон активного проведення бойових дій, про мінні загрози тощо можна від військового командування на місці дислокації. Практики вказують, що працівники поліції узгоджують можливість проведення слідчої (розшукової) дії з командуванням відповідних військових підрозділів. В умовах військових дій аксіоматична криміналістична рекомендація про невідкладність огляду місця події набуває особливої актуальності. Бойові дії, з одного боку, суттєво ускладнюють її реалізацію через небезпеку для життя учасників слідчої розшукової дії, з іншого – є причиною знищення слідової картини через переміщення військової техніки, застосування важкого озброєння та ін.⁴³² Причиною зниження оперативності огляду у деяких випадках є також порядок інформування військовослужбовцями про надзвичайні події, що передбачає доповідь керівництву, яке і вирішує про повідомлення інформації правоохоронним органам. Водночас невідкладність огляду не означає проведення його без відповідної підготовки.

Аналіз положень ст. 615 КПК України дозволяє застосовувати так звану «усічену» методіку проведення окремих слідчих дій, у тому числі й огляду місця події. Під час проведення огляду місця події за «усіченою» методікою слідчий відмовляється від пошуку та фіксації у протоколі деталей таких місць події, які не мають суттєвого значення для кримінального провадження, ці деталі доцільно фіксувати за допомогою фото- та відеозйомки, що дозволяє суттєво зекономити часові та людські ресурси, водночас його якість не знижується, адже деталі все одно фіксуються у встановленому законом порядку. Для того щоб дослідити якусь ділянку, будівлю або приміщення необхідно пересуватись до небезпечної зони, де слідчий якомога швидше повинен зафіксувати обстановку, зробити відповідні заміри, зафіксувати місце виявлення та знаходження трупа, зафіксувати та вилучити речові докази. Як правило, цю обстановку фіксують на технічні носії, а також швидко записують до чернетки з подальшим занесенням до протоколу огляду місця події, який звичайно ведеться поза межами небезпечної зони⁴³³. Поряд із переліченими вище умовами, перебуваючи

---

⁴³² Матюшкова Т. П. Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану // Актуальні питання протидії злочинності в умовах воєнного стану : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 25 листоп. 2022 р.) / МВС України, Донець. держ. ун-т внутр. справ. Кривий Ріг, 2022. С. 235.

⁴³³ Тетерятник Г. К. Проведення огляду місця події в умовах надзвичайних правових режимів. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 233–238. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.3.36>.

на місці події, слідчому доцільно подбати про місця укриття у разі зміни військової обстановки. Слушною є думка, що з міркувань безпеки слідчий має максимально скоротити час перебування учасників огляду на місці події і водночас забезпечити його максимальну повноту, усвідомлюючи, що проведення повторного огляду певного місця у подальшому може виявитися неможливим. Для цього доцільно максимально використовувати засоби відеофіксації, що дозволяє, з одного боку, зменшити кількість учасників огляду (ч. 7 ст. 223 КПК України), з іншого – оперативно зафіксувати об'єкти огляду з наступним складенням протоколу в безпечному місці.

Значна частина оглядів місця події здійснюється *за фактами авіаційних, ракетних ударів та артилерійських обстрілів, а також обстрілів з допомогою БПЛА*. Вказані огляди спрямовані на документування руйнувань або пошкоджень цивільної інфраструктури, приватних будинків або домоволодінь чи іншої власності громадян, наявності потерпілих або жертв серед населення, а також фіксацію вивр, які утворилися внаслідок влучання снарядів, виду використаного снаряда та напрямку ведення вогню.

Склад слідчо-оперативної групи визначається з урахуванням об'єкта, що є місцем події, його меж і ймовірної кількості слідів, способу вчинення злочину, пов'язаного зі збройною агресією.

Вказані види оглядів обов'язково необхідно проводити з неухильним дотриманням заходів особистої безпеки та безпеки цивільних громадян⁴³⁴. Тому до складу слідчо-оперативної групи повинні входити:

1) слідчий або декілька слідчих (здійснює керівництво оглядом, відповідає за його проведення, повне й об'єктивне дослідження обстановки, фіксацію ходу та результатів огляду);

2) працівник оперативного підрозділу (встановлює потерпілих, очевидців та свідків знищення/пошкодження рухомих та нерухомих об'єктів, проводить їх опитування/допит; установлює місця, з яких вівся обстріл об'єкта огляду);

3) спеціалісти:

– *працівники вибухотехнічної служби* (проводять заходи з розмінування та перевірки на вибухобезпечність місця (об'єкта) огляду, у

---

⁴³⁴ Пам'ятка для випускників закладів вищої освіти МВС України з документування злочинів, пов'язаних із збройною агресією РФ проти України : практ. посіб. / кол. авт.-уклад.: О. А. Моргунов, О. М. Музичук, В. В. Романюк та ін. ; упоряд.: В. О. Невадовський ; за заг. ред. В. В. Сокурєнка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2023. 42 с.

випадку неможливості вилучення решток засобу ураження (через їх можливу детонацію або загорання, ризик транспортування) здійснюється їх знищення на місці;

– *спеціаліст з питань застосування ракетних військ та артилерії, а також військової авіації* (запрошуються від відповідних військових частин чи органів військового управління за необхідності визначення імовірних напрямків обстрілів, які призвели до загибелі чи поранення осіб та/або пошкодження (знищення) об'єктів, і встановлення типів озброєння, яке використовувалося для здійснення обстрілів);

– *спеціалісти-криміналісти* (здійснюють фото- та відеофіксацію обстановки місця події, проводять відповідні вимірювання, встановлюють координати місця події, виявляють, вилучають та упаковують речові докази, складають плани-схеми, надають консультації слідчим);

– *судово-медичні експерти* (залучаються для проведення оглядів за наявності на місці події трупів загиблих осіб та встановлюють: розташування та позу трупа; зовнішній вигляд його одягу і взуття; характер пошкодження одягу, наявність на ньому слідів, плям тощо; індивідуальні особливості частин тіла, їхніх ушкоджень і слідів на тілі; особливості ложа трупа, предметів на ньому, безпосередньо біля нього; ознаки смерті та їх характер; наявність тілесних ушкоджень, їх характер та кількість);

– *спеціаліст із питань озброєння, фрагментів боєприпасів.*

Для участі в огляді за необхідності можуть бути залучені *інші учасники*:

- сапери Збройних Сил України;
- працівники ДСНС;
- кінологи зі службово-пошуковими собаками;
- військовий (місцевий провідник);
- фахівець з оцінювання вартості майна (встановлює орієнтовну вартість пошкодженого/знищеного майна);
- працівники моргу або волонтери, які доставлятимуть трупи оглянутих осіб, та особи (волонтери), які проводитимуть роботи з розкопування могил.

Крім того, члени СОГ повинні працювати у взаємодії із військово-службовцями як на етапі виявлення ознак злочину, так і на етапі планування і проведення огляду місця події.

Метою огляду пошкоджень/руйнувань об'єктів інфраструктури є максимальна фіксація наслідків руйнувань рухомих та нерухомих об'єктів, місцевості тощо задля подальшого встановлення завданих

збитків; виявлення потерпілих та жертв серед населення; виявлення й вилучення предметів (залишків зброї та боєприпасів), які призвели до руйнувань, їх безпечно переміщення до визначених місцевою владою місць для зберігання як речові докази. Для перевезення таких речових доказів, зокрема й габаритних, учасники огляду повинні бути забезпечені відповідним спецтранспортом. У деяких випадках такі об'єкти транспортуються піротехнічною службою ДСНС.

Одним із важливих етапів огляду місця події за фактами авіаційних, ракетних ударів та артилерійських обстрілів є визначення напрямку ведення обстрілу або напрямку прильоту снаряда. Напрямок, із якого було нанесено удар або вівся обстріл, є одним із шляхів встановлення орієнтовного місця розташування ворожої бойової машини чи комплексу ворожого підрозділу. Надалі ця інформація може бути використана для встановлення не лише ворожого підрозділу та його командира, а й конкретних військовослужбовців, що здійснили пуск снарядів. Вказані відомості будуть використані для підготовки матеріалів для звернення до Міжнародного суду для притягнення до відповідальності російської федерації та конкретних її військовослужбовців за порушення звичаїв війни.

Напрямок нанесення удару або ведення обстрілу (прильоту снаряда) повинен встановлюватися в сукупності декількома шляхами як на місці події, так і за допомогою направлення запитів до відповідних військових та цивільних установ, таких як Головне управління розвідки Міністерства оборони України, підрозділи повітряного командування, а також Український гідрометеорологічний центр, Головний центр спеціального контролю (сейсмічна служба) тощо.

Серед можливих шляхів встановлення ймовірного напрямку нанесення удару або ведення обстрілу (прильоту снаряда) на місці події є такі:

- 1) отримання матеріалів відеозапису із камер відеоспостереження на місці події або поблизу нього;
- 2) отримання матеріалів відеозапису зроблених цивільними особами під час обстрілу;
- 3) отримання показань від очевидців обстрілу;
- 4) детальний огляд вирви (воронки) та пошкоджень від снаряда на об'єктах, що розташовані поруч.

Насамперед місце події повинно бути зафіксовано за допомогою відеозапису та фотозйомки за правилами криміналістичної фото-, відеозйомки. За можливості для фото-, відеофіксації з метою визначення напрямку прильоту снаряда, ракети доцільно застосувати квадрокоптер. Але його використання необхідно заздалегідь погодити із військовими підрозділами (службою військової розвідки, РЕБ тощо).

Далі необхідно встановити місцезнаходження вирви (воронки). Якщо немає змоги встановити її чіткі межі через значні руйнування (руйнування споруд, будівель техніки тощо), то необхідно орієнтуватися на найбільшу концентрацію таких руйнувань. У деяких випадках сама вирва може бути під завалами, а іноді взагалі відсутня.

Огляд вирви (воронки) повинен включати:

1. Фіксацію матеріалу, на якому утворилася вирва (воронка) (грунт, асфальт, залізобетон, деревина тощо).

2. Визначення локалізації вирви (воронки) до найближчих нерухомих орієнтирів за допомогою рулетки, особливо якщо вибух спричинив руйнування або пошкодження якихось об'єктів.

3. Визначення діаметра за допомогою рулетки (якщо вирва неправильної форми, то доцільно визначити її перпендикулярні діаметри).

4. Визначення глибини вирви в її епіцентрі, тобто найбільшому заглибленні. Необхідно визначити епіцентр вибуху. Якщо на місці події є вирва (воронка) то епіцентром буде найбільше заглиблення у вирві (воронці).

5. Встановлення точних географічних координат за допомогою GPS-навігатора та/або телефона.

6. За можливості встановлення кута нахилу вирви за допомогою телефона з додатком, який має функцію кут нахилу або офіцерської лінійки чи транспортира. Таким чином може бути визначено кут розташування снаряда у вирві або перешкоді, якщо він не розірвався.

Однак для вирв (воронок), утворених на м'якій поверхні або внаслідок ракетних авіаційних ударів, встановити кут нахилу досить складно або навіть неможливо через характер руйнувань.

7. Встановлення напрямку розташування вирви (воронки) до сторін світу за допомогою компаса та/або телефона. На місці події рекомендується користуватися саме компасом, оскільки телефон може в деяких випадках вказувати помилкові значення за відсутності або слабкому зв'язку.

Напрямок вирви залежить від поверхні, в яку потрапив снаряд, ракета чи бомба. Залежно від типу поверхні, м'яка вона, як земля, чи тверда, як асфальт, бетон, каміння тощо, напрямок розташування металевих уламків, фрагментів снарядів чи інших об'єктів, які викидаються із вирви, різняться.

Так, снаряд, який потрапляє в м'яку землю, найчастіше розривається. Його уламки і фрагменти разом із землею та іншими об'єктами, що були в ній, виносяться вибуховою хвилею вгору і переважна їх більшість падає вперед. Частина уламків падає назад. Найбільш важливі елементи снаряда (великі фрагменти, зокрема підривач) або ракети (двигун) перебуватимуть у передній частині вирви (воронки) або за нею.

Великокаліберні снаряди далекобійної ствольної артилерії та ракетні чи авіаудари спричиняють значні руйнування, тому характер воронки і розташування вторинних пошкоджень від уламків не залежить від поверхні, у яку вони потрапили. Адже в будь-якому випадку вони завдадуть значних руйнувань поверхні, у яку потраплять.

Найбільша концентрація віялоподібних пошкоджень навколо воронки від снарядів РСЗВ **на м'якій поверхні або пошкодженнях чи руйнуваннях об'єктів від снарядів далекобійної ствольної артилерії, ракет чи бомб** зазвичай утворюється у протилежному напрямку від напрямку, з якого прилетів снаряд та вівся обстріл чи завдався удар (див. рис. 2, 3).

Рис. 2. Огляд місця влучання та руйнувань від снарядів далекобійної ствольної артилерії

Рис. 3. Детальний вигляд місця влучання та руйнувань від снарядів далекобійної ствольної артилерії

Вирви (воронки) **на твердій поверхні**, як-то поверхня асфальту зазвичай містять віялоподібні пошкодження за її межами в одній із сторін вирви. Такі пошкодження утворюються за рахунок викидання осколків, уламків від снаряда або каміння, асфальту, землі чи інших об'єктів ударною хвилею під час вибуху та вторинне пошкодження асфальту навколо воронки.

Зазвичай напрямок розташування таких віялоподібних пошкоджень, а також місцезнаходження уламків, фрагментів тощо буде вказуватиме на ймовірний напрямок прильоту снаряда.

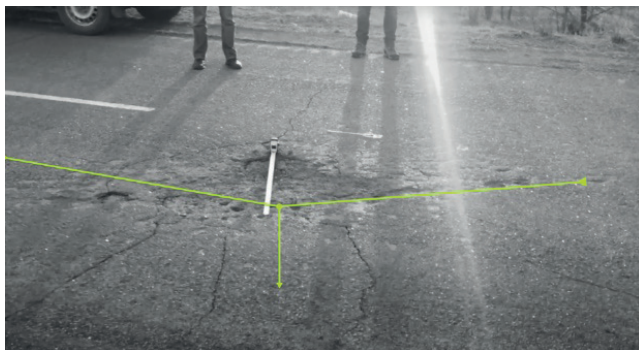
Віялоподібні пошкодження навколо воронки **на твердій поверхні**, уламки, фрагменти від снарядів реактивних систем залпового вогню «Град», «Ураган», «Смерч» тощо та пошкоджена або прим'ята трава зазвичай утворюють у напрямку, з якого відбувся приліт снаряда.

Однак під час огляду воронки необхідно звертати увагу на наявність поряд з нею поверхні, від якої можуть відбитися такі уламки та відлетіти у протилежний напрямок. Тим самим вплинути на помилкове встановлення напрямку прильоту снаряда або ракети.

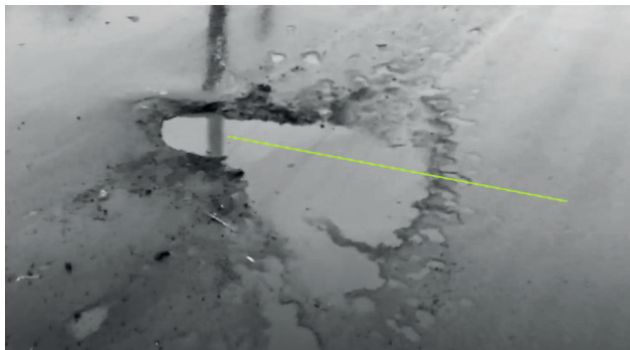
З метою відображення орієнтовного напрямку прильоту снаряда або ведення обстрілу чи завдання удару необхідно виявити такі віялоподібні пошкодження або концентрацію уламків розмістити рулетку від зовнішнього краю (протилежного від таких пошкоджень) воронки через її центр та центр таких пошкоджень, таким чином відобразивши і діаметр воронки і напрямок віялоподібних пошкоджень поверхні за межами воронки. Якщо в наявності є друга рулетка, то можна її розмістити перпендикулярно першій через центр воронки, зафіксувавши її другий діаметр.

Після цього необхідно взяти компас, активувати його та розмістити в напрямку розсіювання пошкоджень. За наявності телефона з додатком «Компас» його також можна розмістити у напрямку розсіювання пошкоджень для більшої візуалізації, та таким чином визначити не лише координати воронки, але і ймовірний напрямок ведення вогню. Бажано користуватися і механічним компасом, і мобільним додатком «Компас», оскільки можуть бути серйозні похибки та відхилення у показниках, з огляду на вплив металевих предметів на неекрановані засоби вимірювання. Навіть одягнутий бронежилет може впливати на компаси, тому бажано його застосовувати якомога далі від об'єктів з металу.

Вказані значення на компасі та телефоні необхідно зафіксувати в протоколі та за допомогою фотозйомки.

Рис. 4. Видяд місця влучання мінометної артилерії

Рис. 5. Видяд місця влучання мінометної артилерії

На фото зображена вирва, що залишається на поверхні внаслідок стрільби за мінометною (мортирною) траєкторією, має специфічну форму: з точки детонації у напрямку тильної сторони кратера виходить виражений осколковий слід, що нагадує напіврозкладене віяло. Його кінці можна поєднати умовною прямою лінією, яка буде перпендикулярною проєкції польоту снаряда. Якщо ж від точки детонації провести пряму лінію через центр області видимих на поверхні осколкових уражень, то вона буде вказувати на зброю (див. рис. 6).

Вирва внаслідок настильної та навісної стрільби

Рис. 6. Вирва внаслідок настильної та навісної стрільби

Вирва внаслідок мортірної стрільби

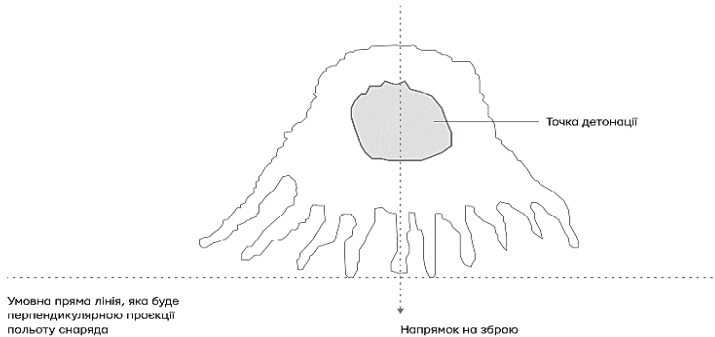

Рис. 7. Вирва внаслідок мортірної (мінометної) стрільби

На рис. 7 схематично зображено залишковий слід від снаряда, що влучив у поверхню внаслідок мортірної стрільби (стрільба при куті піднесення ствола понад 45°). Найчастіше такий слід залишають мінометні міни, адже кут між горизонтальною площиною і напрямком каналу ствола (кут підвищення) у більшості мінометів коливається в межах від 45° до 85° . Варто зауважити, що влучання з деяких типів мінометів можуть мати інший тип залишкового сліду на поверхні. Так, наприклад, кут підвищення в автоматичного 82-мм міномету 2Б9 «Васильок» може змінюватися від 1° до 85° , а отже, він може

вести настільну (при куті піднесення ствола до 20°) та навісну (при куті піднесення ствола від 20° до 45°) стрільбу⁴³⁵.

Рис. 8. Засоби вимірювання на місці події та їх розташування

Рис. 9. Детальний знімок залишків від снарядів, що вилучаються з місця події

Приблизний опис у протоколі огляду: «Об'єктом огляду місця події є масований обстріл (назва об'єкта), який розташований за адресою... На момент огляду вказаний об'єкт предстляв собою двоповерхову цегляну будівлю, яка має значні ушкодження у вигляді пошкоджень дерев'яних вікон, фасаду та перекриття...».

---

⁴³⁵ Як аналізувати кратери від артилерійських снарядів? // Truth Hounds : сайт. 11.08.2023. URL: <https://truth-hounds.org/cases/yak-analizuvaty-kratery-vid-artyleryjskyh-snaryadiv>.

«...В асфальтобетонному покритті спостерігається вирва розмірами 200 см на 250 см, та глибиною близько 45 см. Поруч з вирвою спостерігається розліт уламків на асфальтобетонному покритті, а саме отвори неправильної форми у результаті уламкової дії боєприпасів». «Під час огляду також були помічені, зафіксовані та вилучені у сейф-пакети металеві уламки...».

Рис. 10. Детальний вигляд уламку снаряда

Рис. 11. Детальний вигляд уламку снаряда

«...У воронці із земельного насипу, виявленій металевий предмет циліндричної форми сірого кольору зовні схожий на частину від ракети РЗСВ "Ураган" (передня частина якого має конусоподібну форму)..., на зовнішній стороні якого мається маркування ММК-11223...».

У протоколі огляду місця події не слід використовувати такі поняття, як «напрямок ведення вогню», «напрямок прильоту снаряда», адже це завдання судової експертизи. Тому в протоколі доцільно вказувати «напрямок розташування пошкоджень», «концентрації уламків» тощо.

Слід зазначити, що з однієї вирви складно зробити правильний висновок щодо напрямку прильоту снаряда, оскільки під час польоту вони можуть змінювати траєкторію, так само і корпус снаряда може бути по-різному зігнуто або пошкоджено під час влучання. Тому вірогідність напрямку прильоту визначається через декілька вимірювань вирв, що ймовірно були наслідком одночасного обстрілу.

Розліт уламків та характер поверхневих тріщин (променів) вказує на кут нахилу влучання снаряда. Якщо траєкторія була вертикальною, то й тріщини з уламками розподіляються рівномірно. У випадку, коли є певний нахил кута входу снаряда – еліпс розльотів уламків буде ширший вправо та вліво. Отже, перпендикулярно розльоту можна визначити напрямок прильоту.

Слід мати на увазі, що рівномірне розподілення пошкоджень у вигляді «сонця» на поверхні може мати місце при застосуванні РСЗО «Град», ствольної артилерії та від міномету; від влучання касетних боеприпасів вирва буде мати форму кола. В інших випадках коло перетворюється в еліпс із змінюваною формою та нерівною ямою прильоту. Під час визначення напрямку також враховують пошкодження стовбурів і гілок дерев, стін будівель тощо.

Оглядаючи корпус снаряда за допомогою застосування мобільного телефону (або іншого пристрою) визначаємо кут нахилу. Наприклад, «кут нахилу влучання у поверхню землі становить 45°». Проводимо опис та заміри видимої частини корпусу (довжина, діаметр), а також за допомогою компасу визначаємо орієнтовний напрямок прильоту.

8. Відображення масштабів та характеру руйнувань: заглиблення у стіні чи інших предметах, часткове або повне руйнування стін, перекриття, скла у вікнах будівель і відстань цих руйнувань від місця вибуху.

9. Відображення слідів вибуху на предметах (наявність кіптяви, характер та інтенсивність її розподілу тощо).

Під час огляду пошкоджень/руйнувань об'єктів інфраструктури у протоколі необхідно:

– відображати дату, час, GPS-координати, найменування населеного пункту, адресу, іншу прив'язаність до місцевості, погодні умови;

– обов'язкова якісна та повна фото-, відеофіксація, документування воронки (діаметр, глибина, матеріал, на якому утворилася воронка (грунт, асфальт, залізобетон, деревина тощо), її точні військові координати, кут нахилу, прив'язаність її розташування до сторін світу);

- відображати масштаби та характер руйнувань: заглиблення у стіні чи інших предметах, руйнування скла у вікнах будівель і відстань цих вікон від місця вибуху;
- відображати сліди вибуху на предметах (наявність кіптяви, характер та інтенсивність її розподілу тощо);
- зазначати залишки мін/снарядів/ракет, їхню довжину, діаметр, кут нахилу у воронці, координати та їхнє розташування відповідно до сторін світу тощо;
- вилучати ВСІ залишки боєприпасів, зокрема двигуни та інші частини ракет;
- складати схему місць обстрілів з GPS-координатами кожної воронки та нанесення їх на карту;
- зазначати втрати серед мирного населення (загиблі та поранені), знищені будівлі/об'єкти, пошкоджені будівлі/об'єкти;
- відображати наявність слідів, що свідчать про переміщення об'єктів (транспортних засобів, трупів, уламків) на місці події до початку огляду, координати та їхнє розташування відповідно до сторін світу;
- фіксувати висновки за результатами обстеження місця обстрілу (дата і час обстрілу; напрямок, у якому здійснено обстріл; відстань, з якої здійснено обстріл; озброєння, яке використовувалося під час обстрілу, види бойових снарядів, калібр, кут, під яким вони увійшли в об'єкти чи ґрунт, та кількість використаних снарядів).

Рис. 12. Загальний вигляд руйнування об'єкта внаслідок влучання снаряда

Рис. 13. Загальний вигляд руйнування об'єкта внаслідок влучання снаряда

Приблизний опис у протоколі огляду: «Безпосереднім об'єктом огляду є адміністративний корпус навчального закладу, що розташований за адресою: ...Будівля становить 2-поверховий будинок, дах виконаний з шиферу сірого кольору, фасад з елементами оштукатурювання та фарбою рожевого кольору, дерев'яними вікнами прямокутної форми з елементами фарби білого кольору. Вхід до будівлі здійснюється через металеві двері, вкриті фарбою червоного кольору, наявне підвищення у вигляді бетонних сходиць в кількості 5 одиниць. ...В ході огляду вказаного вище будинку виявлені пошкодження його правої сторони у вигляді: повне руйнування правої бокової стіни по ходу проведення огляду, часткове руйнування фасадної та тильної стін зі сторони примикання до правої бокової стіни, часткове руйнування даху у вигляді відсутніх елементів перекриття та опорної дерев'яної конструкції, вибиті шибки та пошкодженні віконні рами по всьому периметру будинку, сліди обсіпання оштукатурювання стін по всьому периметру будинку, наявність наскрізних тріщин та отворів у зовнішніх стінах. До місця руйнування правої стіни примикає насип обломків будинку у вигляді пошкоджених цеглин, розламаних дерев'яних палиць, частин оштукатурювання та керамічної плитки. Насип неправильної геометричної висотою у найвищій частині 170 см, довжиною 710 см та шириною 540 см».

Під час огляду місць дислокації (проживання) ворожих військово-службовців, воєнної техніки, залишків снарядів з метою подальшої ідентифікації осіб, причетних до обстрілу, необхідно вилучати за наявності їхні документи, особисті речі, відбитки пальців та змиви з об'єктів, на яких могли залишитись сліди біологічного походження. В місцях дислокації може також знаходитися ворожа службова документація, яка містить інформацію про вид військового формування, яке розміщувалось у цьому місці, кількість особового складу, їх розстановку, позивні, маршрути, наявність полонених, відомості про утримуваних полонених. Крім того, в місцях дислокації ворожих військових може зберігатися документація щодо співпраці з місцевим населенням, дані конкретних громадян, що надавали підтримку чи допомогу ворогу. Вказані відомості повинні бути зафіксовані та вилучені, адже мають значення як для подальшого притягнення до відповідальності конкретних військових ворожих формувань, а також цивільного населення, що співпрацювало з ворогом, так і для отримання інформації про долю військовополонених, які утримувалися в цьому місці.

Огляд місць утримання військовополонених та катівень полягає як у фіксації слідів незаконного утримання осіб та катування, так і у вилученні предметів та криміналістичних і біологічних слідів (слідів крові, слідів інших виділень людини (слини, сечі тощо), волосся, шматочків тканин тіла) полонених з метою їх ідентифікації. Під час огляду облаштованого приміщення катівні повинні бути здійсненні пошук, фіксація та вилучення предметів зв'язування (кайданки, хомути, стяжки, мотузки, липкі стрічки тощо), гільз, фрагментів куль, ножів, палиць та інших предметів, що могли використовуватись як знаряддя катувань.

Авіаційні, ракетні удари та артилерійські обстріли як цивільної, так і військової інфраструктури спричинюють значні жертви як серед військових, так і серед цивільного населення. Території, які були піддані окупації, після їх звільнення підлягають огляду не лише з метою документування пошкоджень інфраструктури, але й з метою виявлення та фіксації наявності жертв серед населення. Досить часто такі жертви або масово захоронені, або поховані їх близькими, знайомими у доступних місцях (на подвір'ї, городі, саді тощо). Крім того, значна кількість жертв може бути виявлена під завалами зруйнованих будівель.

Під час проведення оглядів трупів загиблих осіб фіксуються:

– дата, час, GPS-координати, найменування населеного пункту, адреса, інша прив'язаність до місцевості, погодні умови; місце виявлення трупа вказується на мапі населеного пункту;

- положення тіла до нерухомих об'єктів, іншої обстановки навколо трупа;
- стан трупа, візуально виявлені тілесні ушкодження, трупні явища, особливі прикмети, одяг;
- ймовірні причини смерті: вогнепальні поранення, удушення, порізи (відрізання частин тіла):
  - особисті речі, виявлені біля трупа, зокрема мобільні телефони;
  - документи, виявлені біля трупа та поряд із ним.

У випадку виявлення масового захоронення людей необхідно встановити його місце розташування та координати, здійснити його заміри, а також розміри кожної могили, глибину, на якій були поховані трупи, зафіксувати ознаки об'єктів, у яких було поховано осіб (труни, пакети, простирадла тощо); відібрати за необхідності зразки ґрунту з місця захоронення.

Бойові дії на території населених пунктів або окупація таких населених пунктів зумовлює необхідність у евакуації цивільного населення. Така евакуація не завжди проходить успішно і без потерпілих та жертв. Трапляються випадки масованого розстрілу цілих колон цивільних автомобілів. Під **час огляду колони або скупчення розстріляних автомобілів** необхідно визначити їхнє місце розташування, координати, зафіксувати кількість автомобілів, напрямок їх прямування, провести вимірювання розташування автомобілів стосовно постійних орієнтирів, визначити та зафіксувати сліди обстрілу на транспортних засобах (напрямок, з якого вівся обстріл, локалізацію слідів обстрілу на частинах автомобіля, їх характер тощо), здійснити фіксацію, огляд та вилучення трупів або їх решток, скласти план-схему місця події.

Фото- та відеофіксація обстановки та об'єктів на місці події повинна здійснюватися з дотриманням правил криміналістичної фотографії та відеозапису. На місці події повинні бути зроблені орієнтовні, оглядові, вузлові та детальні фотознімки.

Вирва (воронка) та інші пошкодження за можливості мають бути сфотографовані у первинному вигляді з чотирьох сторін з прив'язкою їх до оточуючої обстановки з метою подальшої орієнтації на місці обстрілу.

Під час фотографування снарядів, ракет, військової техніки або їх частин за наявності мають бути детально сфотографовані їх маркування або інші надписи. Обов'язково необхідно відобразити місце розташування вказаних фрагментів (уламків) на схемі, особливо якщо вони мають маркування.

Якщо уламків велика кількість, то рекомендовано на схемі відображати місце найбільшої концентрації уламків і позначати номерами

ті, які мають маркування або зберегли відповідну форму та вигляд, що допоможе визначити їхнє призначення (двигун, крило, плата тощо). Схема місця події обов'язково має містити вказівку на сторони світу.

Труп фотографується за правилами криміналістичної фотографії: місце виявлення, положення і поза трупа, його розташування щодо предметів обстановки місця події, а також різноманітні ушкодження на одязі та тілі трупа. На місці виявлення трупа, у ході його огляду, звичайно фотографують: загальний вигляд трупа або частин трупа разом із оточуючою його обстановкою, слідами та іншими об'єктами, що можуть мати значення, речових доказів; ушкодження і сліди на тілі трупа (рани, синці, странгуляційна борозна та ін.); трупні явища (трупні плями, ознаки розкладання і т. д.); ушкодження і забруднення одягу, а також сліди на ньому (вогнепальні ушкодження, вибухові травми, ушкодження від холодної зброї, сліди впливу високої температури, плями різноманітних речовин, потьйоки крові, сліди волочинія, відбитки протекторів шин та ін.).

За результатами проведення оглядів обов'язково повинна бути складена фототаблиця, яка додана до протоколу огляду місця події.

Ураховуючи умови проведення огляду місця події, які можуть бути пов'язані з небезпекою для життя і здоров'я учасників, важливим чинником є швидкість проведення такого огляду з одночасним забезпеченням максимальної повноти та якості зазначеної слідчої дії. В цьому випадку оптимальним виходом із ситуації є застосування відеофіксації за допомогою наявних технічних засобів, що значно пришвидшить виконання такої дії, з подальшим оформленням відповідних протоколів, відповідно до вимог закону⁴³⁶. В процесі огляду місця події може бути застосована як безперервна відеофіксація ходу та результатів слідчої дії, так і відеофіксація із зупинками. Тобто на відео мають бути чітко зафіксовані всі обставини, що стосуються вчиненого злочину, а також його сліди та вилучені об'єкти.

В окремих випадках можуть застосовуватися дистанційні засоби відеофіксації та аеровідеозйомки з прив'язкою до геолокації, а також використовуватися супутникові знімки як спосіб виявлення і фіксації місць вчинення воєнних злочинів⁴³⁷.

Якщо дозволяє обстановка, то буде доцільним здійснити фото- та відеофіксацію місця події за допомогою безпілотних літальних апаратів

---

⁴³⁶ Чича Р. Процесуальні та організаційні особливості огляду місця події під час розслідуванні воєнних злочинів *Legea și Viața*. 2023. Ediție specială. Pp. 199–200.

⁴³⁷ Там само.

або фіксацію обстановки місця події за допомогою засобів 3D-моделювання або стереофотозйомки, які дають змогу візуалізувати місце події та деталізувати його окремі вузли і передати таку візуалізацію в просторі та часі. Виготовлення 3D-моделі об'єкта полягає у створенні його цифрового тривимірного зображення. Отримана модель може бути інтерпретована комп'ютером і наочно відображена на екрані монітора, гарнітур доповненої чи віртуальної реальності, роздрукована за допомогою 3D-принтера тощо. Одним із доступних та надійних способів створення 3D-моделі об'єкта є його 3D-сканування. Сканування полягає у безпосередній фіксації зовнішніх просторових ознак об'єкта за допомогою спеціального програмно-апаратного комплексу, з подальшим формуванням цифрової тривимірної моделі об'єкта⁴³⁸. Такі 3D-моделі можуть бути досить інформативними під час масових обстрілів цивільної інфраструктури, адже дають змогу зафіксувати деталі руйнації об'єктів у їх найбільш недоступних місцях та відтворити на екрані монітора і навіть здійснити необхідні виміри тих чи інших елементів моделі з визначенням реальних розмірів.

Підсумовуючи, зауважимо, що умови проведення активних бойових дій значно звужують аксіоматичні підходи у криміналістиці щодо проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Огляд місця події пов'язаних з війною кримінальних правопорушень має низку особливостей, які зумовлені не лише механізмом злочину, але і специфікою воєнного стану, який вніс значні корективи в роботу слідчих органів, спрямовану на пошук, виявлення та фіксацію слідів та об'єктів, особливо на територіях, де проводяться активні бойові дії, а також деокупованих територіях. Насамперед це брак часу та досвіду, безпекова складова слідчо-оперативної групи та інших учасників огляду, особливості використання спеціальних знань, які раніше не застосовувалися, а також вплив чинників стресу й непередбачуваність розвитку подій. Наразі існує гостра потреба у постійному вдосконаленні наявних підходів щодо тактики проведення такого важливого першочергового заходу, як огляд місця події. Слідчих та спеціалістів-криміналістів слід озброювати не лише новими знаннями та навичками тактики дій, але й технічним інструментарієм, який значно скорочує витрати часу та людського ресурсу.

---

⁴³⁸ Коваленко А. В. Концептуальні засади використання цифрової 3D моделі як засобу пізнання та відображення ознак кримінального правопорушення. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 420–430. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.40>.

3.2. ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ДОПИТУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ І ПОВ'ЯЗАНИХ З ВІЙНОЮ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВOPУШЕНЬ

При розслідуванні воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень можуть бути проведені допити свідків, потерпілих та підозрюваних з метою отримання їх показань про обставини підготовки, вчинення і приховання зазначених кримінальних правопорушень, а також інші відомості для забезпечення їх швидкого, повного та неупередженого розслідування.

Допит є слідчою (розшуковою) дією, що являє собою регламентований кримінальними процесуальними нормами процес отримання та фіксації слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом показань підозрюваних, обвинувачених, свідків, потерпілих, експертів відомостей щодо відомих допитуваним обставин, що мають значення для кримінального провадження. Тактичні особливості проведення допиту обумовлені процесуальними нормами, закріпленими у статтях 95–97, 103–108, 223–227, 232, 333, 336, 351–354, 356 КПК України. Особливості допиту свідків, потерпілих та підозрюваних в умовах воєнного стану визначені ст. 615 КПК України.

Аналіз ст. 615 КПК України дає змогу визначити такі особливості проведення допиту *свідка та потерпілого*, що здійснюються в умовах воєнного стану:

1) проведення допиту свідка, потерпілого, у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, з фіксуванням ходу і результатів за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації, що закладає підґрунтя для подальшого використання показань як доказів у суді.

Доцільним вбачається при допиті потерпілої особи запитати згоду на використання її показань в міжнародних судових інстанціях, при цьому потерпіла особа може надати таку згоду на використання всіх показань або дозволити їх використання без зазначення її персональних даних;

2) можливість використання технічних засобів (відео-, аудіозв'язку) для забезпечення дистанційної участі захисника у проведенні окремої процесуальної дії у разі неможливості його явки. Вбачається, що зазначене нововведення має стосуватись тих процесуальних дій, які у кримінальному провадженні за участю конкретного захисника проводяться не вперше. Інакше, наприклад, складно уявити яким чином може бути забезпечено право захисника до першого

допиту підозрюваного мати з ним конфіденційну зустріч (ч. 5 ст. 46 КПК України), якщо такий захисник у першому допиті бере дистанційну участь;

3) право дізнавача, слідчого, прокурора особисто здійснювати переклад пояснень, показань або документів, якщо він володіє однією з мов, якими володіє підозрюваний, потерпілий. При цьому участь перекладача для перекладу пояснень, показань або документів підозрюваного, потерпілого має бути забезпечена за першої можливості;

4) обов'язок дізнавача, слідчого чи прокурора в обов'язковому порядку зберігати в електронній формі копії матеріалів кримінальних проваджень, досудове розслідування в яких здійснюється в умовах воєнного стану. Це означає і збереження електронних копій протоколів усіх проведених у кримінальному провадженні слідчих (розшукових) дій. Зокрема, якщо при їх проведенні фіксування додатковими засобами фото-, відео- чи аудіофіксації не проводилось. У таких випадках вбачається необхідним після завершення процесуальних дій виготовляти їх цифрові копії шляхом сканування чи фотографування.

Відповідно до абз. 2 ч. 11 ст. 615 КПК України показання, отримані під час допиту *підозрюваного*, у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, можуть бути використані як докази в суді виключно у випадку, якщо у такому допиті брав участь захисник, а хід і результати проведення допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації. Отже, під час підготовки до допиту слід забезпечити використання технічно справних засобів фіксації допиту та обов'язково залучити захисника.

Якщо в умовах воєнного стану відсутня об'єктивна можливість доставити затриману особу до слідчого судді, суду у строк, передбачений ст. 211 КПК України, розгляд клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу здійснюється із застосуванням доступних технічних засобів відеозв'язку з метою забезпечення дистанційної участі затриманої особи (абз. 3 п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України).

Особливістю розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень є необхідність під час проведення допитів потерпілих, свідків чи(і) підозрюваних обов'язково враховувати норми міжнародного законодавства. Зокрема, за наявності підстав вважати, що показання свідків, потерпілих і підозрюваних у вчиненні воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень, зафіксовані у відповідних протоколах розглядуваної слідчої (розшукової) дії, стануть об'єктом розгляду в МКС. Під час їх

отримання необхідно обов'язково зважати на особливості, передбачені Правилами доказування в МКС⁴³⁹. Так, за Правилом 111 МКС, допитувана особа має бути повідомлена про права, передбачені ст. 55 Римського статуту (право не свідчити проти себе, право не піддаватися примусу і право на допит мовою, яку особа розуміє)⁴⁴⁰.

При допиті свідка воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень йому слід роз'яснювати його права і обов'язки, передбачені ст. 66 КПК України, що в цілому охоплюють права і обов'язки, визначені ст. 55 Римського статуту, за винятком одного – право не піддаватися примусу. Тож особа, яка допитує свідка, має роз'яснювати йому це право при допиті, посилаючись на відповідну статтю Римського статуту. Під час допиту *потерпілого* слід пам'ятати, що за статтями 56–57 КПК України давати показання є його правом, а не обов'язком, та додатково до прав, передбачених цими статтями, також слід роз'яснювати права, передбачені ст. 55 Римського статуту.

За наявності підстав вважати, що протокол допиту *підозрюваного* у вчиненні воєнних злочинів чи(і) пов'язаних з війною кримінальних правопорушень буде використано в МКС, йому також необхідно повідомляти його права, передбачені ст. 55 Римського статуту, при цьому перелік прав, про які слід його повідомити, ширший ніж передбачений для потерпілого та свідка.

Відповідно до ч. 2 ст. 55 Римського статуту до початку допиту підозрюваному доцільно повідомити про такі його права:

а) бути поінформованим про те, що є підстави вважати, що ним було вчинено злочин, який підпадає під юрисдикцію МКС;

б) зберігати мовчання, при цьому таке мовчання не береться до уваги під час визначення винуватості або невинуватості;

в) користуватися допомогою захисника за власним вибором або, якщо підозрювана особа не має захисника, допомогою призначеного їй захисника в кожному випадку, коли цього вимагають інтереси правосуддя, і без будь-якої оплати, якщо в цієї особи немає достатніх коштів на це; та

г) бути допитаною у присутності адвоката, якщо тільки ця особа за власним бажанням не відмовилася від свого права на послуги адвоката.

---

⁴³⁹ Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду : від 17.07.1998 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588.

⁴⁴⁰ Там само.

Говорячи про процесуальні правила допитів вважаємо за доцільне наголосити на необхідності в окремих випадках під час досудового розслідування проводити *допит свідка, потерпілого за правилами допиту в судовому засіданні*, визначеними ст. 225 КПК України, що відповідають правилам їх допиту під час судового розгляду (статті 352–353 КПК України).

Аналізуючи судову практику розгляду воєнних злочинів у суді, судді наголошують, що незважаючи на закріплену ст. 225 КПК України можливість проводити допит у судовому засіданні (у присутності слідчого судді), на практиці ця процедура використовувалася не часто. У «фактових» провадженнях допит свідка без представника сторони захисту (якої на момент досудового розслідування немає, адже нікому про підозру не повідомлено) за національним законодавством, як правило, перешкоджає використанню цього доказу в суді, через принцип безпосередності. На думку суддів, цілком очевидно, що в умовах воєнного стану присутні умови проведення допиту за правилами ст. 225 КПК України у вигляді існування небезпеки для життя і здоров'я свідка чи потерпілого. Тому якщо показання, надані свідком чи потерпілим, є вкрай важливими, прокурору слід розглянути питання про ініціювання допиту свідка в судовому засіданні⁴⁴¹.

У цілому правила допиту свідка, потерпілого в судовому засіданні за ст. 225 КПК України відповідають правилам його допиту під час судового розгляду (статті 352–353 КПК України). Водночас слід наголосити на необхідності зважати на відмінність у статусі свідка й потерпілого, а також додатково повідомляти допитуваних осіб про права, передбачені ст. 55 Римського статуту.

Також слід відзначити доцільність у певних ситуаціях проводити *допит свідка чи(ї) потерпілого у режимі відеоконференції* (ст. 232 КПК України) зі встановленням особи допитуваної особи, наприклад, шляхом пред'явлення паспорта безпосередньо в відеоконференції або через електронний цифровий підпис, та роз'ясненням прав і обов'язків безпосередньо на відеозаписі, а не шляхом вручення пам'ятки про права і обов'язки у порядку ч. 6 ст. 232 КПК України. Протокол допиту слідчий, прокурор у такому випадку складатиме самостійно, із зазначенням, чому допитуваний не підписав протокол (допит у режимі відеоконференції із повним фіксуванням його на відеозапис)⁴⁴².

---

⁴⁴¹ Кравчук О., Бондаренко М. Досудове розслідування воєнних злочинів. Київ, 2022. 12 с.

⁴⁴² Там само. С. 6–7.

Допит у режимі відеоконференції допускається в разі неможливості безпосередньої участі певних осіб у досудовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин. В умовах воєнного часу такою поважною причиною є те, що безпосередній доступ до свідка чи(ї) потерпілого може бути обмежений чи ускладнений небезпекою для життя і здоров'я як особи, що проводить допит, так і інших учасників цієї слідчої (розшукової) дії (далі – С(Р)Д).

В інформаційному листі Верховного Суду України від 3 березня 2022 р. зазначається, що якщо через об'єктивні обставини учасник кримінального провадження не може брати участі в засіданні у режимі відеоконференцзв'язку за допомогою технічних засобів, визначених КПК України, як виняток можна допускати участь такого учасника в режимі відеоконференцзв'язку за допомогою інших засобів⁴⁴³. Зокрема, в місцевих судах значного поширення набула практика допиту свідків, потерпілих і підозрюваних у режимі відеоконференції із застосуванням власних технічних засобів учасників⁴⁴⁴.

Допит – це не просто одержання і фіксація інформації у вигляді показань, а й до певної міри мистецтво, яке базується на знаннях у галузях психології, соціології, лінгвістики та інших наук. Інформаційно-психологічна взаємодія слідчого з допитуваним полягає у керованому слідчим спілкуванні, застосування тактичних прийомів під час якого дозволяє досягти головної мету цієї вербальної слідчої (розшукової) дії – отримання від допитуваного інформації про відомі йому факти, що мають значення для розслідування у кримінальному провадженні. Під час допиту слідчому доцільно не лише фіксувати свідчення допитуваної особи, але й бути активним ініціатором спілкування, тримати під контролем хід і результати проведення даної С(Р)Д, аналізувати і оцінювати отриману інформацію, виявляти та усувати упущення, неточності, протиріччя у свідченнях тощо.

Тактика допиту визначається особливостями його підготовки, проведення і фіксації.

Необхідною умовою досягнення ефективних результатів допиту – отримання повних і правдивих показань допитуваних – є ретельна підготовка до його проведення.

---

⁴⁴³ Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану : інформ. лист Верховного Суду від 03.03.2022 № 1/0/2-22 // Судова влада України : офіц. сайт. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Inform_lyst_2022_03_03.pdf.

⁴⁴⁴ Кравчук О., Бондаренко М. Досудове розслідування воєнних злочинів. Київ, 2022. С. 7.

Підготовка до проведення допиту включає:

- 1) вивчення матеріалів кримінального провадження та інших даних;
- 2) визначення кола осіб, які підлягають допиту, послідовності проведення їх допиту;
- 3) вивчення особи допитуваного;
- 4) визначення предмета допиту;
- 5) визначення кола учасників, яких слід залучити до допиту;
- 6) вирішення питання щодо часу та місця допиту, способу ви-клику на допит;
- 7) набуття спеціальних знань, які можуть знадобитися під час допиту;
- 8) підбір речових доказів та інших матеріалів для пред'явлення допитуваному;
- 9) визначення необхідних технічних засобів фіксації допиту, їх перевірка і підготовка;
- 10) складання плану допиту.

Повне та всебічне **вивчення матеріалів кримінального провадження та інших даних** є необхідною передумовою успішного проведення допиту. Таке вивчення передбачає аналіз даних, що містяться як у протоколах слідчих (розшукових) дій, інших матеріалах кримінального провадження, так і у відкритих джерелах інформації. Вивчення матеріалів кримінального провадження зазвичай спрямоване на: встановлення більш повної інформації про розслідувану подію, коло осіб, яким може бути відома інформація про окремі обставини злочину та ступінь їх обізнаності; визначення джерел доказової інформації та їх місцезнаходження; встановлення місця проживання/перебування осіб, що підлягають допиту; виявлення існуючих прогалин, розбіжностей, суперечностей між окремими джерелами інформації та визначення своєчасних заходів, які слід вжити з метою їх усунення.

Серед відкритих джерел інформації слід окремими інформацію, що міститься у засобах масової інформації, **онлайн-вірізках новин**, офіційних інтернет-сторінках громадських організацій, **блогів** волонтерів, їх каналах у соціальних мережах, матеріалах розміщених ними у відкритому доступі **звітів, супутникових знімках тощо**. Існують певні перестороги використання інформації з відкритих джерел. Наприклад, у контексті сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (далі – СНПК), інформація з відкритих джерел може існувати у дещо закодованій мові, що використовується в соціальних мережах. Інформація про воєнні злочини і злочини проти людяності в Україні може, навпаки, перебувати «на поверхні». Так, супутникові

знімки можуть демонструвати руйнування цивільного району внаслідок застосування забороненої зброї. Переслідування умислу вчинити злочин проти людяності може бути продемонстровано через повідомлення підозрюваного чи інших наближених до нього осіб в соціальних мережах, зокрема у фотографіях, відеороликах із закликами до колективного покарання певної групи. Аналогічним чином можуть бути викладені і докази своєї безпосередньої причетності до вчинених злочинів.

Результати вивчення матеріалів кримінального провадження та інших даних можуть знайти своє відображення як у процесуальних, так і тактичних рішеннях прокурора, слідчого, дізнавача. Зокрема, під час визначення кола осіб, що підлягають допиту, забезпечується їхній виклик; при встановленні факту зміни свідком місця проживання та його тимчасового переміщення всередині України чи за її межі, вживаються заходи з організації проведення допиту в режимі відеоконференції.

Визначення кола осіб, які підлягають допиту, залежить від певних чинників, зокрема від обсягу наявної у слідчого інформації. Вказівки на конкретних осіб, яким відомі певні обставини розслідуваного злочину, можуть міститися у матеріалах кримінального провадження. В інших випадках для з'ясування таких осіб слідчий може доручити органам дізнання провести оперативно-розшукові заходи (наприклад, опитування громадян з метою встановлення можливих свідків злочину, розшук злочинця тощо). Також інформація про осіб, яких доцільно допитати, може бути отримана і в результаті проведення тих або інших слідчих (розшукових) дій. Зважаючи на те, що збір і фіксацію інформації про воєнні злочини наразі здійснюють представники міжнародних і громадських організацій, встановлення осіб, яким відома та чи інша інформація про обставини підготовки, вчинення чи(і) приховування воєнних злочинів, можливе саме через такі організації.

Докази воєнних злочинів РФ збирають, зокрема європейські країни, шляхом опитувань українських біженців, доручення їхніх фото, відео. Європол координує цей процес, допомагає аналізувати зібрані матеріали, а Євроюст організував спеціальну слідчу групу для розслідування воєнних злочинів.

23 березня 2023 р. у будівлі Міжнародного кримінального суду підписано угоду про відкриття польового Офісу прокурора МКС в Україні. Крім того, у липні в Гаазі розпочав роботу Міжнародний центр з розслідування вторгнення Росії в Україну. До складу центру входять прокурори з України, ЄС, США та Міжнародного кримінального суду.

Тридцять чотири правозахисні організації України започаткували Коаліцію документування воєнних злочинів «Україна. П'ята ранку / Ukraine. Five AM Coalition». До неї, зокрема, увійшли Українська Гельсінська спілка з прав людини, Ukrainian Legal Advisory Group, Регіональний центр прав людини, Медійна ініціатива за права людини, Харківський інститут соціальних досліджень, фундація DEJURE. Ці організації здебільшого виїжджають у польові місії на деокуповані території та збирають свідчення людей, які постраждали від дій російських військових або стали свідками воєнних злочинів росіян. Зібрані свідчення вносяться до бази даних I-DOC⁴⁴⁵.

Українська Гельсінська спілка з прав людини, Харківська правозахисна група та Центр громадянських свобод створили організацію «Трибунал для Путіна». Наразі до неї доєдналися майже два десятки громадських організацій. «Трибунал для Путіна» співпрацює з українськими органами розслідування воєнних злочинів рф, збирає дані про них через опитування свідків та постраждалих, документує руйнування, використовує інформацію з відкритих джерел. У фокусі організації – події, що мають ознаки злочинів згідно з Римським Статутом, зокрема злочини проти людяності, геноцид, воєнні злочини⁴⁴⁶.

Громадська організація Truth Hounds⁴⁴⁷ документує воєнні злочини та злочини проти людства з 2014 року. Фахівці організації виїжджають у деокуповані міста та беруть інтерв'ю у постраждалих чи свідків злочинів, у подальшому зібрані свідчення вносяться до бази даних I-DOC.

Документування воєнних злочинів Центр прав людини ZMINA⁴⁴⁸ проводить декількома способами: виїзні польові місії на деокупованих територіях, інтерв'ювання потерпілих та свідків дистанційно, робота з відкритими джерелами, збір даних, верифікація. Таким чином у ході польових місій було задокументовано понад 100 злочинів, дистанційно опитано 65 людей, за відкритими джерелами зафіксовано 1117 воєнних злочинів з внесенням відповідної інформації до бази даних I-DOC.

---

⁴⁴⁵ Це інструмент для аналізу та систематизації розслідувань воєнних злочинів та злочинів проти людяності. База запрацювала у 2021 році. Її створила компанія Case Matrix Network за підтримки Норвезького Гельсінського комітету і Міністерства закордонних справ Королівства Норвегія.

⁴⁴⁶ Докладніше див.: Трибунал для Путіна // Українська Гельсінська спілка з прав людини : сайт. URL: <https://www.helsinki.org.ua/tribunal-for-putin/>.

⁴⁴⁷ Докладніше див.: Про нас // Truth Hounds : сайт. URL: <https://truth-hounds.org/about/>.

⁴⁴⁸ Докладніше див.: Команда // Zmina : сайт. URL: <https://zmina.ua/#team>.

Громадська організація «Антикорупційний штаб»⁴⁴⁹ запустила Мапу руйнувань⁴⁵⁰ та Реєстр російських воєнних злочинців⁴⁵¹. Останній містить персональні дані військових російської армії, ідентифікованих осіб полонених росіян, а також вбитих під час війни в Україні росіян. Інформація в реєстрі охоплює прізвище, ім'я, по батькові, дату народження, звання, номер військової частини, статус (військовополонений, ліквідований, причетний до війни в Україні, підозрюваний тощо), персональні розслідування вчинених ними воєнних злочинів тощо.

З метою встановлення осіб, що підлягають допиту у зв'язку з розслідуванням воєнних злочинів, причетні до їх вчинення тощо слідчі можуть звертатись до баз даних зазначених та інших громадських організацій.

Визначаючи *послідовність проведення допитів* певних осіб, необхідно враховувати: яким обсягом інформації про обставини, що мають значення для розслідуваного злочину, володіє особа; важливість цієї інформації на цьому етапі розслідування; зацікавленість особи у кінцевому результаті розслідування; практична можливість виклику особи на допит у найкоротший строк тощо.

Однією з важливих підготовчих дій слідчого до допиту є *вивчення особи допитуваного*, що передбачає вивчення соціально-психологічної характеристики допитуваного, рівня інтелекту, схильностей, способу життя, виховання, його характеру, темпераменту, способу мислення тощо. Обсяг вивчення особи допитуваного залежить від його віку, процесуального стану, характеру злочину, мети допиту, можливостей слідчого та його професійних знань. Вивчення особи допитуваного дозволяє слідчому встановити з ним психологічний контакт, обрати найбільш доцільні та ефективні прийоми та способи впливу на допитуваного з метою отримання повних показань, правильно оцінити одержані показання, а також з метою визначення кола осіб, яких слід залучити до допиту. Відомості про особу допитуваного дозволяють слідчому спрогнозувати його можливу поведінку в тій чи іншій ситуації під час допиту і правильно обрати відповідні тактичні прийоми. Під час вивчення особи допитуваного слідчий може скористатися допомогою спеціаліста-психолога, який

---

⁴⁴⁹ Докладніше див.: Про нас // Антикорупційний штаб : сайт. URL: <https://shtab.net/pages/view/pro-nas>.

⁴⁵⁰ Докладніше див.: Карта відновлення : сайт. URL: <https://reukraine.shtab.net/>.

⁴⁵¹ Російські воєнні злочинці : сайт. URL: <https://rwc.shtab.net/>.

може допомогти слідчому визначити: особливості психологічної характеристики особи з огляду на її вік та інші дані, а також сприятиме врахуванню слідчим властивостей і станів допитуваного, рис його характеру, типу темпераменту, інтелектуальних здібностей у тактиці допиту. Водночас це дозволить скласти орієнтовний перелік питань, що можуть допомогти у встановленні психологічного контакту.

Прогнозуючи можливу поведінку допитуваних, слідчий передбачає, що допитуваний може добросовісно помилятися стосовно певних обставин або давати неправдиві показання, що вимагатиме застосування тактичних прийомів актуалізації пам'яті чи подолання неправди. Тому в результаті вивчення особи допитуваного визначаються предмет його допиту, коло учасників, яких слід долучити до допиту та докази чи інші матеріали, у пред'явленні яких може виникнути необхідність за безпосереднього проведення допиту.

Визначення предмета допиту полягає у встановленні в конкретному кримінальному провадженні обставин, що можуть бути відомі допитуваному, та для встановлення яких проводиться допит. Як правило, найбільш повною інформацією про обставини підготовки, вчинення та приховання злочину, володіє особа, причетна до зазначених дій (підозрюваний). Потерпілий та свідки володіють меншою за обсягом інформацією і тому слідчий повинен визначити коло питань, з яких вони можуть бути допитані. На підставі визначеного предмета допиту, слідчий формулює запитання для допитуваного.

Належне отримання показань та відповідна фіксація уявних слідів воєнних злочинів, що зберігаються у пам'яті потерпілих, свідків та підозрюваних вимагає розширення знань слідчих і прокурорів у сфері міжнародного гуманітарного права. Адже за відсутності доведення зв'язку діяння зі збройним конфліктом унеможливується міжнародне кримінальне переслідування за його вчинення. Це означає, що одним з важливих завдань допиту стає отримання показань потерпілих і свідків воєнних злочинів саме в контексті міжнародного збройного конфлікту.

До складу таких ознак можуть бути, зокрема, віднесені:

- 1) застосування заборонених методів та засобів ведення війни;
- 2) обставини вчинення злочинів проти осіб, які перебувають під захистом МГП (а саме цивільних осіб, медичного та духовного персоналу збройних сил, комбатантів, військовополонених, персоналу організацій цивільної оборони, захисту культурних цінностей тощо);
- 3) обставини підготовки, вчинення чи(і) приховання злочинів проти гуманітарних операцій, культурних цінностей, що перебувають під захистом МГП, та ін.

При розслідуванні воєнних злочинів та пов'язаних із війною кримінальних правопорушень участь у допитах потерпілих, свідків, підозрюваних можуть брати педагог, психолог, законний представник неповнолітнього, захисник, перекладач, лікар, технічний фахівець тощо. *Визначення учасників допиту* у межах конкретного допиту зумовлено видом злочину, що розслідується, характеристиками допитуваної особи, способом проведення допиту, іншими обставинами.

Вирішення питання щодо часу та місця допиту, способу виклику на допит. Момент та час допиту визначаються з урахуванням важливості відомостей, якими володіє допитуваний, його процесуального статусу, психологічного стану, ролі в розслідуваній події, зв'язків з іншими особами, які підлягають допиту в межах кримінального провадження, інших обставин. Наприклад, слід відкласти допит осіб, які знаходяться в стані сильного хвилювання, розгубленості, пригніченості, крім виняткових випадків, зумовлених, зокрема, необхідністю термінового з'ясування інформації, оперативно отримати яку з інших джерел неможливо. У випадку перебування потерпілого в лікарні у небезпечному для життя стані та достатніх підстав припустити негативний результат лікування, доцільно розглянути можливість термінового проведення його допиту за участю лікаря та з обов'язковою відеофіксацією ходу і результатів допиту.

Вирішення питання про місце допиту (за місцем проведення розслідування, за місцем перебування допитуваного) залежить від конкретної ситуації. Проте у будь-якому випадку слідчий має забезпечити обстановку, що забезпечує безпеку допитуваної особі та іншим учасникам допиту у випадку оголошення повітряної тривоги, а також у цілому сприятливу для проведення цієї слідчої (розшукової) дії, встановлення психологічного контакту з допитуваним, зосередженості його уваги на предметі допиту, збереження слідчої таємниці тощо.

Відповідно до ч. 1 ст. 135 КПК України особа викликається до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду шляхом вручення повістки про виклик, надіслання її поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком, здійснення виклику по телефону або телеграмою. Обрання конкретного способу відбувається з урахуванням обставин, що пов'язані із: фактичним місцем перебування осіб, що підлягають допиту; безпековою ситуацією в місці проведення досудового розслідування чи допиту; технічною можливістю органів, що проводять розслідування, надсилати повідомлення, сповіщення електронною поштою, організувати і провести допит у режимі відеоконференції; необхідністю встановлення психологічного контакту з допитуваним,

збереження в таємниці від інших осіб самого факту виклику на допит, проведення допиту в намічений час і в потрібному місці тощо. Також такі обставини можуть бути пов'язані із можливістю допитуваних отримувати повідомлення, сповіщення електронною поштою, брати дистанційну участь у допиті тощо.

Набуття спеціальних знань, які можуть знадобитися під час допиту, пов'язують із доцільністю отримати усні чи письмові консультації, роз'яснення від спеціалістів, присутність яких під час допиту не є обов'язковою з огляду на вимоги кримінального процесуального законодавства, але роль яких у досягненні мети допиту є суттєвою.

Підбір речових доказів та інших матеріалів для пред'явлення допитуваному здійснюється на підготовчій стадії допиту з метою забезпечення ефективності застосування такого тактичного прийому, як «пред'явлення доказів». Як правило, докази готують для подальшого пред'явлення допитуваному, який дає неправдиві або неповні свідчення.

Визначення необхідних технічних засобів фіксації допиту, їх перевірка і підготовка відбуваються з метою фіксування ходу і результатів допиту за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації, а у деяких випадках – з метою забезпечення дистанційної участі допитуваних чи інших учасників допиту.

Складання плану допиту при розслідуванні воєнних злочинів з огляду на умови воєнного стану і перезавантаженість слідчих, може мати спрощений характер (виглядати як перелік питань, що підлягають з'ясуванню). Водночас, готуючись до допитів у кримінальних провадженнях, що можуть стати об'єктом розгляду у Міжнародному кримінальному суді, доцільно складати *розгорнутий* письмовий план з метою повного з'ясування широкого кола обставин, уникнення необхідності проводити повторні допити, що може додатково травмувати неповнолітніх потерпілих тощо.

Оскільки розслідування воєнних злочинів та пов'язаних з військовою кримінальних правопорушень має деяку специфіку, слідчому слід ретельно готуватись до допиту та враховувати конкретний вид злочину, обставини його скоєння та обстановку, у якій здійснюється розслідування, наявний особистий досвід і навички з розслідування злочинів певного виду, особливості та обсяг необхідних спеціальних знань тощо.

Так, підготовка до допиту свідків при розслідуванні злочинів, вчинених стосовно військовослужбовців, може також охоплювати такі заходи: а) засвоєння спеціальної військової термінології; б) ознайомлення з особливостями бойового режиму несення військової служби

потерпілим; в) вивчення змісту нормативних документів військової частини, що регламентують бойову діяльність. Слід враховувати, що свідок – військовослужбовець Збройних Сил України, може звільнитися зі ЗСУ у зв'язку із закінченням контракту, піти у відпустку, разом із військовою частиною відбути в інше місце за ротацією військових підрозділів тощо. А підготовка до допиту свідків щодо сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, вимагає тісної співпраці зі спеціалістами-практиками у галузі психології, акцентуації уваги на доцільності уникнення складних запитань, які не є суворо необхідними для цілей спеціаліста. Готуючись до проведення допиту підозрюваного, необхідно не лише визначити предмет допиту, докази та матеріали, що можуть бути використаними під час допиту для викриття підозрюваного, сформулювати запитання та визначити послідовність їх постановки; визначити послідовність проведення допитів за наявності кількох підозрюваних. До предмета допиту підозрюваного, окрім механізму підготовки, вчинення та приховання злочину, належать також і обставини, на підставі яких особа була затримана або до неї було обрано запобіжний захід. Під час допиту військовополонених громадян РФ, які є військовослужбовцями збройних сил держави-агресора, слід обов'язково з'ясовувати, хто з їхніх безпосередніх керівників віддавав злочинні накази, чи усвідомлювали вони, що жорстоко поводитися із цивільним населенням, що порушували закони та звичаї війни.

Тактика проведення допиту потерпілих і свідків воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень. У цій категорії справ *потерпілі* мають вирішальне значення для досудового розслідування. Інформація від них буде основою майбутньої доказової бази, а також дорожньою картою для збору інших доказів. Крім того, наявність потерпілих у кримінальному провадженні відкриває додаткові опції для досудового розслідування (проактивна позиція потерпілих у досудовому розслідуванні із залученням адвокатів; збір і подання доказів потерпілими; подання цивільних позовів від потерпілих до винних осіб та цивільних відповідачів).

Для цілей участі в судових розглядах МКС, Суд визнає два види потерпілих: 1) особи, які зазнали шкоди в результаті одного зі злочинів, що переслідуються МКС (злочин геноциду, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії); і 2) організації або установи, коли їхня власність використовується в певних цілях (релігії, освіти, мистецтва, науки або благодійності та гуманітарних цілях), або історичні пам'ятники чи лікарні, що постраждали в результаті одного зі злочинів, які підпадають під юрисдикцію МКС.

Потерпілими можуть бути визнані жертви сексуального насильства, діти, особи з інвалідністю або люди похилого віку. Потерпілим також може бути особа, якій завдано шкоди в результаті злочину, спрямованого проти іншої особи, наприклад, члена сім'ї, якого було вбито⁴⁵².

Якщо потерпілими від воєнних злочинів стають діти, слід враховувати їх вразливість, характер і ступінь перевірки та застосування інших конвенційних стандартів, крім Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Європейський суд з прав людини визначає у випадках, коли діти могли бути жертвами сексуального насильства, дотримання позитивних зобов'язань, що впливають зі ст. 3 зазначеної Конвенції, вимагає, у контексті національного провадження, ефективної реалізації права дітей на те, щоб їхні найкращі інтереси були пріоритетом і щоб особливу вразливість дитини та її відповідні потреби було належним чином враховано. Зокрема, процесуальне зобов'язання за ст. 3 у таких випадках має тлумачитися у світлі зобов'язань, що випливають з інших відповідних міжнародних документів, зокрема, Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції) (*X and Others v. Bulgaria*), 2021 р., § 192)⁴⁵³. Тобто Ланцаротська конвенція є тим стандартом, який має бути врахований при розслідуванні сексуального насильства стосовно дітей.

Зважаючи на те, що у МКС рішення стосовно того, чи відповідає заявник критеріям, відповідно до яких він буде вважатися потерпілим та чи відповідає потерпілий критеріям для отримання права брати участь у судовому розгляді, приймається Палатою у кожному конкретному випадку, дізнавач, слідчий, прокурор мають фіксувати відповідні дані та збирати докази, щоб у подальшому заявник міг бути визнаний потерпілим та взяти участь у судовому розгляді відповідно до положень Римського статуту.

У цьому аспекті слід відзначити існування таких трьох вимог участі потерпілих у судовому розгляді у МКС, що перераховані у

---

⁴⁵² Booklet Victims Before the International Criminal Court: a Guide for the Participation of Victims In the Proceedings of the Court // International Criminal Court : сайт. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/NR/rdonlyres/C029F900-C529-46DB-9080-60D92B25F9D2/282477/160910VPRSBookletEnglish3.pdf>.

⁴⁵³ Керівництво із застосування статті 3 Європейської конвенції з прав людини. Заборона катування. Перше видання – 31 серпня 2022 р. // European Court of Human Rights : офіц. сайт. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_3_UKR.pdf.

ст. 68(3) Римського статуту: 1) чи є в потерпілого суттєвий особистий інтерес щодо участі; 2) чи доречна така участь на стадії розгляду справи, про яку йдеться; 3) чи завдасть це шкоди або суперечитиме правам обвинувачуваного і проведенню справедливого та неупередженого судового розгляду⁴⁵⁴.

На наш погляд, заслуговують на увагу і принципи взаємодії з жертвами та свідками, орієнтовані на інтереси постраждалих осіб, у тому числі принципи, що стосуються отримання показань вказаних осіб та їх опитування, розроблені в межах проєкту MATRA-Україна «Посилення спроможності України розслідувати і направляти до Міжнародного кримінального суду справи про міжнародні злочини»⁴⁵⁵:

1. «Не нашкодь» – це безперервний принцип, який вимагає, щоб фахівці прислухалися до думки потерпілих / свідків і запитували їх щодо їхніх бажань, пріоритетів і проблем та будь-яких ризиків, з якими вони можуть зіткнутися під час розслідування з метою недопущення повторної віктимізації осіб, яким заподіяна та чи інша шкода при вчиненні щодо них воєнних злочинів.

Принцип «Не нашкодь» має такі складові: ніколи не виказувати поведінку, що засуджує або звинувачує; обрати підхід, орієнтований на інтереси потерпілих; вислуховувати думки потерпілих і свідків; поважати індивідуальність та підбирати індивідуальний підхід; завжди мати в пріоритеті безпеку, а не інформацію.

2. Усвідомлена інформована згода потерпілих і свідків – має бути отримана до початку будь-яких слідчих (розшукових) дій за їх участю та передбачає: повідомлення потерпілим / свідкам чіткої, зрозумілої та достовірної інформації; уточнення чи розуміють потерпілі / свідки наслідки (ризики та вигоди); уточнення, що потерпілі / свідки розуміють надану інформацію та те, з чим вони погоджуються; уточнення чи згодні вони все ще брати участь. Така згода має гарантувати потерпілим від воєнних злочинів, що вони зберігають повний контроль над своїм досвідом і є добровільними учасниками процесу розслідування. Також інформована згода потерпілих передбачає

---

⁴⁵⁴ Україна та Міжнародний кримінальний суд (оновлено). Квітень 2021 р. // Asser Institute : сайт. URL: <https://www.asser.nl/media/795006/icc-report-final-ukr-2021.pdf>.

⁴⁵⁵ Basic Investigative Standards for Documenting International Crimes in Ukraine: Guides. May 2023 // Global Rights Compliance : сайт. URL: <https://globalrightscalpliance.com/wp-content/uploads/2023/05/Basic-Investigative-Standards-for-Documenting-International-Crimes-in-Ukraine-Guides.pdf>.

роз'яснення їм можливості у будь-який час відкликати згоду на будь-який аспект процесу документування.

3. Конфіденційність – охоплює: з'ясування чи є у потерпілих якісь конкретні занепокоєння; роз'яснення потерпілим і свідкам умов і обмежень конфіденційності; надання інформації про заходи у разі потенційного порушення безпеки; узгодження з потерпілими / свідками шляхів дотримання конфіденційності; отримання інформованої згоди щодо способів використовуваної ними інформації.

4. Перенаправлення – передбачає встановлення контакту потерпілих / свідків із соціальними та іншими мережами підтримки та не повинно залежати від участі в процесі документування та здійснення правосуддя.

Дотримання цього принципу передбачає можливість перенаправлення потерпілих як до початку документування їх показань, так і після – за необхідності термінового надання психологічної, медичної чи підтримки в галузі безпеки потерпілим від воєнних злочинів.

Дотримання цього принципу передбачає, що перенаправлення не залежить від участі потерпілих / свідків у процесі документування та здійснення правосуддя. Тобто реалізація його в Україні може охоплювати інформування зазначених вразливих учасників розслідування про функціонування державних органів і недержавних інституцій, що тією або іншою мірою відповідальні за захист і відновлення їхніх прав, надання іншої допомоги потерпілим від злочинів. Зокрема, в Офісі Генерального прокурора України і Національній поліції України створені структурні підрозділи, які відповідають за розслідування злочинів, вчинених в умовах збройного конфлікту, зокрема сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні. Також діє ціла мережа громадських ініціатив для допомоги жертвам злочинів, що охоплює центри безоплатної правничої допомоги, центри допомоги врятованим від сексуального насильства, пов'язаного з війною, приймальні громадської правозахисної організації «Ла Страда – Україна» та ін.

5. Опитування, орієнтовані на інтереси постраждалих, передбачають, що допити мають проводити лише практики, які впевнені у своїй підготовці та компетентності, а також використання PEACE-моделі опитування, що охоплює такі його етапи, як планування та підготовка, залучення та пояснення, виклад обставин, завершення, оцінювання. Також принцип опитування, орієнтованого на інтереси постраждалих, передбачає, що отримання показань від дітей можливе тільки за виняткових обставин, якщо інформація, якою діти володіють, є критичною і не може бути отримана іншими способами.

Корисним буде при допиті потерпілого запитати згоду на використання показань потерпілого в міжнародних судових інстанціях. Потерпілий може надати таку згоду на використання всіх показань або дозволити їх використання без зазначення його персональних даних⁴⁵⁶.

Також під час допиту потерпілих слід обов'язково враховувати рекомендації Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів (Rec (2006) 8). А саме:

- поліція та інші органи кримінального правосуддя мають визначати потреби потерпілих з метою надання їм відповідної інформації, захисту та підтримки;

- держави мають сприяти тому, щоб поліція спрямовувала потерпілих до служб допомоги, де їм могли б бути запропоновані відповідні послуги;

- потерпілим слід надавати роз'яснення рішень щодо їхньої справи та змогу повідомляти доречну інформацію працівникам органів кримінального правосуддя, які відповідають за ухвалення таких рішень;

- у належних випадках слід забезпечити доступ до правових консультацій.

Також держави мають створити або сприяти створенню спеціалізованих служб із підтримки потерпілих та сприяти роботі неурядових організацій з надання допомоги потерпілим.

В Україні вже багато років функціонують державні органи та недержавні організації, що тією або іншою мірою спеціалізуються на допомозі потерпілим від злочинів, захисті і відновленні їхніх прав. Зокрема, в Офісі Генерального прокурора України і Національній поліції України створені структурні підрозділи, які відповідають за належне розслідування сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні і збір відповідних доказів. Ці злочини мають значну особливість, адже вони не вимагають обов'язкового проведення судово-медичної експертизи. Попри можливість проведення ця експертиза за плином часу буде не спроможна виявити ані ушкоджень потерпілих, ані біологічного матеріалу осіб, які вчинили сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом в Україні. Тому з метою встановлення винуватості особи і хоча б заочного притягнення її до відповідальності, а також для збору матеріалів і їх подальшої передачі до Міжнародного кримінального суду, потрібно

---

⁴⁵⁶ Кравчук О., Бондаренко М. Досудове розслідування воєнних злочинів. Київ, 2022. 12 с.

зібрати низку інших доказів, встановити і довести чіткий причинно-наслідковий зв'язок події злочину з війною, а також визначити чіткий територіальний і часовий зв'язок із наявністю представників російської федерації у конкретний період часу на певній території України. Успішне розв'язання цього складного завдання можливе за результатами проведення окремих слідчих (розшукових) заходів, зокрема допитів потерпілих і свідків зазначених видів злочинів.

Згідно з рекомендацією CM/Rec(2023)2 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо прав, послуг і підтримки потерпілих від злочинів, держави-члени повинні забезпечити застосування відповідних заходів допомоги потерпілим від злочинів, наскільки це можливо, і відносно тих з них, хто підозрюється у вчиненні злочину та/або наразі піддані кримінальному покаранню (ч. 2 ст. 2)⁴⁵⁷.

Говорячи про перелік обставин, що можуть бути з'ясовані при допиті потерпілого слід наголосити на важливості встановлення відомостей щодо обставин вчинення злочину та осіб, які його вчинили.

Під час допиту потерпілого також з'ясовуються:

1) час, місце та спосіб вчинення щодо нього злочину, його наслідки та інші пов'язані обставини. Наприклад, опис того, як постраждала особа потрапила під контроль злочинця(-ів), як її було доставлено чи як довго постраждала особа йшла / їхала до місця вчинення злочину, як воно виглядало, хто ще був присутній тощо;

2) відомості про військовослужбовців, які безпосередньо застосували насильство, а також інших осіб, причетних до протиправних дій виконавця(-ів);

3) обставини зайняття населеного пункту проживання / перебування потерпілого представниками збройних формувань рф, ознаки та інші відомості щодо цих підрозділів;

4) відомості про відомі потерпілому інші випадки вчинення злочинів представниками збройних формувань рф щодо інших потерпілих, системності й організованості таких злочинів тощо;

5) відомості про свідків вчинення злочину(-ів);

6) відомості про статус потерпілого на момент вчинення злочину стосовно нього (для підтвердження факту, що потерпіла особа є цивільною особою, а не комбатантом). З цією метою слідчому також у подальшому доцільно витребувати з територіального центру

---

⁴⁵⁷ Рекомендація CM/Rec(2023)2 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо прав, послуг і підтримки потерпілих від злочинів : від 15.03.2023 // Міністерство юстиції : офіц. сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2023/05/18/20230518152401-92.docx>.

комплектування та соціальної підтримки інформацію щодо статусу потерпілих осіб;

7) відомості про інші джерела інформації, що підтверджують показання потерпілої особи. Це можуть, зокрема, бути документи (наприклад, військовий квиток потерпілого, якщо злочин вчинено стосовно військовослужбовця), відео-, фототехніка, за допомогою якої зафіксовано окремі обставини чи(і) наслідки вчинення злочину, інші речові докази (медіаматеріали з телефонів, камер відеоспостереження, особисті речі, документи, зброя, снаряди, боєприпаси збройних сил РФ тощо. Зазначені джерела мають бути вилучені та у подальшому щодо них слід провести комплекс відповідних С(Р)Д (для встановлення місцезнаходження мобільного телефону потерпілого, часу його роботи, телефонних з'єднань за період вчинення злочину, використаних у мобільному пристрої номерів, проведення певних судових експертиз та ін.).

Допити **свідків** (очевидців та свідків із чужих слів, як правило, зі слів представників збройних формувань РФ або зі слів наразі померлих осіб чи осіб, які є безвісті зниклими) доцільно проводити з використанням доступних технічних засобів, передусім безперервної відеофіксації, що в умовах воєнного стану дає змогу у подальшому використовувати цей доказ у суді. Слід пам'ятати, що в тих випадках, коли національні судові органи стикаються з кількома суперечливими версіями правди, запропонованими тією ж особою, кінцева перевага показанням, наданим під час досудового слідства над показаннями, наданими на відкритому суді само по собі не викликає питання справедливості судового провадження якщо ця перевага обґрунтована і показання були надані за власним бажанням особи (рішення ЄСПЛ у справі Камільєрі проти Мальти від 16 березня 2000)⁴⁵⁸.

Також за можливості у кожній конкретній ситуації слід зважувати на доцільність, але, як правило, неможливість використання такого тактичного прийому допиту, як допит потерпілого / свідка на місці події. У зв'язку з чим, з метою актуалізації показань допитуваної особи, доцільно під час допиту використовувати супутникові та інші фотознімки місця злочину і прилеглої місцевості.

---

⁴⁵⁸ Крапивін Є., Белоусов Ю., Орлеан А. Допити в умовах воєнного стану: особливості фіксації інформації та необхідність змін до законодавства // Just talk : сайт. 23.03.2022. URL: <https://justtalk.com.ua/post/dopiti-v-umovah-voennogo-stanu-osoblivosti-fiksatsii-informatsii-ta-neobhidnist-zmin-do-zakonodavstva>.

Як свідки про воєнні злочини та пов'язані з війною кримінальні правопорушення можуть бути допитані:

1) безпосередні очевидці воєнних злочинів та пов'язаних з війною кримінальних правопорушень;

2) члени сім'ї, спільноти, громади, надавачі послуг, працівники служби допомоги, які були очевидцями вчинення злочинів чи мають відомості про них від постраждалих, у тому числі, отримали такі відомості внаслідок лікування постраждалих після вчинення злочинів;

3) інші свідки кримінальних патернів, такі як лікарі, медсестри, консультанти, місцеві лідери, монітори прав людини, військові, а також спостерігачі, які можуть мати інформацію щодо існування багатьох постраждалих / свідків воєнних злочинів чи (і) пов'язаних з війною кримінальних правопорушень;

4) інсайдери та колишні члени сил правопорядку чи озброєних угруповань, співучасники злочинів, які зізнаються у їх вчиненні⁴⁵⁹;

5) експертні свідки, які як професіонали зі спеціальними знаннями можуть надати експертні висновки з низки тем, таких як криміналістичні докази, військова доктрина, політичні структури, звичаї та традиції або вплив травми на свідчення.

Типові свідчення свідків воєнних злочинів та пов'язаних з війною кримінальних правопорушень можуть містити:

– найбільш точну інформацію про дату, час та місце вчинення злочину, якщо вони відомі;

– опис типів злочинів та насильства, яких зазнала постраждала особа або свідком яких була раніше, що відбувалося до, протягом та після (наприклад, термін утримання під вартою) вчинення злочину;

– інформація стосовно контексту, у якому відбувалися злочини, яка допомогла б підтвердити, наприклад, існування збройного конфлікту та озброєних груп, блокпостів, напади на цивільних чи масштабні або систематичні напади на цивільне населення, використання певних принизливих слів чи мови, що допомогли б довести намір знищити певну групу, цілком або частково та ін.;

---

⁴⁵⁹ Інсайдери можуть і самі бути постраждалими, які вирішують не розкрити злочини, заподіяні проти них, наприклад у ситуації утримання під вартою. Так, у справі Фурунджії свідок Д був постраждалим від сексуального нападу та носієм конфіденційної інформації, який не хотів виступати від свого імені, але був викликаний до суду як свідок. Однак через те, що злочини, скоєні проти нього, були частиною обвинувачення, суд постановив, що його катували, примушуючи дивитися на згвалтування свідка А. (Прокурор проти Фурунджія (Furundžija) (Рішення) IT-95-17/1-T (10 грудня 1998 року), абз. 267.).

– опис зовнішності, поводження та одягу злочинця(-ів), (наприклад, цивільне вбрання, уніформа, знаки розрізнення) та інші відомості про нього(них), що сприятимуть встановленню особистості, якщо це відомо;

– опис мовлення злочинця(-ів) та як вони називали один одного (прізвиська, звання, наприклад, «капітан», «шеф»), які б допомогли визначити командну структуру групи злочинців, якщо така була;

– опис інших свідків підготовки, вчинення чи(і) приховання воєнних злочинів та пов'язаних з війною кримінальних правопорушень;

– опис фізичної, психічної, матеріальної шкоди, якої зазнала постраждала особа в результаті злочинів, подальші економічні, соціальні та психосоціальні втрати, до яких вони могли призвести.

Тактика допиту підозрюваних у вчиненні воєнних злочинів та/або пов'язаних з війною кримінальних правопорушень. Тактичні особливості стадії безпосереднього допиту підозрюваного залежить від того, чи він затриманий і знаходиться в органі, що проводить розслідування, чи він переховується від слідства і суду, зокрема на території іншої країни.

За даними департаменту протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту, Офісу генерального прокурора на березень 2023 року були зареєстровані 70,5 тисяч воєнних злочинів, офіційно повідомлено про підозру 292 особам, з них 22 – це полонені, щодо решти рішення прийнято заочно. По злочину агресії винесено 639 підозр – це вище керівництво, керівництво рівня командирів дивізій і вище, з них 176 справ передані до суду, винесено 18 вироків, зокрема депутатам держдуми, всі – заочно⁴⁶⁰.

Ця обставина свідчить про те, що у переважній більшості випадків розслідування воєнних злочинів очні допити підозрюваних осіб не проводяться. Водночас аналіз матеріалів слідчої і судової практики у тих нечисленних випадках, коли підозрювані затримані і їхні допити проводяться під час досудового слідства, дозволяє виявити деякі обставини, що зумовлюють особливості тактики допиту підозрюваних у вчиненні воєнних злочинів та пов'язаних з війною кримінальних правопорушень:

– вони можуть бути як громадянами іншої країни, зокрема рф (військовослужбовці ЗС рф, військовополонені), так і громадянами

---

⁴⁶⁰ Бурдига І. Воєнні злочини РФ в Україні: про тонкощі розслідування // DW : сайт. 09.03.2023. URL: <https://www.dw.com/uk/ofis-genprokurora-pro-tonkosi-rozsliduvanna-voennih-zlociniv-rf-v-ukraini/a-64919471>.

України (наприклад, місцеві мешканці тимчасово окупованих територій);

– переважна більшість підозрюваних є повнолітніми чоловіками, хоча за здійснення колабораційної діяльності, пособництво державі-агресору та шпигунство (статті 111¹, 111², 114 КК України) часто притягають до кримінальної відповідальності і жінок, громадян України⁴⁶¹. Так, за інформацією Національної поліції України, станом на вересень 2022 р. було відкрито 19 кримінальних проваджень проти українських вчителів, які співпрацювали з окупаційною владою, за якими вже оголошено чотири підозри. Серед підозрюваних – директори та вчителі, які працювали за російською освітньою програмою.

Тактичні особливості допиту підозрюваного обумовлюються, зокрема, вимогами КПК України про обов'язковість зупинити допит у разі відмови підозрюваного відповідати на запитання чи(і) давати показання одразу після отримання такої заяви. У зв'язку з цим слід зазначити, що при розслідуванні воєнних злочинів та пов'язаних з війною кримінальних правопорушень *підозрюваним доцільно роз'яснювати*, що вчинення ними злочину в умовах воєнного стану належить до обставин, які обтяжують покарання. Таке роз'яснення може стати для підозрюваних підставою для відмови відповідати на запитання та давати показання. Тому обов'язково необхідно, по-перше, інформувати про те, що відповідно ч. 2 ст. 67 КК України суд має право, залежно від характеру вчиненого кримінального правопорушення, не визнати цю обставину такою, що обтяжує покарання, навівши мотиви свого рішення у вирок; та, по-друге, роз'яснювати обставини, що відповідно до ст. 66 КК України пом'якшують покарання, а саме: з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення, добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди.

Якщо на момент встановлення підозрюваного не проведено допит потерпілих / свідків, їх слід допитати із використанням відеозапису, залучивши підозрюваного та захисника, щоб такі докази могли бути використані в судовому провадженні на підставі ст. 615 КПК України.

Якщо підозрюваним є військовополонений, предмет його допиту суттєво розширюється на підставі необхідності з'ясування такої специфічної інформації:

---

⁴⁶¹ Соколова-Стех Г. Як працювали вчителі в окупованому Куп'янську // DW : сайт. 24.11.2022. URL: <https://www.dw.com/uk/ne-hocetsa-buti-dvici-pokaranimi-ak-pracovali-vciteli-v-okupovanomu-kupiansku/a-63842883>.

- приналежність до збройних сил або інших збройних формувань (звання, посада, військова спеціальність, спеціалізація);
- дані щодо підрозділу, в якому перебував підозрюваний, його керівника, кількісного складу, структури, рівня підготовки і морального стану особового складу, актуальних втрат, озброєння, наявності і характеристики засобів зв'язку та інших технічних засобів, тактики дій;
- постійні та тимчасові місця дислокації підрозділу, розташування складів, постів спостереження, вогневих точок, застосування системи паролів, сигналів зв'язку та оповіщення;
- джерела надходження озброєння, матеріально-технічного постачання і фінансування (у випадку з нерегулярними формуваннями);
- тактика і маршрути пересування транспортних колон і караванів;
- відомості про розвідувальну і диверсійну діяльність підрозділів противника в тилу (зокрема особливості підготовки диверсійних груп, методи, озброєння, засоби, що використовуються ними, шляхи закидання і повернення, найбільш цікаві для диверсантів цілі тощо);
- наявність у ворога інформаторів і шпигунів як на території, підконтрольній Україні, так і на окупованій агресором території України, зокрема в його адміністративних і військових структурах;
- інформація про агітаційну діяльність формування (як всередині своєї структури, так і стосовно місцевого населення) та факти примусової мобілізації місцевого населення на окупованих територіях;
- дані про причетність особового складу військових формувань до вчинення воєнних чи пов'язаних з війною кримінальних правопорушень на окупованих територіях.

До інших тактичних особливостей допиту підозрюваного – виконавця злочину слід також віднести доцільність почати допит з епізоду, участь допитуваного в якому підтверджується максимальною кількістю доказів. При цьому слід з'ясувати питання загального характеру, повною мірою оперуючи даними, здобутими під час вивчення особи допитуваного, щодо різноманітних, зокрема негативних фактів його життя. Цей тактичний прийом слід спрямовувати на створення у допитуваного враження повної обізнаності слідчого як про його минуле життя, так і про обставини вчинення злочину. Крім того, з метою отримання повних і правдивих показань від підозрюваного – виконавця злочину, слідчому доцільно використовувати докази, залучати допитуваного до логічних умовиводів та роз'яснювати значення встановлених розслідуванням фактів. Водночас під час допиту виконавця доцільно використовувати тактичний прийом «зіткнення інтересів виконавця і організатора». Мета застосування зазначеного прийому полягає у формуванні та поглибленні у допитуваного,

причетного до вчинення воєнного злочину, почуття озлобленості, незадоволеності, конфлікту тощо, та, як наслідок, отримання від нього докладних свідчень проти свого військового та військово-політичного керівництва на найвищому рівні. Зазначені свідчення у подальшому можуть бути використані для доведення причетності керівництва військових формувань країни-агресора та її політичних діячів до вчинення воєнних злочинів на території України, що охоплюють численні випадки геноциду та інші злочини проти миру, безпеки людства й міжнародного правопорядку з боку окупаційних військ держави-агресора, які прямо та демонстративно заохочуються її військово-політичним керівництвом на найвищому рівні.

Ефективним може бути і використання зміни темпу допиту. Так, уповільнений темп може застосовуватися в процесі деталізації показань, підготовки до пред'явлення доказів. Прискорений темп допиту – при постановці раптових питань, безпосередньому пред'явленні доказів тощо. Зміна темпів допиту не дозволяють допитуваному приховувати вербальні (наприклад, надмірно категоричне судження, автоматизм викладу; надмірно експансивна поведінка, нарочито голосне збурювання; докладні й емоційні показання про обставини, що не мають значення для справи; «промовки» про деталі; неадекватно перебільшена реакція на поставлене серед нейтральних критичне запитання) і невербальні (міміка, жести, ознаки хвилювання, мимовільні рухи, особлива увага до речей або документів, що перебувають у кабінеті слідчого тощо) реакції й докази поведінки. Водночас зміна темпів допиту ускладнює допитуваному встановлення зв'язків між правдивими й неправдивими повідомлюваними фактами, що дозволяє слідчому викрити протиріччя в його показаннях.

Тактика проведення допиту підозрюваного визначається ставленням його до повідомленої підозри. Можливі такі три ситуації: підозрюваний повністю визнає свою причетність до вчиненого злочину; підозрюваний визнає свою причетність лише частково; підозрюваний заявляє про своє алібі. Друга та третя ситуації можуть бути пов'язані із даванням підозрюваним заздалегідь неправдивих показань.

Якщо підозрюваний повністю визнає свою причетність до вчиненого злочину і таке визнання підкріплюються показаннями підозрюваного, які відповідають іншим матеріалам кримінального провадження, завдання слідчого полягає у перевірці щирості такого визнання шляхом деталізації його показань. Це здійснюється з метою виключення самообмови чи приховування більш тяжкого злочину.

У випадках, коли підозрюваний визнає свою причетність до підготовки, вчинення чи (і) приховування злочину, але його показання

суперечать іншим матеріалам кримінального провадження, перевірка показань здійснюється шляхом: деталізації показань підозрюваного; встановлення обставин, про які може мати відомості тільки та особа, яка вчинила злочин; проведенням повторного допиту зі зміною порядку послідовності встановлення обставин, з яких підозрюваний вже допитувався. Якщо підозрюваний не може чітко відтворити окремі деталі або всі обставини події, можна скористатися тактичними прийомами актуалізації забутого.

Якщо *підозрюваний визнає свою причетність частково* і його свідчення суперечать матеріалам провадження, рекомендується застосувати такі тактичні прийоми:

- почати допит із відволікаючої бесіди на тему, не пов'язану з розслідуваним злочином;
- вислухати показання підозрюваного до кінця, не перебиваючи його, та ретельно їх зафіксувати;
- шляхом аналізу показань виявити суперечності та роз'яснити їх суть підозрюваному;
- поступово пред'являти підозрюваному окремі докази та інші матеріали, що викривають його неправдиві свідчення.

Пред'явлення підозрюваному доказів та даних, отриманих у результаті проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема негласних, є ефективним тактичним прийомом для викриття підозрюваного у неправдивих показаннях та може відбуватись у таких формах:

- 1) згадування про докази;
- 2) оголошення переліку доказів;
- 3) надання можливості допитуваному оглянути окремі докази;
- 4) демонстрація доказів, яка може здійснюватися шляхом:
  - а) пред'явлення доказів у порядку зростання їх важливості у справі;
  - б) пред'явлення сукупності доказів;
  - в) пред'явлення найбільш важливого (головного) доказу.

Наявні матеріали необхідно використати таким чином, щоб у підозрюваного склалося враження про повну обізнаність слідчого щодо обставин розслідуваного злочину. Необхідно однак пам'ятати, що пред'явлення доказів потребує значного часу та має бути заздалегідь сплановане і підготовлене слідчим відповідно до обраної ним форми та у певній логічній послідовності. В іншому випадку ефективність цього тактичного прийому може не мати позитивного результату.

Тактичні особливості фіксації допиту свідків, потерпілих та підозрюваних при розслідуванні воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень. Протокол допиту, згідно

з Правилем 111 доказування в МКС⁴⁶², має бути підписаний особою, яка проводить допит, допитуваною особою, за наявності адвоката – таким адвокатом, а також прокурором або суддею, якщо це передбачено і допит проводився в їх присутності. Мають бути вказані дата, час, місце проведення допиту та зазначені всі присутні при допиті особи. Це правило цілком відповідає вимогам, встановленим для протоколу ст. 104 КПК України.

Також чинне кримінальне процесуальне законодавство передбачає можливість фіксації допиту потерпілого, свідка чи підозрюваного за допомогою технічних засобів звуко- чи відеозапису, можливості яких дозволяють слідчому: 1) у повному обсязі зафіксувати вербальну та невербальну інформацію, що циркулює під час проведення допиту; 2) справити дисциплінуюче враження на допитуваних, які відмовляються від давання показань, грубо поводять себе зі слідчим чи іншими учасниками допиту, провокують відкритий конфлікт, висловлюють погрози чи образи на адресу слідчого або інших учасників слідчої (розшукової) дії); 3) визначити ступінь впевненості допитуваного у своїх показаннях; 4) викрити неправду допитуваного чи інших осіб, стосовно яких отримані показання; 5) перевірити дотримання слідчим вимог закону під час проведення допиту; 6) виключити у подальшому відмову допитуваного від своїх показань; 7) отримати додатковий доказ, який можна пред'явити іншим учасникам процесу з метою їх викриття, зміни конфліктної ситуації допиту на безконфліктну; 8) визначити доцільність експертного дослідження аудіо- чи відеозапису ходу допиту.

Рішення про доцільність застосування науково-технічних засобів для додаткової фіксації допиту слідчий приймає ще на його підготовчому етапі. Водночас за клопотанням учасників допиту застосування технічних засобів фіксування стає обов'язковим (ч. 1 ст. 107 КПК України).

Слід зазначити, що за загальними криміналістичними рекомендаціями аудіо-, відеофіксація допиту доцільна у таких ситуаціях:

- 1) допитуваний є пораненим, тяжкохворим і стан його здоров'я не виключає настання смерті;
- 2) допитуваний є неповнолітньою чи малолітньою особою, особливості мовлення яких складні для точного викладення у протокол допиту;
- 3) за конфліктної ситуації допиту (відмова від давання показань, давання неправдивих показань, зміна раніше даних показань);

---

⁴⁶² Rules of Procedure and Evidence // International Criminal Court : офіц. сайт. <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RulesProcedureEvidenceEng.pdf>.

4) при допиті осіб за участю перекладача чи особи, яка розуміє мову німих або глухих, а також при допиті осіб, які з'явилися із зізнанням, симулюють розлад психіки або стосовно яких є відомості щодо їх психічної неповноцінності;

5) за необхідності отримати зразки голосу та мовлення осіб, які відмовилися від їх надання для порівняльного дослідження;

6) при розслідуванні злочинів у складі слідчо-оперативної групи;

7) при допиті осіб, яких після допиту тактично недоцільно залучати до участі в окремих слідчих (розшукових) діях, але матеріали з показаннями яких планується пред'явити іншим учасникам судочинства (ч. 9 ст. 224 КПК України).

Воєнний стан, уведений указом Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022, обумовив внесення змін до чинного Кримінального процесуального кодексу України. Так, аналіз ст. 615 КПК України дозволяє визначити таку особливість фіксації допиту – рівнозначна можливість фіксації допиту як у відповідному процесуальному документі – протоколі допиту, так і за допомогою технічних засобів фіксування кримінального провадження, крім випадків, якщо фіксування за допомогою технічних засобів неможливе з технічних причин.

Також цією статтею передбачена можливість складання протоколу допиту (як і будь-якої іншої слідчої (розшукової) дії) не пізніше сімдесяти двох годин з моменту його завершення за відсутності можливості складання процесуальних документів безпосередньо під час їх проведення та за умови, що хід і результати вказаних слідчих (розшукових) дій чи інших процесуальних дій фіксувались доступними технічними засобами.

У випадку розслідування воєнних злочинів за наявності підстав вважати, що протоколи допиту та інших С(Р)Д будуть використані в Міжнародному кримінальному суді, їх слід проводити зважаючи на особливості, передбачені Правилами доказування в МКС⁴⁶³. Також доцільним є врахування положень Римського статуту⁴⁶⁴.

Зокрема, слід враховувати, що доказову цінність документальних джерел МКС вимірює за двома критеріями: надійність доказу та міра, якою доказ може вплинути на з'ясування конкретного питання

---

⁴⁶³ Rules of Procedure and Evidence // International Criminal Court : офіц. сайт. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RulesProcedureEvidenceEng.pdf>.

⁴⁶⁴ Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду : від 17.07.1998 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588.

в справі. Ключові чинники для оцінки надійності включають джерело, характеристики та особливості доказу. МКС чітко зазначив, що неаутентифіковані докази за визначенням не мають доказового значення. Якщо тільки запропонований доказ не є самоаутентифікуючим або сторони домовилися про його автентичність, сторона, яка подала доказ, має надати аутентифіковані докази або в іншому випадку він буде визнаватися неприйнятним. МКС також постановив, що документ може бути ненадійним, навіть якщо він є автентичним (судове рішення у справі Лубанги, п. 109)⁴⁶⁵. Він також відмовив у прийнятті доказів на підставі того, що оскільки інформація про обставини, за яких документ був складений або отриманий, відсутня, вони є неприйнятними.

Під час вирішення питання про доцільність допущення таких доказів МКС вирішує такі питання: 1) природа і походження документальних доказів; 2) актуальність інформації, що міститься в документі, стосовно питань, про які йдеться у справі; 3) чи легко зрозуміти зміст документа або ж він вимагає додаткового пояснення чи інтерпретації; 4) чи стосується інформація виключно історичного підґрунтя та (або) контекстуальних елементів справи, характеру і точності інформації, що міститься в документі, а також чи є він єдиним доказом із цього питання, або є альтернативні джерела інформації з того самого питання; 5) початкова мета, для якої був створений документ і кому його було адресовано. Наприклад, чи був документ підготовлений в контексті судового розгляду, чи він має лише приватний характер; 6) чи можна встановити зі змісту самого документа його джерело та чи можна їх легко перевірити; 7) чи можна встановити метод, який використовувався для збору і обробки інформації, що міститься в документі; та 8) чи є які-небудь сумніви щодо достовірності документа⁴⁶⁶.

Перед тим як прийняти відео- або аудіоматеріал МКС буде перевіряти докази на їхню справжність і цілісність. Якщо це можна встановити, зазначений вид показань може прийматися як доказ, який

---

⁴⁶⁵ МКС, справа «Прокурор проти Томаса Лубанги Дайло» (Prosecutor v Thomas Lubanga Dyilo), ICC-01/04-01/06-3121-Red, Рішення щодо апеляції пана Томаса Лубанги Дайло на обвинувальний вирок щодо нього, 1 грудня 2014 р.

⁴⁶⁶ Прокурор проти Жермена Катанги і Мат'є Нгуджоло Ш'йї (Directions) ICC-01/04-01/07 (1 грудня 2009) п. 100; Fergal Gaynor, Dov Jacobs, Mark Klamberg and Vladimir Tochilovsky, 'Право Доказів' в Göran Sluiter, Håkan Friman, Suzannah Linton, Sergey Vasiliev, and Salvatore Zappalà (eds), Міжнародний кримінальний процес: Принципи та правила (OUP, 2013) с. 1065.

говорить сам за себе і стосовно цього може розглядатися як речовий доказ. Оскільки актуальність аудіо- або відеоматеріалу залежить від дати та (або) місця його запису, мають бути і докази щодо цього. Також МКС розглядатиме чи можна обґрунтовано вірити цим доказам поодиноці, тобто чи є вони достовірними.

Ознаками достовірності МКС вважає: 1) джерело (чи є джерело інформації лояльним одній зі сторін у справі, або має особистий інтерес у результаті розгляду справи, або є інші ознаки упередженості); 2) характер та ознаки доказу (наприклад, чи є аудіо- або відеозапис автоматично записаними чи показання були взяті наживо; інші чинники, що свідчать про державний або приватний характер інформації); 3) одночасність (чи була інформація отримана і записана одночасно або одразу після подій, яких вона стосується, або запис був створений на більш пізньому етапі); 4) мета (чи був створений документ для конкретної мети цієї кримінальної справи або з інших причин); 5) адекватні засоби оцінки (чи може інформація, а також спосіб, у який вона була отримана, бути незалежно перевіреною і протестованою)⁴⁶⁷.

Якщо слідчий, дізнавач, прокурор визначили можливість і доцільність фіксації допиту за допомогою технічних засобів, їх підготовка проводиться завчасно з метою отримання якісних фонограм чи відеозаписів допитів. Адже такі записи повинні забезпечувати точну передачу як тексту й змісту мовних висловлень (виразність мови), так і існуючих ознак голосу (його тону, тембру, діапазону гучності, інших індивідуальних особливостей), а також чіткість і достатню освітленість об'єкта запису. Крім цього, технічні засоби фіксування допиту мають забезпечити належну гучність аудіо- чи відеозаписів.

З цією метою доцільно використовувати допомогу відповідних спеціалістів, яка полягатиме у: 1) виборі приміщення, де проводитиметься допит із використанням звуко- чи відеозапису (у приміщенні має бути достатня кількість освітлювальних приладів, а саме приміщення має бути невеликим за розмірами та мати добрі акустичні характеристики (стіни повинні бути заповнені меблями, полицями з книжками тощо) й бути ізольованим від зовнішніх шумів (вікна не повинні виходити на вулицю з інтенсивним рухом); 2) підборі та підготовці звуко- чи відеозаписувальної апаратури та її розташуванні щодо об'єкта зйомки (перед початком слідчої (розшукової) дії слід провести пробний запис у приміщенні, обраному для її проведення,

---

⁴⁶⁷ Україна та Міжнародний кримінальний суд (оновлено). Квітень 2021 р. // Asser Institute : сайт. URL: <https://www.asser.nl/media/795006/icc-report-final-ukr-2021.pdf>.

під час якого завчасно визначити влучний ракурс відеозйомки, переконатися в оптимальному розташуванні мікрофона щодо місця, де буде знаходитися допитуваний, щоб домогтися найбільш якісного і чіткого відображення об'єкта та звучання записаної мови.

На початковому етапі робочої стадії допиту слідчий у порядку ч. 2 ст. 107 КПК України зобов'язаний попередити допитуваного про застосування звуко- чи відеозапису під час допиту. Зазначене попередження заноситься до відповідного протоколу й засвідчується підписом допитуваного та інших учасників. У протоколі також мають бути відображені технічні умови застосування науково-технічних засобів: а) вид апаратури (цифрова чи аналогова), її марка та модель; б) наявність виносного мікрофона, додаткового освітлювача тощо; в) швидкість запису; г) тип, характеристики і ознаки носія інформації; ґ) спосіб його упакування та факт приєднання до протоколу; д) заяви з приводу здійснення запису з боку учасників допиту тощо.

У самому звуко- чи відеозаписі повинні бути відображені: місце і дата здійснення запису, вид слідчої (розшукової) дії; посада і прізвище особи, що її проводить, та прізвища осіб, які беруть участь у її проведенні, а також інші дані залежно від особливостей допиту (первинний чи додатковий допит тощо); роз'яснення прав і обов'язків учасникам та присутнім; зміст проведеної слідчої (розшукової) дії, час її початку, закінчення, а також час та причина перерв у допиті (згідно з вимогами ч. 2 ст. 224, ч. 2 ст. 226 КПК України) чи у записі (щоб замінити носій інформації, виїхати для допиту на місце події тощо); всі істотні для кримінального провадження обставини, встановлені при виконанні даної слідчої (розшукової) дії.

Процес допиту фіксується за допомогою науково-технічних засобів звуко- чи відеозапису у повному обсязі. Запис частини слідчої (розшукової) дії або спеціальний її повтор не допускається. При фіксації допиту за допомогою технічних засобів текст показань, отриманих під час допиту, може не вноситись до протоколу допиту за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому (ч. 2 ст. 104 КПК України). Доцільним є залучення спеціаліста для допомоги слідчому в здійсненні звуко- чи відеозапису допиту. Так, спеціаліст зможе контролювати рівень запису залежно від голосності мови допитуваного, направити об'єкти камери на допитуваного з метою зйомки крупним планом тощо. Водночас слід мати на увазі, що присутність стороннього може перешкодити встановленню психологічного контакту з допитуваним. Тому слідчий у кожному конкретному випадку повинен вирішувати – самостійно здійснювати звуко- чи відеозапис чи залучити для виконання цієї роботи спеціаліста.

На заключній стадії допиту після фіксації у протоколі допиту отриманих показань, характеристик технічних засобів фіксації, носіїв інформації, умов та порядку їх використання, слідчий має ознайомити допитуваного зі складеним протоколом, внести до протоколу уточнення, доповнення або відмітку про їх відсутність, запакувати належним чином додатки до протоколу допиту (носії аудіо- чи відеозапису) та відобразити відомості про це у протоколі.

Дотримання зазначених положень дозволить у повному обсязі зафіксувати не лише вербальну, а й невербальну інформацію, окремі прояви якої зможуть набути доказового значення після відповідного експертного дослідження носіїв відео- чи аудіозапису⁴⁶⁸.

Відповідно до ч. 14 ст. 615 КПК України копії матеріалів кримінальних проваджень, досудове розслідування в яких здійснюється в умовах воєнного стану, в обов'язковому порядку зберігаються в електронній формі у дізнавача, слідчого чи прокурора. Тобто якщо досудове розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень здійснюється в умовах воєнного стану після проведення допиту потерпілого, свідка та підозрюваного з їх фіксуванням доступними технічними засобами та складанням відповідного протоколу проведеної слідчої (розшукової) дії обов'язковим стає створення його копії як електронної форми для подальшого зберігання у дізнавача, слідчого чи прокурора.

Особливості проведення допиту осіб, які перебувають за межами України. Чинний КПК України передбачає можливості проведення допиту в ситуації перебування допитуваного за межами України. В порядку статей 551–553 КПК України проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії можливе за умови направлення слідчим, прокурором до уповноваженого (центрального) органу України запиту про міжнародну правову допомогу з метою забезпечення участі особи, яка перебуває за межами України, у допиті в режимі відеоконференції. Зазначена телекомунікаційна технологія інтерактивної взаємодії двох або більше віддалених учасників судового провадження дає їм можливість обміну аудіо- та відеоінформацією у реальному масштабі часу.

Частина 1 ст. 553 КПК України передбачає можливість використання доказів та відомостей, одержаних від запитуваної сторони в результаті виконання запиту про міжнародну правову допомогу. Аналіз чинного кримінального процесуального законодавства, криміналістичної літератури дає змогу визначити такі тактичні особливості допиту

---

⁴⁶⁸ Докладніше про це див. підрозділ 3.3 цього посібника.

в режимі відеоконференції під час перебування допитуваного за межами України:

1. З метою забезпечення участі у допиті особи, яка перебуває за межами України, особи, яка проводить досудове розслідування, слід вчасно та з дотриманням передбаченого порядку, встановленого КПК України або міжнародним договором України, оформити запит (доручення) про міжнародну правову допомогу. При цьому слід неухильно дотримуватися правил передачі запиту компетентним органом України запитуваній стороні, адже порушення законодавства на цьому етапі може призвести до визнання судом недопустимими відомостей, які міститимуться в матеріалах, отриманих у результаті виконання запиту про міжнародну правову допомогу.

2. У самому запиті серед інших мають бути відображені відомості про особу, участь якої у допиті необхідна (зокрема, її ім'я та прізвище, процесуальний статус, місце проживання або перебування, громадянство, інші відомості, які можуть сприяти виконанню запиту, а також зв'язок цієї особи із предметом кримінального провадження). Крім цього, необхідно зазначити відомості про осіб, присутність яких вважається необхідною під час виконання допиту, і обґрунтування цієї необхідності (ч. 2 ст. 552 КПК України).

3. Необхідність долучити до такого запиту: а) рішення про проведення даної слідчої (розшукової) дії у режимі відеоконференції (постанова слідчого, прокурора, а при допиті за правилами ст. 225 КПК України – ухвала слідчого судді); б) для допиту особи як свідка, потерпілого, експерта, підозрюваного або обвинуваченого – належним чином засвідчений витяг відповідних статей КПК України з метою роз'яснення особі її процесуальних прав і обов'язків (ч. 3 ст. 552 КПК України); в) перелік питань, які слід поставити особі, або відомостей, які необхідно від неї отримати; г) інші необхідні документи, спрямовані на забезпечення процесуальних і тактичних вимог проведення допиту у режимі відеоконференції. Зокрема, доцільно долучити до запиту бланки відповідних протоколів слідчих (розшукових) дій із роз'ясненням особливостей їх заповнення, порядок здійснення дій при підготовці, проведенні та фіксації допиту, а також визначені у статтях 104–105 КПК України вимоги щодо складання наданих протоколів.

4. Необхідність перекладу документів на мову країни, до якої направляється запит про міжнародну правову допомогу з метою забезпечення участі особи, яка перебуває за межами України, у допиті в режимі відеоконференції.

5. До безпосереднього проведення у режимі відеоконференції допиту особи, яка перебуває за межами України, слід залучати

перекладача, що володіє відповідною мовою. Також мають бути залучені спеціалісти, зокрема, для фіксації зазначених процесуальних дій за допомогою технічних засобів відеозапису, а також забезпечення належної якості зображення, звуку й інформаційної безпеки відеоконференцзв'язку.

6. За результатами допиту особи, яка перебуває за межами України, проведеного в режимі відеоконференції за запитом (дорученням) про міжнародну правову допомогу, складаються два протоколи – в Україні та країні за місцем перебування особи, яка допитувалась. Також хід і результати відеоконференції доцільно фіксувати за допомогою технічних засобів відеозапису, а отримані відеофонограми зберегти на архівному та резервних носіях інформації, які відразу після запису слідчої (розшукової) дії в режимі відеоконференції, слід перевірити щодо коректності запису та його придатності для подальшого використання. У разі виявлення порушень запису доцільно скласти відповідний акт і долучити його до матеріалів кримінального провадження. В іншому випадку їх слід запакувати і завірити належним чином.

7. У подальшому, після надходження до правоохоронного органу, що звертався із запитом (дорученням) про міжнародну правову допомогу, процесуальних документів та додатків, складених у ході його виконання правоохоронним органом іншої держави, вони мають бути долучені до матеріалів кримінального провадження. При цьому перед особою, яка проводить досудове розслідування, постає нове завдання – перекласти на державну мову ті процесуальні документи чи їх частини, які складені мовою іншої держави, правоохоронні органи якої виконували вказаний запит (доручення).

Особливості тактики допиту малолітніх і неповнолітніх потерпілих воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень. Перш за все слід згадати про рекомендації СМ/Rec(2023)2 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо прав, послуг і підтримки потерпілих від злочинів, ч. 4 ст. 2 яких визначає зобов'язання держав-членів гарантувати, що під час застосування цієї рекомендації, якщо потерпілим є дитина, найкращі інтереси дитини мають бути першочерговими. Такий підхід, що визначається дотриманням інтересів дитини, має оцінюватись на індивідуальній основі з урахуванням її віку, інвалідності, зрілості, поглядів, потреб та проблем.

Тактичні особливості допиту неповнолітніх та малолітніх потерпілих воєнних злочинів, зокрема *від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом*, зумовлені віком допитуваного, видом вчиненого злочину, часом, що пройшов з моменту вчинення злочину до

проведення допиту тощо та в цілому мають відповідати Стандартам правосуддя, дружнього до дитини, до складу яких, зокрема, належать спеціальні процедури, належні умови перебування, спеціалізація осіб, які проводять допит та їх належна до нього підготовка, зрозумілість провадження, право дитини бути поінформованою та ін.⁴⁶⁹

Обстановка допиту має бути дружньою до допитуваної дитини. Доцільно усунути будь-які чинники, які створюють дискомфорт у спілкуванні. Доцільним є проведення допиту за методикою «зеленої кімнати» в умовах обстановки, що сприяє налагодженню контакту між слідчим та допитуваним.

Особливу увагу слід приділити компетенції осіб, які будуть залучені до такого допиту, та їх належній обізнаності із особливостями психіки певної категорії допитуваних. Наприклад, при допиті дітей, які стали жертвами викрадення та депортації до РФ слід враховувати, що увесь період свого перебування за межами України вони, як правило, мали розуміння вірогідності більше ніколи не побачити своїх рідних. Тривалий час до моменту повернення в Україну це розуміння викликало біль і страх за своє подальше існування та майбутнє. Важливим прийомом стає переконання дитини у її безпеці, у безпеці її рідних та близьких людей, а також донесення націленості України на відновлення порушених прав і свобод допитуваної дитини, на вжиття інших заходів з метою забезпечення її життя, здоров'я, волі, честі та гідності, статевої недоторканості тощо.

Зміст допиту неповнолітніх і малолітніх потерпілих доцільно побудувати з урахуванням тактичних вимог актуалізації слідів їх емоційної пам'яті. З цієї метою слідчому доцільно залучати до підготовки та проведення допиту фахівців у галузі психології. Консультативна допомога психолога допоможе слідчому: встановити психологічний контакт з допитуваною дитиною, визначити психологічні особливості особистості допитуваного залежно від конкретної вікової категорії, спрогнозувати можливу лінію його поведінки на допиті, визначити систему тактичних і психологічних прийомів, які слід застосувати залежно від ситуації допиту, проаналізувати отримані показання. Ефективність співпраці з педагогом, психологом, іншими фахівцями значно збільшується за умови попередньої підготовчої роботи слідчого із зазначеними спеціалістами, надання їм можливості до початку допиту неповнолітніх ознайомитись із окремими

---

⁴⁶⁹ Куйбіда Р., Рибак В., Серета М., Олійник Л. Стандарти правосуддя, дружнього до дитини, та їх втілення в Україні (кримінальний аспект) : звіт про результати моніторингу судових процесів в Україні. Київ, 2021. 128 с.

матеріалами кримінального провадження. Доцільною є також ознайомча бесіда слідчого та психолога з дитиною (за необхідності й з особами, які її супроводжують) з метою встановлення психологічного контакту. Водночас слід наголосити, що залучення психологів до допиту особливо вразливої категорії потерпілих допоможе дитині побороти тривожність, запобігти її уявному поверненню до пережитого травматичного досвіду (зокрема, обставин вчинення злочину щодо неї, досвіду свого перебування в неволі далеко від рідних і близьких, досвіду виживання в умовах небезпеки для життя та здоров'я тощо). Залучення психолога як фахівця має здійснюватися відповідно до положень ст. 71 КПК України. При цьому дуже важливо, щоб слідчий чітко сформулював зміст запитань, які психолог має поставити дитині у процесі допиту.

Пункти 59, 64–74 розд. IV, п. 1 розділу V Керівних принципів щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийнятих Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 р., визначають такі *міжнародні стандарти*, що покликані мінімізувати контакти дітей із системою правосуддя і пом'якшити можливий негативний вплив на дитину внаслідок такого контакту та які слід враховувати:

- застосовувати такі методи опитування, як відео- або аудіозапис або досудове слухання перед відеокамерою, і такі записи мають вважатися допустимими доказами;
- заохочувати аудіовізуальні заяви дітей, які стали жертвами або свідками, поважаючи права інших сторін на оскарження змісту таких заяв;
- у разі потреби проведення більш ніж одного опитування, здійснювати їх переважно тією самою особою з тим, щоб забезпечити узгодженість підходів до інтересів дитини;
- максимально обмежити кількість опитувань, а їх тривалість адаптувати до віку та можливості концентрації уваги дитини;
- уникати прямого контакту, протистояння або спілкування між дитиною-жертвою або дитиною-свідком з підозрюваним, наскільки це можливо, якщо тільки дитина-жертва не вимагає цього;
- створити можливість для судді дозволяти дитині не давати свідчення; заяви і свідчення дитини не вважати недійсними або ненадійними лише з причини віку дитини;
- вивчити можливість прийняття заяви дітей-жертв і дітей-свідків у спеціальних, дружніх до дітей, приміщеннях і оточенні;
- створити дружні до дітей міжвідомчі та міждисциплінарні центри для дітей-жертв і дітей-свідків, де діти могли б заслуховуватись та проходити медичне обстеження для судово-медичних цілей,

а також пройти всебічне обстеження та отримати всі відповідні терапевтичні послуги від відповідних фахівців⁴⁷⁰.

До тактичних особливостей допиту неповнолітніх слід також віднести:

1) присутність при допиті третіх осіб (педагога, психолога в галузі дитячої психології, лікаря, батьків або інших законних представників дитини);

2) необхідність невідкладного проведенням допиту, щоб запобігти забуттю важливих обставин чи(і) навіюванню з боку оточуючих дорослих;

3) доцільність проведення допиту малолітніх з використанням методики «зелена кімната», в умовах моделі «Барнахус»⁴⁷¹, у формі бесіди з елементами гри, малюванням тощо;

4) нетривалий час проведення допиту (концентрація уваги дошкільнят не перевищує 15–25 хвилин; дітей шкільного віку до 14 років – 25–35 хвилин; підлітків 14–18 років – 45–55 хвилин);

5) недоцільність допиту малолітніх на місці події;

6) доцільність проведення допиту дитини у звичних для неї умовах (вдома, в дитячому чи навчальному закладі, у родичів). У ситуації, коли місце мешкання малолітньої потерпілої є місцем вчинення злочину, її допит доцільно проводити в іншому місці, наприклад, за місцем мешкання її родичів;

7) у другій половині дня малолітні та неповнолітні схильні до конфліктності, порушень дисципліни, внутрішнього дискомфорту, драгування, невдоволення, ворожості, грубості, пригніченості, похмурості тощо. Зазначене обумовлює доцільність проведення допиту потерпілих цієї вікової категорії виключно в першій половині дня;

8) слід враховувати звичний для неповнолітнього розклад дня, щоб відволікання від улюблених занять (ігор, перегляду фільмів, відвідування кружків, секцій тощо) не викликало бажання швидше закінчити допит та, як наслідок, поверхневі, неправдиві показання;

9) необхідність обов'язкової фіксації ходу і результатів допиту неповнолітніх потерпілих за допомогою аудіо- чи відеотехніки. Це

---

⁴⁷⁰ Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice // Council of Europe : офіц. сайт. URL: <https://rm.coe.int/16804b2cf3>.

⁴⁷¹ Докладніше див.: Модель «Барнахус»: загальна характеристика і впровадження в Україні : збірка матеріалів із впровадження моделі «Барнахус» в Україні // UNICEF : сайт. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/21316/file/BARNAHUS_web_2.pdf.

дозволить, по-перше, у повному обсязі зафіксувати вербальні показання та невербальні реакції допитуваних; по-друге, виключити повторні допити малолітніх і неповнолітніх потерпілих на досудовому та судовому слідстві; по-третє, використати отримані записи, пред'являючи їх підозрюваному (обвинуваченому) за недоцільності проведення очної ставки між ним та потерпілою; по-четверте, направити аудіо- чи відеозаписи на психологічну експертизу щодо потерпілої.

При допиті надзвичайно вразливих малолітніх і неповнолітніх осіб, що постраждали від сексуального насильства, стали очевидцями їх вчинення, мають особливості фізичного чи ментального розвитку, доцільним стане проведення допиту в умовах «зеленої кімнати» з обов'язковим використанням комплексу демонстраційних ляльок. Цей комплект складається із 6 (шістьох) ляльок (а саме: три пари осіб – дівчинка-хлопчик, жінка-чоловік, бабуся-дідуся), які виготовлені з м'яких матеріалів та мають відповідні анатомічні особливості приналежності до чоловічої чи жіночої статі.

У цілому особливостями тактики допиту осіб у надзвичайно вразливі стані в умовах «зеленої кімнати» є:

1) місце проведення допиту – спеціально обладнане приміщення, що складається із двох ізольованих кімнат, одна з яких є «зеленою кімнатою», в умовах якої слідчий допитує певну особу, а інша становить службовий кабінет для забезпечення участі у допиті передбачених законом осіб відповідно віку, процесуальному статусу, психологічних характеристик допитуваної особи.

«Зелена кімната» має бути обладнана як житлове приміщення із стінами пастельного кольору, м'якими меблями, інтерактивними іграми та іграшками, книжками для різного віку й особливостей розвитку, засобами для малювання тощо. Також у «зеленій кімнаті» має бути наявний комплект демонстраційних ляльок, обладнане місце для їх зберігання, та встановлені 3–4 купольні відеокамери із можливістю запису звуку. Стіни та вхідні двері мають бути достатньо мірою звукоізольовані, щоб сторонні звуки ззовні не заважали встановленню слідчим психологічного контакту із допитуваною особою та її допиту, так само як і сам процес допиту не міг бути почутим ззовні «зеленої кімнати». В цілому обстановка «зеленої кімнати» має створювати затишну атмосферу, сприятливу для допиту осіб у надзвичайно вразливі стані, задля мінімізації у дитини почуття небезпеки, забезпечення можливості допитуваним сконцентруватися на свідченнях, а також для зменшення рівня повторного їх травмування. Слідчий має допитувати, використовуючи бездротову монофонічну гарнітуру, що розміщується в одному вухові для зв'язку з

іншими учасниками слідчої (розшукової) дії, що під час допиту перебувають у службовому кабінеті.

Службовий кабінет має бути обладнаний комп'ютерною та іншою технікою для забезпечення аудіо- і відеозапису допиту, дистанційної комунікації слідчого з його учасниками за допомогою мікрофону, аудіо- і відеоспостереження учасниками за ходом допиту через встановлені у кабінеті колонки і монітори. У службовому кабінеті має бути достатньо місця для розміщення широкого кола осіб – спеціаліста, що забезпечує відео- та аудіофіксацію допиту, психолога, педагога, інших фахівців у разі необхідності (наприклад лікаря), а також законного представника допитуваної особи, захисника, слідчого судді (при проведенні допиту свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні в порядку ст. 225 КПК України);

2) умови проведення допиту. До таких умов, зокрема, належать форма гри, бесіди та допит, дружній до дитини. Зазначене обумовлене місцем проведення допиту, роздільністю учасників допиту в одному приміщенні, а присутніх у іншому, а також досягається використанням відповідних тактико-психологічних прийомів;

3) процедура допиту. Так, на початку спілкування слідчому доцільно встановити психологічний контакт із неповнолітньою допитуваною особою, коротко і зрозуміло роз'яснити дитині суть і порядок проведення допиту. Виконуючи вимоги ч. 3 ст. 226 КПК України та роз'яснюючи особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, обов'язок про необхідність давання правдивих показань, доцільно встановити, чи розуміє допитувана особа, що таке правда / неправда. З цієї метою слідчий має, по-перше, попередити дитину про те, що він має перевірити, чи розуміє вона зміст правди і чи відокремлює її від неправди та, по-друге, поставити допитуваній дитині контрольне запитання, наприклад, вказавши на м'які меблі чи іншу деталь обстановки кімнати, спитати, чи правда те, що вони тут знаходяться. Такі запитання можуть бути також спрямовані на погодні чи інші умови (чи правда, що в кімнаті ввімкнене світло та ін.). Після постановки відкритого запитання про обставини події та за перших трудностей у їх викладенні, слідчий має запропонувати дитині скористатись демонстраційними ляльками, що мають особливості приналежності до жіночої чи чоловічої статі. Використання цих ляльок допоможе не тільки встановити механізм злочину, але й те, наскільки дитина розуміє призначення та як називає окремі частини тіла, зокрема ті, на які були спрямовані злочинні дії, так само як і ті, використовуючи які вони були вчинені;

4) рівень фахової підготовки слідчого для допиту особи у надзвичайно вразливому стані. Зокрема, слідчий має бути добре обізнаний

про вікові та психологічні особливості неповнолітніх, у тому числі тих, які мають ментальні та фізичні особливості розвитку. Також слідчий має володіти знаннями та вміннями розпізнавання емоційного стану допитуваних, високим рівнем комунікативних знань і вмінь, бути здатним виявляти емпатію, а також бути терплячим, тактовним, пристосувати власний темп розмови до можливостей і ступеня розвитку дитини, виявляти винахідливість та креативність у контакті з нею тощо.

5) час проведення допиту. Мова йде, по-перше, про необхідність невідкладного проведення допиту дитини у вразливому стані, адже з часом вона може забути окремі обставини злочину, піддатися навіюванню з боку оточуючих її дорослих людей, дофантазувати окремі деталі події тощо. Недоцільність зволікання з проведенням допиту обмежує можливості слідчого у ретельній його підготовці та вивченні особистості дитини. Водночас згідно з кримінальним процесуальним законодавством допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день. Дотримання цієї вимоги, що закріплена у ч. 2 ст. 226 КПК України, може негативним чином вплинути на повноту отриманих показань у ситуації, якщо встановлення психологічного контакту з дитиною, що перебуває у надзвичайно вразливому стані, зайняло тривалий час.

3.3. ЗАВДАННЯ І МОЖЛИВОСТІ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ ТА ПОВ'ЯЗАНИХ З ВІЙНОЮ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Судові експертизи відіграють істотну роль у доказуванні обставин вчинення злочинів, пов'язаних з російською збройною агресією проти України. При цьому найбільш поширеними різновидами експертиз, які слідчі призначають за цією категорією кримінальних проваджень, є судово-медичні, молекулярно-генетичні, вибухотехнічні, експертизи вогнепальної зброї та слідів її застосування, портретні, експертизи відео-, звукозапису, лінгвістичні, комп'ютерно-технічні, будівельно-технічні, товарознавчі, трасологічні, почеркознавчі, економічні та ін.

Судово-медична експертиза обов'язково призначається у випадках, коли злочином заподіяна шкода життю та здоров'ю людини, з метою встановлення причин смерті, характеру та ступеню тяжкості тілесних ушкоджень (ч. 2 ст. 242 КПК України). Її проводять в Бюро судово-медичної експертизи системи МОЗ України.

Основними питаннями, які вирішують судово-медичні експерти під час дослідження трупів жертв злочинів, пов'язаних зі збройною агресією, є:

- Яка приблизна давність настання смерті?
- Яка причина смерті?
- Чи є на трупі ушкодження, їх характер і локалізація?
- Від якого виду травматичного впливу могли виникнути ушкодження, які властивості мало знаряддя заподіяння травми?
- Яке (які) ушкодження безпосередньо спричинило (спричинили) смерть?
- Встановити прижиттєві та посмертні ушкодження.
- Встановити місце розташування вхідного та вихідного кульових отворів та напрямок ранового каналу.
- Встановити відстань, з якої зроблено постріл (постріли)⁴⁷².
- Чи могли заподіяні тілесні ушкодження утворитися за обставин, вказаних у постанові про призначення експертизи?
- Чи є ознаки переміщення трупа після заподіяння ушкоджень?
- У якому середовищі перебував труп та якою була тривалість перебування в ньому?⁴⁷³

При судово-медичній експертизі живих осіб, постраждалих від злочину, орієнтовним є таке коло запитань:

- Чи наявні на тілі потерпілої особи ознаки насильства, заподіяного під час згвалтування?
- Який ступінь тяжкості спричинених тілесних ушкоджень?
- Які ознаки та механізм спричинення тілесних ушкоджень?
- Які послідовність спричинення тілесних ушкоджень, давність, характер спричинених тілесних ушкоджень?
- Чи відповідають характер і термін давності тілесних ушкоджень, виявлених у потерпілої особи, механізму утворення цих пошкоджень за відповідних обставин?
- Яким предметом (предметами) були спричинені тілесні ушкодження?
- Чи можливо визначити індивідуальні особливості предмета, яким були нанесені тілесні ушкодження?

---

⁴⁷² Недоступ М. Ф. Судова медицина та психіатрія : навч.-метод. посіб. Северодонецьк : ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2021. С. 83, 146.

⁴⁷³ Пам'ятка щодо особливостей розслідування фактів умисних вбивств захищених осіб в умовах збройного конфлікту. Київ : Офіс Ген. прокурора України ; Тренінг. центр прокурорів України, 2022. С. 127–128.

– Якщо так, то яким саме. Чи порушено цілісність статевих органів? Чи наявні на статевих органах потерпілої особи біологічні сліди? Чи наявні ушкодження на статевих органах потерпілої особи?⁴⁷⁴

Судово-медична експертиза речових доказів вирішувати такі питання:

- Кому належать виявлені об'єкти (людині чи тварині)?
- Якщо сліди належать людині, то яка їхня групова приналежність?
- Яку групу має кров потерпілої (ймовірно підозрюваної) особи?
- Кому з осіб можуть належати виявлені сліди (необхідно надати зразки для порівняння)?
- Чи придатні виявлені сліди для подальшої молекулярно-генетичної експертизи?⁴⁷⁵

Молекулярно-генетична експертиза становить дослідження на основі спеціальних знань у галузі молекулярної генетики методами ДНК-аналізу біологічного матеріалу (слідів і зразків) з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду⁴⁷⁶.

Найбільшу мережу лабораторій судової генетики мають експертні установи системи МВС України. Також лабораторії молекулярно-генетичних досліджень функціонують у деяких експертних установах Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства юстиції України.

У системі МВС України в обласних НДЕКЦ функціонують або повнопрофільні експертні лабораторії, або відділення, обладнані приладами для експрес-тестування ДНК (Rapid-DNA). Призначаючи експертизу, слідчому доцільно врахувати, що біологічні сліди та посмертні зразки варто направляти до повнопрофільних лабораторій. Референтні зразки, відібрані від живих осіб (зокрема, букальний епітелій родичів загиблих), можуть бути досліджені з використанням засобів швидкого ДНК-тестування.

Варто зазначити, що територіальні підрозділи криміналістичного забезпечення органів досудового розслідування Національної

---

⁴⁷⁴ Пам'ятка щодо особливостей розслідування фактів сексуального насильства в умовах збройного конфлікту. Київ : Офіс Ген. прокурора України. Тренінг. центр прокурорів України, 2022. С. 15.

⁴⁷⁵ Там само. С. 14–15.

⁴⁷⁶ Криміналістичне дослідження ДНК: технології та можливості : навч. посіб. / Р. Л. Степанюк, С. І. Перлін, В. В. Кікінчук та ін. ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Харків. наук.-дослід. експерт.-криміналіст. центр. Вид. 2-ге, перероб. та допов. Харків, 2022. С. 45.

поліції України наразі теж оснащені приладами швидкого ДНК-тестування (ANDE 6C). Дослідження, які проводять спеціалісти-криміналісти на цьому обладнанні, є перевірочними. Це дозволяє швидко встановити ймовірну приналежність трупів та їх частин певним особам, що є дуже корисним для розслідування випадків масових жертв, наприклад від артилерійських і ракетних обстрілів. Але такі дослідження не замінюють судову молекулярно-генетичну експертизу, яка має призначатися для остаточного вирішення ідентифікаційних завдань.

В умовах війни переважна більшість завдань цього виду експертизи пов'язана з ідентифікацією жертв війни і полягає у дослідженні посмертних зразків трупів загиблих і референтних прижиттєвих зразків осіб, зниклих безвісти, та зразків їхніх ймовірних родичів.

При вирішенні завдань щодо ідентифікації невпізнаних трупів за біологічною спорідненістю зразки необхідно намагатись відбирати у прямих родичів: батька, матері, сина, доньки. Зразки інших родичів (рідних братів, сестер, онуків тощо) не дають можливості одержати результати того самого рівня точності. Але вони можуть бути корисними для визначення біологічної спорідненості за материнською лінією і за чоловічою лінією⁴⁷⁷.

Основним методом, який застосовують у лабораторіях судової експертизи для ідентифікації невпізнаних трупів, є метод STR-профілювання за стандартним набором аутосомальних локусів. Він дозволяє ідентифікувати особу за ДНК з надзвичайно високим ступенем точності, але тільки за умови можливості здійснення прямого порівняння ДНК-профілів з двох біологічних зразків однієї особи (наприклад, ДНК-профіль зі зразка трупа та його ДНК-профіль з бази даних ДНК) або зразків трупа та двох його прямих родичів (наприклад, батька та матері). Таким чином, у ситуаціях, коли прижиттєвого зразка загиблого немає, або коли немає двох його прямих родичів, лише цього методу недостатньо і треба застосовувати додаткові інструменти.

Такими додатковими інструментами є допоміжні методи, а саме аналіз Y-хромосоми й аналіз мтДНК. Проте вони не дають можливості визначити ймовірність збігу генетичних ознак з такою самою високою точністю, як за основним методом, оскільки Y-хромосома є однаковою у всіх родичів за чоловічою лінією, а мтДНК є

---

⁴⁷⁷ Криміналістика: криміналістична техніка : навч. посіб. / Р. Л. Степанюк, В. О. Гусева, В. В. Кікінчук та ін. ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2023. С. 104.

однаковою у всіх родичів за материнською лінією. Тому профіль Y-хромосоми та профіль мтДНК (мітотип) можуть збігатись у багатьох родичів, навіть далеких.

Ураховуючи ці обставини, за міжнародними стандартами ДНК-ідентифікації загиблих осіб під час дослідження необхідно використати, як мінімум, два методи, щоб знизити ризик помилки.

Наприклад, якщо у зниклої безвісти особи чоловічої статі є лише батько, то застосовується основний метод аналізу аутосомальних STR-локусів і допоміжний метод аналізу Y-хромосоми. Але якщо зникла особа жіночої статі, то цей додатковий інструмент застосувати не можна, оскільки у жінок немає Y-хромосоми. Відповідно в такій ситуації слідчому варто забезпечити можливість проведення дослідження ще одним методом. Наприклад, одержати зразок від ще одного родича за материнською лінією і тоді з'явиться можливість додатково дослідити мтДНК.

Таким чином, призначаючи судову молекулярно-генетичну експертизу з метою ідентифікації невпізаного трупа, слідчому потрібно забезпечити надання експертові:

- 1) біологічного зразка від трупа;
- 2) біологічних зразків для порівняння (референтних зразків), зокрема прижиттєвих зразків з речей зниклої особи, зразків від прямих родичів (батьки та діти), зразків від інших родичів (варто попередньо проконсультуватись зі спеціалістом-біологом стосовно пріоритетності одержання зразків).

Слідчий у постанові про призначення судово-молекулярно-генетичної експертизи обов'язково має зазначити, якими саме родичами зниклої безвісти особи є люди, чії референтні зразки надані для дослідження. Це допоможе експерту чітко визначити, які методи дослідження потрібно застосувати.

Серед різних видів біологічного матеріалу, який може бути відібраний для ДНК-аналізу у живих осіб, пріоритет надається букальному епітелію, який відбирається методом щічного мазка. Такий спосіб не вимагає інвазивного втручання в організм людини, тому може бути застосований без участі медичного працівника. Зразки букального епітелію відбирають за допомогою стерильних зонд-тампонів, ватних паличок, тампонів з віскозного або бавовняного волокна. Використання звичайних ватних паличок і марлевих тампонів збільшує ризик контамінації зразка, тому перед використанням їх потрібно стерилізувати за допомогою ультрафіолету. Особа, яка відбирає зразок, поміщає зонд-тампон або ватну паличку в ротову порожнину і проводить нею щонайменше 10 разів по внутрішній поверхні правої та лівої щоки.

Прижиттєві зразки безвісти зниклих осіб вилучають з особистих речей, якими ця людина користувалась (зубні щітки, станки для гоління, предмети одягу тощо). Такі домашні речі, як постільна білизна, рушники, машинки для стрижки тощо, якими користувалась не тільки зникла особа, а й інші члени сім'ї при сумісному проживанні здебільшого для цього непридатні, оскільки вони містять змішаний біологічний матеріал усіх користувачів.

Посмертні зразки від трупів відбирають виключно судово-медичні експерти в ході судово-медичної експертизи трупа або під час огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією.

У трупа можуть бути вилучені зразки крові, волосся, кістки, зуби, нігті, м'язові тканини, частки шкіри, тканини внутрішніх органів. Який саме зразок доцільно відібрати вирішується судово-медичним експертом залежно від стану виявленого трупа (його частин). Якщо труп має гнилісні зміни, для ДНК-аналізу варто надавати найменш змінені тканини. Щодо скелетованих трупів пріоритет надається: з голови – зубам, щелепам, скроневим кісткам, з тулубу – кісткам тазу, з нижніх кінцівок – стегновим, великогомілковим і плюсневим кісткам.

Основні завдання судової молекулярно-генетичної експертизи:

- 1) встановлення походження біологічного матеріалу від певної особи;
- 2) установлення ДНК конкретної особи у змішаних слідах;
- 3) встановлення приналежності різних частин розчленованого трупа;
- 4) ідентифікація жертв катастроф;
- 5) встановлення біологічного батьківства та біологічної спорідненості.

Орієнтовний перелік питань експертів:

1. Чи є кров (сперма, клітини з ядрами) людини на об'єкті, наданому на дослідження?
2. Встановити генетичні ознаки (ДНК-профіль) з виявленої крові (сперми, волосся, клітин з ядрами) людини.
3. Встановити генетичні ознаки (ДНК-профіль) особи, чий зразок надано на дослідження.
4. Чи збігаються генетичні ознаки виявленої крові (сперми, волосся, клітин з ядрами) з генетичними ознаками (ДНК-профілем) особи, чий зразок надано.
5. Встановити генетичні ознаки (ДНК-профіль) наданого на дослідження біологічного матеріалу (кісткових решток) трупа № ...
6. Чи збігаються генетичні ознаки наданого на дослідження біологічного матеріалу з окремих частин трупа?

7. Чи є генетично спорідненими жива особа («А») і труп № ... ?
8. Чи може «А» бути біологічним батьком дитини «Б», матір'ю якої є «В»?
9. Чи може бути «А» біологічною матір'ю дитини «Б», батьком якої є громадянин «В»?
10. Чи можуть «А» та «Б» бути родичами по чоловічій лінії?
11. Чи можуть «А» та «Б» бути родичами по материнській лінії?⁴⁷⁸

Обрання конкретного переліку запитань експертові здійснюється слідчим залежно від обставин справи та наявних об'єктів дослідження.

Наприклад, якщо на дослідження направляються біологічні зразки невпізаного трупа й особисті речі зниклої безвісти особи, варто поставити такі запитання: 1) встановити генетичні ознаки (ДНК-профіль) наданого на дослідження біологічного матеріалу (кісткових решток, ...) невпізаного трупа; 2) чи є на наданому на дослідженні об'єкті (зубній щітці, станку, гребінцю) клітини з ядрами? Якщо так, встановити їх генетичні ознаки; 3) чи збігаються генетичні ознаки (ДНК-профіль) трупа з генетичними ознаками (ДНК-профілем), встановленим з клітин з ядрами, виявлених на ... (зубній щітці, станку, гребінцю)?

Якщо на експертизу надаються тільки біологічні зразки родича зниклої безвісти особи, доцільно ставити запитання: «Встановити генетичні ознаки (ДНК-профіль) зразка букального епітелію гр. А., яка/який є біологічною матір'ю (або батьком, сестрою, тіткою, дядьком, бабусею, дідусем) зниклого безвісти гр. Б.». При цьому обов'язково треба конкретизувати біологічну спорідненість осіб, вказавши, наприклад, що «гр. А. є рідною сестрою зниклого безвісти Б. Вони мають двох спільних батьків» або «гр. А. є рідним братом батька зниклого безвісти гр. Б.» тощо.

Також у постанові про призначення експертизи потрібно надавати дозвіл експертові на повне або часткове знищення об'єкта дослідження. Якщо на дослідження надається декілька об'єктів (наприклад, декілька предметів одягу зниклої безвісти особи), рекомендується надавати експертові дозвіл не досліджувати інші предмети у разі встановлення придатного для ідентифікації ДНК-профілю на одному з них.

Призначаючи судову молекулярно-генетичну експертизу та оцінюючі її результати, слідчому варто враховувати, що в Україні

---

⁴⁷⁸ Наявні можливості Харківського НДЕКЦ МВС з проведення судових експертиз (актуалізація: січень 2023 року) : інформ. лист. Харків : Харків. НДЕКЦ МВС, 2023. С. 29–31.

функціонує національна база даних ДНК, адміністратором якої є Експертна служба МВС України.

З метою вдосконалення правових засад щодо функціонування цієї бази вже під час воєнного стану було впроваджено Закон України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини»⁴⁷⁹ та підзаконні нормативно-правові акти, які спрямовані на забезпечення виконання його положень.

Відповідно до законодавства геномна інформація осіб, яким повідомлено про підозру у вчиненні певних різновидів тяжких і особливо-тяжких злочинів, осіб, які вчинили умисні злочини за певними розділами КК України, з біологічного матеріалу слідів неідентифікованих осіб, невпізнаних трупів та їх частин, осіб, зниклих безвісти, та з їхніх особистих речей, а також осіб, котрі не здатні повідомити інформацію про себе, підлягає обов'язковій державній реєстрації.

Крім того, з метою ідентифікації зниклих безвісти та невпізнаних трупів здійснюється відбір біологічного матеріалу у військово-службовців, поліцейських, осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту, а у разі введення воєнного стану ще й у членів добровольчих формувань територіальних громад.

З метою ідентифікації осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, обов'язково здійснюється відбір біологічного матеріалу та державна реєстрація геномної інформації військовополонених.

Державна реєстрація геномної інформації близьких родичів зниклих безвісти осіб є добровільною і проводиться за їхньою згодою за рахунок коштів державного бюджету, якщо генетичні дані (ДНК-профіль) самої зниклої безвісти особи, одержані з її прижиттєвих біологічних зразків (раніше відібраних у особи або з її особистих речей), отримати можливості немає.

Зазначені заходи сприяють якісному поліпшенню ситуації з наповненням електронного реєстру геномної інформації людини, що у свою чергу розширює можливості швидкої ідентифікації жертв війни, а в деяких випадках і підозрюваних у вчиненні воєнних злочинів та пов'язаних із війною кримінальних правопорушень.

Щодо досудового розслідування це означає, що слідчий, який стикається з необхідністю призначити молекулярно-генетичну

---

⁴⁷⁹ Про державну реєстрацію геномної інформації людини : Закон України від 9 липня 2022 року № 2391-IX. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України. Законодавство України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text>

експертизу за виявленими біологічними слідами, біологічними зразками невпізаного трупа або близьких родичів зниклої безвісти особи, може розраховувати на ймовірність виявлення збігу ДНК-профілю із базою даних ДНК. Відповідна перевірка проводиться уповноваженими співробітниками Експертної служби МВС України за результатами виконаних молекулярно-генетичних експертиз і у разі виявлення збігів, про це повідомляється ініціатору експертизи.

Вибухотехнічна експертиза проводиться виключно в державних установах судової експертизи. Вона поділяється на два різновиди: дослідження вибухових речовин, продуктів вибуху та пострілу і дослідження вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху. У справах про злочини, пов'язані з російською збройною агресією проти України, частіше за все проводиться другий різновид експертизи із метою дослідження вибухових пристроїв (складових частин ракет, авіаційних бомб, реактивних снарядів, баражуючих боеприпасів, суббоеприпасів, мін, гранат тощо), а також дослідження слідів і обставин їх застосування військовослужбовцями країни-агресора.

Основні завдання вибухотехнічної експертизи:

- 1) визначення факту вибуху вибухового пристрою на місці події;
- 2) визначення виду вибуху;
- 3) визначення належності об'єкта до вибухових пристроїв (боеприпасів) та визначення класифікаційної категорії пристрою;
- 4) визначення потужності вибуху вибухового пристрою;
- 5) визначення (опис) конструкції пристрою та способу його виготовлення.

Для забезпечення можливості визначення виду вибухового пристрою за його залишками, виявленими на місці події, експерту важливо надати інформативні залишки, тобто уламки, які містять маркувальні позначення, великі фрагменти, які зберегли зовнішню форму певного елемента боеприпасу, тощо.

Орієнтовний перелік запитань експертові:

1. Чи належить до вибухових пристроїв (боеприпасів) предмет, вилучений на місці події?
2. Які вражаючі чинники притаманні цьому пристрою?
3. Чи підірвано в даному місці вибуховий пристрій? Якщо так, то до якого виду пристроїв він належить (які особливості його конструкції, країна-виробник тощо)?
4. Чи є предмети, знайдені на місці події (у тілі потерпілого), частинами вибухового пристрою? Якщо так, то до якого виду пристроїв вони належать?

5. Яким способом, саморобним чи промисловим, виготовлено вибуховий пристрій?

6. Якщо підірвано боєприпаси, до якого виду вони належать (гранати, міни, снаряди тощо)?⁴⁸⁰

У випадках призначення судової вибухотехнічної експертизи за фактами обстрілів і мінувань також може виникнути потреба у постановці завдань ситуаційного і реконструкційного характеру, зокрема:

- чи є зафіксовані на місці події руйнування та пошкодження наслідком дії вибухового пристрою (боєприпасу) встановленої конструкції;

- у якому місці оглянутої території був епіцентр вибуху вибухового пристрою (боєприпасу) і чи була реальна загроза для життя та здоров'я людей;

- де було закладено вибуховий пристрій і яке було його положення в момент вибуху;

- які дії потерпілого могли призвести або призвели до вибуху вибухового пристрою;

- чи міг відбутися мимовільний вибух цього вибухового пристрою та які дії або умови (їх інтенсивність) для цього необхідні;

- яка кількість вибухової речовини була в підірваному вибуховому пристрої, з огляду на сліди вибуху на місці події;

- де знаходився потерпілий у момент вибуху;

- на якій відстані від епіцентру вибуху перебували конкретні елементи речової обстановки місця події;

- як розташовувалися об'єкти на місці події до вибуху?⁴⁸¹

З-поміж великої кількості різновидів *судової експертизи зброї та слідів її застосування* у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані зі збройною агресією проти України, найбільш поширеними є дослідження вогнепальної зброї та бойових припасів до неї, дослідження слідів зброї, слідів пострілу та ситуаційних обставин пострілу, дослідження гранатометів та ствольної артилерійської зброї, дослідження ракетно-реактивної зброї.

Основними завданнями експертизи є встановлення належності певних об'єктів до вогнепальної, ракетної чи реактивної зброї, боєприпасів до неї, визначення виду, типу, моделі, калібру, способу

---

⁴⁸⁰ Перлін С., Шевцов С., Кокорін О. Особливості призначення судових експертиз: практ. порадник / МВС України; Експерт. служба; Харків. наук.-дослід. експерт.-криміналіст. центр. Вид. 2-ге, перероб. Харків, 2021. С. 25–27.

⁴⁸¹ Кваліфікація та розслідування порушення законів і звичаїв війни: наук.-практ. посіб. / А. А. Вознюк, І. В. Жук, О. В. Таран та ін.; за заг. ред. М. С. Цуцкіридзе, В. В. Чернея, А. А. Вознюка. Київ: Норма права, 2023. С. 176–177.

виготовлення, справності, придатності зброї та боєприпасів до використання за призначенням, а також встановлення обставин використання зброї, зокрема факту стрільби після останнього змащування, кількості пострілів, відстані та напрямку пострілу, взаємного розташування зброї та перешкоди тощо.

Орієнтовний перелік запитань експертові:

Чи є наданий об'єкт зброєю? До якого саме типу зброї він належить?

До якого виду, системи, моделі, калібру належить дана зброя?

Чи придатна дана зброя до стрільби?

Чи справна дана зброя? Якщо ні, то які вона має несправності?

Чи виключають ці несправності можливість пострілу?

Чи є боєприпасом патрон, вилучений у підозрюваного?

До зброї якого виду, системи, моделі, калібру призначено патрон, вилучений у підозрюваного?

До якого патрона (вид, модель) належить відстріляна гільза?

Чи вистріляна куля (шрот, картеч) з даного екземпляра зброї?

Чи відстріляні дані гільзи зі зброї, наданої для дослідження?

Чи вистріляні дані кулі (гільзи) з одного екземпляра зброї?

З якої зброї (вид, система, модель) вистріляна дана куля?

Чи були надані куля і гільза до пострілу частинами одного патрона?

Чи є дане пошкодження вогнепальним?

Кулею якого калібру, типу (оболонковою, напівоболонковою тощо) утворено пошкодження?

Яким є дане пошкодження – вхідним чи вихідним?

У якому напрямку і з якої відстані зроблено постріл, що утворив пошкодження на об'єкті, вилученому з місця події?

Яким було положення зброї відносно потерпілого (перешкоди)?

Чи є наданий об'єкт зброєю (спеціальним засобом активної оборони)? До якого саме типу зброї (спеціального засобу активної оборони) він належить?

Чи є наданий об'єкт вогнеметом? Якщо так, чи є він зброєю? До якого саме типу зброї він належить?

Яким способом виготовлено наданий вогнемет?

До якого типу, виду, зразка належить наданий вогнемет?

Чи придатний наданий вогнемет до використання за призначенням?

Чи має наданий вогнемет ознаки пошкодження? Чи виключають ці пошкодження можливість використання його за призначенням?

Чи є наданий гранатомет вогнепальною (реактивною) зброєю?

Чи є наданий міномет (гармата) вогнепальною зброєю? До якого саме типу зброї він належить?

Яким способом виготовлено наданий гранатомет (міномет, гармату)?

До якого типу, виду, зразка належить наданий гранатомет (міномет, гармата)?

Чи придатний наданий гранатомет (міномет, гармата) до стрільби?

Чи має наданий гранатомет (міномет, гармата) ознаки пошкодження? Чи виключають ці пошкодження можливість проведення стрільби?

Чи є наданий об'єкт ракетною (реактивною) зброєю? До якого саме типу зразка, моделі він належить?

Яким способом виготовлено наданий об'єкт?

Чи придатний наданий ПЗРК (ПТРК, прицільно-пусковий пристрій ПЗРК або ПРТК) до стрільби?

Чи має наданий об'єкт ознаки пошкодження? Чи виключають ці пошкодження можливість проведення стрільби?⁴⁸²

У випадках розслідування артилерійських обстрілів при необхідності надання висновку щодо напрямку (із зазначенням території, населеного пункту), з якого (яких) були відстріляні боєприпаси; виключення інших напрямків здійснення артилерійського обстрілу виникає потреба у проведенні *комплексної судової експертизи зброї та слідів її застосування і судово-військової експертизи*.

Експерти спільно проводять дослідження обставин ситуацій, наведених у матеріалах кримінальних проваджень, методом інформаційного моделювання та порівняльного й ситуативного аналізу із зіставленням фактичних даних, які містяться в наданих для дослідження документах щодо обставин події, яка досліджується. Предметом дослідження у цьому випадку є фактичні дані щодо умов та обставин артилерійського обстрілу. Об'єктом дослідження є матеріалізовані носії інформації з наданих на дослідження матеріалів. Ситуативний аналіз наданих матеріалів кримінального провадження з урахуванням довідкових даних і принципів, викладених у джерелах науково-технічної та військової інформації щодо застосування тієї чи іншої артилерійської системи, що належать до досліджуваної

---

⁴⁸² Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертів та експертних досліджень : затв. наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

ситуації, дає змогу побудувати інформаційну модель із використанням якої провести судово-експертне дослідження поставлених на вирішення питань⁴⁸³.

Предметом дослідження *військової експертизи* є встановлення обставин, що призвели до настання тяжких наслідків під час дій військових формувань, а саме втрати озброєння, військової техніки, об'єктів державної влади й інфраструктури, загибелі людей та особистого майна громадян⁴⁸⁴.

За допомогою *комп'ютерно-технічної експертизи* слідчі та прокурори намагаються встановити важливі для досудового розслідування факти та виявити доказову інформацію (комп'ютерні дані), яка зберігається (зберігалася) на електронних носіях та підтверджує інкриміновані підозрюваному діяння, чи то державна зрада, колабораційна діяльність, чи порушення законів і звичаїв війни, пропаганда війни тощо. Найбільш поширеними видами таких даних є графічні файли (створені підозрюваним цифрові фотографії чи відеозаписи військових об'єктів, графічні файли, на яких відображено карти місцевості з координатами розташування військових формувань Збройних Сил України), файли документів і таблиць (наприклад, документація окупаційної адміністрації держави-агресора або самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України), листування підозрюваного із представниками збройних формувань та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора у програмах обміну повідомленнями (мобільних застосунках), передавання їм інформації про переміщення, рух або розташування підрозділів Збройних Сил України тощо. Типовими завданнями, які вирішують експерти, є:

- 1) встановлення технічного стану (працездатності) комп'ютерної техніки;
- 2) пошук та виявлення інформації, що міститься на електронних носіях;
- 3) відновлення видаленої інформації;
- 4) пошук слідів та історії мережної активності користувача, відвідування інтернет-ресурсів, пошукових запитів, історії листування (обміну повідомленнями);

---

⁴⁸³ Богданюк І. В., Чупрун В. Т., Устименко В. А., Шипілов М. Ю. Особливості судово-експертних досліджень випадків артилерійських обстрілів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Т. 20, № 2. С. 277.

⁴⁸⁴ Пиріг І. В. Використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, учинених в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 350.

5) аналіз дій користувача та програмного забезпечення у комп'ютерній системі (пошук слідів віддаленого втручання в систему, впливу шкідливого програмного забезпечення);

6) аналіз пам'яті мобільного телефону, під час якого дослідженню підлягають: історія листування користувача в застосунках обміну повідомленнями (месенджерах, соціальних мережах), історія використання застосунків, історія завантаження та відправлення файлів, історія викликів, текстові sms-повідомлення⁴⁸⁵.

Судову портретну експертизу призначають у випадках, коли виникає потреба ідентифікувати особу, наприклад певного військовослужбовця, який, можливо, є причетним до вчинення воєнних злочинів, колаборанта, невпізаного трупа тощо за фотознімком чи відеозаписом, де відображено її зовнішність. Відомо, що особистість багатьох правопорушників вдається встановити за допомогою аналізу їхніх фото- та відеозображень, що були виявлені під час розслідування. Експертні дослідження відповідних матеріалів надають додаткової достовірності цим доказам, адже, на відміну від інструментів автоматизованого пошуку, передбачають застосування експертних методів, які забезпечують значно вищу точність одержаних результатів⁴⁸⁶.

Орієнтовне коло запитань експертів:

Одна або різні особи зображені на фотознімках, наданих на дослідження?

Чи зображена на даному фотознімку особа, фотокартки якої надано як зразки?

Чи зображена на фотознімку невпізаного трупа особа, фотокартки якої надано як зразки?

Експертизу відеозвукозапису варто призначати насамперед у випадках, коли є потреба визначити технічні умови і технології отримання відео-, звукозапису, а також ідентифікувати певних осіб за їх голосом і мовленням, зафіксованим у голосових повідомленнях і відеозаписах. Це є особливо актуальним, коли в кримінальному провадженні одержано відеозаписи злочинної події, у тому числі з камер

---

⁴⁸⁵ Степанюк Р. Л., Колесник В. Г. Судова комп'ютерно-технічна експертиза: стан і перспективи розвитку. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2023. Вип. 2 (102). С. 289–305. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.102.289-305>.

⁴⁸⁶ Степанюк Р. Л. Судові експертизи під час розслідування воєнних злочинів // *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (м. Київ, 25 листоп. 2022 р.)* / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 30–32.

відеоспостереження та з інших джерел, аудіозаписи розмов військово-службовців країни-агресора, дисертантів, колаборантів, шпигунів, зрадників тощо.

Визначення технічних умов отримання відео-, звукозапису важливо в контексті встановлення справжності аудіо- та/або відеозаписів подій, пов'язаних із воєнними злочинами, а ідентифікаційні дослідження відіграють важливу роль у викритті осіб, що їх вчинили. Також експертиза може допомогти оцінити й деякі інші обставини події, наприклад, встановити кількість осіб, що брали участь у розмові, особливості мовлення певної особи тощо. Експерт може провести аналіз за технічними параметрами здійснення відеозвукозапису, фізичними параметрами голосу та за лінгвістичними ознаками усного мовлення. Для цього йому потрібно надати як безпосередньо фонограми досліджуваних розмов, так і зразки для порівняльного дослідження.

Зразки з усним мовленням повинні бути зафіксовані з достатнім рівнем запису, виконані на якісній апаратурі та носіях, які відповідають установленим стандартам, та з невеликим терміном використання, тією ж мовою, що і мова досліджуваних фонограм, та достатній об'єм (10 хвилин розмови без пауз для кожної особи, чия мова ототожнюється). У разі потреби для відбирання зразків запису залучається спеціаліст. Експерту також обов'язково надається протокол прослуховування фонограм з роздрукованим текстом розмов⁴⁸⁷.

Орієнтовне коло запитань експертові:

Чи є у фонограмі (відеозаписі) ознаки монтажу?

Чи є фонограми (відеофонограми) файлів частинами одного неперервного запису?

Чи є фонограми (відеофонограми) оригіналом або копією?

Чи за допомогою даного засобу (пристрою) було записано фонограму (відеофонограму)?

У закритому чи відкритому акустичному середовищі було записано фонограму (відеофонограму)?

Чи можливо визначити джерела і характер звуків, що супроводжують основний запис?

Яка тривалість звукових явищ (вказати яких саме), зафіксованих у фонограмі (відеофонограмі)?

---

⁴⁸⁷ Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертів та експертних досліджень : затв. наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

Скільки осіб брало участь у зафіксованій на фонограмі (відеограмі) розмові?

Чи відповідає текстовий зміст розмови, який наведений в протоколі (зазначаються реквізити протоколу), змісту звукозапису цієї розмови (зазначається назва файла)?

Записане у фонограмі (відеофонограмі) мовлення (або окремі фрагменти) є вільним, завченим чи прочитаним?

Чи можливо визначити регіон проживання диктора, чиї голос та мовлення зафіксовані у фонограмі (відеофонограмі)?

Чи належить голос і мовлення диктора, зафіксовані у фонограмі (відеофонограмі), певній особі (зазначається особа, зразки голосу і мовлення якої надані на дослідження)?

Кому із учасників розмови належить репліка (зазначити дослівно яка), зафіксована у фонограмі (відеофонограмі)?

Варто зазначити, що звичайне встановлення текстового змісту розмов, зафіксованих у фонограмі чи відеозаписі, не потребує проведення експертизи і може бути виконане слідчим і прокурором самостійно без використання спеціальних знань.

Відеофонограми можуть стати об'єктами *комплексної експертизи відеозвукозапису і психологічної*, що дозволить ефективніше вирішувати питання про емоційний стан особи, використовуючи як мовні, так і зовнішні прояви психічного стану.

У кримінальних провадженнях за фактами колабораційної діяльності також може виникнути потреба проведення *лінгвістичної експертизи мовлення*, зокрема її різновиду, – семантико-текстуальної експертизи писемного та усного мовлення. На експертне дослідження надаються протоколи огляду та прослуховування висловлювань (повідомлень) особи, зафіксованих у відео-, звукозаписах, повідомленнях у соціальних мережах, мобільних застосунках і ставиться запитання:

1. Чи містяться у наданому на дослідження тексті (повідомленні, промові) висловлювання, спрямовані на... (виправдовування, визнання правомірною збройної агресії проти України, глорифікацію осіб, які здійснювали збройну агресію проти України, заклики до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, пропаганду з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України тощо)?

Судова будівельно-технічна експертиза у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані зі збройною агресією проти України, в основному проводиться з метою визначення розміру матеріальних збитків, заподіяних у результаті пошкодження об'єктів будівництва внаслідок обстрілів і бомбардувань.

Найчастішими та найактуальнішими запитаннями, які ставлять ініціатори призначення судової будівельно-технічної експертам стосовно пошкоджених або зруйнованих об'єктів будівництва під час воєнних дій, це:

1. Який технічний стан об'єкта будівництва?
2. Який перелік пошкоджень об'єкта будівництва виникли внаслідок руйнівної сили?
3. Яка вартість ремонтно-будівельних робіт, проведення яких необхідне для усунення пошкоджень унаслідок руйнівної сили?
4. Який розмір завданої матеріальної шкоди об'єкту будівництва?

Щоб дати відповідь на такі типи запитань експерту необхідно провести натурне обстеження пошкодженого об'єкта будівництва⁴⁸⁸.

Крім будівель і споруд цінними об'єктами, що зазнали пошкоджень від злочинних дій представників держави-агресора, є транспортні засоби. У таких випадках визначити розмір заподіяної матеріальної шкоди можливо завдяки залученню експерта у галузі *транспортно-товарознавчої експертизи*.

Для забезпечення достовірності експертного висновку важливо надати експерту можливість здійснити експертний огляд пошкодженого транспортного засобу, реєстраційні та інші документи на нього, а також матеріали кримінального провадження (протокол огляду тощо), де відображено обставини пошкодження майна.

У разі неможливості провести технічний огляд пошкодженого транспортного засобу з причин його повного знищення, знаходження в зоні активних бойових дій чи на тимчасово окупованій території України, проведення експертизи за минулий період часу тощо службова особа, яка залучає експерта, письмово обґрунтовує неможливість надання об'єкта дослідження на огляд, визначає характер та обсяг його пошкоджень або обсяг відновлювальних робіт. Для організації та виконання експертизи ініціатор її проведення надає: а) документ про призначення експертизи (залучення експерта); б) матеріали справи; в) свідоцтво про реєстрацію колісного транспортного засобу (далі – КТЗ) (технічний паспорт) чи відомості з облікової бази

---

⁴⁸⁸ Лещенко М. В., Авраменко Ю. О., Зигун А. Ю. Проблемні питання при проведенні будівельно-технічної експертизи: обстеження об'єктів будівництва, які постраждали під час воєнних дій // Сучасні рецепції світоглядно-ціннісних орієнтирів Григорія Сковороди : зб. наук. пр. за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 2 груд. 2022 р.) : у 2 т. Полтава : Нац. ун-т ім. Юрія Кондратюка, 2022. Т. 2. С. 124–126.

даних Сервісного центру МВС; г) комплект супровідних документів (митну декларацію, інвойс, купчу, довідку-рахунок тощо); г) документи про проведення попередніх експертиз, експертних досліджень або оцінки КТЗ; д) замовлення-наряд на виконання ремонтно-відновлювальних робіт на спеціалізованій станції технічного обслуговування; чеки на придбання складових КТЗ; е) іншу документацію на КТЗ в оригіналі або копії (сервісну книжку; талони гарантійного обслуговування; страховий поліс; чек на повернення податків відповідно до системи Europe Tax-Free Shopping Checkes тощо); є) дані дефектування, діагностики КТЗ на спеціалізованій станції технічного обслуговування; ж) документи по придбанню додаткового обладнання та проведення робіт по його встановленню на спеціалізованому СТО (чеки, накладні, акти виконаних робіт); з) інші матеріали, наявність яких можуть мати значення для виконання експертизи, у тому числі фото та відеоматеріали⁴⁸⁹.

На вирішення експерту можуть бути поставлені такі запитання:

1. Яка ринкова вартість колісного транспортного засобу (зазначається його марка, модель і державний реєстраційний номер) на дату оцінки (указується дата, на яку визначається його вартість)?

2. Яка вартість матеріального збитку (шкоди), завдана власнику колісного транспортного засобу (зазначаються прізвище, ім'я та по батькові власника, марка, модель КТЗ, його державний реєстраційний номер) унаслідок події (зазначається подія, що призвела до матеріальної шкоди) на дату оцінки (указується дата, на яку визначається вартість)?

3. Чи можливо провести ремонтно-відновлювальні роботи пошкодженого колісного транспортного засобу (його складових)? Якщо можливо, то який обсяг, характер і вартість цих робіт на дату оцінки (указується дата, на яку проводиться оцінка майна)?

Товарознавча експертиза військового майна, техніки та озброєння проводиться у випадках, коли необхідно встановити тип та призначення відповідних об'єктів, їх виробника, країну походження, рік походження тощо. Серед запитань експертові можна виокремити такі:

Яке найменування та призначення наданого на дослідження об'єкта?

---

⁴⁸⁹ Гончар В. Організація проведення транспортно-товарознавчих експертиз у разі неможливості технічного огляду колісного транспортного засобу та визначення величини матеріального збитку, завданого власнику КТЗ внаслідок збройної агресії російської федерації проти України // Актуальні питання права та соціально-економічних відносин : зб. наук. ст. Кривничський : ЦІРоЛ, 2023. С. 187.

Яким підприємством і коли виготовлений наданий на дослідження об'єкт (за умови наявності маркувальної інформації або відповідних супровідних документів)?

Який рік виготовлення наданого на дослідження об'єкта? (Вирішується комплексно з трасологічним дослідженням за умови наявності маркувальної інформації).

Який розмір матеріального збитку, завданий у разі повного знищення об'єкта, в тому числі в результаті бойових дій?⁴⁹⁰

Предметну сферу *судово-економічної експертизи* економічних втрат (збитків) українських підприємств унаслідок військової агресії російської федерації формують завдання, які поставлені перед судовим експертом-економістом для встановлення фактичних даних та обставин справи (провадження) щодо розміру зменшення вартості майна (чистих активів) та розміру недоотриманого прибутку (упущеної вигоди) українських підприємств унаслідок втрат від неоплачених товарів, робіт і послуг, наданих та спожитих на тимчасово окупованих територіях, пошкодження та знищення їх активів, відображених у документах⁴⁹¹. Відповідно експерти-економісти можуть вирішити питання щодо визначення документальної обґрунтованості розрахунків розміру майнової шкоди (збитків, втраченої вигоди), заподіяної підприємству (організації), які заявлені у позовних вимогах.

Унаслідок злочинів, пов'язаних зі збройною агресією проти України, також була заподіяна суттєва шкода навколишньому природному середовищу. Відповідно виникає потреба проводити *екологічну експертизу* з метою визначення екологічних наслідків, для чого експертові можуть бути поставлені такі запитання:

Які екологічні наслідки заподіяні навколишньому природному середовищу внаслідок ведення бойових дій та/або застосування військової техніки та озброєння?

Який розмір збитків від забруднення навколишнього природного середовища, пошкодження або знищення об'єктів тваринного

---

⁴⁹⁰ Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

⁴⁹¹ Хомутенко В. П., Хомутенко А. В. Теоретичні аспекти економічних втрат українських підприємств унаслідок військової агресії російської федерації як предмету судово-економічної експертизи. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2023. Вип. 3 (21). С. 79–90. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-3\(21\)-79-90](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-3(21)-79-90).

та рослинного світу, що відбулося внаслідок ведення бойових дій та/або застосування військової техніки та озброєння?⁴⁹²

Почеркознавча експертиза може бути вагомим джерелом доказів у кримінальних провадженнях про колабораційну діяльність та інші кримінальні правопорушення, при вчиненні яких було залишено сліди у вигляді рукописних записів і підписів у документах. Її головним завданням є ідентифікація виконавця рукописного тексту, обмежених за обсягом рукописних записів (буквених та цифрових) і підпису⁴⁹³.

Орієнтовний перелік запитань експертів:

1. Чи виконано рукописний текст (рукописні записи) у документі певною особою (*вказати особу, зразки почерку якої надаються*)?

2. Чи виконані рукописні тексти (рукописні записи) у документі (документах) однією особою?

3. Чи виконано підпис від імені особи (*вказати прізвище, ім'я, по батькові особи, від імені якої зазначено підпис*) у документі тією особою, від імені якої він зазначений, чи іншою особою?

4. Чи виконано рукописний текст у документі під впливом збиваючих факторів (природних, штучних)?

5. Чи виконано підпис від імені особи у документі під впливом збиваючих факторів (природних, штучних)?

6. Чи перебувала особа, яка виконала рукописний текст документа, у незвичайному стані?

7. Чи виконано рукописний текст у документі навмисно зміненим почерком?⁴⁹⁴

Завдання *трасологічної експертизи* у кримінальних провадженнях про воєнні злочини та пов'язані з війною кримінальні правопорушення в основному пов'язані з дослідженням пошкоджених ідентифікаційних номерів та інших маркувальних позначень на залишках боєприпасів, військової техніці, транспортних засобах тощо. У таких випадках експерти вирішують завдання:

---

⁴⁹² Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертів та експертних досліджень : затв. наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

⁴⁹³ Бондар В. С. Про основи методики досудового розслідування колабораційної діяльності. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. Вип. 3. С. 121.

⁴⁹⁴ Наявні можливості Харківського НДЕКЦ МВС з проведення судових експертиз (актуалізація: січень 2023 року) : інформ. лист. Харків : Харків. НДЕКЦ МВС, 2023. С. 5.

Встановити первинний зміст маркувальних позначень.

У справах про вбивства і катування можуть виникнути завдання щодо дослідження вузлів і петель, якими були зв'язані руки жертв. Експерти можуть відповісти на запитання:

1. Яким є вид вузла (петлі)?
2. Чи не відобразились в ньому професійні навички особи?
3. Чи є однаковим спосіб виконання вузлів або петель?

При дослідженні одягу жертв злочину експерти-трасологи вирішують такі завдання:

1. Чи є на одязі, що наданий для дослідження, пошкодження?
2. Який механізм утворення пошкоджень на одязі?
3. Чи є пошкодження на одязі розривом, розрізом, розрубом тощо? Знаряддям (предметом) якого виду утворені пошкодження одягу?
4. Чи наявні сліди тертя, тиску, волочіння тощо на одязі, який наданий для дослідження?
5. Чи утворені пошкодження на одязі предметами, які надані для дослідження?
6. Чи належать одному цілому частини одягу, що надані для дослідження?⁴⁹⁵

Наведеним вище переліком спектр судово-експертних досліджень, які проводяться під час розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень, не обмежується. Залежно від обставин справи може виникнути потреба в залученні експертів інших спеціальностей, зокрема психологів, психіатрів, матеріалознавців тощо.

---

⁴⁹⁵ Пам'ятка щодо особливостей розслідування фактів сексуального насильства в умовах збройного конфлікту. Київ : Офіс Ген. прокурора України ; Тренінг. центр прокурорів України, 2022. С. 18–19.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антипов В. В., Антипов В. І. Обставини, які виключають застосування кримінального покарання : монографія. Київ : Атіка, 2004. 208 с.
2. Арендт Х. Аїхман в Єрусалимі. Розповідь про банальність зла / пер. з англ. А. Котенка. 2-ге вид. Київ : Дух і літера, 2021. 372 с.
3. Базов В. П. Кримінальна відповідальність за застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом. *Вісник прокуратури*. 2008. № 7. С. 101–111.
4. Бантишев О. Ф., Шамара О. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації) : монографія. 3-тє вид., перероб. та допов. Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність», 2014. 240 с.
5. Баранов С. М. Міжнародний досвід та особливості функціонування приватних військових компаній: ретроспективний аналіз. *Інфраструктура ринку*. 2020. № 40. С. 125–128. DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastruct40-21>.
6. Баулін О. Спеціальне кримінальне провадження у контексті верховенства права. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 3. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/3-2017/baulin.pdf>.
7. Богданюк І. В., Чупрун В. Т., Устименко В. А., Шипілов М. Ю. Особливості судово-експертних досліджень випадків артилерійських обстрілів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Т. 20, № 2. С. 264–280.
8. Бондар В. С. Про основи методики досудового розслідування колабораційної діяльності. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. Вип. 3. С. 115–124.
9. Борисов В. І. Сучасна політика держави у сфері боротьби зі злочинністю та її кримінально-правовий напрям. *Право України*. 2012. № 1–2. С. 232–242.
10. Борисов В. І., Фріс П. Л. Засади сучасної кримінально-правової політики України. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Вип. 27. С. 30–38.
11. Брич Л. П. Співвідношення суміжних складів злочинів і складів злочинів, передбачених конкуруючими нормами. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2006. Вип. 42. С. 263–282.

12. Бурдига І. Воєнні злочини РФ в Україні: про тонкощі розслідування // DW : сайт. 09.03.2023. URL: <https://www.dw.com/uk/ofis-genprokurora-pro-tonkosi-rozsliduvanna-voennih-zlociniv-rf-v-ukraini/a-64919471>.

13. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / редкол.: В. Т. Нор (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2020. Т. 19: Кримінальний процес, судострій, прокуратура та адвокатура. 896 с.

14. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2009. 1728 с.

15. Венедіктова І. Кременчуцька трагедія – масштабне свідчення систематичної політики Кремля вбивства мирних громадян в Україні // Офіс Генерального прокурора : офіц. сайт. 28.06.2022. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/irina-venediktova-kremencucka-tragediya-masstabne-svidcennya-sistematically-politiki-kremlyavbivstva-mirnix-gromadyan-v-ukrayini>.

16. Верещак О. І. Спеціальне досудове розслідування у кримінальному провадженні : дис. ... д-ра філософії : 081. Київ, 2023. 208 с.

17. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність» № 7647 від 08.08.2022 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40205>.

18. Висновок на проект закону України «Про внесення змін до статті 111-1 Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за колабораційну діяльність» № 8301 від 23.12.2022 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40894>.

19. Висновок на проект Закону України про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та суміжні кримінальні правопорушення № 7570 від 20.07.2022 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40023>.

20. Військові і воєнні злочини за законодавством України та міжнародним гуманітарним правом. Воєнні злочини армії Росії в Україні 2014–2022 / упоряд.: В. Г. Дрозд, О. Ю. Дрозд, Д. В. Журавльов, В. С. Петков. Київ : Професіонал, 2022. 280 с.

21. Гай-Нижник П. П., Чупрій Л. В. Національні інтереси, національні цінності та національні цілі як структуроформуючі чинники політики національної безпеки. *Гілея*. 2017. № 84 (5). С. 465–471.

22. Галаган В., Удовенко Ж. Дотримання засади невторчання у приватне життя під час спеціального досудового розслідування. *Право України*. 2015. № 7. С. 9–15.

23. Глобенко Г. І. До питань подальшого удосконалення процедури досудового розслідування // *Правова наука і державотворення в Україні в контексті правової інтеграції : матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 24–25 трав. 2019 р.) / Сум. філія Харків. нац. ун-ту внутр. справ. Суми : Ельдорадо, 2019. С. 118–120.*

24. Гловюк І. В. Закриття кримінального провадження у зв'язку з декриміналізацією діяння: нові питання // *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2022. С. 136–140.*

25. Гловюк І. В., Тетерятник Г. К. Питання унормування належної правової процедури кримінального процесуального забезпечення обміну військовополонених. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 478–483. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/109>.

26. Гловюк І., Завтур В. Зміни у кримінальному провадженні від 14 квітня 2022 року // *Pravo.UA : сайт*. 01.05.2022. URL: <https://pravo.ua/zminy-u-kryminalnomu-provadhenni-vid-14-kvitnia-2022-roku/>.

27. Гловюк І., Торбас О. Прокурор у системі суб'єктів, уповноважених на закінчення досудового розслідування. *Право України*. 2020. № 3. С. 270–283. DOI: <https://doi.org/10.33498/loou-2020-03-270>.

28. Гнатовський М. М. Злочини проти людяності // *Велика українська енциклопедія : сайт*. URL: https://vue.gov.ua/Злочини_проти_людяності.

29. Гнатовський М. М. Злочини проти людяності // *Енциклопедія міжнародного права : у 3 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов та ін. Київ : Академперіодика, 2017. Т. 2. С. 490–493.*

30. Гнатовський М. М. Злочини проти людяності: поняття та загальна характеристика у сучасному міжнародному кримінальному праві. *Український часопис міжнародного права*. 2007. № 1. С. 34–42.

31. Гнатовський М. М. Злочини проти людяності: характеристика окремих діянь. *Український часопис міжнародного права*. 2007. № 3. С. 26–44.

32. Гончар В. Організація проведення транспортно-товарознавчих експертиз у разі неможливості технічного огляду колісного транспортного засобу та визначення величини матеріального збитку, завданого власнику КТЗ внаслідок збройної агресії російської федерації проти України // Актуальні питання права та соціально-економічних відносин : зб. наук. ст. Кропивницький : ЦРоЛ, 2023. С. 187–192.

33. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. Київ : Портал, 2021. 432 с.

34. Держипільська А. Запобігання злочинам проти людяності та покарання за їх вчинення: шлях до Конвенції. *Публічне право*. 2020. № 1. С. 188–196. DOI: <https://doi.org/10.37374/2020-37-19>.

35. Дюрдіца І. В. Кримінально-правова відповідальність за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2008. 215 с.

36. Договір між Україною і Китайською Народною Республікою про екстрадицію : від 10.12.1998 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156_026.

37. Договір між Україною та Канадою про взаємодопомогу у кримінальних справах : від 23.09.1996 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124_003.

38. Договір між Україною та Сполученими Штатами Америки про взаємну правову допомогу у кримінальних справах : від 22.07.1998 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_019.

39. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів (Протокол I) : від 08.06.1977 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199.

40. Документування воєнних злочинів: новий проект ЕЦПЛ // Експертний центр з прав людини : сайт. 20.12.2022. URL: <https://espl.com.ua/news/21449/>.

41. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Відповідальність за пособництво державі-агресору: проблеми кваліфікації та вдосконалення кримінального закону. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 2 (18). С. 95–117.

42. Дуфенюк О. Розслідування воєнних злочинів в Україні: виклики, стандарти, інновації. *Baltic Journal of Legal and Social Science*. 2022. No. 1. Pp. 46–56. DOI: <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-1-6>.

43. Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом : від 27.01.1977 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_331.

44. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах : від 20.04.1959 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036.

45. Європейська конвенція про видачу правопорушників : від 13.12.1957 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_033.

46. Європейська конвенція про міжнародну дійсність кримінальних вироків : від 28.05.1970 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_341.

47. Європейська конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів : від 25.01.1974 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_125

48. Європейська конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів : від 25.01.1974 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_125.

49. Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах : від 15.05.1972 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_008.

50. Європол створив оперативну робочу групу OSINT для підтримки розслідувань воєнних злочинів в Україні // Портал МВС : офіц. сайт. 30.11.2023. URL: <https://mvs.gov.ua/news/jevro-pol-stvoriv-operativnu-robocuu-grupu-osint-dlia-pidtrimki-rozsliduvan-vojennix-zlociniv-v-ukrayini>.

51. Жаровська І. М. Міжнародне гуманітарне право : навч. посіб. Київ : Атіка, 2010. 280 с.

52. Желтуха М. Чому сексуальне насильство під час збройних конфліктів є міжнародним злочином? // Юрфем : сайт. 21.10.2021. URL: <https://jurfem.com.ua/chomu-seksualne-nasylstvo-pid-chas-zbroinyh-konfliktiv-ye-mizhnarodnym-zlochynom/>.

53. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни : від 12.08.1949 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154.

54. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими : від 12.08.1949 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153.

55. Завтур В. А. Зупинення досудового розслідування з підстав, обумовлених воєнним станом: окремі питання нормативної регламентації та правозастосування // Протидія кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький, 27 жовт. 2022 р.). Кропивницький : ДонДУВС, 2022. С. 244–247

56. Закликав до підтримки рішень та дій агресора – жителю Роменського району повідомлено про підозру // Сумська обласна прокуратура : офіц. сайт. 26.04.2022. URL: https://sumy.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=312758&fp=180.

57. Запевняла односельців, що президент рф по відношенню до України «зробив все правильно» – жительці Сумщини повідомлено про підозру // Сумська обласна прокуратура : офіц. сайт. 03.06.2022. URL: https://sumy.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=314326&fp=130.

58. Заступнику начальника райуправління ДСНС Луганщини, який почав працювати на ворога, повідомлено про підозру у держзраді // Луганська обласна прокуратура : офіце сайт. 15.09.2022. URL: https://lug.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=319784&fp=60.

59. Збірник рішень у справах про заборону катувань чи нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання (стаття 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) / упоряд.: В. С. Батиргареева, М. О. Соколенко, О. О. Хань та ін. Харків : Право, 2020. С. 866–870.

60. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права / передм. Т. Р. Короткий, Є. В. Лук'яненко ; вступ. ст. М. М. Гнатівський. Одеса : Фенікс, 2017. 40 с.

61. Звіт про склад засуджених за 2022 рік // Судова влада України : офіц. сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022.

62. Зелінська Н. А., Андрейченко С. С., Дрьоміна-Вовк Н. В., Коваль Д. О. Теорія і практика міжнародного кримінального права : підручник / за ред. Н. А. Зелінської. Одеса : Фенікс, 2017. 582 с.

63. Зіньковський І. П. Повноваження слідчого при обранні, зміні та скасуванні заходів забезпечення кримінального провадження : дис. ... д-ра філософії : 081. Одеса, 2019. 300 с.

64. Злочинна колаборація в умовах збройної агресії : практичний poradnik з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В. В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. 312 с.

65. Інструкція з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України : затв. наказом МВС України від 27.04.2020 № 357 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20>.

66. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : затв. наказом М-ва оборони України від 23.03.2017 № 164 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17>.

67. Інструкція про порядок здійснення міжнародного співробітництва з питань взаємної правової допомоги, видачі правопорушників (екстрадиції), передачі (прийняття) засуджених осіб, виконання вироків та інших питань міжнародного судового співробітництва у кримінальному провадженні під час судового провадження : затв. наказом М-ва юстиції України від 19.08.2019 № 2599 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-19>.

68. Інструкція про порядок приймання, реєстрації та розгляду в Службі безпеки України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення : затв. наказом Центр. управління Служби безпеки України від 16.11.2012 № 515 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2022-12>.

69. Інструкція про порядок приймання, реєстрації та розгляду заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення у центральному апараті Державного бюро розслідувань : затв. наказом Держ. бюро розслідувань від 28.12.2021 № 726 // Державне бюро розслідувань : офіц. сайт. URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/diyalnist/npra/nakaz-vid-28.12.2021-n726.pdf>.

70. Інструкція про порядок приймання, реєстрації та розгляду заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, віднесені законом до підслідності Бюро економічної безпеки України : затв. наказом Бюро економ. безпеки України від 23.03.2022 № 58 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0472-22>.

71. Інструкція про порядок розгляду звернень громадян та організації особистого прийому громадян у центральному апараті та територіальних управліннях Державного бюро розслідувань : затв. наказом Держ. бюро розслідувань від 20.05.2021 № 314 // Державне бюро розслідувань : офіц. сайт. URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/documents/nakaz-314.pdf>.

72. Інструкція про порядок розгляду звернень громадян, повідомлень, поданих в порядку законів України «Про запобігання корупції» та «Про Національне антикорупційне бюро України», заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення або необґрунтовані активи, депутатських запитів, звернень і вимог народних депутатів України, адвокатських запитів у Національному антикорупційному бюро України та його територіальних управліннях : затв. наказом Нац. антикорупц. бюро України від 29.12.2020 № 141 // Національне антикорупційне бюро України : офіц. сайт. URL: <https://nabu.gov.ua/site/assets/files/28479/instrukciya.pdf>.

73. Інструкція про порядок розгляду звернень і запитів та особистого прийому громадян в органах прокуратури України : затв. наказом Ген. прокурора від 06.08.2020 № 363 // Генеральна прокуратура України : офіц. сайт. URL: <https://bit.ly/3KwIKR5>.

74. Інструкція про порядок використання правоохоронними органами України інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол : затв. наказом МВС України, Офісу Ген. прокурора, Нац. антикорупц. бюро України, Служби безпеки України, Держ. бюро розслідувань, М-ва фінансів України, М-ва юстиції України від 17.08.2020 № 613/380/93/228/414/510/2801/5 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0849-20>.

75. Капалкіна І. Провадження in absentia. Недоліки, сприйняття суспільством та очікування потерпілих // Justtalk : сайт. 08.06.2023. URL: <https://justtalk.com.ua/post/provadhennya-in-absentia-nedoliki-spriinyattya-suspilstvom-ta-ochikuvannya-poterpilih>.

76. Капліна О. В. Як обміняти військовополоненого армії РФ, якщо його підозрюють у скоєнні воєнних злочинів? // Українська Гельсінська спілка з прав людини : сайт. 21.02.2023. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/yak-obminiaty-viyskovopoloneno-armii-rf-iyakshcho-yoho-pidozriuiut-u-skoienni-voiennykh-zlochyniv/>.

77. Каткування цивільних на Херсонщині – повідомлено про підозру 9 учасникам НЗФ, серед яких експолова СБУ // DIRECTSPEECH.news : сайт. 07.02.2023. URL: <https://directspeech.news/news/katuvannya-civilnix-na-xersonshhini-povidomleno-pro-pidozru-9-ucasnikam-nzf-sered-yakix-eksgolova-sbu>.

78. Кваліфікація та розслідування порушення законів і звичаїв війни : наук.-практ. посіб. / А. А. Вознюк, І. В. Жук, О. В. Таран та ін. ; за заг. ред. М. С. Цуцкірідзе, В. В. Чернея, А. А. Вознюка. Київ : Норма, 2023. 322 с.

79. Керівництво з базових стандартів розслідування для документування міжнародних злочинів в Україні. Травень 2023 // Global Rights Compliance : сайт. URL: <https://globalrightscpliance.com/wp-content/uploads/2023/05/КЕРІВНИЦТВО-3-БАЗОВИХ-СТАНДАРТІВ-РОЗСЛІДУВАННЯ-ДЛЯ-ДОКУМЕНТУВАННЯ-МІЖНАРОДНИХ-ЗЛОЧИНІВ-В-УКРАЇНІ.pdf>.

80. Керівництво із застосування статті 3 Європейської конвенції з прав людини. Заборона катування. Перше видання – 31 серпня 2022 р. // European Court of Human Rights : офіц. сайт. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_3_UKR.pdf.

81. Коваленко А. В. Концептуальні засади використання цифрової 3D моделі як засобу пізнання та відображення ознак кримінального правопорушення. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 420–430. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.40>.

82. Колодця против Італії // Precedent. ua : сайт. URL: <https://precedent.in.ua/2016/04/08/kolotstsa-protyv-italyu>.

83. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : від 15.11.2000 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789.

84. Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом : від 08.11.1990 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_029.

85. Конвенція про екстрадицію : від 26.12.1933 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_001-33.

86. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію : від 10.10.1980 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266.

87. Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення : від 18.09.1997 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_379

88. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від 04.11.1950 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

89. Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному вивезенню, ввезенню та передачі права власності

на культурні цінності : від 14.11.1970 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.cc/law/document/read/995_186.

90. Конвенція про кіберзлочинність : від 23.11.2001 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575.

91. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму : від 16.05.2005 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948.

92. Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму : від 16.05.2005 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_712.

93. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми : від 16.05.2005 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858.

94. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>.

95. Котельва К. Запобіжний захід для підозрюваних у колабораціонізмі: чи вистачить слідчих ізоляторів? // Українська Гельсінська спілка з прав людини : сайт. 17.12.2022. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/zapobizhnyy-zakhid-dlia-pidozriuvanykh-u-kolaboratsionizmi-chy-vystachyt-slidchykh-izoliatoriv/>.

96. Кравчук О., Бондаренко М. Досудове розслідування воєнних злочинів // Вектор прав людини : сайт. URL: <https://hrvector.org/podiyi/22-03-09-w-s-a>.

97. Крапивін Є., Белоусов Ю., Орлеан А. Допити в умовах воєнного стану: особливості фіксації інформації та необхідність змін до законодавства // Just talk : сайт. 23.03.2022. URL: <https://justtalk.com.ua/post/dopiti-v-umovah-voennogo-stanu-osoblivosti-fiksatsii-informatsii-ta-neobhidnist-zmin-do-zakonodavstva>.

98. Криміналістика: криміналістична техніка : навч. посіб. / Р. Л. Степанюк, В. О. Гусева, В. В. Кікінчук та ін. ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2023. 388 с.

99. Криміналістичне дослідження ДНК: технології та можливості : навч. посіб. / Р. Л. Степанюк, С. І. Перлін, В. В. Кікінчук та ін. ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Харків. наук.-дослід. експерт.-криміналіст. центр. Вид. 2-ге, перероб. та допов. Харків, 2022. 120 с.

100. Кримінальне право. Особлива частина : підручник : у 2 т. / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ : Елтон-2, 2012. Т. 1. 780 с.

101. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

102. Кримінальний процес : підручник : у 2 ч. / І. В. Басиста, Р. І. Благута, І. В. Гловюк та ін. ; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2022. Ч. 2. 594 с.

103. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

104. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / відп. ред. С. В. Ківалов та ін. Харків : Одиссей, 2013. 1104 с.

105. Кримчук С. Г. Теоретико-правові та прикладні основи здійснення повідомлення про підозру в кримінальному провадженні : дис. ... д-ра філософії : 081. Київ, 2020. 223 с.

106. Кудрявцев О. Процедура in absentia – це найсуперечливіший інститут сучасного українського кримінального процесу // ЛІГА.net : сайт. URL: <https://blog.liga.net/user/okudryavtsev/article/43418>.

107. Кузнецов В. В., Сийплові М. В. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету внутрішніх справ. Серія «Право»*. 2022. № 70. С. 381–388.

108. Куйбіда Р., Рибак В., Середа М., Олійник Л. Стандарти правосуддя, дружнього до дитини, та їх втілення в Україні (кримінальний аспект) : звіт про результати моніторингу судових процесів в Україні. Київ, 2021. 128 с.

109. Кулеша В. Crimen Laesae Iustitiae. Кримінальна відповідальність суддів та прокурорів за злочини проти правосуддя за Нюрнберзькими законами, німецьким, австрійським та польським законодавством / пер. з пол. переклад. центру «Галерея Мов» ; USAID. Лодзь : Видавництво Лодзинського університету, 2013. 521 с.

110. Лещенко М. В., Авраменко Ю. О., Зигун А. Ю. Проблемні питання при проведенні будівельно-технічної експертизи: обстеження об'єктів будівництва, які постраждали під час воєнних дій // Сучасні рецепції світоглядно-ціннісних орієнтирів Григорія Сковороди : зб. наук. пр. за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 2 груд. 2022 р.) : у 2 т. Полтава : Нац. ун-т ім. Юрія Кондратюка, 2022. Т. 2. С. 124–126.

111. Лобойко Л. М. Кримінальний процес : підручник. Київ : Істина, 2014. 280 с.

112. Лоскутов Т. Правова регламентація тримання під вартою в умовах воєнного стану. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. № 98, т. 2. С. 135–144. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.61>.

113. Лоскутов Т. Правове регулювання кримінального процесуального затримання в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 70. С. 417–423. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.67>.

114. Лукашкіна Т. В. Деякі проблеми визначення підстав для зупинення досудового розслідування в кримінальному провадженні України // Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування : монографія / за заг. ред. Ю. П. Аленіна ; відп. за вип. І. В. Гловюк. Одеса : Гельветика, 2018. С. 702–729.

115. Маленко О. В. Правове регулювання заочного кримінального провадження за КПК України 2012 року: порівняльно-правовий аспект. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. Т. 8, № 2. С. 82–86.

116. Матющкова Т. П. Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану // Актуальні питання протидії злочинності в умовах воєнного стану : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 25 листоп. 2022 р.) / МВС України, Донецьк. держ. ун-т внутр. справ. Кривий Ріг, 2022. С. 235–237.

117. Меморандум про співробітництво між Генеральною прокуратурою України і Федеральною прокуратурою Швейцарської Конфедерації в боротьбі з організованою злочинністю і відмиванням доходів : від 19.04.1999 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/756_010.

118. Михайленко В. Еволюція судової практики у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану: запобіжні заходи // Юридична Газета online : сайт. 03.05.2022. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/evolyuciya-sudovoyi-praktiki-u-kriminalnomu-provadžhenni-v-umovah-voennogo-stanu-zapobizhni-zahodi.html>.

119. Михайленко В. Кримінальні провадження в умовах воєнного стану // YouTube : сайт. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=1ndCSjUdL9c>.

120. Міжамериканська конвенція про взаємну допомогу в кримінальних справах : від 23.05.1992 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/926_001-92.

121. Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму : від 14.09.2005 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d68.

122. Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом : від 15.12.1997 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_374.

123. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму : від 09.12.1999 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518.

124. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : від 16.12.1966 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

125. Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми : монографія. Київ : Норма права, 2022. 244 с.

126. Модель «Барнахус»: загальна характеристика і впровадження в Україні : збірка матеріалів із впровадження моделі «Барнахус» в Україні // UNICEF : сайт. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/21316/file/BARNAHUS_web_2.pdf.

127. Мудрецька Г. В. Правове регулювання застосування інституту спеціального досудового розслідування в межах кримінального провадження. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 3. С. 103–107.

128. На межі виживання: знищення довкілля під час збройного конфлікту на Сході України / А. Б. Блага, І. В. Загороднюк, Т. Р. Короткий та ін. Київ : КІТ, 2017. 88 с.

129. Нагорнюк-Данилюк О. О. Спеціальне кримінальне провадження в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 304 с.

130. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

131. Наявні можливості Харківського НДЕКЦ МВС з проведення судових експертиз (актуалізація: січень 2023 року) : інформ. лист. Харків : Харків. НДЕКЦ МВС, 2023. 60 с.

132. Недоступ М. Ф. Судова медицина та психіатрія : навч.-метод. посіб. Северодонецьк : ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2021. 197 с.

133. Нікітенко В. М. Проблеми досудового розслідування (in absentia) // Житомирська політехніка : сайт. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/11/61-1.pdf>.

134. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду щодо здійснення спеціальної процедури кримінального провадження

(досудового розслідування та судового розгляду) за відсутності обвинуваченого (in absentia) (актуальна практика). Рішення, внесені до ЄДРСР, з 2018 року по серпень 2022 року / упоряд.: В. В. Щепоткіна. Київ, 2022. 25 с.

135. Ознаки звуження прав підозрюваних озвучили в НАУ // Закон і Бізнес : сайт. 25.04.2022. URL: https://zib.com.ua/ua/151245-oznaki_zvuzhennya_prav_pidozryvanih_ozvuchili_v_naau.html.

136. Окрема думка судді Конституційного Суду України Первомайського О. О. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Ковтун Марини Анатоліївни, Савченко Надії Вікторівни, Костоглодова Ігоря Дмитровича, Чорнобука Валерія Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини п'ятої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України : від 25.06.2019 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na07d710-19>.

137. Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. 252 с.

138. Орлов Ю. В. Надмірна кримінальна репресія як реакція на загрози війни: прояви та шляхи зниження // Кримінальне право України перед викликами сучасності і майбуття: яким воно є і яким йому бути : матеріали міжнар. наук. конф. (м. Харків, 21–22 жовт. 2022 р.) / редкол.: В. Я. Тацій, Ю. А. Пономаренко, Ю. В. Баулін та ін. Харків : Право, 2022. С. 52–55.

139. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану. Науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України (станом на 30 грудня 2022 р.) / І. Гловюк, О. Дроздов, Г. Тетерятник та ін. Дніпро ; Львів ; Одеса ; Харків, 2023. Вид. 4. 82 с.

140. Пам'ятка для випускників закладів вищої освіти МВС України з документування злочинів, пов'язаних із збройною агресією РФ проти України : практ. посіб. / кол. авт.-уклад.: О. А. Моргунов, О. М. Музичук, В. В. Романюк та ін. ; упоряд. В. О. Невядовський ; за заг. ред. В. В. Сокурєнка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2023. 42 с.

141. Пам'ятка щодо особливостей розслідування фактів сексуального насильства в умовах збройного конфлікту. Київ : Офіс Ген. прокурора України ; Тренінг. центр прокурорів України, 2022. 178 с.

142. Пашковський М. І. Обмін осіб як військовополонених і кримінальне провадження: аналіз перших судових рішень //

Актуальні проблеми нормативно-правового визначення статусу військовополонених : матеріали міжвід. наук.-практ. конф. (м. Київ, 10 листоп. 2022 р.) / редкол.: С. С. Чернявський, Є. Ю. Бараш, В. В. Корольчук. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 144–146.

143. Передавала представникам країни-агресора розвідувальну інформацію – на Харківщині викрито сільського голову // Офіс Генерального прокурора : офіц. сайт. 23.01.2023. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/peredavala-predstavnikom-krayini-agresora-rozviduvalnu-informaciyu-na-xarkivshhini-vikrito-silskogo-golovu>.

144. Перлін С., Шевцов С., Кокорін О. Особливості призначення судових експертиз : практик. порадник / МВС України ; Експерт. служба ; Харків. наук.-дослід. експерт.-криміналіст. центр. Вид. 2-ге, перероб. Харків, 2021. 104 с.

145. Пиріг І. В. Використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, учинених в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 347–352.

146. Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення : затв. наказом Офісу Ген. прокурора від 17.08.2023 № 231 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20>.

147. Положення про Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 11.03.2022 № 257 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2022-п>.

148. Порядок ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події : затв. наказом МВС України від 08.02.2019 № 100 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19>.

149. Порядок організації публікації в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора повісток про виклик, повідомлень про підозру та відомостей щодо підозрюваних, стосовно яких надано дозвіл на здійснення спеціального досудового розслідування : затв. наказом Ген. прокуратура від 30.05.2023 № 141 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0141905-23>.

150. Порядок роботи спеціальної телефонної лінії Національного антикорупційного бюро України : затв. наказом Нац. антикорупц. бюро України від 21.05.2021 № 67 // Національне антикорупційне

бюро України : офіц. сайт. URL: https://nabu.gov.ua/sites/default/files/page_uploads/09.01/67_zvedenyu_nakaz_no67_vid_21.05.2021_tel_efon_liniya.pdf.

151. Порядок роботи спеціальної телефонної лінії у центральному апараті та територіальних управліннях Державного бюро розслідувань : затв. наказом Держ. бюро розслідувань від 19.09.2022 № 473 // Державне бюро розслідувань : офіц. сайт. URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/diyalnist/pravovi-zasadi/nakaz-n-473-vid-19.09.2022.PDF>.

152. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливості застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки» : від 21.03.2022 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1247318>.

153. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України (щодо обрання запобіжного заходу до військовослужбовців, які вчинили військові злочини під час дії воєнного стану)» : 03.06.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1339013>.

154. Пояснювальна записка до проекту закону України про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та суміжні кримінальні правопорушення № 7570 від 20.07.2022 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40023>.

155. Правова доктрина України : у 5 т. / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргарєєва. Харків : Право, 2013. Т. 5. Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку. 1240 с.

156. Притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності: аналіз діючого законодавства, практики його застосування та пропозицій по зміні законодавства // Громадський холдинг «Група впливу» : сайт. URL: <http://vplyv.org.ua/archives/7204>.

157. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей : Закон України від 21.09.1999 № 1068-XIV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14>.

158. Про визнання російської злочинної організації, відомої під назвою «приватна військова компанія Вагнера» або «Група Вагнера»,

міжнародною злочинною організацією та засудження діяльності її учасників : постанова Верховної Ради України від 06.02.2023 № 2903-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2903-20>.

159. Про виконання Угоди між Україною та Королівством Нідерландів про міжнародне правове співробітництво щодо злочинів, пов'язаних зі збиттям літака рейсу МН17 Малайзійських авіаліній 17 липня 2014 року : Закон України від 12.07.2018 № 2507-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2507-19>.

160. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022 № 2108-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20>.

161. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022 № 2108-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20>.

162. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Генеральної прокуратури України : Закон України від 12.05.2016 № 1355-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1355-19>.

163. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо невідворотності покарання осіб, які переховуються на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції : Закон України від 15.01.2015 № 119-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119-19>.

164. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19>.

165. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану : Закон України від 03.03.2022 № 2113-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20>.

166. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про попереднє ув'язнення» щодо додаткового регулювання забезпечення діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану : Закон України від 03.03.2022 № 2111-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2111-20>.

167. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення окремих положень досудового розслідування в умовах воєнного стану : Закон України від 27.07.2022 № 2462-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2462-20>.

168. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо обрання запобіжного заходу до військовослужбовців, які вчинили військові злочини під час дії воєнного стану : Закон України від 16.08.2022 № 2531-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2531-20>.

169. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом : Закон України від 03.05.2022 № 2236-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2236-20>.

170. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо окремих питань накладення арешту на майно з метою усунення корупційних ризиків при його застосуванні : Закон України від 10.11.2015 № 769-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/769-19>.

171. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення механізмів забезпечення завдань кримінального провадження : Закон України від 16.03.2017 № 1950-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1950-19>.

172. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення окремих положень у зв'язку зі здійсненням спеціального досудового розслідування : Закон України від 27.04.2021 № 1422-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1422-20>.

173. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної

та громадської безпеки : Закон України від 14.04.2022 № 2198-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20>.

174. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки : Закон України від 14.04.2022 № 2198-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20>.

175. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Додаткового протоколу до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму, а також до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення боротьби з тероризмом : Закон України від 21.03.2023 № 2997-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2997-20>.

176. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо закриття кримінального провадження у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння : Закон України від 01.12.2022 № 2810-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2810-20>.

177. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини : Закон України від 07.10.2014 № 1689-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-18>.

178. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану : Закон України від 24.03.2022 № 2160-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20>.

179. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених :

Закон України від 28.07.2022 № 2472-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2472-20>.

180. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : наказ М-ва оборони України від 23.03.2017 № 164 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17>.

181. Про затвердження Порядку застосування зброї і бойової техніки з'єднаннями, військовими частинами і підрозділами Збройних Сил під час виконання ними завдань щодо відсічі збройної агресії проти України : постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2018 № 828 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/828-2018-п>.

182. Про затвердження Порядку застосування цивільними особами вогнепальної зброї під час участі у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України у період дії воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 15.04.2022 № 488 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448-2022-п>.

183. Про затвердження Порядку здійснення передачі військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора : постанова Кабінету Міністрів України від 12.04.2022 № 441 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/441-2022-п>.

184. Про затвердження Порядку тримання військовополонених : постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 № 413 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-п>.

185. Про нікчемність актів, що порушують суверенітет та територіальну цілісність України : Указ Президента України від 04.10.2022 № 687/2022 // Президент України : офіц. сайт. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6872022-44289>.

186. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-XI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>.

187. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.

188. Про організацію роботи органів прокуратури України у сфері міжнародного співробітництва : наказ Ген. прокуратури України

від 12.09.2023 № 258 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0258905-23>.

189. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 13.12.2022 № 2834-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20>.

190. Про попереднє ув'язнення : Закон України від 30.06.1993 № 3352-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12>.

191. Про попереднє ув'язнення : Закон України від 30.06.1993 № 3352-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12>.

192. Про практику призначення судами кримінального покарання : постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 7 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03>.

193. Про ратифікацію Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), і Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) : Указ Президії Верховної Ради УРСР від 18.08.1989 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/7960-11>.

194. Про утворення Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими : постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2022 № 257 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2022-п>.

195. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права : від 27.12.2019 № 2689 / ініціатори Д. А. Монастирський, О. С. Бакумов, Г. О. Михайлюк та ін. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67804.

196. Проект Закону про внесення змін до статті 111-1 Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за колабораційну діяльність : від 23.12.2022 № 8301 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40894>.

197. Расчотнов Е. В. Зупинення досудового розслідування у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 237 с.

198. Рекомендація CM/Rec (2023) 2 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо прав, послуг і підтримки потерпілих від злочинів : від 15.03.2023 // Міністерство юстиції : офіц. сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2023/05/18/20230518152401-92.docx>.

199. Рекомендація № R (87) 18 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо спрощення кримінального правосуддя : від 17.09.1987 // Судова влада України : офіц. сайт. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_87_18_1987_09_17.pdf.

200. Репецький В. М., Лисик В. М. Поняття та ознаки воєнних злочинів. *Альманах міжнародного права*. 2009. Вип. 1. С. 120–125.

201. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду : від 17.07.1998 // БД «Законодавство України / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588.

202. Рішення Європейського суду з прав людини «Кабулов проти України» (Заява № 41015/04) : від 19.11.2009 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_881.

203. Рішення Європейського суду з прав людини «Хачатуров проти Вірменії» : від 24.06.2021 // Практика ЄСПЛ. Український аспект : сайт. URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-xachaturov-proti-virmeni/>.

204. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Да Лус Домінгеш Ферейра проти Бельгії» від 24 травня 2007 року № 50049/99. *Прецеденти Європейського суду по правам людини країнами-членами Ради Європи*. 2007. № 12. С. 209–216.

205. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Кромбах проти Франції» : від 13.02.2001 // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі : сайт. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?Aldx=348>.

206. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Лала проти Нідерландів» (Lala v. The Netherlands) : від 22.09.1994 // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі : сайт. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?Aldx=374>.

207. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Хайредінов проти України» (Заява № 38717/04) : від 14.10.2010 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_665.

208. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Харченко проти України» (Заява № 40107/02) : від 10.02.2011 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_662.

209. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Ковтун Марини Анатоліївни, Савченко Надії Вікторівни, Костоглодова Ігоря Дмитровича, Чорнобука Валерія Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини п'ятої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України : від 25.06.2019 № 7-п/2019 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-19>.

210. Рябчинська О. П. Заходи кримінально-правового характеру за колабораційну діяльність: реалії та перспективи // Кримінальне право України перед викликами сучасності і майбуття: яким воно є і яким йому бути : матеріали міжнар. наук. конф. (м. Харків, 21–22 жовт. 2022 р.) / редкол.: В. Я. Тацій, Ю. А. Пономаренко, Ю. В. Баулін та ін. Харків : Право, 2022. С. 72–75.

211. Cullen H., Kastner Ph., Richmond S. The Politics of International Criminal Law. BRILL. 2021. Vol. 2. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004372498_002.

212. Садова Т. С. Щодо поняття воєнних злочинів проти довікля в міжнародному кримінальному праві. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 252–257.

213. Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти : навч. посіб. Київ : ФОП Голембовська О. О., 2018. 208 с.

214. Стандарти розслідування воєнних злочинів. Незаконне позбавлення волі та катування : метод. рек. / М. І. Пашковський, Є. О. Крапивін, В. В. Яворська та ін. Київ, 2023. 104 с.

215. Стаття 4 Військовополонені. Коментар до обраних статей Женевської конвенції про поводження з військовополоненими // МКЧХ : сайт. 08.11.2023. URL: <https://blogs.icrc.org/ua/2023/11/08/4/>

216. Степанюк Р. Л. Судові експертизи під час розслідування воєнних злочинів // Актуальні питання криміналістики та судової експертизи : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (м. Київ, 25 листоп. 2022 р.) / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 30–32.

217. Степанюк Р. Л., Колесник В. Г. Судова комп'ютерно-технічна експертиза: стан і перспективи розвитку. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2023. Вип. 2 (102). С. 289–305. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.102.289-305>.

218. Таран О. В. Правовий статус військовополоненого. Відповідальність військовополоненого. *Юридичний науковий електронний*

журнал. 2022. № 11. С. 681–683. URL: http://lsej.org.ua/11_2022/165.pdf.

219. Тетерятник Г. К. Проведення огляду місця події в умовах надзвичайних правових режимів. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 233–238. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.3.36>.

220. Тішин М. В. Забезпечення прокурором допустимості доказів в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 282–287. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.53>.

221. Тримання під вартою: чи є альтернатива для військових злочинців? // Юридична Газета online : сайт. 07.02.2023. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/sferi-praktiki/viyskove-pravo/-trimannya-pid-vartoyu-chi-e-alternativa-dlya-viyskovih-zlochiviv.html>.

222. Угода між Генеральною прокуратурою України і міністерством юстиції Республіки Польща на виконання статті 3 Договору між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 24 травня 1993 року : від 10.11.1998 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_013.

223. Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво : від 14.12.2016 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-16.

224. Угода між Україною та Королівством Нідерландів про міжнародне правове співробітництво щодо злочинів, пов'язаних зі збиттям літака рейсу MH17 Малайзійських авіаліній 17 липня 2014 року : від 07.07.2017 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/528_002-17.

225. Угода між Україною та Організацією Об'єднаних Націй про виконання вироків Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії : від 07.08.2007 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_k51.

226. Угода про співробітництво між Євроюстом та Україною : від 27.06.2016 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_024-16.

227. Угода про співробітництво між Міністерством внутрішніх справ України та Міністерством внутрішніх справ Республіки Польща в боротьбі із злочинністю : від 12.03.1992 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_044.

228. Устав Международного военного трибунала для суда и наказания главных военных преступников европейских стран оси от 08.08.1945 г. // Нюрнбергский процесс : сб. материалов : в 2 т. / под ред. К. П. Горшенина, Г. Н. Сафонова, С. А. Голунского, И. Т. Никитченко. М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1952. Т. 1. 487 с.

229. Фоміна Т. Г. Обґрунтування ризику переховування від органів досудового розслідування та/або суду під час застосування запобіжних заходів крізь призму практики ЄСПЛ. *Судова та слідча практика в Україні*. 2018. № 6. С. 126–130.

230. Фоміна Т. Г. Обмін військовополонених під час кримінального провадження: окремі питання // Злочинність і протидія їй в умовах війни: глобальний, регіональний та національний виміри : зб. доп. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 12 квіт. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України, Наук. парк «Наука та безпека». Харків : ХНУВС, 2023. С. 227–229.

231. Фоміна Т. Г. Процесуальний статус особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого: проблеми визначення та унормування // Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2022. С. 400–405.

232. Фоміна Т. Г. Скасування запобіжного заходу у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого: процесуальний порядок та проблемні питання. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2022. № 3. С. 194–205. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2022.3.18>.

233. Фоміна Т. Г., Рогольська В. В. Особливості застосування запобіжних заходів в умовах воєнного стану // *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects : monograph*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2022. Pp. 1289–1297. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-162>.

234. Фріс П. Л. Ідеологія кримінально-правової політики : монографія. Івано-Франківськ : Супрун В. П., 2021. 389 с.

235. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. Київ : Атіка, 2005. 329 с.

236. Фріс П. Л. Політика у сфері боротьби зі злочинністю та кримінально-правова політика у системі суспільних наук. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2016. № 31. С. 3–27.

237. Фройд З. Невпокій в культурі / пер. з нім. Ю. Прохасько. Львів : Апріорі, 2021. 120 с.

238. Хавронюк М. І. Зміни до Кримінального кодексу України у зв'язку з військовою агресією РФ проти України : матеріали вебінару, проведеного Національною школою суддів України у співпраці з ОБСЄ, USAID (13 квіт. 2022 р.) / Національна школа суддів України. URL: <http://nsj.gov.ua/>.

239. Хавронюк М. Образа військовослужбовця та погроза йому: кримінальна відповідальність // Центр політико-правових реформ : сайт. 28.04.2022. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/obrazavijskovoslužbovtsya-ta-pogrozu-jomu-kryminalna-vidpovidalnist/>.

240. Хомутенко В. П., Хомутенко А. В. Теоретичні аспекти економічних втрат українських підприємств унаслідок військової агресії російської федерації як предмету судово-економічної експертизи. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2023. Вип. 3 (21). С. 79–90. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-3\(21\)-79-90](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-3(21)-79-90).

241. Чича Р. Процесуальні та організаційні особливості огляду місця події під час розслідуванні воєнних злочинів. *Legea și Viața*. 2023. Ediție specială. Pp. 199–200.

242. Члени спільної групи з розслідування тяжких міжнародних злочинів в Україні підписали угоду про розслідування злочину геноциду // Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій : офіц. сайт. 15.04.2023. URL: <https://minre.gov.ua/2023/04/15/chleny-spilnoyi-grupy-z-rozsliduvannya-tyazhkyh-mizhnarodnyh-zlochyniv-v-ukrayini-pidpysaly-ugodu-pro-rozsliduvannya-zlochynu-genocyzdu/>.

243. Шаренко С., Шило О. Спеціальне досудове розслідування і судове провадження: проблемні питання правового регулювання. *Право України*. 2015. № 7. С. 58–65.

244. Шарнін А. В. Проблеми документування та розслідування злочинів, учинених на територіях проведення активних бойових дій // Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2022. С. 55–58.

245. Шевчишен А. І. Проблеми доказування стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 624 с.

246. Шишман Д. М. Обізнаність підозрюваного про розпочате кримінальне провадження як обов'язкова умова для здійснення спеціального досудового розслідування (in absentia). *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 179–183. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.10.30>.

247. Штика В. Війна дозволяє Україні не виконувати ЄКПЛ // ЛІГА.net : сайт. 30.04.2022 URL: <https://blog.liga.net/user/vshtyka/article/44628>.

248. Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану : інформ. лист Верховного Суду від 03.03.2022 № 1/0/2-22 // Судова влада України : офіц. сайт. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Inform_lyst_2022_03_03.pdf.

249. Юртаєва К. В. Визначення найманства за законодавством України про кримінальну відповідальність. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2017. № 2 (16). С. 132–140.

250. Як аналізувати кратери від артилерійських снарядів? // Truth Hounds : сайт. 11.08.2023. URL: <https://truth-hounds.org/cases/yak-analizuvaty-kratery-vid-artylerijskyh-snaryadiv>.

251. About Europol // Europol : офіц. сайт. URL: <https://www.europol.europa.eu/about-europol>.

252. Advisory opinion of the International Court of Justice on the legality of the threat or use of nuclear weapons / UN. General Assembly (51st sess.: 1996–1997) // United Nations : офіц. сайт. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/230996#:~:text=Takes%20note%20of%20the%20advisory,disarmament%20in%20all%20its%20aspects>.

253. Barnes M. Criminal Politics: An Integrated Approach to the Study of Organized Crime, Politics, and Violence. *Perspectives on Politics*. 2017. Vol.15, Iss. 4. Pp. 967–987. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1537592717002110>.

254. Basic Investigative Standards for Documenting International Crimes in Ukraine: Guides. May 2023 // Global Rights Compliance : сайт. URL: <https://globalrightscpliance.com/wp-content/uploads/2023/05/Basic-Investigative-Standards-for-Documenting-International-Crimes-in-Ukraine-Guides.pdf>.

255. Booklet Victims Before the International Criminal Court: a Guide for the Participation of Victims In the Proceedings of the Court // International Criminal Court : сайт. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/NR/rdonlyres/C029F900-C529-46DB-9080-60D92B25F9D2/282477/160910VPRSBookletEnglish3.pdf>.

256. Case of I.A. v. France (Application no. 1/1998/904/1116) : Judgment of the European Court of Human Rights from 23 September 1998 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-58237>.

257. Case of Letellier v. France (Application no. 12369/86) : Judgment of the European Court of Human Rights from 26 June 1991 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57678>.

258. Case of Milanković and Bošnjak v. Croatia (Application no. 37762/12 and 23530/13) : Judgment of the European Court of Human Rights from 12 September 2016 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-162676>.

259. Case of Prencipe v. Monaco (Application no. 43376/06) : Judgment of the European Court of Human Rights from 16 July 2009 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-93630>.

260. Case of Tiron v. Romania (Application no. 17689/03) : Judgment of the European Court of Human Rights from 7 July 2009 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-92077>.

261. Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes Against Humanity. Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2391 (XXIII) of 26 November 1968 // United Nations : сайт. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.27_convention%20statutory%20limitations%20warcrimes.pdf.

262. Core International Crimes Evidence Database // EUROJUST : сайт. URL: <https://www.eurojust.europa.eu/core-international-crimes-evidence-database>.

263. Customary International Humanitarian Law. Vol. I: Rules / ed. by J.-M. Henckaerts and L. Doswald-Beck. Cambridge : Cambridge University Press, 2009. 689 p.

264. Definition of Aggression : United Nations General Assembly Resolution 3314 (XXIX) from 14.12.1974 // Audiovisual Library of International Law : сайт. URL: <https://legal.un.org/avl/ha/da/da.html>.

265. Draft articles apply to the prevention and punishment of crimes against humanity / Adopted by the International Law Commission at its seventy-first session, in 2019, and submitted to the General Assembly as a part of the Commission's report covering the work of that session (A/74/10). The report will appear in Yearbook of the International Law Commission, 2019, vol. II, Part Two. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/7_7_2019.pdf.

266. Draft principles on protection of the environment in relation to armed conflicts. 2022. Adopted by the International Law Commission at

its seventy-third session, in 2022, and submitted to the General Assembly as a part of the Commission's report covering the work of that session (A/77/10, para. 58). The report will appear in *Yearbook of the International Law Commission*. 2022. Vol. II, Part Two. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/8_7.shtml.

267. Elements of Crimes // International Criminal Court : сайт. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/ElementsOfCrimesEng.pdf>.

268. European Union Agency for Criminal Justice Cooperation (Eurojust) // European Union : сайт. URL: https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/search-all-eu-institutions-and-bodies/eurojust_en.

269. Gaggioli G. Sexual violence in armed conflicts: A violation of international humanitarian law and human rights law. *International Review of the Red Cross*. 2015. No. 96. Pp. 503–538.

270. Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice // Council of Europe : сайт. URL: <https://rm.coe.int/16804b2cf3>.

271. Guidelines on the protection of the natural environment in armed conflict // International Committee of the Red Cross : сайт. URL: <https://www.icrc.org/en/publication/4382-guidelines-protection-natural-environment-armed-conflict>.

272. Hловиук І. Кримінальне провадження щодо діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність: pro et contra // International security studios: managerial, economic, technical, legal, environmental, informative and psychological aspects : monograph. Tbilisi, Georgia, 2023. Pp. 364–387. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7825520>.

273. Hловиук І., Zavgur V. Кримінальне провадження в Україні в режимі воєнного стану // The Challenges and Opportunities in Law: Ukrainian Case under the Conditions of War / ed. by T. Davulis, L. Gasparyėnienė. Kraków, 2023. Pp. 517–633. DOI: <https://doi.org/10.12797/9788381388887.06>.

274. Hopkins V. Investigators of War Crimes in Ukraine Face Formidable Challenges. *The New York Times*. 2022. Jul. 3. URL: <https://www.nytimes.com/2022/07/03/world/europe/ukraine-war-crimes-russia.html>.

275. International Centre for the Prosecution of the Crime of Aggression against Ukraine // EUROJUST : сайт. URL: <https://www.eurojust.europa.eu/international-centre-for-the-prosecution-of-the-crime-of-aggression-against-ukraine>.

276. International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY): Final Report to the Prosecutor by the Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign Against the Federal Republic of Yugoslavia. 8 June 2000. *International Legal Materials*. No. 39 (5). Pp. 1257–1283.

277. International Military Tribunal for the Far East // United Nations : сайт. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.3_1946%20Tokyo%20Charter.pdf.

278. Jurisdiction in the general situation : Situation in Ukraine // International Criminal Court : сайт. URL: <https://www.icc-cpi.int/ukraine>.

279. Kontorovich E. Israel/Palestine – The ICC's Uncharted Territory. *Journal of International Criminal Justice*. 2013. Vol. 11, Iss. 5. Pp. 979–999. DOI: <https://doi.org/10.1093/jicj/mqt070>.

280. Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons // International Court of Justice : сайт. URL: <https://www.icj-cij.org/case/95/advisory-opinions>.

281. Matola V. Ukraine: International Support for War Crimes Investigations // Institute for War & Peace Reporting : сайт. 14.02.2023. URL: <https://iwpr.net/global-voices/ukraine-international-support-war-crimes-investigations>.

282. Matravers M. Political Theory and the Criminal Law. *Philosophical Foundations and Criminal Law*. 2011. Vol. 17, No. 10. Pp. 67–82.

283. Maunz T. Gestalt und Recht der Polizei. Hamburg : Hanseatische Verlagsanstalt, 1943. 104 s.

284. May L. Crimes against Humanity. A Normative Account. Cambridge : Cambridge University Press, 2005. 326 p.

285. Meron T. War Crimes Law Comes of Age. *American Journal of International Law*. 2017. Vol. 92, Iss. 3. Pp. 462–468. DOI: <https://doi.org/10.2307/2997918>.

286. Mireille D.-M. The Paradigm of the War on Crime: Legitimizing Inhuman Treatment? *Journal of International Criminal Justice*. 2007. Vol. 5, Iss. 3. Pp. 584–598. DOI: <https://doi.org/10.1093/jicj/mqm027>.

287. Murphy S. Toward a Convention on Crimes against Humanity. *La Revue des droits de l'homme*. 2015. No. 7. URL: <https://journals.openedition.org/revdh/1185>.

288. On the criteria governing proceedings held in the absence of the accused: Adopted by the Committee of Ministers on 21 May 1975 at the 245th meeting of the Ministers' Deputies // Council of Europe : сайт. URL: <https://rm.coe.int/09000016804f7581>.

289. Ramadani S., Danil E., Sabri F. Criminal law politics on regulation of criminal actions in Indonesia. *LingCure*. 2021. Vol. 5. Pp. 1373–1380. DOI: <https://doi.org/10.21744/lingcure.v5nS1.1651>.

290. Renzo M. Crimes Against Humanity and the Limits of International Criminal Law. *Law and Philos*. 2012. Vol. 31. Pp. 443–476. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10982-012-9127-4>.

291. Rules of Procedure and Evidence // International Criminal Court : офіц. сайт. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RulesProcedureEvidenceEng.pdf>.

292. Sadat L. N. Crimes Against Humanity in the Modern Age. *American Journal of International Law*. 2012. Vol. 107, No. 334. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2013254>.

293. Snuntz W. J. The Patalogical Politics of Criminal Law. *Michigan Law Review*. 2001. Vol. 100, No. 3. Pp. 506–600.

294. Stahn C. Syria and the Semantics of Intervention, Aggression and Punishment: On 'Red Lines' and 'Blurred Lines'. *Journal of International Criminal Justice*. 2013. Vol. 11, Iss. 5. Pp. 955–977. DOI: <https://doi.org/10.1093/jicj/mqt066>.

295. Statute of the International Criminal Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Genocide and Other Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of Rwanda and Rwandan Citizens Responsible for Genocide and Other Such Violations Committed in the Territory of Neighbouring States, between 1 January 1994 and 31 December 1994 // United Nations : сайт. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/statute-international-criminal-tribunal-prosecution-persons>.

296. Updated Statute of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. September 2009 // International Residual Mechanism for Criminal Tribunals : сайт. URL: https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf.

297. Van der Poll L. Penal mechanisms in international humanitarian law with specific reference to sexual violence committed against women during armed conflict. *RJOI*. 2008. No. 8. Pp. 104–105.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

Будівельно-технічна експертиза 392

Вибухотехнічна експертиза 384

Вигнання цивільного населення для примусових робіт 10

**Видача осіб, які вчинили кримінальне правопорушення
(екстрадиція)** 304

Виправдовування 164

Віддання наказу 10

Відновлення досудового розслідування 241

Військові кримінальні правопорушення 9

Військовополонений 13

**Внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових
розслідувань** 182

Воєнний злочин 8

Геноцид 79

Глорифікація 164

Гуманітарна допомога 127

Державна зрада 102

Добровільна участь 114

Додатковий протокол до Женевських конвенцій 14

Документування 39

Допит особи, яка знаходиться за межами України 300

Експертиза відеозвукозапису 390

Женевська конвенція 14

Жорстоке поводження 13

Закінчення досудового розслідування 234

Заперечення збройної агресії 164

Запобіжні заходи 203

Засоби ведення війни 25

**Затримання осіб, які розшукуються Міжнародним
кримінальним судом** 224

Збройний конфлікт 32

Злочин агресії 57

Злочини проти людяності 76

Зупинення досудового розслідування 226

Клопотання про закриття кримінального провадження 243

Клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру 243

Клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру 243

Клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності 247

Клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування 288

Колабораційна діяльність 105

Комп'ютерно-технічна експертиза 389

Контекстуальний елемент 33

Кримінальне провадження у порядку перейняття 300

Кримінально-правова політика 135

Методи ведення війни 25

Міжнародна правова допомога 300

Міжнародне гуманітарне право 11

Міжнародне співробітництво 293

Міжнародний збройний конфлікт 32

Міжнародний кримінальний суд 309

Місце вчинення кримінального правопорушення 196

Місце проведення досудового розслідування 196

Молекулярно-генетична експертиза 379

Момент початку досудового розслідування 190

Неміжнародний збройний конфлікт 32

Обвинувальний акт 243

Огляд вирви (воронки) 325

Огляд місця незаконного утримання 318

Огляд трупів 335

Передача підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого 216

Перехід на бік ворога 102

Підготовка допиту 339

Підслідність 193

Підстави початку досудового розслідування 183

Порушення законів та звичаїв війни 9

Пособництво державі-агресору 140

Постанова про закриття кримінального провадження
та провадження щодо юридичної особи 243

Початок досудового розслідування 182

Предмет допиту підозрюваного 360

Предмет допиту потерпілого 356

Предмет допиту свідка 358

Римський статут 84

Розграбування національних цінностей 18

Розшук підозрюваного 229

Скасування запобіжного заходу для проходження військової
служби за призовом під час мобілізації 221

Спеціальне досудове розслідування (in absentia) 281

Співробітництво з іншими міжнародними правоохоронними
організаціями 299

Співробітництво з Міжнародним кримінальним судом 308

Судова експертиза зброї та слідів її застосування 386

Судова портретна експертиза 390

Судово-медична експертиза 377

Супутні втрати 57

Тактика допиту малолітніх і неповнолітніх 371

Тактика допиту потерпілих 356

Тактичні прийоми допиту підозрюваних 360

Тимчасовий арешт 224

Товарознавча експертиза 394

Трасологічна експертиза 396

Тримання під вартою 203

Фіксація допиту 364

Розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень: кримінально-правові, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти : наук.-практ. посіб. До 30-річчя Харків. нац. ун-ту внутр. справ / [І. В. Клименко, М. С. Цуцкірідзе, Ю. В. Орлов та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., члена-кор. НАПрН України В. В. Сокурєнка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – 2-ге вид., допов. та перероб. – Харків: Право, 2024. – 432 с.

ISBN 978-617-8411-26-8

У другому, доповненому та переробленому, виданні науково-практичного посібника, який уперше побачив світ у 2023 р. в Харківському національному університеті внутрішніх справ, представлено актуальну, повну й систематизовану інформацію про поняття, класифікацію, юридичне визначення, кваліфікацію воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень, надано характеристику їхніх юридичних складів, визначено проблеми кваліфікації, запропоновано шляхи їх вирішення. Визначено особливості та сформульовано рекомендації щодо документування, розслідування вказаної категорії кримінальних правопорушень, специфіку застосування криміналістичної техніки.

Друге видання доповнено критичним науковим аналізом законодавчих ініціатив у сфері кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, а також матеріалом щодо кримінально-правового захисту життя комбатантів. Оновлено, приведено у відповідність до змін законодавства питання про процесуальний порядок зупинення та закінчення досудового розслідування, призначення окремих видів судових експертиз.

Призначено для здобувачів освіти, які навчаються в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання системи Міністерства внутрішніх справ, практичних працівників Національної поліції, інших правоохоронних органів України, а також науковців, які здійснюють дослідження кримінально-правових, кримінальних процесуальних і криміналістичних проблем протидії воєнним злочинам і пов'язаним з війною кримінальним правопорушенням.

УДК 343.2/7(0758)(447)

Наукове видання

КЛИМЕНКО Ігор Володимирович,
ЦУЦКІРІДЗЕ Максим Сергійович,
ОРЛОВ Юрій Володимирович та ін.

РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ І ПОВ'ЯЗАНИХ З ВІЙНОЮ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ, КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ

Науково-практичний посібник

Редагування: *О. М. Нещеретна*

Коригування списків літератури: *С. С. Тарасова*

Внесення правок, комп'ютерне верстання: *А. О. Зозуля*

Підписано до друку 26.02.2024. Формат 60×84/16.
Ум. друк. арк. 25,2. Обл.-вид. арк. 24,7. Тираж 100 пр. 3-ам. № 27

ТОВ «Видавничий дім «Право»,
вул. Харківських Дивізій, 11/2, м. Харків, Україна
Для кореспонденції: а/с 822, м. Харків, 61023, Україна
Тел.: (050) 409-08-69, (067) 574-81-20, (063) 254-50-84
Вебсайт: <https://pravo-izdat.com.ua>

E-mail для замовників послуг: verstka@pravo-izdat.com.ua

E-mail для покупців: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 8024 від 05.12.2023

Виготовлено ТОВ «Промарт»,
вул. Весніна, 12, Харків, 61023, Україна
Тел. (057) 717-25-44

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5748 від 06.11.2017